T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

TARİH ÖĞRETİMİNDE MEKÂN KULLANIMI VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ – BİTLİS İLİ ÖRNEĞİ

DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

HAZIRLAYAN
ORHAN TAŞCAN

2011-VAN

KABUL VE ONAY SAYFASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma, jürimiz tarafından TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI, TARİH ÖĞRETİMİ ALANI'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan :

Üye (Danışman) :

Üye :

Üye :

Üye :

ONAY : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

…...../…../ 2011

……

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET IV

ABSTRACT V

ÖNSÖZ VI

HARİTALARIN LİSTESİ IX

ÇİZİMLERİN LİSTESİ IX

RESİMLERİN LİSTESİ IX

TABLOLARIN LİSTESİ X

GRAFİKLERİN LİSTESİ XI

EKLERİN LİSTESİ XII

KISALTMALAR XIII

1. GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

1. TARİH ÖĞRETİMİ…….…… 4

1.1. Tarih Nedir? …….. 4

1.2. Tarih Öğretimi Nasıl Olmalıdır? 14

1.3. Tarih Öğretiminin Amaçları…… 19

II. BÖLÜM

2. TARİH ÖĞRETİMİNDE TARİHİ MEKÂNLARIN ÖNEMİ VE KULLANIMI…….. 24

2.1. Tarihi Alan Kavramı ……..……... 24

2.2. Tarihi Alanların Tarih Öğretimiyle ilişkilendirilmesi ……... 26

2.3. Tarihi Mekânların Öğretiminde Yöntem Teknik ve Planlama ……... 26

2.4. Tarih Öğretiminde Yerel Tarihin Önemi……... 28

III. BÖLÜM

3. BİTLİS YEREL TARİHİ VE UNSURLARI …… 31

3.1. Bitlis Tarihi …….. 31

3.1.1. Bitlis Adının Menşei ve Şehrin Kuruluşu…….. 31

3.1.2. Bitlis'in Tarihsel Gelişimi…….. 39

3.1.2.1. İslam Hakimiyetine Kadar Bitlis…… 39

3.1.2.2. Bitlis'te İslam Hâkimiyeti …….. 41

3.1.2.3. Mervanoğulları Dönemi …….…… 43

3.1.2.4. Dilmaçoğulları (Demleçoğulları) Dönemi…… 45
3.1.2.5. Sökmenliler Dönemi……..……... 48
3.1.2.6. Eyyûbiler Dönemi…….. ……. 50
3.1.2.7. Şerefhanlar Dönemi……... 51
3.1.2.8. Osmanlılar Dönemi……..……. 56
3.1.2.9. Cumhuriyet Dönemi ……..... 64
3.2. Bitlis'te Tarihi Alanlar…….. 67
3.2.1. Kaleler……... 68
3.2.1.1. Bitlis Kalesi…… 68
3.2.1.2. Ahlat Kalesi……. 74
3.2.1.3. Adilcevaz Kalesi……. 76
3.2.1.4. Tatvan Kalesi…….. 78
3.2.1.5. Kalekıran ……... 80
3.1.2.6.Kale Tepe…… 81
3.2.2. İbadethaneler…… 83
3.2.2.1. Ulu Camii…….. 83
3.2.2.2. Şerefiye Camii……... 85
3.2.2.3. Alemdar Camii…….. 86
3.2.2.4. Gökmeydan Camii…… 88
3.2.2.5. Kızılmescit…… 89
3.2.2.6. Aynel Barit Camii……. 90
3.2.2.7. Zal Paşa Camii…….. 91
3.2.3. Hanlar ve Hamamlar……... 92
3.2.4. Medreseler…… 100
3.2.5. Eski Yerleşim Yerleri …….. 107
3.2.6. Mezarlıklar…… 109
3.2.7. Müzeler……. 115

IV. BÖLÜM

ANKET ÇALIŞMASI

4. METOT……. 118
4.1.Problem……... 118
4.2. Amaç…….. 118

4.3. Araştırmanın Önemi ……. 119
4.4.Metodoloji…….. 121
4.5.Araştırmada Kullanılan Teknikler…….. 122
4.6.Evren ve Örneklem……. 123
4.7.Hipotezler……... 123
4.8. Bulgular ve Yorumlama ……... 124
4.9. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER…..…… 148
4.9.1. DEĞERLENDİRME ……..... 148
4.9.2. ÖNERİLER ……... 149
SONUÇ ……... 153
KAYNAKÇA…….. 157
EKLER…….…….. 172
Anket Yapılan Okulların Listesi…… 172
Onay Yazıları……. 174
ÖZGEÇMİŞ…….…….. 176
ANKET FORMU ÖRNEĞİ…….…… 177
DERS PLANI ÖRNEĞİ ……..……. 184
ETKİNLİK ÖRNEĞİ…….…….. 185

TARİH ÖĞRETİMİNDE MEKÂN KULLANIMI VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ – BİTLİS İLİ ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN TAŞCAN

YÜZÜNCÜYIL ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM FAKÜLTESİ

TARİH ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALİ

VAN-2011

ÖZET

Bu yüksek lisans tezinin amacı; tarihi mekân ve medeniyet unsurlarının tarih öğretimine katkısını ve kullanılabilirliğini araştırarak, Bitlis'te ki tarihi alanların yerel tarih öğretimine katkısını ve ders öğretmenlerinin konu ile ilgili görüşlerini değerlendirmektir.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. 1. bölümde; tarih biliminin kapsamı, tanımı ve tarih öğretiminin tanımı ve amacı ile ilgili teorik bilgiler verilmiştir. 2. bölümde; tarih öğretiminde tarihi mekânların kullanımı ile ilgili teorik bilgilere yer verilmiştir.3. bölümde; Bitlis tarihi ve ildeki tarihi alanlar ve yapılar hakkında teorik bilgiler verilmiş, bunun yanı sıra görsel unsurlar ve yapılara ait planlara yer verilmiştir. 4. Bölümde ise ders öğretmenlerinin Bitlis'te ki tarihi mekân ve medeniyet unsurları hakkında ki bilgi düzeyleri ve tarih öğretiminde bu bilgilerin kullanımı ile ilgili yapılan anket çalışması değerlendirilmiştir. Araştırmanın örneklemi; Bitlis ili ve Tatvan ilçesinde ilköğretim ve ortaöğretimde görevli 65 tarih ve sosyal bilgiler öğretmenleri ile sınırlıdır. Burada sorulan sorular bağlamında öğretmenlerin Bitlis'te ki tarihi mekânlar ve tarih öğretimine yaklaşımları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular şöyledir;

1- Ders öğretmenleri Bitlis'te ki tarihi mekân ve medeniyet unsurları hakkında yeterli bilgiye sahiptirler, ancak bu bilgilerin derslerde kullanımı yeterli düzeyde değildir.

2- Ders öğretmenlerinin mezun oldukları okula, çalışma sürelerine, çalıştıkları okul, öğretim düzeyi ve mekân bilgisine göre tarihi mekân ile tarih öğretimine ilişkin görüşlerinde bazı farklılıklar görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: Tarihi Mekân, Medeniyet unsurları, Tarih Öğretimi, Yerel Tarih, Bitlis'te ki tarihi mekânlar

THE USEGE OF PLACE IN TEACHİNG HİSTORY AND TEACHER VİEWS-THE EXAMPLE OF BİTLİS PROVİNCE

MASTER'S THESİS

ORHAN TAŞCAN

CENTENARY YEAR UNİVERSİTY TEACHERS COLLEGE

DEPARTMENT OF HİSTORY TEACHİNG

VAN-2011

ABSTRACT

The aim of this high licence thesis is to investigate the usage and supplements of historical places and civilization elements to the history teaching and to evaluate to contribution of the historical places to local history teaching and the opinions of history teachers about this subject.

The thesis is consisted of four parts. In the first part; the definition and the contents of the history science, and the theoritical knowledge about the aim and the definition of history teaching are given. In the second part; theoretical information about the usage of historical places in history teaching are given. In the third part; history of Bitlis, and the theoretical information about the historical places and buildings in Bitlis are given. In addition to this there are some visual elements and plans of the constructions are shown. In the fourth part; there is an evaluation of the survey study about the usage of historical places and civiliziation elements in Bitlis in history teaching and the information level of history teachers' about the historical places and civilization elements in Bitlis are mentioned.. The sample of the survey is limited with the sixtyfive "history" and "social sciences teachers" who work in primary and high schools in Bitlis and Tatvan cities. These findings of the search are as the followings.

1.The teachers have enough knowledge about the historical places and civilization elements in Bitlis and Tatvan cities however they don't use them enough during the courses.

2.There are some differences ideas between teachers due to the fact that the schools that they work at, the faculties that they are graduated from, professional experience in education and the knowledge about historical places.

Key Words : Historical Place, Civilization Elements, History Teaching, Local History, Historical Places in Bitlis.

ÖNSÖZ

Tarih bir milletin hafızasıdır. Hafızayı canlı tutmak, onu geliştirmek, gelecek kuşaklara aktarmak, kültürü yaşamak ve yaşatmak şüphesiz ki en önemli hedeflerden biridir. Bu hedefi gerçekleştirme süreci, tamamen tarih öğretiminin ne kadar yapılabildiği ve ne kadar faydalı olabildiği sorularını gündeme getirmektedir. Tarih öğretiminin, bireylerde kalıcı izler bırakabilmesi eğitim süreci ile yakından ilgilidir. Eğitim sürecinde kullanılan teknik ve yöntemler, tarih öğreticilerinin nitelikleri ve hedefler oldukça önemlidir. Tarih öğretiminin başarıya ulaşabilmesi kuşku yok ki belirtilen özelliklerin ne kadar gerçekleştirildiği ile ilgilidir.

Tarih öğretiminde hedeflere ulaşabilmenin en önemli hususlarından birisi mekân, medeniyet unsurlarının eğitim sürecinde kullanılabilirliğidir. Bu unsurların kullanılması tabii olarak yerel tarihi de önemli kılmaktadır. Yerel tarih bağlamında tarihi alanların, medeniyet unsurlarının kullanılması tarih öğretiminde istenen başarıyı ve hedefi sağlayacaktır.

Biz bu çalışmamızda, tarihin tanımı, kapsamı ve amacı üzerinde durduktan sonra tarih öğretiminin hedefleri ve eğitim sürecinde ki uygulamaları ele alacağız. Tarih öğretiminde özellikle yerel tarih unsurlarının kullanılmasının ne kadar fayda getireceği ve nasıl kullanılacağı hususları üzerinde duracağız.

Tarih öğretimini, ezberci, sıkıcı, monoton görüntüsünden ve algısından çıkarılabilmesinin, yerel tarih ve yerel tarih unsurlarının kullanılması ile mümkün olduğu gerçeğinden hareketle, tarihi alanların ve mekânların nasıl ve ne şekilde kullanılacağı hususu üzerinde duracağız.

Çalışmamızın esas konusunu oluşturan Bitlis'teki yerel tarih unsurlarını tanıtacak ve bu unsurların tarih öğretiminde nasıl kullanılması gerektiği üzerinde duracağız. Çalışmamızın Bitlis tarihi konusunda önemli bir açığı kapatacağını düşünmekteyiz. Bitlis, tarihin her döneminde önemini muhafaza etmiş ama günümüzde eski günlerini arayan bir yerleşim yeri durumundadır. Barındırdığı tarihsel doku, sosyal yaşantı, gelenek ve görenekleri geçmişe ışık tutacak zenginliktedir. Fakat son dönemde şehirdeki tarihsel doku maalesef tahrip edilmektedir. Bilinçsiz bir şekilde yapılan imar faaliyetleri kentin doğal görünümünü de bozmakta ve şehrin doğal kimliğinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Bu özelliklerinin korunabilmesi ve yaşatılması için Bitlis tarihi ile ilgili çalışmaların daha fazla yapılması gerekmektedir.

Özellikle; Bitlis adının kaynağı ile iddiaları, Bitlis il merkezinde ki tarihi yapıları, alanları, Anadolu'nun önemli kültür merkezlerinden biri olan Ahlat'ta ki tarihi alanları ve yapıları, bugüne kadar pek bahsedilmeyen Tatvan'da ki tarihi alanları değerlendirecek ve bu konulara yeni bir ışık tutacağız.

Bu çalışmamızda tanıtılan tarihi mekanların tarih öğretiminde kullanılabilirliği ve ulaşılabilirliği dikkate alınarak seçilmesine dikkat edilmiştir. Bu nedenle, Bitlis il merkezi, Tatvan, Ahlat ve Adilcevaz'da ki ön plana çıkan ve derslerde kullanılabilecek tarihi mekanlar ele alınmıştır. Mutki, Güroymak ve Hizan'da ki tarihi mekanlar; ulaşım, kent merkezlerine uzaklık ve mevsim koşulları nedeniyle öğrencilerin bu mekanlara götürülürken yaşanacak sıkıntılar ve bu mekanların derslerde kullanılamayacak olması gibi olumsuzluklardan dolayı çalışmamıza dahil edilmemiştir.

Tarihi alanların, tarih öğretiminde kullanılabilirliği ile ilgili, tarih öğretmenlerine yönelik yapacağımız ankette Bitlis'te tarihi alanların tarih öğretimine katkısını ve Bitlis özelinde yapılabilecek etkinlikler ve faaliyetlere katkısını değerlendirmeye çalışacağız.

Yaptığımız çalışma dört bölümden oluşmaktadır. 1. bölümde; tarih biliminin kapsamı, tanımı ve tarih öğretiminin tanımı ve amacı ile ilgili bilgiler verilmektedir. 2. bölümde; tarih öğretiminde tarihi mekânların kullanımı ile bilgilere yer verilmiştir. 3. bölümde; Bitlis tarihi ve ildeki tarihi alanlar ve yapılar hakkında bilgiler verilmiştir. 4. bölümde; anket çalışması değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise Bitlis'teki tarihi alanların ve yapıların tarih öğretiminde kullanılması ile ilgili değerlendirmeler ve önerilere yer verilmiştir.

Tezimizin seçiminden, hazırlanmasına kadar bütün safhalarında ilmi hassasiyetini, anlayış ve yardımlarını, esirgemeyen çok değerli ve muhterem hocam Yard. Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ'a öncelikle minnet ve teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, hem ders döneminde, hem de tezimin hazırlanması safhasında değerli desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Ramazan ALTINAY hocama, tezimin bitirilmesi safhasında değerli katkılarını esirgemeyen Yard. Doç. Dr. Kemal KAYA hocama, görsel malzeme konusunda desteğini esirgemeyen Oktay SUBAŞI hocama, katkılarından dolayı Muzaffer TAŞCAN, Nedim BAKIRTAŞ, Özcan TAŞCAN ve Şerafettin BENİCE'ye, kaynak temini konusunda Bitlis İl Halk Kütüphanesi idareci ve çalışanlarına, anket ile ilgili değerli zamanını ve mesaisini

esirgemeyen Adem PALABIYIK hocama, çalışmam boyunca sabrından ve özverisinden dolayı sevgili eşim Esma'ya ve çalışmam boyunca ihmal ettiğim çocuklarım Ömer Faruk, Şevval ve Mustafa'ya teşekkürlerimi arz ederim.

Orhan TAŞCAN
Van-2011

ŞEKİLLER

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita **Sayfa**

Harita-1- Anabasis'in Doğu Seferi Güzergâhı ……. 32
Harita-2- Büyük İskender'in Asya Seferinde İzlediği Yol …… 36

ÇİZİMLERİN LİSTESİ

Çizim **Sayfa**

Çizim-1- Bitli İl Merkezinde ki Tarihi Mekânlar ……..…….. 67
Çizim-2- Bitlis Ulu Camii ……..…… 84
Çizim-3- Şerefiye Külliyesi ……..…….. 86
Çizim-4- Alemdar Paşa Camii Üst Kat ……. 87
Çizim-5- Alemdar Paşa Camii Alt Kat …….. 87
Çizim-6- Gökmeydan Camii …….. 88
Çizim-7- Kızılmecit……. 89
Çizim-8- Aynel Barit Camii (Alt Kat) ……..…… 90
Çizim-9- Aynel Barit Camii (Üst Kat) ……..……..... 90
Çizim-10- Zalpaşa Camii …… 92
Çizim-11- Tatvan Rahva Kervansarayı (El Aman Hanı) Planı ……..….. 94
Çizim-12- Hüsrev Paşa (Papşin Hanı) …… 96
Çizim-13- Şerefiye Hamamı ……. 98
Çizim-14- Hüsrev Paşa Hamamı …… 99
Çizim-15- Şerefiye Medresesi …… 104
Çizim-16- Nuhiye Medresesi …… 105
Çizim-17- Yusufiye Medresesi ……. 106

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim **Sayfa**

Resim-1- Bitli Kalesinin Genel Görünümü ……..…….. 68
Resim-2- Matrakçı Nasuh'un Bitlis Minyatürü …….. 70
Resim-3- Bitlis Kalesi Kazı Çalışmaları ……... 71
Resim-4- Ahlat Eski Kale Kalıntıları (Harabeşehir) ……..... 74

Resim-5- Ahlat Sahil Kalesinde Bulunan İskender Paşa Camii ……. 76
Resim-6- Kef Kalesi Urartu Dönemi Taş İşçiliği Örneği …….. 77
Resim-7- Şahmiran Kalesi ……. 81
Resim -8- Şahmiran Kalesi …… 81
Resim -9- Adilcevaz Zal Paşa Camii ……..…… 91
Resim-10-Rahva Kervansarayı (El Aman Hanı) (Restorasyon Öncesi)…….…. 95
Resim-11-Rahva Kervansarayı (El Aman Hanı) (Restorasyon Sonrası) ……... 95
Resim-12- Bitlis İhlasiye Medresesi ……..……..... 102
Resim-13- Harabeşehir ……. 107
Resim-14- Harabeşehir Kaya Evler …….……. 107
Resim-15- Tatvan Antik Kent …….…….. 109
Resim-16- Tatvan Antik Kent …….…….... 109
Resim-17- Meydan Mezarlığı …… 111
Resim-18- Meydan Mezarlığı …… 111
Resim-19- Meydan Mezarlığı …… 111
Resim-20- Yukarı Kolbaşı Mezarlığı …… 112
Resim-21- Yukarı Kolbaşı Mezarlığı …… 112
Resim-22- Dalda Köyü Mezarlığı …… 113
Resim-23- Dalda Köyü Mezarlığı …… 113

TABLOLARIN LİSTESİ

Tablo **Sayfa**

Tablo-1- Cinsiyet ……... 124
Tablo-2- Öğrencileri Tarihi Mekânlara Kaç Defa Götürdünüz? 125
Tablo-3- Görev Yapılan Okul * Mekânlar Tarihin Laboratuvarıdır. …… 126
Tablo-4- Görev Yapılan Okul * En Önemli Tarihi Kaynak …….…… 127
Tablo-5- Halen Hangi Okulda Görevlisiniz * Hangi Konu İşlenirken
Tarihi Mekân Gezileri Yapılmalıdır?..... 129
Tablo-6- Hangi Mekân Daha Fazla Katkı Sunar?..... 131
Tablo-7- Tarihi Mekân Gezilerinde Kazanılacak En Önemli Beceri *
En Son Mezun Olduğu Okul …… 132
Tablo-8- Halen Görev Yapılan Okul * Hangi Tip Müze Daha Yararlı ……..... 134

Tablo-9- Dersleri Yerel Tarihle İlişkilendirme * Bitlis'teki Tarihi Yerleri Yeteri Kadar Tanıma ……. 136
Tablo-10- Tatvan'da Çöplük Mevkiinde ki Antik Kent ve Ahlat Madavans Öğrenciler Tarafından Tanınmaktadır. ……..…… 137
Tablo-11- Tatvan'da Bulunan Şahmiran, Kaletepe ve Tatvan Kalesi Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim. ……. 138
Tablo-12- Görev Yapılan Okul * Öğretmenler Tarihi Mekân Gezilerini Planlamalı ve Yapmalıdır. …….……... 139
Tablo-13- Görev Yapılan Okul * Öğrenciler Bitlis'teki tarihi Mekânlar Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim. …….…….. 140
Tablo-14- Öğrencilik Yıllarında Hangi Eğitim Kademesinde Gittiğiniz Tarihi Mekânları Hatırlamaktasınız * Öğretmenliğiniz Boyunca Öğrencileri Kaç Defa Tarihi Mekânlara Götürdünüz?..... 141
Tablo-15- Tarihi Mekân Gezilerinde Öğrencilere Rehberlik Edecek Kadar Kendiniz Yeterli Buluyor musunuz?..... 143
Tablo-16- Bitlis İle Özdeşleşen Beş Minare İle İlgili Bilgi Görseller Yeterlidir?.. 144
Tablo-17- Rahva Kervansarayı (El Aman)Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim…...145
Tablo-18-Bitlis Kalesinde Yapılan Kazı Çalışmaları Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim…… 146
Tablo-19- Tatvan'da ki Tarihi Mekânlar Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim……. 147

GRAFİKLERİN LİSTESİ

Grafik **Sayfa**

Grafik-1- Cinsiyet …….. 124
Grafik -2- Öğrencileri Tarihi Mekânlara Kaç Defa Götürdünüz? 125
Grafik -3- Görev Yapılan Okul * Mekânlar Tarihin Laboratuvarıdır.…… 126
Grafik -4- Görev Yapılan Okul * En Önemli Tarihi Kaynak …….…….. 127
Grafik-5- Halen Hangi Okulda Görevlisiniz * Hangi Konu İşlenirken Tarihi Mekân Gezileri Yapılmalıdır?..... 129
Grafik-6- Hangi Mekân Daha Fazla Katkı Sunar?..... 131
Grafik-7- Tarihi Mekân Gezilerinde Kazanılacak En Önemli Beceri *

En Son Mezun Olduğu Okul ……. 132
Grafik-8- Halen Görev Yapılan Okul * Hangi Tip Müze Daha Yararlı …… 134
Grafik-9- Dersleri Yerel Tarihle İlişkilendirme * Bitlis'teki Tarihi
Yerleri Yeteri Kadar Tanıma ……. 136
Grafik-10- Tatvan'da Çöplük Mevkiinde ki Antik Kent ve Ahlat Madavans
Öğrenciler Tarafından Tanınmaktadır. ……..……... 137
Grafik-11- Tatvan'da Bulunan Şahmirn, Kaletepe ve Tatvan Kalesi
Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim. ……..…… 138
Grafik-12- Görev Yapılan Okul * Öğretmenler Tarihi Mekân Gezilerini
Planlamalı ve Yapmalıdır. ……..……. 139
Grafik-13- Görev Yapılan Okul * Öğrenciler Bitlis'teki tarihi Mekânlar
Hakkında Yeterli Bilgiye Sahiptir…… …… 140
Grafik-14- Öğrencilik Yıllarında Hangi Eğitim Kademesinde Gittiğiniz
Tarihi Mekânları Hatırlamaktasınız * Öğretmenliğiniz Boyunca
Öğrencileri Kaç Defa Tarihi Mekânlara Götürdünüz?..... 141
Grafik-15- Tarihi Mekân Gezilerinde Öğrencilere Rehberlik Edecek
Kadar Kendinizi Yeterli Buluyor musunuz?..... 143
Grafik-16- Bitlis İle Özdeşleşen Beş Minare İle İlgili
Bilgi ve Görseller Yeterlidir?..... 144
Grafik-17- Rahva (El Aman Hanı) Kervansarayı ve Restorasyonu
Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim……..…… 145
Grafik-18-Bitlis Kalesinde Yapılan Kazı Çalışmaları
Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim…….……..…….. 146
Grafik-19- Tatvan'da Bulunan Tarihi Mekânlar Hakkında
Yeterli Tanıtım ve Bilgilendirme Yapılmaktadır. ……..…. 147

EKLERİN LİSTESİ

Ekler **Sayfa**

- Anket Yapılan Okulların Listesi..... 172
- İzin Yazıları ……. 174
- Anket Formu …… 177
- Ders Planı Örneği …… 184
- Etkinlik Örneği……. 185

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	**Açıklama**
S.	Sayı
s.	Sayfa
S.s.	Sayılı sayfalar
Bkz.	Bakınız
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Çev.	Çeviren
Yay.	Yayınları
Ünv.	Üniversite
KEFAD	Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi
Edt.	Editör
C.	Cilt
Arş. Gör.	Araştırma Görevlisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Haz.	Hazırlayan
Ans.	Ansiklopedi.
H.	Hicri
M.	Miladi
M.Ö.	Milattan Önce
D.İ.A.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
sad.	Sadeleştiren
yy	Yüzyıl
Fak.	Fakülte
Genkur.	Genelkurmay
BETAV	Bitlis Eğitim Tanıtma Vakfı
f	Frekans
v.b.	ve benzeri

GİRİŞ

Tarih; amacı, kapsamı ve öğretim yöntemleri ile toplumu bilinçlendirme arzusunda olan bilim insanlarının çalışmalar yaptığı bir alan olma özelliği taşımaktadır. Tarih ve tarih öğretimi arasındaki ilişkinin günümüzde daha da önemli bir noktaya geldiğini görmekteyiz. Tarih öğretimi ile yerel tarih bilincinin kazandırılması şüphesiz ki tarih biliminin en önemli hedeflerinden birisidir.

Tarih ve tarih dersinin öğretimiyle ilgili son yıllarda bilim insanları tarafından birçok araştırma yapılmış, yapılan bu araştırmalar neticesinde tarih ile ilgili tarih için kalıplaşmış bir ifade ortaya çıkmıştır. Tarih dersinin ders kitapları aracılığı ile kronoloji ve tarihsel olguların katı bir biçimde öğretilmek istenmesi, derslerin sıkıcı ve hatalı olması, öğretmen merkezli, araştırma ve düşünmeye sevk etmeyen ezbere dayalı bir anlayışın hâkim olduğu görüşü devamlı olarak eleştiri konusu olmuştur. Bu durum eğitimcileri yeni arayışlara sevk etmiş ve ülkemizde son yıllarda örgün eğitimde çok köklü bir müfredat ve anlayış değişikliğine gidilmiştir. Yapılandırmacı eğitim anlayışı doğrultusunda oluşturulan bu yeni anlayış, öğrenciyi merkeze alan bir strateji izlemektedir. Yapılandırmacı yaklaşım ile öğrenme en genel kavramlarla yapılandırılır, öğrencilerin görüşleri ortaya çıkarılır, eğitim programı öğrenciye hitap edecek şekilde düzenlenir ve öğrencilerin ilgi uyandıran problemlere yönelmesini sağlar.

Bu değişikliğe gidilmesinin temel sebebi; öğretimden yeterli verimin alınamaması ve dünyada eğitim öğretime bakış açılarında ortaya çıkan yeni yaklaşımlardır. Eğitimciler arasında "Nasıl öğretelim?" sorusu sorulmaya başlanmış, buna da cevap olarak öğrenciyi aktif kılan öğrenci merkezli öğretim uygulanmaya başlanmıştır.

Tarih öğretiminin en önemli özelliği, "her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu" kabul etmesidir. Dolayısıyla her öğrenciyi aktif hale getirmek, eğitim-öğretim faaliyetine katılmasını sağlamak esas amaçtır. Tarihçi bilgiyi aktaran değil, bilgiye ulaşma yolunu gösteren bir rehber konumunda olmalıdır.

Tarih öğretiminde, öğretmenin geçmişi aynen yansıtmak yerine bir sosyal bilimci ve tarihçi gibi geçmişteki olayları yorumlayarak ve yapısını araştırarak dün ile bugün arasında diyalog kurması gerekir. Bu suretle öğrencilerde tarih bilinci geliştirilebilir.

"Tarihi yerlerle öğretim" herkesin yararınadır. Eğitimciler tarihi çocuklara öğretmek ve onları heyecanlandırmak için birçok araca sahiptirler. Böylece toplum daha eğitilmiş vatandaşlar kazanır. Yerel tarih ve kültür kaynakları özellikle tarihi yerlerle

şekillenen materyal kültürü, geçmişimiz ve günümüzde kültür çalışmaları için hazır, ulaşılabilir laboratuvar görevi görürler.

Tarih öğretimi, bireyi içinde yaşadığı sosyal hayat hakkında aydınlatmalı ve bireyin sosyal hayata uyumunu sağlamalıdır. Tarihin bu görevi yerine getirebilmesi için sadece eski olayları göstermesi yeterli değildir. Tarih bugünkü sosyal çevrenin ne gibi aşamalardan geçerek bu hale geldiğini öğretmekle, sosyal çevre içinde yaşamasını, o çevreyi daha iyi tanımak amacını izlemektedir. Tarihin en büyük rolü, insanlığın geçirdiği değişim ve gelişimi göstererek "günümüzü" aydınlatması ve "geleceği" keşfe yol açmasıdır. Bu anlamda tarihi mekânlar ön plana çıkmaktadır. Toplumlar, tarih olarak adlandırılan bir yeri ya da yapıyı geçmiş ve günümüz ile ilişkilendirirse ve anlamlı kılarsa o yapı ve yerler "Tarihi Mekân" özelliğini kazanır. Tarihi mekânlar, insan yaşamına dair olayların canlandırıldığı, öğrenci ve tarih arasında köprü görevi gören bir tiyatro sahnesi olarak nitelendirilebilir.

Geçmişin gerçek kalıntıları olan tarihi yerler, hem geçmişle duygusal bağlar kurmamızı sağlar, merak uyandırır, heyecanlandırır, zihnimizde kapılar aralar, soruşturmaya sevk eder, hem de tarihteki olayları ve insanları anlamayı sağlar. Tarihi mekânların en iyi tarafı bu yerlerin yaşadığımız çevrede, her yerde bulunabilmesidir. Tarihi çevre, geçmişten günümüze uzanan maddi ve manevi değerleri bir arada bulunduran yaşadığımız mekanları kapsar. Başka bir deyişle uygarlıkların soyut ve somut unsurlarını günümüze aktaran belgelerin birikimidir. Her toplum değişik devrelerde yarattığı tarihi mekânlar, o toplumun kültürel yapısının maddesel kalıntılarını oluşturur. Çeşitli aşamalar ile son zamanlardaki görüntüsü, değişik çağların izlerini taşır. Bu izler toplumsal, ekonomik ve kültürel yapı özelliklerini simgeleştirir ve tarihi çevreyi oluşturur. Tarihi çevrenin bir "değer" olarak tanınması ve kişilerin hayatlarına yapacağı sosyal, ekonomik, kültürel v.b. etkilerin eğitim yoluyla kazandırılması gerekir. Tarihi çevre eğitimiyle, bireylerin yaşadığı kentin tarihi ve kültürel değerlerine bilinçli bir şekilde bakması sağlanabilir.

Bitlis'in, oldukça zengin bir tarihi mirasa sahip, tarihi mekân ve medeniyet unsurları bakımından zengin bir şehir olması şehri tarih öğretimi bakımından önemli kılmaktadır. Bitlis'teki tarihi mekânların tanıtılması, tarih öğretiminde etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Yerel tarih etkinliklerinin tarih öğretiminde kullanımıyla tarih bilincinin geliştirilmesi sağlanacaktır.

Şehirler ve kasabalar mevcut durumlarını hemen hemen tümüyle tarihsel süreç içerisindeki rollerine ve konumlarına borçludur ve devam eden bir olgu olarak bu süreç geleceğe aktarılır. Bu bakımdan Bitlis'in tarihsel süreçte gelişiminin ayrıntılı olarak belirtilmesi gerekmektedir. Bunun yanında Bitlis isminin kaynağı ile ilgili bilgilerin de yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Bitlis doğunun tarihi merkezlerinden birisidir. Şehir köklü bir tarihi geçmişe sahiptir. Çok eski bir yerleşim yeri olduğu bilinen kentin tarihi değişik zamanlarda başlatmaktadır. Bazı kaynaklarda 5000 yıllık, bazı kaynaklarda da 7000 yıllık olduğu belirtilmektedir.

Bitlis ile ilgili tarih öncesi dönem de pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni yüzeydeki buluntuların az olması ve bugüne kadar yeterli bir arkeolojik çalışma yapılmamasıdır.

Bitlis ili sınırları içerisinde bulunan Süphan ve Nemrut dağlarındaki obsidyen (doğal cam yatakları), doğrudan olmasa bile dolaylı olarak bu yöre tarihinin Neolitik dönemine kadar çıktığını göstermektedir. Obsidyen yataklarından elde edilen doğal camın yontucu, kesici, kazıyıcı olarak çevredeki yerleşim yerlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yine yapılan çalışmalar sonucunda o döneme ait ticaret yolu Van Gölünün doğusundan güneye (bugün ki Van ili sınırları içerisinde bulunan Kalkolitik – Maden Dönemi – yerleşme alanı olan Tilkitepe), batıda ise Diyarbakır il sınırlarına (Ergani yakınındaki çanak-çömleksiz bir Neolitik yerleşme yeri olan Çayönü) dek uzanmaktadır. Bitlis konumu itibariyle doğu-batı ticaret hattı üzerinde bulunması, yapılan ticari faaliyetlerin o dönemlerde ancak Bitlis üzerinden yapılacağı dikkate alındığında, Bitlis'in Neolitik dönemden beri yerleşme yeri olduğu bir gerçeği ortaya çıkmaktadır.[1]

Tarihi mekân bakımından önemli bir merkez olan Bitlis, tarih öğretimi açısından oldukça önemli ve verimli bir yerleşim yeridir. Bu sebeple şehirdeki mekân ve medeniyet unsurlarının yerel tarih ve tarih öğretimi ile ilişkilendirilmesi ve etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

[1] Tiyenşan, Nejla Eker, Bitlis Folkloru ve Özellikleri, Betav Yayınları 2005-Ankara, s.1

I. BÖLÜM
1. TARİH ÖĞRETİMİ

1.1. TARİH NEDİR?

Bir tanıma göre, tarih[2] (history); niceliksel zaman açısından geçmişte olup bitenleri, toplumların geçirdikleri dönemleri yer ve zaman belirterek anlatan, geçmişte yaşanan olaylar arasında nedensel ilişkiler kurmaya çalışarak bu ilişkileri belge ve kalıntılara dayandırarak sistematik olarak incelemeyi konu edinen bir disiplindir.[3]

Tarih milletlerin hayatında son derece önemli bir yere sahiptir. İçinde yaşadığımız dünya yetişilemeyecek kadar süratle değişirken, tarih anlayışı da aynı süratle değişmektedir. Zamanımızın ve gelecek zamanın olayları ile geçmiş zamanın tarih olayları arasında öylesine sıkı, derin ve ayrılmaz bağ vardır ki, tarihi dikkate almadan, zamanımızın olayları anlaşılamaz ve geleceğin problemleri çözülemez.[4]

Tarih terimi, olup biten şeyler yani geçmiş ve geçmişin incelenmesi ile bilgi ve bilim anlamlarında kullanılır.[5] Tarih geçmişten zamanımıza tutulmuş bir projektördür. Onun yardımı olmadan zamanımızı ve gelecek zamanı anlamak mümkün değildir. Tarih, bir milletin köküdür. Köksüz bir ağaç yaşayamayacağı gibi, tarihsiz bir millet de

---

[2] "Tarih", Arapça bir kelimedir ve lügatte "vaktin bilinmesi" anlamını ifade eder. Bu anlamda, "tarih", her şeyin zamanının kendisinde sona erdiği gayesi ve vaktidir. Tarihin konusu da zaman ve insandır. Ancak "tarih" kelimesinin aslı konusunda başka görüşler de vardır. Bazılarına göre, "tarih" Sâmi dilinden bir kelime olup "v-r-h" aslından türemiştir ve İbranice'de "yâreah" ay kelimesiyle ifade edilmektedir; zaman ve insanla ilgili olguları açıklamakta kullanılmaktadır. Bu yüzden kullanılışı çok eskilere uzanır. Bu durumda, "tarih"in anlamı, zaman birimi olarak "ay"ın tanımı olur; bir yandan bir hâdisenin, tarihi olayın tespitini ve süresinin belirlenmesini, diğer yandan ise, zaman sürecini, kronolojisini ifade eder. Bir kısım tarih yazarları ise, "tarih" kelimesinin Arapça olmayıp, Farsça "mâh rûz"dan (ay'ın görülmesi) alınarak Arapçalaştırılmış olduğunu söylerler; bu kelimede ay başlangıçlarının belirlenmesi anlamı olduğunu, görüşlerine gerekçe gösterirler. Aynı şekilde "tarih" kelimesinin Arapça asıllı olmadığı ve Müslümanların onu Ehl-i Kitap'tan aldıkları belirtilir. (Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Ankara 1991, s.:1, 2). Öte yandan, "tarih" sözcüğü, hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmiş'i adlandırmakta kullanılır; hem de bu sözcükle, bu yaşanmış geçmişi konu edinen bilim, tarih bilimi kastedilir. Bazı filozoflar, eskiden beri bu konuda iki Latince deyimle bu ayırımı yapa gelmişlerdir. Geçmişte kalan insani-toplumsal olaylar olarak tarihe "res gestae"; bu olayları konu alan disipline ya da bilime de "historia rerum gestarum" demişlerdir. Ama filozofların birçoğu da, hem yaşanmış geçmişi adlandırmakta, hem de bu geçmişi konu olarak alan disiplini anmada sadece "historia" (tarih) sözcüğünü kullanmışlardır. Biz, bugün de (bu) sözcüğü, bu çifte anlamlılığı içinde kullanmaya devam ederiz. Doğan, Özlem, *Tarih Felsefesi*, İstanbul 1994, s.:11.

[3] Bkz.: Demir, Ömer, Acar, Mustafa; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara 1997 (3. Baskı), s.: 215. Ayrıca bkz.: Kızılçelik, Sezgin, Erjem, Yaşar, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Konya 1992, s.: 409.

[4] Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı, C. III, Ankara 1992, s.XVII

[5] Oral, Mustafa, Türkiye'de Romantik Tarihçilik, 2006, Ankara, s.18

yaşayamaz.[6] Bu bakımdan geleceği inşa etme düşüncesi içerisinde olan toplulukların geçmişlerini bilmeden tanımadan öğrenmeden bu düşüncelerini gerçekleştirmeleri olanaksızdır. İnsan yaşamına bir anlam verme gereksinimi duyulduğu zaman tarihe başvurulur. Çünkü yaşam tarihten soyutlandırıldığında uçsuz bucaksız bir hiçliktir. Yaşam salt belli bir anın var oluş koşulları altında doğmamıştır. Dünyayı ya da toplumu kuran hemen her ilişki, daha derinde, somut tarih bağlantılarına sahiptir. Bugün dünün içinden akıp gelmektedir. Tarih böylece toplum denilen büyük olgunun asıl kökleri açıklama ve algılama yollarını da insanlara açar.[7] Nitekim tarih yinelenmez, yenilenir. Tıpkı yaşam gibi…[8]

Tarih perspektifi farklıdır. Günün olaylarını, daima geriye doğru atıflar yaparak değerlendirir. Zira tarihi oluşturan toplumlar her dönemde büyük değişiklikler gösterirler. Tarih devamlı bir değişmedir.[9]

Esas itibariyle tarih iki anlama geliyor: birincisi, gerçekleşmiş olduğuna inandığımız, ama ortaya çıkarılamamış veya tarihçiler, uzmanlar ya da tarihçiler tarafından biçimlendirilmemiş, keşfedilmemiş geçmiş düşüncesidir. İkinci ise geçmişle uğraşan kişilerin kanıtlara ve belgelere dayanarak kurmaya ve şekillendirmeye çalıştıkları geçmiş imgesidir. Doğal olarak tarihin esas çalışma alanı ikinci anlam üzerindedir.[10] Tarih geçmişi inceleyen bir çalışma disiplinidir. Dolayısıyla geçmişin hiçbir suretle kendisi değildir. Esasında tarihin bir bilim olarak kabul edilmesi yapılan tarihsel incelemede kullanılan bilimsel yöntemlerden kaynaklanmaktadır. Yoksa tarihte bir konunun veya sorunun tek bir

---

[6] Köymen, Mehmet Altay, **"**Türk Tarihinde Araştırma Metodu", *Milli Kültür Dergisi*, Sayı 81, Ankara, (1991), s.12

[7] Özbaran, Salih, Tarih, "Tarihçi ve Toplum", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Mart 2005,s.3.

[8] İnsanoğlu çok eskiden beri bu konu ile ilgili görüşler ileri sürmüştür. Belirli toplumsal olayların yine belirli aralıklarla ortaya çıkması farklı topluluklar için bile olsa, bu olaylar arasında zorunlu ilişkiler kurulmasına yol açmıştır. Her şeyden önce tarihsel olaylar, bilmemizin temelinde yer alan ve zaman içinde kendilerini yineleyen benzer olayların aralarında ilişkiler kurularak sınıflandırılmalarına yol açar. Aysevener. Kubilay-Barutca. E. Müge, "Tarih Felsefesi", 2003, İstanbul, s. 14

[9] Öztuna, Yılmaz. Tarih Sohbetleri, 1988, İstanbul, s. 61

[10] Tarih eğitiminde amacın belirlenmesinde etkili olan unsurlardan biri, tarihin ya da tarih biliminin ne olduğuna ilişkin kabullerdir. Geçmişten günümüze, "tarih nedir?" sorusu üzerinde yapılan tartışmalar genel olarak iki merkezlidir. Birincisi, "tarih, olan şeydir" tezine; diğeri ise, "o, yalnızca geçmişte yaşanılan şey değil, farklı bakışlarla biçimlendirilebilen bir şeydir" tezine dayanır. Buna göre, tarih bilimine ve buna bağlı olarak tarih eğitimine ilişkin iki farklı yaklaşımın ön plana çıktığı söylenebilir. "Geleneksel anlayış" olarak adlandırılabilecek birinci yaklaşıma göre, akademik anlamda tarih, kralların ya da sultanların tarihini yazmak; olayların tarih ya da yerlerini belirlemekle ilgilenen bir anlayış üzerine kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bkz: Yeşil. Rüştü, "Tarih Eğitiminde Soru Sorma Temelli Öğrenme", Ahi Evran Üniv. Eğitim Fak. Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, Ağustos 2010,Sayfa 119-137

yorumu olamadığı gibi birçok tarihsel belgenin de aynı olay hakkında çok farklı bilgiler içerebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.[11]

Tarih insanların bir topluluğun fertleri olarak yaptıkları işleri ve faaliyetleri inceler. Bu inceleme yapılırken bilimsel metotlarla açıklayan ve belgelere dayanarak anlatan bir bilim dalıdır.[12]

Tarih bilimine, bir tarih kavrayışına sahip olmanın ve tarihten dersler çıkarmanın gereksizliğine bir başka deyişle tarihin yararı üzerine benzer birçok yaklaşımların olduğu başkaları tarafından da belirtilmiştir.[13]

Gerçekte kendini bilmek ve tanımak amacını sürekli hisseden insanda, geçmiş kavramı kendiliğinden gelişir. Böylelikle insanda kendini, çevresini, geçmişini öğrenme ve anlama merakı, tarihi araştırmada en önemli neden olarak ortaya çıkar. Ancak insan tabiatının en ayırıcı özelliklerinden biri olan merak duygusu da, tarihi öğrenme ihtiyacını doğurur. Burada kastedilen merak bir bilinçlenme sonucu ortaya çıkan entelektüel meraktır. Statik toplum ve topluluklarda en alt seviyede bulunan merak, olayların gizlediği ve dış görünüşü dolayısıyla ulaşılamayan ve gerçek yönleri belirtilemeyen unsurları ortaya çıkarması açısından önemli bir faktördür.[14]

---

[11] Dilek, Dursun, Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi, Nobel Yay, Ankara, Ekim 2007, s.5

[12] Yeşilbursa, Cemil Cahit, "Sosyal Bilgiler Dersinde Tarihi Yerleri Kullanarak Tarih Konularının Öğretimi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.7

[13] Konuyla ilgili olarak Salih Özbaran'ın "Tarih, Tarihçi ve Toplum" adlı eserinde yaptığı değerlendirme şu şekildedir: "Üniversitede tarih okumaya şu veya bu etkiyle karar vermiş ve derslikteki yerini almış bir öğrenci grubu karşısına çıktığımda, başka bilim dalları gelir aklıma ve tarih için kolları sıvamış öğrencilerin o başka bilim dalları karşısında ne hissettiklerini anlamaya çalışırım. Bir tıp doktoru adayının ya da bilgisayar mühendisliğinde olmanın gururu içindeki bir üniversite öğrencisinin, tarih dalında yaşamını kurmaya karar vermiş kişiye biraz da alaylı biçimde sorabileceği "geçmişin olaylarını ezberleten bir ortamda ne işin var?" sorusu karşısında alabilecekleri tavrı kestirmeye çalışırım. Tıp çalışmalarındaki yarar, bilgisayarla uğraşmanın getireceği teknik ilerleme ya da kimyadaki bir buluştan elde edilebilecek olanaklar, sağlayabilecekleri kazanç ötesinde, herhangi bir açıklama gerektirmeyecek kadar açık görülebilir; ancak bizim tarihçi adayı mesleğinin yararı konusunda onlar kadar inandırıcı olabilir mi? Karşılaşabileceği sorular, henüz, yanıtlayamayacağı türden olabilir. "Geçmiş şeyleri bilmenin ne yararı var ?", "Olmuş bitmiş şeyler neden okutulur?","Geriye değil, ileriye yönelik olmamız gerekirken kafalarımız niçin geçmişin konularıyla doldurulur?" Bütün bunlara karşı tarihçi adayının, tarih öğretmeni olup geçimini sağlayabileceği ya da ülkesinin geçmişi hakkında araştırma yapıp yararlı olabileceği biçimindeki yanıtları ilk bakışta onu kurtarabilecek türden görülebilir. Ancak tarihin yararı üstüne tatmin edici açıklamaları pek içeremez. Özbaran, Salih, Tarih, Tarihçi ve Toplum, İstanbul, 1997, s.16–17. Bu konuyla ilgili olarak, John Tosh'da, "Tarihin Peşinde" adlı kitabında; "Kimi zaman, çağdaş toplumun portresi, değişim deneyimi bu topluma egemenmiş gibi çizilir. Teknolojik yeniliklerin inanılmaz hızı, geleneksel değerlerle bağlılıkların aşınması, seçmenlerin kaypaklığı, uluslar arası ilişkilerdeki istikrarsızlık, geçmişten köklü biçimde farklı bir dünyada yaşamakta olduğumuzun kanıtları olarak sunulur zaman zaman. Böyle bir dünyada, artık, bir tarih kavrayışına sahip olmanın ve tarihten dersler çıkarmanın gereksiz hale geldiği öne sürülür" der. John Tosh, Tarihin Peşinde, İstanbul, 1997, s.3.

[14] Özçelik, İsmail, Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler, Ankara, 1996, s.6–8.

İnsanlara, doğru neticelere varmaları için yön veren bir düşünce tarzına duyulan ihtiyaç da, tarihin var oluş gerekçeleri arasındadır. Kendini tanımayan, geçmişini bilmeyen bir toplumun hafızasını kaybetmiş bir insana benzetilmesi doğaldır. Bütün insanların geçmişten ders ya da cesaret almaya, onu öğrenmeye ve tecrübe birikimini devralmaya ihtiyacı vardır.[15]

Bu doğrultuda tarih yazımında ve araştırmalarında bazı özellikler ön plana çıkmaktadır; bütün verileri sorgulamak, eleştirel ve nesnel olmak, var olmayanın olduğunu söylememek, var olanı görmezlikten gelmemek, bir mekân üzerinde yoğunlaşırken başka zaman, mekân ve alanlardan benzerliklerle karşılaştırmalar yapmak çağının değerlerini ürününe yansıtmak gibi.[16]

Tarih, bütün diğer özelliklerinin dışında belki de Bloch'un ifade ettiği gibi, "*hoşça vakit geçirmek*" için cazip bir vasıta olarak kabul görmektedir. Belki de insanların hayallerini cezp etmektedir. İnsan faaliyetlerinin zaman ve mekân içinde uzaklaşmaları, bunların sırlarını açığa vurmaları, şaşırtıcı olanın zarif cazibeleri, tarihe ilgiyi arttırmaktadır.[17]

İnsanlar, kendi kişisel tarihlerini öğrenip, kendilerini kökleştirmek için de tarih öğrenmek isterler. Çünkü sonuçta tarihi yapan insandır. İnsanın olmadığı yerde tarih de olmaz. İnsanın bizzat kendinin yaptığı bir şeyle de ilgilenmemesi ona kayıtsız kalması imkânsızdır herhalde. Bu konuda R.G.Collıngwood şöyle demektedir. "*Tarih, insanın kendisine ilişkin bilgisi için vardır. Tarih, insanın kendini tanımasıdır. İnsanın zaman içinde neler yaptığını, ne olduğunu ortaya koyar. Ve neler yapabileceğinin tek ipucudur.*"[18]

Ancak, bugünün ışığında geçmişin anlaşılması ve geçmişin ışığında, bugünün anlaşılmasının yolunu gösteren[19] tarihi, günümüzde sadece geçmişteki olaylar dizisi gibi gören; tarihi, gerçekten uzak, masal gibi kabul edip, tarihe, zaman ayrılmasına hayret edenler hâlâ vardır ve olacaktır da. Bu kişiler, "Tarih nedir ki?", "Tarihin bize faydası var mıdır?", "Tarihin geleceğe ilişkin yararı ne olabilir ki?", gibi soruları her zaman soracak, bu konular daha uzun yıllar tartışılacak ve cevabı bulunmaya çalışılacaktır. Fakat şurası da unutulmaması gereken bir gerçektir ki, tarihi yaşanılan güne kadar getirerek öğrenmemek

[15] Kütükoğlu, Mübahat S., Tarih Araştırmalarında Usul, İstanbul, 1981, s.4.
[16] Tunçay, Mete, Eleştirel Tarih Yazıları, Ankara, 2006, s.238
[17] March Bloch, Tarihin Savunusu Yada Tarihçilik, Mesleği, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1985, s.4.
[18] R.G. Collıngwood, Tarih Tasarımı, Çev.: Kurtuluş Dinçer, 2. Baskı, Ankara, 1996, s.40-41.
[19] Edward Hallet Carr, Tarih Nedir? , Çev. Gizem Gürtürk , 1991, İstanbul , s. 126

bir hatadır. Tarihi ciddiye almayıp, ona önem vermemek ve onu asla öğrenmemek ise yanlış bir düşünce ve davranışın bariz bir şekilde ortaya konulması olur.[20]

Temelde yaşanan her an tarihtir ve tarihin oluşumunu sağlayan da insandır. Ancak; tarih ve onun doğru bilgisi arasında da bir fark vardır. Birbiriyle ilintili bu iki süreç birincisinden diğerine olabildiğince doğruya en yakın olarak ulaşabilmeyi ifade eder. Bunu biraz açarsak; bir yaşanan tarih bir de bu yaşanan tarihin doğru bilgisi olarak ifade edilebilecek olan iki kavram ortaya çıkmaktadır. Yaşanan tarih, gerçekliğin kendisidir bir başka deyişle realitedir ve bu nesnel olayları kapsar. Bunun doğru bilgisi ise "*tarih bilgisi*"dir ve bu hakikati ifade eder.[21]

Herodotos, tarihi şöyle tanımlamıştı. "*insanların yaptıklarının zamanla sönüp gitmemesi, Hellenler'in olsun barbarların olsun, bilhassa neden birbirlerine karşı savaşlar yaptıklarını bildirmek için yazmak*." Roma tarihçilerinden Livius da, tarih yazmadaki amacının, dünyaya hâkim olan bir topluluğun başarılarını anlatmak ve hatırlatmak olduğunu belirtmiştir.[22]

Tarihe ilişkin farklı bir bakış da Lucien Febvre'e aittir. Febvre tarihi, "geçmişi düzenleyen bilim" olarak algılar. Ancak, ona göre "*tarih insanlara yalıtılmış bir olgular koleksiyonu sunmuyor. Bu olguları düzenliyor. Onları açıklıyor ve açıklarken içinde yer alan olguların eşdeğerli olmadığı bir dizi kuruyor. Çünkü var olan gereksinimlerine bağlı olarak ister istemez, sistemli bir şekilde topluyor, sınıflandırıyor ve geçmişin olgularını gruplandırıyor.*"[23]

Fernand Braudel de, Febvre'nin tarih yaklaşımına katılmaktadır. Tarih, geçmişi ve bugünü incelemektedir. Braudel'e göre tarih, kendi tarzında toplumsal yaşamın tüm gerçekliğinin açıklamasıdır.[24]

Leon - E. Halkın ise, tarihi bilgi temeline oturtmaktadır. Tarihi, insanların geçmişini inceleyen ve onların sosyal kapsamlı eylemlerinin tablosunu takdim eden bir disiplin olarak kabul etmektedir. Tarih kâinatın ya da dünyanın geçmişini kucaklamaktan ziyade insanlarla ve sosyal değeri olan, bizzat topluluğu aydınlatan faaliyetler ile ilgilidir.

---

[20] Togan, Zeki Velidî, Tarihte Usul, 3.Baskı, İstanbul, 1981, s.17-19.
[21] Yediyıldız, Bahaeddin, "*Metodoloji Çağdaş Tarihçilik"*, Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, s.s. (25–35), Elazığ, 1990, s.25, 28.
[22] Özbaran, Salih, "*Tarih Nedir*", Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, S.s. (1-7), Elazığ, 1990, Fırat Üniversitesi Yay., s.2.
[23] Lucien Febvre, "*Başka Bir Tarihe Doğru*", Çev.: İlhan Selimoğlu, Ali Boratav, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde, S.s. (50-68), İstanbul, 1985, s.67
[24] Fernand Braudel, "*Tarih ve Toplumsal Bilimler*", Çev.: Deniz Erksan, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde, S.s. (69-96), İstanbul, 1985, s.82.

Bunları araştırmaktadır.[25] Ariel ve Will Durant'ta açık ve sade bir tarih tanımına rastlanmaktadır. Durant'a göre tarih, geçmişte olan hadiseler veya bunlar hakkındaki belgelerin verileridir.[26]

David Thomson tarihi, tarih incelemesinin konusu olan geçmiş olarak değerlendirmektedir. Tarihçilerin geçmişi incelemeleri sonucu yazdıklarının da tarih olduğunu belirtmektedir.[27]

Bu farklı yaklaşım ve yorumlardan birisi de "tarihin bir bilim mi?" yoksa bir "disiplin mi?" olduğudur. Bu konuya geçmeden önce bilimin ne anlama geldiğini ve tarihin bu tanım içine girip girmediğini belirlemek gerekir. Bilim, "*Yöntemli bilgi… önceleri bilgi terimiyle eşanlamda kullanılan bilim terimi, günümüzde olayların yasalarını bulmak amacını güden araştırmaları dile getirmektedir. Bilim, yöntemle elde edilen ve pratikle doğrulanan bilgidir...*"[28]

Bu arada tarihçilerin tarih ve bilim arasındaki ilişkinin açıklanmasına dönük yaklaşımlarından da tarih bilinmeyene yönelerek, onu "kendi yöntemleriyle keşfetmeye çalışan bir bilim dalıdır" şeklinde bir sonuç çıkarmak mümkündür. Açıklamalarda özellikle üzerinde durulan husus tarihin bir metot vasıtasıyla bilim olduğudur. Kafesoğlu, tarihin bilim olarak ele alınmasının, ancak tarih bilgilerinin sistemleştirilmesi ve tarihî olayların bir sisteme bağlanması ile tarihin bir bilim olabileceğini ileri sürer.[29]

Benzer görüşlere Halkin ve Kodaman'da da rastlanmaktadır; tarihi bir ilim olarak değil, bir disiplin olarak adlandıran Halkin, tarihin ancak metodu, tenkidi ve yardımcı bilimlerden yararlanması ile bilim olabileceğine dikkat çekmiştir.[30]

---

[25] Leon-E. Halkın, Tarih Tenkidinin Unsurları, Çev.: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 1989, s.4.
[26] Ariel ve Will Durant, Tarih Üzerine, Çev.: Hüseyin Zamantılı, 1983, s.15.
[27] David Thomson, Tarihin Amacı, Çev.: Salih Özbaran, İzmir, 1983, s.7.
[28] Hançerlioğlu, Orhan, Felsefe Sözlüğü, 9.Basım, İstanbul, 1994, s.33.
[29] Kafesoğlu'nun konuya ilişkin düşünceleri şu şekildedir: "Bilgi, bir sisteme, bir düzene bağlanmaksızın karmakarışık şeylerdir. Bu bilgiler tasnif edilip sistemleştirilir, o bilgilerin kaynakları, oluş tarzları belirli kanunlara bağlanırsa o vakit ilim olur. Bilgi vuzuhsuz, ilim ise kesin ve açıktır. İlmin ikinci karakteri her zaman için aynı gerçeği ifade etmesi, yer ve zaman farkı gözetmemesidir. Bilginin ise böyle bir vasfı yoktur. İlim etrafımızda gördüğümüz sırasız, tertipsiz ve ilgisiz olan bilgilerin zamanla sistemli hale sokulması, bir takım değişmez kanunlar mahiyetine girmesidir. İnsanların yaptıkları da aynı şekilde kesin kanunlara bağlanabilirse ilim olur, aksi takdirde bunlar bilgidir. İnsanların yaptıklarında tabiat hadiseleri kadar açıklık ve katiyet bulunmadığından, kesinlik kıstası tarihte mevcut değildir. Şu halde tarih ilim olamaz denilebilir. Ancak tarihi ilim olarak ele almak, tarih bilgilerimizi sistemleştirmek mümkündür. Zaten tarihî olaylar bir sisteme bağlanırsa ilim olur. Şu halde tarihin, konusunu insanın teşkil ettiği gelişmelere ait bütün bilgileri toplaması, araştırması, tanzim etmesi, bunları yaparken ilmî tenkidin ve metodun belirli kurallarına uyması gerekir. Çünkü ancak böylece bir bilim olur."Kafesoğlu, İbrahim,(1972).Tarih Metodu (Teksir).İstanbul. s.3
[30] Halkın'ın konuya ilişkin düşünceleri şu şekildedir: "...deyimlerin asıl manaları göz önüne alındığında tarih ilmin tanımına uymamaktadır; o matematik gibi soyut ispatlamalardan ibaret değildir. Tabiat ilimlerinde olduğu gibi uygulama yoluyla doğruluğu tahkik edilemez. Nihayet o, önceden görmeye imkân sağlayan

Kodaman ise tarihin mutlak gerçeği yakalamak gibi bir hedefi olmadığını, tarihin hedefinin gerçeği araştırmak ve gerçeğe yaklaşmak olduğunu belirtir. Tarihi bir araştırmanın değerinin gerçeğe yaklaşmakla ölçüldüğünü ve bunun da ancak araştırmada uygulanan metoda bağlı olduğunu söyler.[31]

Tarihi bir bilim haline getiren metodolojik çalışma genel olarak şu aşamalardan geçer. İyi bir tarih yazılabilmesi için sağlam bir metot bilgisine, yeterli miktarda materyale ihtiyacı olan tarihçi öncelikle üzerinde çalıştığı konu ile ilgili kaynakları toplar.[32]

Tarih bilimi araştırmalarında ayrıca tarihin yardımcı bilim dalları olarak anılan Felsefe, Sosyoloji, İktisat, Antropoloji, Arkeoloji, Etnoloji, Filoloji, Sanat Tarihi, Coğrafya, Paleografya, Diplomatik, Epigrafi, Nümizmatik, Mühürler ve Armalar, Şecereler, Takvimler ve Yer adları gibi bilimlerden de yararlanılır.[33]

Arkeolojinin desteği ile tarih, başlangıcındaki yazılı tarih öncesi (prehistorya)[34] kesimi ile birlikte doğa bilgisinin bir uzantısı haline gelir.

Tarih bilimi ve tarih felsefesi iki farklı anlamda değerlendirilebilir: Tarih bilimini değerlendirirken "yaşanmış geçmiş" ve yaşanmış geçmişi konu alan "tarih bilimi"dir. Tarih felsefesinden de iki farklı şey anlaşılır: İlki yaşanmış geçmişi konu alan tarih felsefesidir. Burada insanlığın tüm yapıp etmelerini uğraş edinen, onları "bütüncü" bir bakış açısıyla ele alan tarih felsefesi, diğeri ise tarihçinin bilgi etkinliğini sorgulamayı amaçlayan, tarihsel bilginin; nesnesini, metodunu, niteliğini ele alan bir metodoloji eleştirisidir.[35]

---

kanunlarla sonuçlanmaz... Tarih, ancak metodu, tarih tenkidi sayesinde ve yardımcı ilimlerin müdahalesi ile ilmîdir. Bunun içindir ki; araştırma, açıklama ve kontrol tarzının ciddiliği sebebiyle, geniş manada tarihin bir ilim, -beşeri ilimlerin en beşerisi,- olduğu müdafaa edilebilir.".. Halkin, Leon-E. (1989). Tarih Tenkidinin Unsurları. Çev.: Bahaeddin Yediyıldız. Ankara. s.5-7

[31] Kodaman, Bayram, "*Tarih Araştırmalarında Metot Meselesi*", Millî Kültür, Sayı: 81, s.s. (31-34), Şubat 1991, s.31.

[32] Akbulut, Dursun Ali, "*Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu Hakkında Bazı Mülahazalar*", Millî Kültür, Sayı 81, s.s. (41-42), Şubat 1991, s.42.

[33] Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Halkın, a.g.e.,s.31- 44 ; Togan, a.g.e., s.28-135, Kütükoğlu, a.g.e., s.18-109, Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ, 1990, Fırat Üni.Yay., s.52 vd.

[34] Tarih, tarihçilere ilk yazılı belgelerden önceki ve sonraki dönemler olarak "prehistorya" ve "historya" olmak üzere ikiye ayrılır. Prehistoryanın özel karşılığı "tarih öncesi" ise de çoğu yazarlar ve çevirmenler bu karşılığı kullanıyorsa da, bu karşılık tarih bilginlerinin yaptıkları bir ayrıma dayandığı için bazı kesimlere göre anlamlı olmayabilir. Prehistorya yazılı tarih öncesi, historyayıda yazılı tarih dönemi olarak algılamak gerekir. Bkz : Childe, Gordon. Tarihte Neler Oldu. Çev.Mete Tunçay, Alaaddin Şenel, 1974, İstanbul, s.11

[35] Alkan, Hasan, Îbn Haldun ile Arnold Toynbee'nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2010, s.1

Kafesoğlu tarihi; "*Tarih maksatsız bir malûmat yığını değil, topluma hitap eden, cemiyetin haldeki durumuyla alakalı ve zamanda istikbali de tanzimde rol oynayan başlıca bilgi şubelerinden biridir*" şeklinde tanımlar.[36]

. Tarih toplum yaşamının belleğidir. Bunların içinde toplumların değişimleri vardır, onları yönlendiren ideolojiler bulunmaktadır, onların gelişmelerine yardımcı olan veya engel çıkaran maddi koşullar yer almaktadır. Dolayısıyla tarihin uğraşısı; toplumların coğrafi ve fiziki çevrelerinde ki görüntülerinin, zaman içinde oynadıkları rollerin yansıtılmasıdır. Tüm bilimleri ve yaşantıları geçmişiyle kavrayan bir anlayış (ki bu doğrudan tarihe işaret eder) geleceğin öngörüsüne / ya da gerçekliğine eğilmesi gereken en yakın disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.[37]

İbn Haldun tarihin iki farklı tanımını yapar. Birinci tarife göre "*Tarih bir zamana veya bir millete ait olayların anlatımıdır.*" İkinci tanım ise daha kapsamlıdır ve ona göre asıl tarih; "*Olayların nedenselliğini ve sebeplerini derinliğine inceleyen bir ilimdir.*"[38]

Tarih yalnız gerçek olgular değildir; aynı zamanda bu olguların gerçekleşmesini gerektiren şartların tahlil edilmesidir. Dolayısıyla; tarihin rivayetlerden değil, araştırma ve belgelere dayanan olgulardan hareket etmesi gerektiği esasıdır. Bir diğer husus ise olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurulmasıdır. Tarihçi bir olayı ele alırken mutlaka onu hazırlayan koşulları da araştırmalıdır.[39]

İbn Haldun'dan günümüze değin birçok bilim adamı için tarih, tarihçinin geçmişi yeniden kurması, onu inşa etmesidir. İbn Haldun'un "*ben yeni bir bilim olarak 'ilmü'l-umran'ı ortaya koydum*" diye ifade etmesinin altında da bu bilimin aslî bir cephesi yatmaktadır. İnsanın kendini diğer varlıklardan farklı kılan "anlamlaştırma" olgusunun ifade biçimi, insan neslinin kendini "süreç" içinde görebilmesinden, yani tarih algılanmasından ileri gelmektedir.[40]

Bir diğer önemli tarihçi Toynbee, tarihi; " *Zaman ve mekân içinde hareket eden insani olayların incelenmesi olduğudur. Fakat tarihçi bu insani olaylara yaklaşırken amacı, insani eylemleri zaman içinde yer alan olaylar gibi görmek değildir. Olayların*

[36] Kafesoğlu, İbrahim, Tarih İlmi ve Bizdeki Tarihçilik, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı.17, s.2
[37] http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/155-156/sahin.htm.(05.11.2010)
[38] İbn Haldun, Mukaddime, Dergah Yayınları, Çev. Prof. Dr. Süleyman Uludağ 2004; I. Cilt, S. 26
[39] Dülger, İbrahim, İbn Haldun Işığın Kaynağı Doğu, İstanbul: Berfin Yay., 2004, 25.
[40] http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/161/sahin.htm- (14.12.2010)

bütünlüğünü korurken olayların kavramsal bütünlüğüne erişme çabasıdır."[41] Bir başka yerde ise tarihi, "*Birbirine paralel, çağdaş bir yorumlar demeti*."[42] olarak görür.

Toynbee'nin yukarıdaki tarih tanımlarını açarsak: Tarih, bir yandan bireysel olayların karmaşıklığını korumaya çalışmalı, diğer yandan da belli bir anlam uyarlılığı olan bir tasarım halinde onları inşa edebilmesi gerektiğini, ayrıca tarihin modern ve eski diye ayrıştırılmasını, yani kronolojik yaklaşımın anlamsız olduğunu, felsefi anlamda modern ve eski uygarlıkların çağdaş olduklarını belirtir. Ayrıca tarihi uygarlık[43] denilen insan topluluklarının tarihlerinin toplamı anlamında ele alarak evrensel ve bütüncül bir tarih görüşü ortaya koyar. Hiçbir tarihçinin kayıt tutarken "*gelecekteki insanlar bunu güzelce anlasın*" diye kayıt tutmadığı, bu yüzden vesikanın önemli olduğu ancak sadece belge ile tarihçilik olmayacağının da anlaşılması gerektiğini belirtir.[44]

Ortaylı'nın ifadesiyle "*ağacın köküne su dökmeden meyve almak mümkün değilse, tarihimizi bilmeden geleceğe adım atmak da mümkün değildir"*.[45]Bundan dolayı tarih toplum için olmazsa olmazdır.

Tarih insana göre daima harici ve temel faktörler tarafından belirlenen yatay bir alandır. Bu belirleyici faktörlerin niteliği kişiden kişiye değişebilir ancak bunlar mutlak anlamda dışsal ve belirleyicidir.[46]

Tarihi olayların meydana gelişinde ırklar, iklim ve toprak gibi geçici sebepler etkilidir. Tarihi olaylar, bir sebebe dayandığından akla uygundur. Fakat bir olayın gerçek sebeplerini bulmak bir hayli güçtür.[47]

Bir olayı meydana getiren etkene neden denir. Nedenle sonuç arasındaki ilişki ise nedenselliktir. Nedensellik prensibine, bir gerçeği nedensellik bakımından açıklamak, o gerçek yahut olayın niçin o yolla meydana geldiğine yanıt vermek denebilir. Nedensellik prensibi bilimde o kadar önemlidir ki, bilimsel araştırmanın iki olay arasındaki neden

---

[41] Arnold Toynbee, Tarih Bilinci, Çev: M. Belge, İstanbul: Bateş Yay., 1978, II, s.511
[42] Arnold Toynbee, Uygarlıklar Yargılanıyor, Çev. Kasım Yargıcı/ Mehmet Ali Yalman Örgün Yayınevi, 2004, , s.13
[43] Uygarlıklar dizisi içerisinde ve bu uygarlıkların ortak varlıklarını yöneten faktörlerin belirtileri bağlamında, göç ve iskan arasındaki gerilim küresel eğilimleri sürekli beslemiştir. Bunlar esnasında toplumlar arasında bir arada yaşama kalıpları oluşturularak çok geniş çaptaki bu gerilimi çözme girişimleri olmuşlardır..-Cowen, Noel. Kürsel Tarih, Çev. Cem Demirkan, 2004, İstanbul, s.18
[44] Arnold Toynbee, Hatıralar: Tecrübelerim, Çev.: Şaban Bıyıklı Yayın Yılı: 2005, s.110
[45] Ortaylı, İlber, Tarihin İzinde, 2008, İstanbul, s.105
[46] Bulaç, Ali, "Tarihin İkindi Vaktinde Modernizmin Sonu", Fransiz Fukuyama, Tarihin Sonu mu? İçinde, Ankara, 1999, S.s. 96-121, s. 96
[47] Koçak, Kemal,"Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Orta Öğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi" Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, s.7

ilişkilerini keşfetmeye çalışmak demek olduğu hemen hemen genel olarak kabul edilmiştir.[48]

Çünkü doğa bilimlerinde gözlenen bir sonucun tek bir nedeni kolayca bulunabilir. Oysa sosyal bilimlerde tek bir genel yasanın varlığı söz konusu değildir. Pek çok halde birden fazla nedenin varlığı söz konusudur.[49]

Tarihte nedenselliğin kavranabilmesi için olaylara ilişkin zihinsel tablo ya da genel bakış açısı edinimlerinin kazandırılması gerekir.[50]

Nedenselliğin irdelenmesi ile ilgili olarak ortaya çıkan bir başka gerçek de tarihî olayları anlamak için önce, o olayların ortaya çıktığı dönemin ve ortamın toplumsal, düşünsel, tinsel ve diğer alanlardaki görüşlerini bilmek gereğidir. Zira bir dönemin olayları, yalnızca o dönemin ürünü değildir. Olaylar geriye doğru eklenir, geçmişle bugün arasında iletişim kurar.[51]

Sosyal olayları anlamak ve yorumlamak isteyen herkes ister istemez tarihi kullanacağına göre, (ki bu durumun da yine esasen sübjektif bir ortamda ciddi veya gayr-ı ciddi pek çok görüşün ortaya atılmasına sebep olacağı da bellidir) tarih bilgisi bir ülkenin insanları için tıpkı anadil bilgisi gibi yaygın ve önemli bir ilgi konusu olacaktır. Meselenin bu yönüyle tarih, her cemiyette her insanı az veya çok ama muhakkak surette ilgilendiriyor.[52]

---

[48] Geniş bilgi için bkz., Hançerlioğlu, a.g.e., s.270- 274, A. Adnan Adıvar, Bilim ve Din, İstanbul, 1980, Remzi Kitabevi, s.432.

[49] Tekeli, İlhan, Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek, Ankara, 1998, s.37.

[50] Robert Stradlıng, 20. yy. Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli?, Çev. Ayfer Ünal, İstanbul, 2003, s.77

[51] Eyüboğlu, İsmet Zeki, Tarihin İlkeleri, İstanbul, 1991, s.29.

[52] Güngör, Erol, "Bir Tarih Kampanyası", *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*, İstanbul 1993 s.203. Bu çizgide, daha önce de vurgulandığı üzere insanların tarihe gösterdikleri ilgi çok defa ilmi bir endişenin dışında olmuştur. Özellikle sosyal değişmenin önemli sıkıntılara yol açtığı zamanlarda tarih yeni bir cemiyet tipinin kaynağı haline gelir; insanlar o günkü buhrandan çıkış yolunu tarih içinde ararlar. Tarihte bulunacak bir modele göre, çarpık sosyal gidişten kurtulmayı ümit ederler. Tarihle bu iki türlü ilgi birbirinden oldukça farklı karakterdedir. Tarihe karşı duyulan objektif ilgi, orada yatan gerçekleri ortaya çıkarmaya yararken, tarihin yaşatılması için gösterilen gayret, gerçeklerin olduğu gibi görülmesine engel olacak bir hissi duvar meydana getirir. … Bu bağlamda, geçmiş, şu andan geriye doğru insanın ilk yaratılışına kadar geçen zaman değildir. Tarih kitaplarında yazılı olan şeyler de değildir. Her insanın hasret duyarken sözünü ettiği geçmiş bu büyük zamanın bir parçasıdır. O, insanın zihninde var olan "sübjektif geçmiş"tir. Böylece, bilmediğimiz veya benimsemediğimiz bir tarih bizim için geçmiş (mazi) olamaz. Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik,* İstanbul 1986 s.59, 60, 61. Bu meyanda, "Osmanlı ideolojisini oluşturan "ilim"lerden hemen hepsi 19. yüzyılın sonlarından itibaren etkinliklerini kaybettiler ve giderek unutuldular. Buna karşılık "tarih ilmi" Cumhuriyet aydınlarının formasyonunda ve çağdaş kimliğin oluşmasında ilk planda rol oynamıştır. Gerçekten Cumhuriyet nesilleri Nesefi ve Taftazani'nin metafiziğini, Tusi'nin ve Davvani'nin devlet felsefesini, Îbn Haldun'un tarih sosyolojisini, Halebi'nin Multeka'sını pek bilmezler. Fakat Osmanlı tarihinin tüm aşamaları ile ilgili bilgileri çok büyük bir kısmı Osmanlı vakayinamelerinden kaynaklanmaktadır." tespiti kayda değerdir. Timur, Taner, Osmanlı Kimliği, İstanbul 1994, s.: 89.

1.2. TARİH ÖĞRETİMİ NASIL OLMALIDIR?

Bilindiği gibi," Tarih Öğretimi" ikinci dünya savaşından sonra ve özellikle de 1970'li yıllardan sonra, Tarih Bilimi'nden ayrı olarak üzeride önemle durulan, bilimsel çalışmalar yapılan bir alan olarak ortaya çıkmıştır ve "Tarih Bilimi"nden farklı olarak tanımlanmıştır. Tarih, insanoğlunun serüvenini bilimsel bir bakış açısıyla ortaya koyan, bir bilimsel çalışma alanı olarak tanımlanırken; Tarih Öğretimi ise," formel eğitim kurumları aracılığı ile tarih biliminin ortaya koymuş olduğu bilgi, tutum ve becerileri öğrencide davranış haline getirmeyi hedefleyen ayrı bir disiplin" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, tarih ile tarih öğretimi, dolayısıyla tarihçi ile tarih öğretmeni arasında önemli farklar bulunmaktadır. Tarihçi geçmişi araştıran bir bilim adamı iken, tarih öğretmeni, tarihçinin ortaya koymuş olduğu bilgiler ve bu bilgilerin işlenmesi ile elde edilecek becerileri, pedagojik bir kaygıyla öğrencilere kazandırmayı hedefleyen kişi konumundadır.[53]

Çocukları hayata hazırlayan eğitim ve öğretim, güncel olaylarla iç içe olmak durumundadır. Derste işlenen konuları güncel olaylarla ilişkilendirmek, etkinlikleri güncel olaylara ve bunun sonuçlarına dayandırmak gerekir. Yeni bilgi, beceri ve değer-takdir duyguları bu şekilde kazandırılır. Yaşanan olaylardan ve sorunlardan ders alıp ileride yaşanabilecek muhtemel sorunlara karşı tedbirli olmak güncel olayların iyi bir şekilde incelenmesi ile mümkün olacaktır.[54]

Tarih topluma geçmiş bilinci kazandırmalıdır. Tarih sadece geçmişin belgelerini ve kaynaklarını aktarmamalı, bu bilgileri işlevsel bir hale getirip yeni kuşakları bilinçlendirmeli ve geleceğe yön verebilecek bir birey olarak yetiştirmelidir. Tarih, sadece geçmişin bir köşesini aydınlatmak değildir. Geçmişi bugüne uyarlayan, geleceği yönlendiren, geçmiş-günümüz-gelecek arasında bir bağlantı kurabilen, eleştiren, yorumlayan, sorun çözebilen ve fikir üretebilen bir anlayış kazandırmalıdır. Zira toplum hayatının bugünkü durumu ve bugünü bilme zorunluluğu insanları geçmişi bilip tanımaya yöneltmektedir.[55]

---

[53] Altınay, Ramazan, "Tarih Öğretimi Açısından Van Gölü Havzasındaki Müzelerin Eğitimsel Potansiyeli – Van Müzesi Örneği",*V. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu*,2009 Van, s. 572-581, s.573

[54] Binbaşıoğlu, Cavit. (2004). Eğitimde Günlük Olaylar ve Öğretimi, *Çağdaş Eğitim Dergisi.* Sayı: 315, 14-16.

[55] Köken, Nevzat, "Osmanlılarda Tanzimat Dönemi Tarihçilik ve Tarih Eğitimi " Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi ,(KEFAD) , Cilt 3, Sayı 2, 2002, S, 65-77, s.71

Tarih öğretiminde önemli bir husus "*tarihsel düşünme becerileri*"dir. Öğrencinin, bilginin üreticisi olabilmesi yani tarihsel düşünme becerilerine sahip olması gerekmektedir. Yoksa tarih sadece "*ezberlenen*" bir ders olma nitelemesinden kurtulamayacaktır.[56]

Tarih, bilimsel bir çalışma alanı olmasının yanında, okullarda okutulan bir sosyal bilim disiplini olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan tarih ve tarih öğretimi kavramları arasında fark vardır. Tarih, bilimsel bir bakış açısıyla, insanoğlunun serüveninin kanıtlara dayalı olarak ortaya konmasıdır. Tarih öğretimi ise, formal eğitim kurumları aracılığıyla, tarih biliminin ortaya koymuş olduğu bilgi, tutum ve becerileri öğrencide davranış haline getirmeyi hedeflemektedir. Bu anlamda tarihçiyle tarih öğretmeni arasında önemli farklar bulunmaktadır. Tarihçi, geçmişi araştıran bir bilim adamı iken, tarih öğretmeni, tarihçinin ortaya koymuş olduğu bilgiler ve bu bilgilerin işlenmesiyle elde edilecek becerileri, pedagojik bir kaygıyla öğrencilerine kazandırmayı hedefleyen kişi konumundadır. İyi bir tarih öğretmeni, tarih bilgisi çok olan değil, müfredatın içerdiği bilgiler çerçevesinde tarihi basitleştirip sevdiren ve öğrencilerde istendik davranış değişikliklerini meydana getirmeyi başaran öğretmendir.[57]

Okullarda tarih öğretilmesi, ısrarla ve inançla söylendiği gibi "*bağımsız devletin vatandaşlarını bağlamaya dönük*" bir ideoloji aktarımı demek değildir. Bilimin amacı "*gerçek*"tir. Tarih bir sosyal bilimdir. Öyleyse tarih, gerçeği amaçlar. Tarih öğretiminin de bu önermeden bağımsız düşünülmesini gerektirecek herhangi bir neden yoktur. Tarih eğitimcilerinin temelde tarihin sosyal bir bilim olduğunu kabul etmeleri, bu ön kabulün açılımının farkında olmaları ve diğer bilim dalları nerede duruyor ise tarihi de oraya koymaları, Türkiye'de tarih öğretimi üzerine yapılan çalışmaların, popüler spekülasyonlardan ari kalmasını sağlayabilir.[58]

Tarih öğretiminde dersin hedefleri belirlenip bu hedeflerin planlaması üç aşamadan meydana gelir. Araç gereç, öğrenme yöntemi ve kaynaklar. Öğretim ve yöntem ile ilgili konularda strateji, teknik ve taktik gibi konular yer alır. Bizde özellikle ilköğretim ve orta öğretimde var olan ders işlenişleri, ders kitapları, yardımcı araç ve gereçler, kaynaklar, her

[56] Işık, Hasan, "Tarih Öğretiminde Doküman Kullanımının Öğrencilerin Tarihsel Düşünme Becerilerine ve Başarılarına Etkisi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.3
[57] Demircioğlu, İsmail Hakkı, Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s.10-11
[58] Safran, Mustafa, Tarih Nasıl Öğretilir?,Editör. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2010, s.20

ilin ve bölgenin koşullarına göre değişiyor. Tarihçiler geçmişin sorunlarını ve evrensel değerlerini bilmekle beraber günümüzdeki gelişmelerden kendilerini soyutlayamazlar.[59]

Tarih ilminin kıymet ve mahiyetini anlayan onu rasyonel ve metodik bir suretle belge üzerinde işleyip bu yolda kendi çalışmalarını diğer milletlere de tanıtabilen milletler ve toplumlar reşit ve olgun milletlerdir. Tarih öğrenmek insanların günlük hayatlarında bile mutlaka yer almalıdır.[60]

Bugün tarih öğretiminde az da olsa birçok öğretim yöntemi kullanılmakla beraber uygulamada daha çok tarihle ilgili genel kavramların ve temel bilgilerin öğrenciye anlatım ve soru cevap yöntemi ile aktarılmasıyla sınırlı kalındığı görülmektedir. Ortaöğretim tarih derslerinde sadece öğretmen ve ders kitabına bağlı anlatım yönteminin devam etmesi tarih öğretiminin bahsedilen sorunlarını azaltmayacaktır. Bu bakımdan tarih öğretiminde dersin amaçlarına, öğrenmenin niteliğine, öğrencilere ve öğretim durumunun özelliklerine uygun öğretim malzemeleri kullanmak gereklidir. Öğretim araçlarının en değerlisi, gerçeğe en çok yakın olanıdır. Bu nedenle öğretimi canlı kılmak amacıyla okul çağı çocuklarının gerçek yaşamdan alacakları araç gereçler kullanılmalıdır. Tarih gibi soyut kavramlara dayalı derslerin öğretiminde araç-gereç kullanmanın önemi büyüktür.[61]

Tarih dersleri ülkemizde genel olarak öğretmen merkezli bir yapıda, düz anlatım yöntemiyle işlenmektedir. Bu durum öğrencilerin tarih dersini sıkıcı ve ezber ağırlıklı bir ders olarak görmelerinde önemli bir faktör olarak görülmektedir. Tarih derslerinde farklı öğretim yöntemleri ve buna bağlı olarak farklı öğretim materyallerinin kullanılması dersten beklenen amaçların gerçekleştirilebilmesinde önemli bir katkı sağlayacaktır.[62]

Tarih eğitim programlarının içeriği, somuttan soyuta, çok anlamlıdan az anlamlıya, güncelden eskiye, yakından uzağa, önemliden önemsize, genelden ayrıntıya, benzerlikten farklılıklara gibi ilkeler göz önüne alınarak geliştirilmelidir. Siyasi ve askeri tarihten çok kültürel, ekonomik ve bilimsel tarihe ağırlık verilerek, insanlığın ortak mirası üzerinde durulmalıdır.[63]

Tarih eğitiminin ve ders kitaplarının içeriği denetlenerek, kışkırtıcı bir çatışmacılıktan kurtarılarak, barışçılığın ve birbirini anlamanın aracı haline getirilmesine

[59] Özacun, Burhan, Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, Yayıma Haz. Oya Köymen, Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2003, s.137
[60] Baykara, Tuncer, Zeki Velidi Togan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.196
[61] Paykoç, Fersun, Tarih Öğretimi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Fakültesi Yayınları, 1991, s.93
[62] Akbaba,B." Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2003, s.20
[63] Özalp, Orhan, Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, Tarih Vakfı, Ankara , 2000, s. 5

çalışılmalıdır. Öğrenci sınıfta, öğretmeninin anlattığını ezberleyen kişi olmaktan çıkarak, oyunlarla, tartışmalarla, eleştirel değerlendirmelerle grafikler, haritalar yaparak, değişik kaynaklar kullanarak tarih yazarak aktif öğrenmeyi gerçekleştirmelidir. Öğrencinin pasif bir alıcı değil, tarihi düşünen ve yazan, tarih tahayyülüne sahip bir kişi olarak görülmesi gerekir.[64]

Tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesine dönük olarak mevcut tarih ders kitaplarının yetersiz olduğu görülmektedir. Tarih öğretmenlerine bakıldığında büyük çoğunluğunun derslerini, tek bir ders kitabına bağlı olarak işledikleri görülmektedir. Farklı bilgi ve yorumlar için değişik kaynaklardan yararlanılmamakta, ders kitaplarındaki bilgilerin ise öğrenciler tarafından olduğu gibi hatırlanması gerektiği düşünülmektedir. Ancak ders kitaplarının anlaşılır bir dil ve yapı ile otorite kabul edilen tarih eserlerini özetlemesi, tarihçiler arasındaki önemli tartışmaları, en yeni çalışma ve bulguları haber vermesi gerekir.[65]

Ülkemizde tarih dersi ile ilgili bir takım sıkıntılar yaşanmaktadır. İlhan Tekeli, Türkiye'de tarih derslerine yönelik eleştirileri şöyle özetlemektedir: "*Belli bir kitaba bağlı kalan, sadece bir öğretmenin anlatımına dayanan bir tarih dersi pratiği bulunmaktadır. Öğrenciye ilgi ve araştırma heyecanı katmaktan uzaktır. Öğrenci tarih derslerinde sıkılmaktadır. Böyle olunca da tarih derslerine anlatım yöntemi egemen olmaktadır. Diğer sosyal bilim alanlarıyla ilişkisi kurulmamaktadır, olguları açıklama gayreti içine girilmemektedir. Tarih dersi değişik yaklaşımlar karşısında hazımsız, ezbere dayalı, kronolojik bilgilerle yüklü bir ders haline gelmektedir.*"[66]

Tarih öğretimine ilişkin bir başka görüş; "Öğretmen tarihi bir rakamlar dizisi ile klasik anlamda zaman, mekân, sebep-sonuç ilişkisi içinde düşündüğü takdirde, tarih tümüyle ezberciliğe dayanan bir ders olmaktan hiçbir zaman kurtulamaz. Tarih, yutulması zor haplara çevrildikçe, belleklere yüklenen rakamlara boğuldukça elbette bireylerin bu dersi sevmeleri ona bağlantılı olarak azalmaktadır.[67]

Tarih derslerinde öğrenciler bir şey üretmiyorsa, arayıp bulmuyorsa, bilimsel keşif heyecanını yaşayamıyorlarsa, merak duyguları körüklenmiyor veya ortaya çıktığı anda

[64] Tekeli, İlhan, Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, Tarih Vakfı, Ankara , 2000, s. 8
[65] Özbaran, Salih. Tarih Öğretimi. İstanbul, 1992 , s.55
[66] Tekeli, İlhan, Tarih Bilinci ve Gençlik: Karşılaştırmalı Avrupa Tarihi ve Türkiye Araştırması, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.193
[67] Parmaksızoğlu, İsmet, "*Tarih Dersleri ve Dersini Sevdirmek*", Öğretmen Dünyası Dergisi, S.49, Ankara, 1984, s.13

bastırılıyorsa, haftada üç veya dört saat öğretmenin veya arkadaşlarının, ders kitaplarından aktardıkları bilgileri sadece ve sadece oturdukları yerden dinliyorlarsa, dersler sözlü sınav havasında geçiyorsa, ilkokuldan beri sürekli aynı konular her sene karşılarına aynı yöntemlerle geliyorsa, ders sıkıcıdır.[68]

Bu sorunlardan biri de; yüklenen karmaşık bilgileri ezberlemek zorunda kalan çocuk, ezberden gördüğü birçok psikolojik ve pedagojik zararın yanında içindeki tarihi öğrenme merakı, isteği de bu sistem yüzünden ölecektir. Doğal olarak çocuk veya genç kendi kendine "*tarihe ne gerek var ki?"* demeye başlayacaktır. [69]

Tarih öğretimi; milli tarih ağırlıklı, aşırı bilgi yüklü bir program yerine, etkinlik merkezli ve yapılandırmacı bir eğitim olmalıdır. Bu amacın gerçekleşmesi için de ders kitaplarının ve müfredat programlarının bu geçişi kolaylaştırıcı bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.[70]

Tarih öğretiminde ders kitapları kışkırtıcı olmamalıdır. Sorular açık olmalı, nihai cevaplar vermemeli, çocukların cevaptan çok soru sormasını sağlamalı, eleştirel düşüncenin ve kişisel yargı yeteneğinin geliştirilmesine yardımcı olmalıdır. Bağımsız düşünmeyi öğretmeli, aktif ve yaratıcı olmalıdır.[71]

Tarih öğretiminin, öğrencilerin tarihsel mirası anlama ve sahiplenmelerine yardımcı olduğu gibi, geçmişe dayalı ve genellikle ulusal nitelikte bir kimlik oluşturmalarına da katkı sağladığı söylenmektedir.[72]

---

[68] Kahyaoğlu, Dilara, "*Tarihi Silahsızlandırmak İçin*", Cumhuriyet Dergisi, S. 837 , Ankara, 2002, s.6

[69] Bazı yazar ve akademisyenler, müfredatta yer verilen konuların çoğunlukla Türk tarihinden seçilmesini ve aynı konuların farklı eğitim kademelerinde tekrar tekrar okutulmasını, öğrencileri tarihten uzaklaştıran bir etken olarak değerlendirmektedir. Tarih müfredatında saptanan bir diğer sorun ise tarihsel konu, olay ve olguların genellikle tek bir perspektiften ele alınması; farklı tarihsel anlayış ve yorumlara yer verilmemesidir.Daha fazla bilgi için bkz: Arıkan, Z. "Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi" içinde bulunduğu kitap: S. Özbaran (ed.) Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları., İzmir ,1997, ss.153-168. s.157- Çizakça, M. "Ortaöğretimde Tarih Öğretiminde İçerik Yenilemesi" içinde bulunduğu kitap: S. Özbaran (Edt.)Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir, 1997, ss.237-242.- Kabapınar, Y. "Kredili Sistem ve Lise Tarih Kitapları" içinde bulunduğu kitap: S. Özbaran (Edt.)Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir, 1997, ss. 221-236. - İnal, K. Eğitimde İdeolojik Boyut. Ankara. 1996. - Ortaylı, İ. "Tarih Öğretimi için Yazılabilecek Kitaba İlişkin Sorunlar" içinde bulunduğu kitap: S. Özbaran (Edt.). Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir, 1997. ss.45-54. - Orhonlu, G. "Lisede bir Tarih Dersi" içinde bulunduğu kitap: S. Özbaran (Edt.). Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir, 1997, ss.363-370.

[70] Aktekin, Semih, "*Türkiye'de Tarih Eğitimi"* Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, Editörler:.Semih Aktekin, Penelope Harnet, Mustafa Öztürk, Dean Smart, Ankara, 2009, s.41

[71] Joke Van Der Leeuw, Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, Yayıma Hazırlayan Oya Köymen, Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2003, s.64

[72] Dinç, Erkan, Tarih Eğitimcilerinin Mevcut Lise Tarih Müfredat Programı ve Tarih Öğretiminin Amaçları Hakkında ki Görüşleri, KEFAD, Cilt 7, Sayı 2, (2006), 263-276, s.265

1.3. TARİH ÖĞRETİMİN AMAÇLARI

Tarih öğretiminde öğrencilerin tarih dersleriyle ilgili öğrenebilmeleri ve toplumsal problemleri çözebilmesi için kronoloji, dönem, devrim, olgu, medeniyet, süreklilik, değişim gibi kavramları çok iyi kazanması gerekir.[73]

Tarih öğretiminin amaçlarına yönelik literatür incelendiği zaman, alanın farklı görevlerin yüklendiği görülür. Alanın amaçlarının bilgi aktarımından bilimsel düşünme becerilerinin öğretimine kadar değişik bir yelpazede olduğu görülür. Bu amaçları alt kategorilere ayırdığımız zaman aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;[74]

- Tarihsel bilgi, toplumsal değerler ve kültür aktarımı için tarih öğretimi
- Geçmiş ve bugünü anlamak için tarih öğretimi
- Mevcut ideolojik yapının ve kimlik gelişimi için tarih öğretimi
- Öğrencilere bilimsel düşünme becerilerini kazandırmak için tarih öğretimi
- Tarihle ilgili temel kavramaların öğretimi için tarih öğretimi
- Dil becerilerinin ve boş zamanları değerlendirmek için tarih öğretimi

Tarih öğretimi bireyde tarih bilincinin oluşmasını hedefler. Tarih bilincine sahip olmak demek, geçmişin yorumları, günün algılanması ve geleceğe ilişkin beklentiler arasında bağlantı kurmayı gerçekleştirebilmek demektir. Bu nedenle tarih bilinci bir zihni kurgudur. Bu anlatı formundaki zihni kurgu, geçmişle ilişki kurmaya önem vermesine karşın, temelde geleceğe yönelmiştir. Bireyin tarih bilinci dediğimizde, onun eğitiminden ve diğer sosyalleşme kanallarından gelen etkilerle tarihin farkında olması anlaşılmalıdır.[75]

Ortaylı, tarih bilincinin tarif edilmesi gereken bir kavram olduğunu belirtir; ferdin tarih bilinci edinmesinde onun tecrübeleri, dünya görüşünü ve yaşam tarzını şekillendiren olaylar, ailesi, mensup oldukları toplumsal sınıf, ekonomik durumu tayin edicidir.[76]

---

[73] Candan, Ahmet Sait, "Kavramlara Dayalı Tarih Öğretimi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.39

[74] Demircioğlu, İsmail Hakkı, "*Tarih Öğretiminin Amaçları*", Tarih Nasıl Öğretilir?, içinde, Editör .Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2010, s.66.Buna ilave olarak Mete Tunçay, tarih eğitimini amalarını şöyle sıralamaktadır: Bireyin geçmişi ve bugünü anlamasına yardımcı olmak, bütün insan etkinliklerinde karşı bir duygudaşlık uyandırmak, böylece ufuklarını genişletmek, kendisini bir zaman boyutunun sürekli bir akışın içinde görmesini sağlamak, insan soyunun bir üyesi sıfatıyla geçmişe neler borçlu olduğunu, geleceğe karşı sorumluluğunu kavramak, evrenin hep böyle olagelmediğini anlamasını, gelecekte geniş olanaklar bulunduğunu düşünmesine yol açmak, olayları neden ve sonuçlarıyla birlikte görüp açıklamaya alıştırmak, toplum birey ilişkisini kavramasına, nihai amacın gerçekten özgür bireyler yaratmak olduğuna, yüksek insan değerlerini benimsemesine çalışmak.- Tunçay, a.g.e., s, 254

[75] Tekeli, İlhan, Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, Ankara , 2000, s. 11-12

[76] Ortaylı, İlber. Tarihimiz ve Biz, 2008, İstanbul, s.9

Önceden tarih, "*geçmişin olaylar defteri'*"" olarak kabul edilir ve öğrenciye olayları sırasıyla öğretmeye önem verirdi. Hâlbuki geçmişin önemli, önemsiz olaylarını sıralamakla tarih oluşturulmadığı gibi, bu olayları öğretmekle de tarih öğretilmiş olmaz. Tarihin en önemli amacı, çocuğu içinde yaşadığı sosyal hayat hakkında aydınlatması, diğer bir deyişle, o çocuğu sosyal ve ulusal hayata uyum sağlatmasıdır. Tarih, bugünkü sosyal çevrenin ne gibi aşamalardan geçerek, bu hale geldiğini öğretmekle, sosyal çevre içinde yaşamasını, o çevreyi daha iyi tanımak amacını izlemektedir. Tarihin en büyük rolü, insanlığın geçirdiği evrimi göstererek, "*günümüzü*" aydınlatması ve "*geleceğ*i" keşfe yol açmasıdır.[77]

Tarih bilinci, insanın tarih bilgilerinden hareketle belli bir tarih anlayışına sahip olması, tarihsel olayların anlamını, bu olayların nedenleri ve sonuçlarıyla ilişkilendirerek oluşturması ile geliştirilebilir.[78]

Tarih bilinci anlayışının en önemli özelliği, insanların kendilerinde ve yaşadıkları dünyada meydana gelen zamana bağlı değişmelere uyum sağlamalarına yardımcı olmalıdır. İnsanlar, kendi yapıp ettiklerini belirli bir zaman düzlemine yerleştirmek için yaşadıkları dünyanın zamansal boyut ya da geçmişteki atalarından, gelecekteki torunlarına kadar içerisinde bulundukları değişen dünyada kim oldukları hakkında bir fikre sahip olma ihtiyacı hissederler. Bu temel özellikler insanların bu ihtiyaçlarına cevap vererek kendi yaşamlarını yönlendirmelerine ve kimliklerini oluşturmalarına yardımcı olur ve bu doğrultuda onlara yol gösterir.[79]

Sosyal bilgiler ve tarih dersinde hedef davranışları kazandırmada kullanılacak araç-gereçler şunlar olabilir; gerçek eşya, giysi ve kalıntılar, anıtlar, süs eşyaları, silahlar, paralar v.b., eski uygarlıklardan kalan mezarlar, kiliseler, camiler, havralar, hamamlar, kaleler, kümbetler, köprüler, evler, saraylar, takılar, ticaret ve ulaşım araç-gereçleri, yazılı, yazısız kalıntılar, üç boyutlu görsel - işitsel iletişim araçlarıdır. Bunlar yeri gelince eğitim ortamında kullanılmalıdır. Çünkü üç boyutlu ve daha çok duyu organına hitap eden araç-gereçler iletişimi daha da kolaylaştırır.[80]

Tarih öğretiminde hedef; her türlü maddi ve manevi imkânları tanıyarak gerçekçi, eleştirici, objektif ve bilimsel araştırmaların yapılmasını özelikle üniversitelerde teşvik

---

[77] Sungu, İhsan ve Ata, Bahri, "Tarih Öğretimi Hakkında", Milli Eğitim Dergisi, s.s.52-59, s. 53
[78] Zıllıoğlu, Merih, İletişim Nedir?, Cem Yayınevi, 1996, İstanbul, s.43
[79] Dinç, Erkan, "*Tarih Bilinci Açısından Tarih Öğretiminin Amaçları*" Tarih Nasıl Öğretilir?, içinde Editör Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2010, S.s. 70-76 , s.75
[80] Sönmez, Veysel, Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu, İstanbul, 1999, s.212-213

etmek, sonra da ders kitaplarının bu araştırmalar ışığında yeniden düzenlenmesi olmalıdır. Tarihin kendisi, toplumsallığı gerektirir. Kalabalık halinde yaşayan insanların gittikçe ortak bir tarihten yoksunluk hissine kapılmaları toplumsallığın sınırına işaret eder. Toplumun gelişiminde tarih bilinci önemli bir etkendir.[81]

Sosyal bilgiler, sorumluluk kavramıyla bağlantılı olarak bilgi, tutum ve becerilerin edinilmesi ile ilişkilidir. Sosyal Bilgiler dersi, karar verme becerisini geliştirecek türde yaşantılarla öğrencilerin kendilerini gerçekleştirmelerine, demokrasinin ilkelerini uygulama ve demokratik tutum kazanmalarına olanak sağlamalıdır. Bu anlamda demokrasi eğitiminin uygulama alanı sayılan Sosyal Bilgiler dersi, demokratik ortamlarda yapılması hâlinde etkili ve anlamlı olabilir. Demokrasinin ilkeleri uygun koşullar sağlandığında benimsenip gelişebilir.[82]

Toynbee tarihin politik alan dışında pratik bir fayda sağlamadığını belirtmesine rağmen, tarihin bu soruları sormaktan geri durmadığını, çünkü tarihin incelemeye değer tek tarafının bu olduğunu belirtir; "*evrenin gerçek anlamı hakkında kesin ve açık cevaplar almaya muktedir olamayışımız, bizi insanlar hakkında sorular sormaktan vazgeçirememiştir.*"[83]

Tarihin amacıyla tarihsel düşünce arasında ki ilişkiye bakmak gerekir. Tarihsel düşünce, Descartes'in deyimiyle "*doğuştan ve doğal*"dır. Her çocuk, "*demin*" ya da "*dün*" neler yaptığını, kendisinin dışında bile olsa "*neler olduğunu*" hatırlayarak, demin ya da dün olup bitenler hakkında kendine özgü nedenler ve sonuçlar türetebilir. Onun dün ya da demin "*ne olduğuna ve niçin olduğuna*" ilişkin söylemler türetmesi, özü itibariyle bir tarihsel düşünme etkinliğidir. O halde tarih, insan için doğal ve öncelikli bir düşünce yetisine seslenmektedir. Tarih öğretimi, bu düşünme biçimini, bireyin kişiselliğinden daha geniş bir alana yaymaktadır. İnsanın kendi geçmişini düşünmesi etkinliği yalnızca kendi kişisel yaşantı ve tecrübesiyle sınırlıdır. Yani tarihsel düşünme, başlangıçta kişiseldir. Birey bu sınırlı tarihsel düşünceyle kendini, kendi aklını tanımaktadır. İşte tarih öğretimi,

---

[81] Aktay, Yasin, "*Tarih Bozumu ve Tarih Bilinci* " Fransiz Fukuyama, Tarihin Sonu m?, Ankara, 1999, S.s., 176-184, s. 180

[82] http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/146/saglam.htm - Daha fazla bilgi için bkz: Sağlam, H.İ. "*Sosyal Bilgiler Dersinin Demokratik Tutum Geliştirmedeki Rolü*" Milli Eğitim Dergisi, Haziran 2000, sayı 146 (10.12.2010)

[83] A. Toynbee, "Tarihin Faydası ve Değeri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, çev: A. Uysal, , 21/1–2, Ankara 1963, s.96

öğrencilerin düşünme becerilerinin gelişmesi ve kendilerini tanımaları için ihtiyaç duyabileceği "*deneyim*" in geniş kapsamlı bir birikim olarak sunulmasıdır.[84]

Milletlerin istiklali için tarih yazmak, yapmak kadar mühimdir. Zira devrimizde tarih şuurunu taşıyan miletler, milli kudret ve medeniyet hamlelerinde bu hazineden faydalandıkça tarihin onlar için faydası vardır. Bu sebeple tarih yazılıp bir kültür ve şuur kaynağı olmadıkça toprak altında kalan kıymetli madenler gibi hiçbir mana ifade etmez.[85]

Eğer tarih öğretiminin amacı; çocuğa sosyal hayatın değerlerini takdir ettirebilmek, insanların birbirleriyle etkili iş birliğini kolaylaştıran ve teşvik eden kuvvetleri tahayyül ettirebilmek, yardım eden ve gerileten karakter türlerini anlayabilmelerini sağlamak ise, tarihin sunulmasındaki temel nokta, tarihin hareketlendirilmesi ve dinamikleştirilmesidir. Tarih, ne sonuç veya sebeplerin bir yığını ve ne de olmuş olanın sade bir ifadesi olarak değil, fakat kuvvetli, hareket hâlinde bir şey olarak sunulmalıdır. Harekete getirici dürtüler, yani motorlar meydana çıkarılmalıdır. Tarih çalışmak, bilgi yığma değildir, fakat bilgiyi, insanların nasıl ve neden şu veya bu şekilde hareket ettiklerine, nasıl ve ne şekilde başarıya ulaştıklarına veya yenilgiye uğradıklarına ilişkin canlı bir resim olarak inşa etmek için kullanmak demektir. [86]

Asıl amaç tarihi çevreye sahip çıkan, onları koruyan, geleneksel olanı modern içinde eritebilecek sentezlere gidebilen öğrenciler yetiştirmektir.

Tarih Öğretimin hedefleri:

- Geçmiş ve bugünü anlayabilme
- Bütün insan davranışlarına duygusal yakınlık kurabilme
- Geçmişteki deneyimlerinin çeşitliliğini görerek geleceğin geniş olanaklar sağlayabileceğini kavrayabilme[87]

Sosyal bilgiler dersinde verilecek en önemli becerilerden birisi tarihsel olguları ve yorumları ayırt etmektir. Öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmede bu basamak oldukça önemlidir. Elde edilen bilgilerin olgu ya da yorum olduğunu bilmeleri, bilgilerin daha verimli olarak kullanılmasını sağlar.[88]

---

[84] Köksal, Hüseyin, "Tarih Öğretiminde Tarihsel Düşüncenin İki Felsefik Dayanağı", Millî Eğitim Dergisi , Sayı 175, Yaz/2007, s. 233-234

[85] Turan, Osman. Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, I. C. İstanbul, 1980, s. 37

[86] http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/147/ata.htm- Ayrıntılı bilgi için bkz. John Dewey, (Çev. Arş. Gör. Bahri ATA) Milli Eğitim Dergisi, Ağustos 2000, S.147, (10.12.2010)

[87] Yeşilbursa, Cemil Cahit, a.g.e., s.31

[88] Komisyon, Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı, İstanbul, 2007, s.17

Güncel olaylar çocukların içinde yasadıkları dünyayla olan tüm ilişkileriyle ilgili farkındalık düzeylerini arttırmalarını, okulda öğrendikleri bilgiler ile gerçek hayat arasında bağlantı kurmalarını, öğrendikleri bilgileri gerçek hayattaki problemlere uygulamalarını, yaşadıkları bölge ve ülkedeki yeni gelişmeleri takip etmelerini sağlar. Dünyada meydana gelen olaylara karşı ilgiyi arttırmak için güncel olayları incelemek gerekir.[89]

Günümüzde sosyal bilgiler öğretimi üzerine çalışan bilim adamları tarafından sosyal bilgilere atfedilen en önemli amaç, "etkili demokratik vatandaşlık eğitimi" olmuştur.[90] Tarih öğretimi yapılırken kültür, uygarlık ve tarih kavramları arasındaki bağa da dikkat çekilmelidir. Zira kültür ve uygarlık, içinde bütün insanlığın herkesi kapsayan tek bir ailenin üyeleri olarak tam bir uyum içinde yaşayabilecekleri bir toplum durumunu yaratmak için girişilmiş bir çabadır.[91]

Sonuç olarak; geçmişle içinde bulunduğumuz zaman arasında bağlantı kurdurup gün geçtikçe daha da çoğalarak karmaşık hale gelen yurt ve dünya sorunlarını iyi değerlendiren, sorunlar yaratmak yerine sağduyu ile hareket ederek onlara çözüm getirebilen; milli, manevi ve maddi değerlerimize yürekten bağlı bir kişilik kazandırmaktır.[92] Tarih öğretim programlarının konusuna bakıldığında; tarih dersinin amaçları,[93] tarih bilgisi yoluyla ulusal bilinç uyandırmak, çağdaş medeniyetin tarihsel kökenlerini anlatmak ve tarihi kişilikleri öğreterek örnek alınabilecek şahısları göstermek amacıyla uygarlık tarihine geniş yer verilmiştir.[94] Tarih öğretiminin birçok amacı içerdiğini unutmamak gerekir. Her şeyden önce insanlar zaman akışı boyuna, hep bilim olan tarihten fayda ummuşlar ve bunu elde edebilmek için onu iyi öğrenmenin yollarını bulmaya çalışmışlardır ve tarihi öğrenmenin gerekliliğini hep vurgulamışlardır.[95]

---

[89] Gedik, Hatice, "Güncel Olayların İlköğretim Sosyal Bilgiler Derslerinde Kullanımı ve Öğrenci Görüşleri", Ahi Evran Ünv. Kırşehir Eğitim Fak. Dergisi (KEFAD) Cilt 11, Sayı 2, Ağustos 2010, s.99

[90] Ahmet Doğanay, Sosyal Bilgiler Öğretimi. Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, (Edt. Cemil Öztürk – Dursun Dilek), Ankara, Pagema Yayınları, 2003, s.5

[91] Turan, Şerafettin. Türk Kültür Tarihi, İstanbul, 1990, s.17

[92] Özteke. Fahri," XIX. Yüzyılda Osmanlılarda Tarih Eğitimi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, Konya, s.118

[93] Tarih eğitimi alanında yapılan son çalımsalar incelendiğinde; çağdaş tarih eğitimi anlayışının, geçmişte yaşanılmış olay ya da durumların, kişi ya da kurumların olduğu şekliyle aktarımı esasına dayalı ezberci geleneksel anlayıştan farklı olarak; "tarihsel düşünme", "tarih yapma", "tarih bilinci", tarih duygusu" gibi kavramlar üzerine oturtulduğu; öğrencileri, bir tarihçi yetiştiriyormuş gibi "tarih yapma", "tarihsel düşünme", "sorgulama", "analiz etme", "yorumlama", "çıkarımlar yapma" becerilerini geliştirmeye odaklandığı; böylelikle sağlıklı temellere oturtulmuş bir "tarih bilinci"nin yeni yetişen nesillere kazandırılmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir. Yeşil. Rüştü, a.g.m., s.133

[94] Baymur, Fuat. Tarih Öğretimi, İstanbul, 1964, s.21-22

[95] Güler, İbrahim, Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi, İstanbul, 2005, s.119

II. BÖLÜM
2.TARİH ÖĞRETİMİNDE TARİHİ MEKÂNLARIN ÖNEMİ VE KULLANIMI

2.1. Tarihi Alan Kavramı

Tarihi mekânlar; tarihi yapılar, müze kentler, savaş meydanlarıdır. Tarihi yapı, arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan harabe ve antik kentlerdeki tapınaklar ve tiyatrolar olduğu kadar, yakın geçmişte yapılmış cami, medrese, anıt mezar, türbe, çeşme gibi yapılardır.[1]

Zaman ve mekân birbirinden ayrı düşünülemez. Toplumsal etkileşimlerin zamansal düzenindeki değişimler genellikle mekânsal örüntüleşmede ki değişimleri gerektirir. Şu unutulmamalıdır ki mekânlar toplumsal aktörler arasındaki iktidar mücadelelerine sahne olmuştur ve yerel dinamikler ortaya çıkartmıştır.[2] Bu bağlamda mekânsal algı insanların ve toplumların zaman içinde çok çeşitli ilişkiler kapsamında mekânsallıklarının ve mekânsal karar alma süreçlerinin ortaya konması analiz edilmesi için gereklidir.[3]

Tarih eğitimi, sadece okullar ile sınırlı olmayıp okul dışı ortamlarda da devam eden bir etkinlik olarak görülmelidir. Tarihi mekânlar; tarih eğitiminin önemli bir parçası haline getirilmesi ve buralardan bir eğitim ortamı olarak yararlanılması birçok açıdan fayda sağlayacaktır.[4]

Tarihi mekânların ve insanların hikâyeleri; tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, edebiyat ve diğer bilimlerde öğrenci öğrenmesini zenginleştirmek için kullanılabilir.
Tarihi mekânların bizi bazen beklenmedik şekilde, geçmişimizin gerçekliğini beynimize ve kalbimize kazımak ve daha çok bilmek için, engin yerlere çekme gücü vardır. Her toplum bizden önceki insanların nasıl yaşadığını, mücadele ettiğini ve bizi nasıl etkilediğini belgeleyen böyle özel yerlere sahiptir.

Tarihi mekânların değerlendirmesi yapılırken tarih öğretiminde temel hedef, olguları ezberlemekten çok, beceriler olmalıdır. Öğrencilerin, tarih disiplininin ana

---

[1] Ata, Bahri, "Müzelerle ve Tarihi Mekânlarla Tarih Öğretimi: Tarih Öğretmenlerinin Müze Eğitimine İlişkin Görüşleri", Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara, 2002, s. 152

[2] Öncü, Ayşe –Weyland, Petra, *Mekân, Kültür ve İktidar,* Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri, 2005, İstanbul, s.38

[3] Öztürk, Mustafa, "*Mekânı Algılama Becerisi*", Tarih Nasıl Öğretilir? İçinde, Editör. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay, İstanbul, 2010, S.s., 83-94, s.84

[4] Kale, Yeliz, "*Tarih Öğretiminde Müzeler ve Tarihi Mekânlar*", Tarih Nasıl Öğretilir? İçinde Editör Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay, İstanbul, 2010, S.s.195-199, s.199

özelliklerinin farkına varmalarında sınıf ortamı, öğretmenin bilgiyi veren olarak gösterildiği ortamdan çok, öğrenciler için aktif öğrenme çevresi olmalıdır. "*Yeni Tarih*" tarafından savunulan yaratıcı tarih öğretimi, sadece sebep ve sonucun analizini geliştiren becerilerin de ötesine gider. Burada önerilen, öğrencilere okulda ilköğretim düzeyinde bile tarihsel kaynakların verilmesi ve onların, olguları kendi başlarına "*inşa etmeleri*" ve "*keşfetmeleri*"dir. Tarihsel kaynak olarak, biz genellikle dokümanter malzemenin fotokopisini kastetmekteyiz. Fakat bunlar, kalıntı ya da otantik arşivsel filmler de olabilir. Kaynak malzemeleri kullanarak, gerçekten biz, J.S. Bruner'in teorileri ile geliştirilen "*konu alanının yapısını*" öğrencilere öğretebiliriz.[5]

Tarihi mekânlar öğrencilerde, orada yaşamış olan ve yaşanmış olaylar hakkında merak uyandırır ve onları heyecanlandırır. Eski kalıntılardan, önemli tarihi şahısların evlerinden, mezarlarından, türbelerinden, han, hamam, kervansaray, külliye, medrese, ulusal parklar, savaş alanları, caddeler, fabrikalar, tarihi köyler, çiftlikler, konaklar, yalılar, antik kalıntılara kadar her unsur tarihi yer olarak kabul edilebilir. Çünkü bunlar bir devlet ya da toplumu özel kılar, buraları ziyaret eden veya bununla ilgili çalışan herhangi birine geçmişin gerçekliğini gösteren bilgi ve deneyim kazanmalarını sağlar.

Yerel tarih çalışmaları ile ilgili önemli bir çalışma yapan Aktekin, Ankara ve Bitlis, Ahlat'ta 320 lise öğrencisi ile yaptığı çalışmada, öğrencilerin yaşadığı şehirdeki tarihi dokunun onların belli tarihsel konuların önemiyle ilgili algılamalarını belirgin şekilde etkilediğini belirtmiştir.[6]

Netice itibariyle tarih öğretiminde öğrencinin etkin olması aynı zamanda anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesi için öğrencinin yaparak yaşayarak görerek öğrenmesi, yeni bilgi ile yaşam arasında bağ kurması, bilgiye kendisinin ulaşması ve bilgiye ulaşmada özellikle kendi ürettikleri materyalleri kullanması önem taşımaktadır. Tarihi mekânlar kullanılarak yapılan çalışmalar ile öğrencilerin eğitimde düşünerek, araştırarak, üreterek etkin duruma geçmesi sağlanmalıdır.[7]

---

[5] Vella, Yosenna. "Yaratıcı Tarih Öğretimi", Çev. Bahri Ata, Milli Eğitim Dergisi, S.150, s.4

[6] Aktekin, Semih, "Lise Öğrencilerinin Tarih Derslerinde Yerel Tarih Konularının Öğretilmesiyle İlgili Görüşleri", Milli Eğitim Dergisi, S. 182, Ankara, Bahar. 2009, s.334

[7] K. Ulusoy, K. Gülüm, "Sosyal Bilgiler Dersinde Tarih ve Coğrafya Konuları İşlenirken Öğretmenlerin Materyal Kullanma Durumları", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 10, Sayı :2, Ağustos 2009 Sayfa 85-99, s.96

2.2. Tarihi Alanların Tarih Öğretimiyle İlişkilendirilmesi

Tarih öğretimi kapsamında yer alan Sosyal Bilgiler, bireyin toplumsal var oluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fizikî çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuştur.[8]

Tarih öğretimi yapılırken, zaman ve mekân bakımından birleşmiş bir dünyada insanlığın başından geçenlerin incelenmesi etkili olacaksa mutlaka geniş tabanlı ve mekâna dayalı olarak ele alınmalıdır.[9]

Tarihi yerlerde öğretimin birçok yararı vardır. Doğal çevre ve inşaatlar, binalardaki kalıntılar, genellikle çoğu insanın hayat şeklinin, aktivitelerinin, başarılarının ve ev mimarisinin, tarımının, endüstriyel iş gücünün, bina, yol, kanal, tünel ve daha birçok faaliyetin en iyi kaydı ve tek belgesidir. Tarihi yerlerle öğretim, öğrencinin geçmiş ve gelecek arasında empatik bağlantı kurmasına yardım eder. Tarihi yerlerle öğretim aynı zamanda öğrenmeyi konu alanlarıyla bütünleştirmenin etkili bir yoludur. Tarihi mekânlar yazılı metni tamamlayarak öğretimi zenginleştirir.

Bu bilgiler bağlamında; en iyi tarih öğretimi bizzat tarihsel olay kişi ya da olgulara şahitlik etmekle mümkündür ama bunun gerçekleşmesi mümkün değildir, zira geçmişte gerçekleşmiş tarihsel olay ya da tarihsel kişilere ulaşabilmek imkânsız olduğundan en iyi öğrenme sağlayabilmek için tarihsel bilginin konusuna uygun model ve numunelerden yararlanma yoluna gidilmelidir. Bu da müzeler, tarihi alanlar ve mekânlarda yapılacak öğretim yaşantılarını kapsar.[10]

2.3. Tarihi Mekânların Öğretiminde Yöntem, Teknik ve Planlama

Ders dışı etkinlik yapılırken çevre gezileri öncesinde öğrenciler mutlaka gidilecek yerle ilgili önceden bilgilendirilmeli, gezi sonrasında da öğrencilerden geri bildirim alınmasına dikkat edilmelidir.[11]

---

[8] Akmehmet, Kadriye Tezcan , "Müzelerin Tarih Öğretiminde Nesne Merkezli Eğitim Etkinlikleriyle Kullanılması ve İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi", Milli Eğitim Dergisi Sayı 180, Güz/2008, s.60

[9] Arnold Toynbee, Tarih Bilinci, Çev: M. Belge, İstanbul: Bateş Yay., 1978, I, s.49

[10] Şimşek, Ahmet, "Tarih Öğretiminde Görsel Materyallerin Kullanımı", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi ,(KEFAD) , Cilt 4, Sayı 1, 2003, S, 141-155, s. 143

[11] II. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, Betül Batır-Barış Mater, "İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Uygulamalı Çevre Gezilerinin Önemi", 2005, Van, s.268

Tarihi mekânların tanıtılmasında faydalanılacak vasıtaların başında, yurtta bulunan yalın ve uzak geçmişe ait eserler ve eski devirlerden günümüze ulaşmış olan kıyafetler, aletler, yapılar, gelenekler, efsaneler v.b. akla gelir. Bu vasıtalar doğrudan doğruya inceleme imkânı vermelerinden dolayı büyük bir öneme sahiptir. Okulun bulunduğu yörede incelenebilecek birçok tarihi eser ve kalıntılar bulunmaktadır. Bunlar; camiler, medreseler, mezarlar, eski okullar, kütüphaneler, imaretler, şifahaneler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, saraylar, kaleler, türbeler, bedestenler, müzeler v.b.[12] tarih öğretimi için değerli vasıtalardır.

Ülkemizde genellikle gezi - gözlem yöntemi uygulanarak tarihi yerlere ziyaretler yapılmaktadır. Yapılan bu gezilerin amacına ulaşıp ulaşmadıkları da tartışma konusudur. Planlı ve düzenli bir şekilde yapılacak olan çevre ve alan gezileri gibi eğitim etkinlikleri, okul ve sınıf içi çalışmalarını tamamlayarak daha etkili hale getirir. Bundan dolayı geziler, bir ünitenin başında öğrencileri öğrenmeye güdelemek, araştırmaya yönlendirmek, birinci elden kaynak toplamak, sınıf ortamına getirilmesi mümkün olmayan kaynaklara ulaşmak ve bunları doğal ortamında incelemek gibi amaçlarla düzenlenir.[13]

Yerel tarih öğretiminde önemli bir yeri olan müzelerin, öğrencilere gezdirilip bilgi aktarılması etkinliğinin öncesi ve sonrasında yapılması gerekenler önemlidir. Hazırlanan plan dâhilinde yapılan müze ziyaretinden sonra sınıfta öğrencilerle bir değerlendirme yapılmalıdır.[14]

Müzelerden iyice faydalanmak için, öğretmenin müzede inceleteceği eserler üzerinde kâfi derecede bilgisi olması gerekir. Öğrencinin öğrenmesini değerlendirme hakkında değişik stratejiler vardır. Tarz olarak genellikle değişkenlerin ölçümü ön-son test çalışmalarının karşılaştırılması ve genellemeleri yapılmalıdır.[15]

---

[12] Daha fazla bilgi için bkz: Uluçay, Çağatay, Tarih Öğretimi, Çevre İncelemeleri, 1958, İstanbul, s. 10-32

[13] Pelin, İskender- Altunayşam. Emine, "İlköğretim Okullarında Sosyal Bilgiler Öğretimi Açısından Olması Gereken Donanım ve İnsan Kaynakları" Milli Eğitim Dergisi, Ankara, 2006, Sayı.170, s.34

[14] Müzelerde tarih eğitiminin faydaları ile ilgili olarak sözlü tarihinde kullanılması gerekmektedir. Caunce bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir; "Müze işi yerel tarihe ve onun yerel çevreyle olan bağlarına yönelik kalıcı bir ilgi geliştirmeme olanak sağladı. Sıradan insanların verdiği sözlü kanıtların küçük nostaljik etkinlikler değil, tarihimizi bir bütün olarak anlamada sıradan insanlardan edinilen sözlü kanıt temel bir unsurdur. Örneğin bir müzedeki eski araçlar ve ev gereçleri sergisi, açıklamaları olmadan anlamsızdır ve sadece tek bir grup bu açıklamaları sunabilir: Onları kullanmış olanlar. Bu tür sergilerde yerel ve sözlü tarih yayınlarıyla arttırılabilecek olan ilgi, tarihe ciddi anlamda katkılar sunacaktır. – Caunce, Stephen. Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, Çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya, 2001, İstanbul, s. 3

[15] II. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, Nurhan Öktem, "Müze Ortamında Yaşantılara Dayalı Öğrenmenin Öğrenci Davranışlarına Etkisi", 2005, Van, s.240

Öğretmen materyali şu bölümleri içerir: Giriş, Müfredata Uyduğu Noktalar, Öğrenci Hedefleri, Öğrenci için Materyaller ve Alan Ziyareti. Öğretim aktiviteleri de şunları içerir: Başlangıç (araştırma sorusu), Konuyu Anlatmak (tarihsel geçmiş), Alanı Göstermek (haritalar)[16], Görsel Kanıtlar[17] (Fotoğraflar ve grafiksel dokümanlar), ve Bunları Birleştirmek (aktiviteler).

. Tarih öğretimi programı içinde yer alan olay, olgu, kavram ve tarihlerin öğrenilmesi anlamlandırma stratejileriyle daha kolay olabilecektir. Anlamlandırma hatırlamayı artırıcı (güçlendirici) bir etkinliktir. Anlamlandırma stratejilerinin kullanımı zihinsel üst düzey işlemler gerektirdiğinden, bu işlemler sırasında yapılan etkinlikler öğrenme ürününün hatırlanmasını da kolaylaştırmaktadır. Anlamlandırma stratejileri yoluyla öğrenilen Sosyal Bilgiler konularının gelecek eğitimlerde de kullanılma şansı artacaktır.[18]

2.4. Tarih Öğretiminde Yerel Tarihin Önemi

Tarihte yerellik ifadesi kişiden kişiye farklı anlamlar çağrıştırmaktadır. En genel ifadesiyle yerel tarih bir yörenin tarihinin sahip olduğu kendine özgü niteliklerdir. Bu yörenin geçmişten günümüze tarihi gelişimi ve bu gelişim sonucu o yörede oluşan tarihi izlerdir. Yörenin tarihi geçmişi ve geçmişten kalan izler o yörenin yerel tarihini oluşturmaktadır.[19]

Yerel tarih incelemeleri olmaksızın bir ülke tarihi, eksik ve kısır kalmaya mahkûmdur. Özellikle yerel kökenli araştırmacıların yapacakları araştırmalar kendi yerel alanlarını ve kültürünü yetişme dönemlerinden itibaren az veya çok özümsemelerinden dolayı araştırdıkları bölgeyle "*hemhâl olarak*", empati halinde gelişecek ve meyvesini verecektir. Bu anlamda yapılan yerel tarih araştırmalarının getireceği yerel sesler ve yerel tarihsel yorumlar, ulusal tarihin tek taraflı merkezi bakışına ve önyargısına yapıcı bir eleştiri ve alternatif bir yaklaşım niteliğine sahip olacaktır.[20]

Tarihçiler "*yerel"* ya da "*bölgesel*" terimini, tarihin geleneksel formlarında egemen olan ulusal veya uluslararası etkinliklerden farklı olma anlamında kullanmayı tercih ederler. Akademik düzeyde yoğun bir ilgi uyandıran yerel tarihin değeri, özellikle de tarih

---

[16] Stradling, a.g.e, s.105
[17] Görsel kanıtların kullanımıyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz: - Stradling, a.g.e, s.91-97
[18] Tay, Bayram, "Sosyal Bilgiler Dersinde Anlamlandırma Stratejilerinin Yeri ve Önemi", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi ,(KEFAD) , Cilt 5, Sayı 2, 2004, 1-12, s.11
[19] Işık, Hasan, Tarih Nasıl Öğretilir? Editör. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay, İstanbul, 2010, s.209
[20] http://samsun01.blogcu.com/yerel-tarih-arastirmalari-icin-kilavuz-i/726792 (06.12.2010)

eğitimi açısından önemi pek çok araştırma ve incelemeye konu olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak yazılanlarda yerel tarih ile ulusal ya da evrensel tarih arasındaki ilişki "*ağaca bakarak ormanı görmek*" biçiminde tanımlanmıştır. Bu, yerel örneklerden yola çıkarak genel yapıyı anlamlandırmak biçiminde algılanır.[21]

Yerel tarih, güncel yaşamla geçmişi bir araya getirmenin yanında, okulla toplum arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Buna ilaveten, öğrencilerin yapacakları yerel tarih araştırmaları sayesinde, yaparak ve yaşayarak öğrenmelerini mümkün kılar. Tarihsel açıdan incelendiği zaman ise, geçmiş bugüne getirilerek, öğrencilerin günümüzde uzun zaman önce cereyan etmiş olayları daha iyi anlamalarına yardım eder. Ayrıca, yerel tarih öğretimi aracılığıyla öğrenci yetiştiği topluma yönelik aidiyet duygusunu geliştirebilir.[22]

Yerel tarih, bir yörenin, bir bölgenin tarihinin sahip olduğu "*kendine özgü*" nitelikleri, geçmişten günümüze tarihi gelişimi ve bu gelişim sonucu o bölgenin yerel tarihini oluşturmaktadır. Yerel tarih öğretimi ile öğretilen bilgiler sonucunda öğrenciler edindikleri bilgileri tarihi anlama ve algılamada bir vasıta olarak kullanabilirler. Böylece öğrencilerin yerel tarih çalışmaları yoluyla çevrelerine küçük birer bilim insanı olarak bakabilmeleri, yerel tarih çalışmaları sırasında faklı disiplinlerin çalışmalarından yararlanabilmeleri, evrensele ulaşırken parçalardan bütüne gidebilmeleri sağlanmaktadır.[23]

Birçok şehrimizde yerel tarih, eski gazeteler, yazmalar, hatıralar, haritalar, albümler, mektuplar, siciller, resimler, muhtelif teşekküllere ait yapılar vasıtasıyla daha mükemmel işlenebilir. Bu kaynakların bir kısmım yerel kütüphane, müze ve hususi kitaplıklardan temin etmek mümkündür. Toplanan ev eşyaları, silahlar, kap kaçaklar, elbiseler, tarım aletleri, paralar ve diğer araçlardan koleksiyonlar tertip ederek bölgenin zamanla nasıl kalkındığı ve geliştiği çocukların gözleri önüne serilebilir. Buna bağlantılı olarak Quebert yerel tarihi "*..bir veya birkaç köy, küçük veya orta ebatta bir kasaba veya eyaletten daha büyük olmayan bir coğrafi birimin araştırılması*" olarak tanımlamaktadır.[24]

Yerel tarih, çocukları çevreleyen "*günlük tarihi olayları*" açıklamaya yardım eder ve bu durum özellikle son zamanlarda bir çatışmanın yaşandığı bölgelerde önemlidir. Yerel

---

[21] Aslan, Erdal, Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri, Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, İstanbul, 2000, Türkiye Ekonomik Toplumsal Ve Eğitim Vakfı Yay, s.201

[22] Demircioğlu, İsmail H., "Trabzonlu Bir Yerel Tarihçi: Hasan Umur", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009, s.115-122.s.116

[23] II. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, Banu Çulha, "Yerel Tarih Çalışmalarının Sosyal Bilimlerin Disiplinler Arası Yapısına Katkıları Ne Olabilir?".2005, Van, s. 352

[24] Danacıoğlu. Esra, Geçmişin İzleri: Yanı basımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, İstanbul, 2001,s .6 . Ayrıca Bkz : Tekeli, Tarih Bilinci ve Gençlik, s.202-207

tarih, tarihi olayların geniş ölçekli eğilimlerin ve gelişmelerin daha derinlemesine incelenmesini sağlar. Yerel tarih hem o bölge içindeki hem de onun ötesindeki gelişmeleri yansıtır.[25]

Bu bilgilere ek olarak, makro tarihçilik evrensel insanlığın tarihidir. Daha ziyade ulaşılamayan büyük kahramanlık hikâyelerini anlatır. Mikro tarihçilik ise insanın yani bireyin tarihidir ve bizim hayatımızı etkileyen, evimizde, çevremizde, mahallemizde yaşanan olayları konu alır. Mikro tarihçilikle yaşanılan, hissedilen ve dokunulabilen bir tarih ortaya konur ve bu da çocukların ilgisini daha fazla çeker.[26]

Yerel tarihi diğer tarih türlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri ise tarihe insan unsurunu dâhil etmesidir. Geleneksel tarih anlatısında çoğunlukla ülkeleri ilgilendiren siyasi gelişmelere yer verilirken bu gelişmelerden bizzat ya da dolaylı olarak etkilenen insan kitlesi ihmal edilir. Oysa yerel tarih, tarihin tanığı olan "*insan"*ın tarih araştırmasında gözle görülür hale gelmesine yardımcı olur.[27]

Yerel tarih, okuldaki bir çocuk için ilginin anahtarı olarak gösterilmiştir. "*Hiçbir insan yoktur ki çocukluğunda yaşadığı yerlere, topraklara ilgi duymasın ve oralar için heyecanlanmasın*" sözü de bu değerlendirmeyi desteklemektedir.[28]

Yerel tarih öğretimi için önemli olan müze ziyaretleri için mutlaka randevu alınmalı ve ziyaretler belirli gün ve haftalarda yoğunlaşmamalıdır. Ziyaretin eğitsel faydasını artırmak için sınıf içinde yeterli hazırlık yapılmalıdır. Öğrenciler neleri ve niçin görecekleri konusunda önceden bilgilendirilmelidir. Eğer varsa ziyaret edilecek yerle ilgili görsel malzeme ve slâytlar öğrencilere önceden gösterilmelidir. Öğrenciler ziyaret edilen yerdeki görsel malzemenin sınıfta öğrendikleriyle uygunluğu veya zıtlığını incelemeye teşvik edilmelidir.[29] Öğrencilerin ilgisi genel ve soyut alanlardan somut alanlara çekildiğinde katılım oranı, çalışmaya yönelik coşkusu ve verilen ürünlerin değeri artmaktadır.[30]

---

[25] Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, Penelope Harnet, s. 154

[26] Erpulat. Didem, "Tarih Eğitiminin İyileştirilmesi Çalışmaları," Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar İçinde, Haz. Oya Köymen, İstanbul, 2003, s.131

[27] İlyasoğlu, Aynur, "Yerel Tarih Gruplarıyla Tanışırken: Konular, Sorunlar," *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim: Yerel Tarih Gruplan Deneyimi içinde*, Edt. Funda Çelebi, İstanbul, 2001, s.38.

[28] Aslan, Erdal,"Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri," *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme İçinde*, Haz. Zeynel Abidin Kızılyaprak, İstanbul, 2000, s.203

[29] Aktekin, Semih, "Müze Uzmanlarının Okulların Eğitim Amaçlı Müze Ziyaretlerine İlişkin Görüşleri", KEFAD Cilt 9, Sayı 2, 2008, s.109

[30] Silier, Orhan, "Avrupa'da ve Türkiye'de Son On yıllarda Tarih Eğitimi ve Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Çabaları: Tartışma." *Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması,* İçinde, İstanbul, 2000, s.81

III. BÖLÜM

3. BİTLİS YEREL TARİHİ VE UNSURLARI

3.1.BİTLİS TARİHİ

3.1.1. Bitlis'in Coğrafi Durumu, Adının Menşei ve Şehrin Kuruluşu

Bitlis ili Doğu Anadolu Bölgesinde 41º33 ve 43º11 doğu boylamlarıyla, 37º54 ve 38º58 kuzey enlemleri arasında yer alır.[1] Bitlis coğrafi olarak, Doğu Anadolu'da yer alıp, doğuda Van Gölü, batıda Muş, kuzeyden Ağrı ve güneyden Siirt illeri ile çevrelenmektedir. Karasal iklimin görüldüğü Bitlis, coğrafi açıdan dağlık bir yapıya sahiptir. İlde yer yer 2000 metreyi aşan dağlar bulunmaktadır.[2] Deniz seviyesinden 1400 metre yükseklikte, Bitlis Çayının açtığı dar bir vadi içinde Dicle'nin kolu üzerinde kurulmuştur.[3] Kuzeyinde volkanik Nemrut Dağı (3050 metre), güneyinde Bitlis Dağları, doğusunda Şatak, batısında Sason Dağları vardır. Coğrafi özelliklerinden dolayı tarih boyunca oldukça önemli bir yer olmuş, Diyarbakır-Van yolu üzerinde bir konak ve geçit yeri olmuştur.[4]

Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'yu birbirinden ayıran Güneydoğu Toroslar, Bitlis bölgesinde geçilmesi neredeyse imkânsız bir engel durumundadır.[5]

Güneydoğu Toros dağlarının, Van Gölünün güneybatısına rastlayan kesimlerinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda açılmış olan Bitlis vadisi aynı zamanda ulaşıma elverişli doğal bir geçittir.[6] Bitlis El-Cezire düzlüklerini doğu Anadolu'ya oradan İran ve Kafkasya'ya bağlayan tek yolun buradan geçmesi nedeniyle, Bitlis vadisi eski çağlardan beri bu yönde gidiş geliş güzergahı olmuştur.[7]

Yine Anadolu'da önemli ticari yolların geçtiği güzergâhlar üzerinde belen, derbent ve geçit olarak adlandırılan yerlerdeki kale-şehirler, ilk çağlardan beri varlıklarını

---

[1] "Bitlis", Yurt Ans. C.2., İstanbul, 1982, s.s.1378-1443, s.1379

[2] Darkot, Besim, "Bitlis",İ.A.,II.C. Eskişehir, 1997, s.658 ; Osman Yalçın, Siirt, Bitlis, İstanbul, 1961, s.25,

[3] Arık, M. Oluş, Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Ankara, 1971, s, 7 - Zülfikar, M. Turgan, "Ansiklopedilerde Bitlis," Betav 1987, s.66, Tuncel, Metin, "Kuruluşundan Günümüze Kadar Bitlis Şehri", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu*, Edt. Oktay Belli, Ankara, 2007, s.78

[4] Erken, Sabih, Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, C. 2., Ankara, 1977, s.120 - Kardaş, Hamza, 333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu, 116-232 Sayfalar, H.1295-1300/ M.1878-1882, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, Van, s.2 - Taşdemir, İlhami, 333 Numaralı Bitlis Şeriyye Sicili'nin Transkripsiyonu, (1-115 Sayfalar), (H.1295-1300 / M.1878-1882**) ,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, Van**,** s,2

[5] Tuncel, Metin, "Bitlis", D.İ.A., - VI. C., 1992, İstanbul, s.225

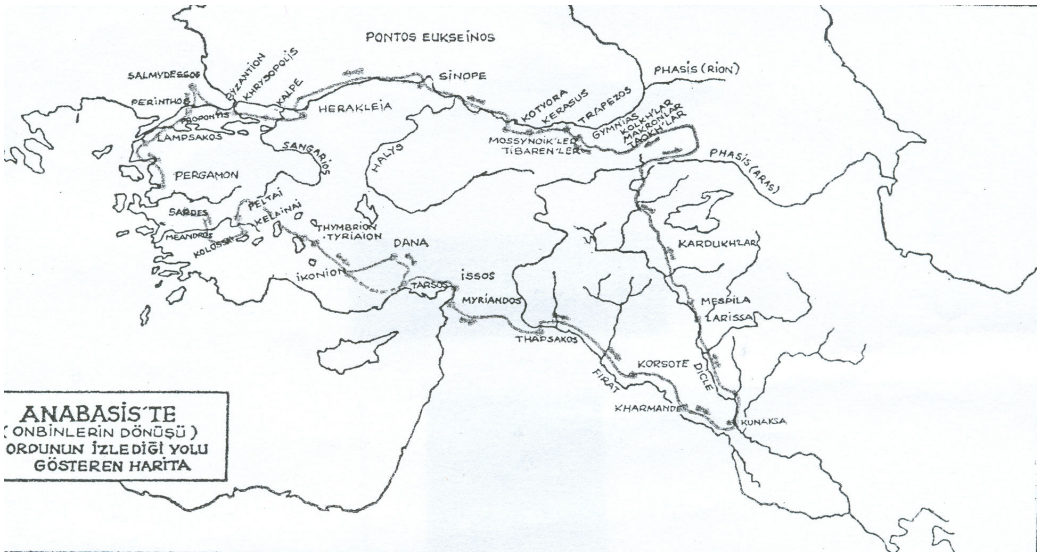
[6] Erinç, Sırrı, Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul, 1953, s. 55

[7] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, 2002, Ankara, s,12

sürdürmüşlerdir. M.Ö. 5000 yıllarına kadar uzanan bir yerleşimin varlığı kabul edilen bölgede Bitlis stratejik konumu itibariyle bu özellikteki yapısını sürekli korumuştur.[8]

Doğu Anadolu'nun coğrafi durumu hakkında bilgi veren Urartu dönemine ait çivi yazılı metinler de M.Ö. 1000' li yıllarda bölgenin sık ormanlarla kaplı olduğu ifade edilmektedir. Bitlis'in yine M.Ö. 5. yy'da da ormanlık alanlarla kaplı olduğu Ksenophon'un seferi sırasında da belirtilmektedir.[9]

Kültür varlığı veya izlerini bırakan insan topluluklarının yerleştiği bölgeler dışında, Bitlis ve yöresinin tarih öncesi dönemleri net olarak bilinmemektedir. Van Gölü havzasında keşfedilen eski kültürlerden hareketle, bu çevrede de M.Ö. 5000 yıllarına uzanan bir yerleşim yeri olduğu kabul edilmektedir. Orta Anadolu'yu İran'a, ve Musul-Siirt üzerinden Ortadoğu'yu Karadeniz'e bağlayan ticaret yolları Bitlis üzerinden geçtiğinden bu geçit eski dönemlerden beri stratejik bir önem taşımıştır.[10] Nitekim, Perslerin M.Ö. 401 yılında taht kavgasında II. Artakserkses'e karşı ayaklanmış olan Kyros'un yardımına giden Ksenophon'un on binleri de M.Ö. 4. asırda Mezopaotamya'dan Karadeniz'e dönerken bu yoldan geçmişlerdir.[11] (Bkz.Harita.1)

Harita.1.Ksenophon, Anabasis (Onbinlerin Dönüşü) Doğu Seferi Güzergahı

---

[8] Sönmezer, Şükrü, '' *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bitlis''*, II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007, 223.

[9] Erzen, Afif. Doğu Anadolu ve Urartular, 1986, Ankara, s.8-9

[10] Aydın, Sıtkı, Bitlis Tarihi, İstanbul, 1967, s.47 - Uluçam, a.g.e., s.13 -

[11] Darkot, a.g.m., s.658 ; Demir, Ahmet, "Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlât ve Çevresinde Eyyubi Hâkimiyeti" I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul, s,126

Bitlis'in, mevcut kaynaklarda tarihi süreç içinde farklı isimlerle anıldığını görmekteyiz. Bitlis'e, Asurlular Bit-liz, Ermeniler Pegeş, Pağişi veya Bales, Balaleş ya da Baleş, Persler ve Yunanlılar Bad-lais, Bizanslılar Bal-Lais-on veya Baleş, Balaleison (Bala halkının kenti),[12] Araplar Bad-Lis veya Bidlis adını vermişler,[13] Asurcada "Bit-liz"[14] "Liz'in Yurdu" anlamına gelmektedir.[15] Türkler ise Bidlis şeklinde ifade etmişlerdir.[16] Şemsediin Sami "Bitlis" kelimesinin manasını "havası yazın serin kışın pek soğuk olan yerin adı"[17] olarak tanımlar. XIII. yy'ın ünlü coğrafyacısı Yakut, şehrin adını "Bedlis" olarak ifade etmektedir.[18]

Bitlis isminin kaynağıyla ilgili çeşitli görüşler olmakla birlikte, şehrin ilk defa ne zaman kurulduğu, adının nereden geldiği hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir.[19] Bazı kaynakların tekrar ettikleri efsaneye göre,[20] Bitlis mevkiindeki ehemmiyet ilk defa Makedonya kralı İskender'in dikkatini çekmiş ve İskender, Lis adlı bir komutanını burada muhkem bir kale yapmaya görevlendirmiştir.[21] Nitekim bu iddia; Sefername'de "*Bidlis,*

---

[12] Saraçoğlu Hüseyin, Yıldız Mehmet Zeydin, "XIX. Yüzyıldan Günümüze Bitlis İlinin İdari ve Demografik Gelişimi", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu,* Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007, 271; Umar, Bilge, Türkiye'de ki Tarihsel Adlar, 1993, İstanbul, s.149

[13] Şerefhan, Şerefname, Çev. M. Emin Bozarlan, 1990, İstanbul, s.383 ,

[14] Günaltay, Şemsettin, Yakın Şark, s,624

[15] Yurt Ans., a.g.m., s.1388

[16] Darkot, a.g.m., s,658

[17] Şemseddin Sami, Kamusu'l-Alam, II. C., İstanbul, 1889, s.1239

[18] Sayan, Yüksel – Öztürk Şehabettin, Bitlis Evleri , 2001, Ankara, s, 3

[19] Darkot,a.g.m., s,659

[20] Şerefnamenin yazarı olan Şerefhan, Kamus-u'l Alam'ın yazarı Şemseddin Sami, Acem tarihçilerinden Makdısi -ki Makdısi görüşlerini Şerefnameye dayandırır-, Zinnet-u'l Kulub'un yazarı Kazvinli Hamdullah Meftuni'nin Farsça yazılı (Aydın, a.g.e., s.10) , eserlerinde birbirine yakın ifadeler geçmektedir. Kadir Pektaş; 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. C. 2000, İzmir, Kültür Bakanlığı yayını olan ve "Bitlis ve Çevresindeki Ortaçağ ve Sonrası İncelemeleri (1999)" s.1'de kale ile ilgili olarak "Şehir merkezinin ortasında, sarp kayalıklar üzerinde yükselen Bitlis Kalesinin hangi tarihte ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir." ifadesini kullanmaktadır. Nezih Başgelen, Birgi'den Gevaş'a Anadolu Gezi Notları, "*Bitlis*" S.s.145-162, s, 147'de aynı ifadeyi dile getirir: "Kent ve yakın çevresinde bugüne kadar herhangi bir arkeolojik araştırma yapılmamış olduğundan ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bugün için bilinmemektedir. Bu nedenle Bitlis Tarihi yazılmak istendiğinde en başta Büyük İskender ile ilgili efsane yer almaktadır.." Başgelen, a.g.e., s,151'de Katip Çelebi'nin Bitlis ile ilgili ifadelerine de yer verir. Tuncel, a.g.m.,s.78, Sönmezer, a.g.m., s.224

[21] Yıldırım, Kadri, I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, "Şerefhan Bedlisi ve Şerefname Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, 2008, İstanbul, S.s327-350, s.344 – *Türk Ansiklopedisi*, VII, Ankara 1968, 15 - Konu ile ilgili olarak "Bitlis'te temel milattan önce atılmıştır. Romalıların, Arapların ve Türklerin ayrı arı ve uzun zaman ellerinde kalmıştır. Evliya Çelebi tarihine nazaran Büyük İskender doğu seferini takip ederken Bitlis sularında vücudunun müstefid olduğunu görerek maiyetinde bulunan Bedlis ismindeki komutanına bir kale yapmasını emretmiş ve kaleyi yaptırmıştır. Büyük İskender sefer dönüşünde bizzat kaleyi muhasara etmişse de kaleyi alamamıştır. Ve kale kurucusunun ismine izafeten memleketin adı da Bedlis-Bitlis olmuştur."T.C. Devlet Salnamesi 1926, Çev.Taşcan Orhan, Yayımlanmamış Bitirme Tezi, 1996, Malatya, s.115, Konu ile ilgili olarak bkz: Aydın, a.g.e., s.10 - Erken, a.g.e., s.120 – Yurt Ans., a.g.m., s.1388 , Köhler, Wilhelm, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı, Çev. Haydar Işık, 1989, İstanbul, s,59

Ahlat'a yedi fersah uzakta ve yüksek dağlarla çevrili derin bir vadi içindedir, yazın gayet sıcak, kışın oldukça soğuktur, şark tarihçileri buranın İskender tarafından kurulduğunu iddia ederler" şeklinde ifade edilir.[22] Böylece şehir, bu kaleyi inşa eden kumandanın ismi ile anılmaya başlanmıştır.[23] Bu iddia Evliya Çelebi tarafından da bu meyanda dile getirilmiş; Bitlis'in, Rum ve Acem tarihçilerinden olan Makdısi'ye dayanarak, kalenin İskender-i Zülkarneyn tarafından inşa ettirildiğini belirtir."[24]

Kalenin ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber önemli bir bölgede bulunması, stratejik bir değer taşıması – Van gölü ile Mezopotamya'yı birleştiren yol üzerinde olması- kalenin çok eski tarihlerden beri kurulmuş olabileceğini göstermektedir.[25] Yukarıda zikredildiği gibi Evliya Çelebi dahil olmak üzere birçok kaynak Bitlis kalesinin Büyük

---

[22] Nasır-ı Hüsrev, Sefername, Çev.Abdulvehap Tarzi, 1967, İstanbul, s.168

[23] Şerefname'de anatılan ve şimdiye kadar kabul görmüş olan bilgiler şu şekildedir: "*Büyük İskender Babil'i (Irak) ele geçirip Şattülarap kıyılarından geçerken, yanındaki bilginleri çevrelerden ve çeşitli yönlerden bu nehre akan bütün suları ve kolları, hafiflikte hazme yarayışlı olmakta ve susuzluğu gidermekte hangisinin diğerlerinden daha üstün olduğunu öğrenmeleri için denemeye tabi tutmakla görevlendirdi.Bilginler bu deneme işine başladılar ve Bedlis suyunun Dicle nehrine karıştığı yere kadar gittiler; orada deneme taşını Bedlis suyuna attılar. O zaman anlaşıldı ki Bedlis suyu Dicle'ye dökülen bütün sulardan daha hafiftir.Bunun üzerine bu sudan afiyetle ve kana kana içtiler.O zaman İskender'in yürüyüş alayı, bu nehirciğin aynı zamanda yürüyüşe elverişli olan kıyısında yol almaya başladı ve Bedlis suyunun oluştuğu Küsür ve Rıbat sularının birleştikleri yere kadar ilerledi. Burada da bu iki suyu denemeye ve mukayese etmeye başladılar; sonunda Küsür suyunun Rıbat suyundan tat ve hafiflikte daha iyi olduğunu gördüler. Bunun üzerine bu suyun mecrasını izlediler ve nihayet suyun kaynağına ulaştılar. Nehirlerin fışkırdığı o dağlar, o ağaçlık, yeşil tepeler İskender'in gözüne çok güzel göründü. Gözlerini sağa sola çevirerek sonunda delici bakışı, bir toprak parçası gördü ki, zamanın ve feleklerin gözü, geçmiş çağlarda ve devirlerde, bunun bir benzerini görmemişti. Çünkü burası gelişen zümrüt rengindeki otlarla çevriliydi. İskender burayı çok beğendiği için dinlenmek ve hastalığına şifa bulmak için birkaç gün konakladı. İskender'de bir süreden beri gelen bir rahatsızlık vardı; başında sığır boynuzu şeklinde bir kemik çıkmıştı ve en iyi doktorlar bile bunun tedavisinden ve giderilmesinden aciz kalmışlardı. İskender bu kaynağın başında birkaç gün geçirdikten sonra rahatsızlığı geçti ve boynuzlar kayboldu. Bedlis'te hala halk arasında "İskender Çeşmesi ve Pınarı" diye adlandırılan düz bir yer vardır. İskender, Bedlis adlı komutanına burada son derece sağlam ve sarp bir kale yaptırması için emir verdi ve şöyle dedi: O karda sağlam olsun ki benim gibi bir kral bile onu ele geçirmeye heveslenirse bunu yapamasın ve bundan aciz kalsın. Böylece bu kalenin adını kuşaktan kuşağa ve yüzyıldan yüzyıla ebedileştirmiş olursunuz. Bedlis emre uyarak Küsür ve Rıbat nehirleri arasında kaynaktan iki fersah mesafede kale ve şehri kurmaya başladı. Bedlis hem şehrin hem de kalenin kurulmasını kısa sürede tamamladı. Sonra İskender İran fethinden döndüğünde Bedlis kalesinin çevresine varınca, adamı kalenin kapılarını kapattı ve savaşa hazırlanarak kaleyi teslim etmeyi reddetti. İskender'in kendisini teslim için ikna etmek konusunda harcadığı çabalarda boşa gitti. Çünkü Bedlis, İskender'in başvurduğu bütün elçileri ve uzlaşma yollarını geri çevirdi ve kalenin sağlamlığına güvenerek direnmekte ısrar etti. Bunun üzerine İskender, kaleyi bırakıp ve Bedlis'e karşı afla, müsamahayla muamele etmekten başka çare bulamadı. İskender'in ordusu kaleden ayrılıp şehirden bir günlük mesafeye vardığında kalenin kurucusu hemen çıktı ve kılıcını, kefenini boynuna asarak, kalenin anahtarlarını yanına alarak İskender'in huzuruna çıktı. Yapmış olduğundan dolayı özrü dileyerek anahtarları teslim etti. Kaleyi kralın emri doğrultusunda ve sağlamlığını test etmek maksadıyla savunduğunu beyan edince İskender özrü kabul etti buna karşılık kendisini ödüllendirerek kaleye ve şehre "Bedlis" adını verdi."* Şerefhan, Şerefname, Çev. M. Emin Bozarlan, 1990, İstanbul, s.383

[24] Daha fazla bilgi için bkz: Evliya Çelebi, Seyahatname, Sad. Çev.: Tevfik Temelkuran. Necati Aktaş, Mümin Çevik, 2006, İstanbul, s. 403

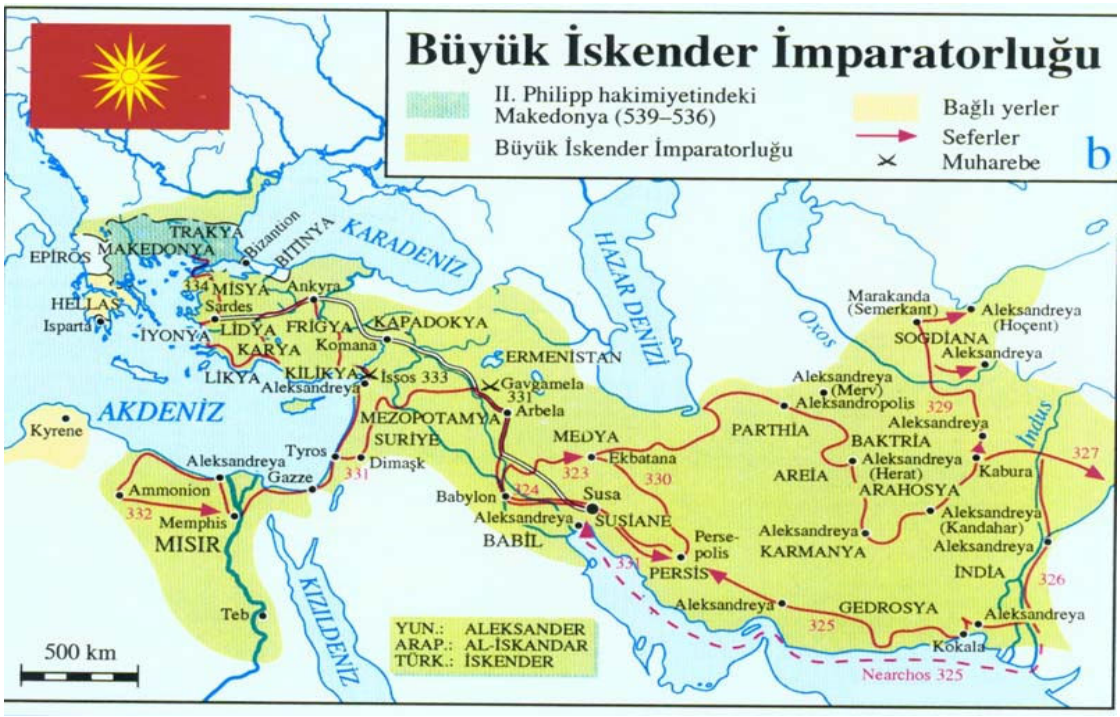
[25] Yaşa, Recep, Bitlis'te Türk İskanı, (XII. XIII. yy), 1992, Ankara, s.78

İskender tarafından yapıldığı ve isminin de buradan geldiğini belirtmektedirler.[26] Oysa Büyük İskender hiçbir zaman Bitlis'e gelmemiştir. Fakat yaptıklarıyla Doğu'da kendinden önce hükmedenleri gölgede bıraktığı için yapmadığı birçok şeyi ondan çok önce yapılanlar İskender'e mal edilmiştir.[27] Nitekim İskender'in Bitlis'e gelişiyle ilgili herhangi bir tarihi veri yoktur.[28]

Bitlis isminin menşei ile ilgili bu görüşler kesin olmamakla beraber bazı şüpheler söz konusudur. Büyük İskender'e atfedilen Bitlis'e gelip kaleyi inşa etme emri vermesi ve Asya seferi dönüşü tekrar Bitlis'e geldiği iddiası şüphelidir. Zira; Büyük İskender Asya seferini yaptığı güzergah Bitlis'ten geçmemektedir.[29] (Bkz.Harita.2) Dolayısıyla İskender'in M.Ö. 331 yılında Erbil yakınlarındaki Gavgamela savaşı ile bölgedeki Pers hâkimiyetine son vererek bölgeye hâkim olduğu görülmektedir.[30] Fakat İskender'in Şerefname'de anlatıldığı şekliyle bu bölgede kalıp Bitlis civarına gelip burada hastalığına çare araması ve kaleyi yaptırması, hakeza 8 yıl sonra Asya seferi dönüşünde yine Bitlis'e dönüp kaleyi kuşatması ve bu bölgede mücadeleye girmesi tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Bilindiği üzere İskender güneye doğru inmek suretiyle Babil şehrini ele geçirmek için harekete geçmiş, oradan da Sus şehrini işgal ederek Persepolis seferi hazırlıklarını yapmıştır.[31] Yine Şerefname'de belirtildiği gibi İskender'in Asya seferi dönüşünde kaleyi zapt etmek için girişimde bulunduğu, ele geçiremediği bilgisi de oldukça şüphelidir. Zira İskender Asya seferi dönüşünde Babil şehrine kadar gelebilmiş,[32] burada hastalanmış ve bir süre sonra da Babil'de M.Ö. 323'te[33] hayatını kaybetmiştir.[34] Büyük İskender'in iddia edildiği gibi sefer dönüşü Bitlis civarına gelmesi mümkün

[26] Sevgen, Nazmi, Anadolu Kaleleri, Ankara, 1959, s.307
[27] Köhler, a.g.e. s,27
[28] Sayan, Yüksel – Öztürk Şehabettin, a.g.e., s, 3
[29] İskender'in Asya seferine çıkarken Suriye üzerinden Fırat ve Dicle nehirleri civarına (Mezopotamya) geldiği bilinmektedir. Fakat İskender köprülerin inşasını tamamlatarak ordusunu Fırat'ın doğusuna geçirdi. Kral, Pers ordusunun toplandığı Babylon (Necef Kenti civarı, Babil) sahrasında bu kenti savunmak için Dareios'un savaşa hazır olduğunu kestirse bile, altmış yıl önce onbinlerin yaptığı (Xsenophon'un M.Ö. 400'te yaptığı Anadolu seferi kast edilmektedir. Zira bu ordu Botan Çayını geçerek Bitlis üzerinden kuzeye doğru seferini devam ettirmiştir. Ksenophon, Anabasis "Onbinlerin Dönüşü" Çev.Tanju Gökçöl, 1974, İstanbul, s.121-126) şimdi de kendisinin Fırat boyunca giden yoldan ilerlemesi doğru olamazdı. Çünkü çöllerden geçen bu yol yazın kızgın sıcağı altında çok daha zorluydu ve bu kadar kalabalık bir ordunun ikmal işlerini büyük güçlüklere uğratırdı. Bu yüzden İskender, kuzeye doğru Nizibis (Nusaybin) üzerinden , sonradan Makedonyalıların Mygdonia adını verdikleri seri otlağı bol dalgalı arazilerden geçerek Dicle'ye varan ve bu nehrin sol yanından aşağıya doğru Babylon ovasına inen yolu seçmiştir. Droysen, Büyük İskender Tarihi, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, 1991, s.306-307
[30] Yurdkoru, Suad, Büyük İskender'in Anadolu Savaşları, 1961, İzmir, s.66
[31] Daha geniş bilgi için bkz: Droysen, a.g.e. 306-327
[32] Yurdkoru, a.g.e., s.67
[33] http://tr.wikipedia.org/wiki/III._Aleksandros (05/12/2010)
[34] Ayrıntı bilgi için bkz: Droysen. a.g.e., 621-648

görünmemektedir. Bu durumda şehrin ismiyle ilgili Büyük İskender'in komutanı olduğu iddia edilen Bedlis isminden geldiği iddiasını oldukça zayıflatmaktadır.

Harita.2 : Büyük İskender'in Asya Seferinde İzlediği Yol.

Bitlis'in kuruluşu ile ilgili bir başka görüşe göre ise; şehrin ilk defa M.Ö. II. binde Mittaniler tarafından kurulmuş olduğu, daha sonra Asurlular ve M.Ö. X. Yüzyılda Urartuların buraya hâkim olduğu ifade edilir.[35] Urartulardan sonra da Medler ve Persler bölgede hâkimiyet kurmuşlardır.[36] Bir başka görüşe göre de kalenin 2700 yıllık bir eser olup Urartu dönemine ait olduğu ifade edilir. Bu ifadeye ek olarak kalenin daha sonra İskender'in komutanlarından Badlis tarafından M.Ö. 332'de, Urartular döneminden kalan eserin temelleri üzerinde kaleyi inşa ettiği belirtilir.[37]

Bununla bağlantılı olarak; Van gölü çevresindeki diğer yerleşim alanlarında görüldüğü gibi, temelleri Urartu sanatına işaret eden Bitlis Kalesinin sur duvarlarının değişik dönemlerde yenilendiği ve her zaman savunmaya elverişli müstahkem bir kale halinde tutulduğu muhakkaktır.[38]

---

35 Demirtaş, Mehmet, '' 93 Harbi Sürecinde Bitlis'te Nüfus ve Yerleşme'', *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu,* Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007, 240

36 *Görsel Türkiye Ansiklopedisi*, "Bitlis", Fasikül- X, s.235,236

37 Ekinci, Oktay, "Soylu Kent İçin Sorumluluklar " *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu,* Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007, s.16

38 Uluçam, a.g.e., s.16

Ermeni tarihinde mühim bir yer edinmiş olan Bitlis'i, eski Ermeni kaynaklarında da sık sık zikredilmektedir. Arap kaynakları da Bitlis'i, etrafı yarı harap bir sur ile çevrili küçük ve mamur bir şehir olarak bildirir.[39]

Bilimsel araştırma yetersizliğine rağmen Bitlis şehrinin ilk çağda kurulduğu tahmin edilmektedir. Bu tahmin başlıca iki veri kaynağına dayanır. Bunlar Asur ve Urartu çivi yazılı metinleridir. 1827 yılında Shulz adındaki bilim adamının Van gölü havzasındaki ören yerlerinden toplanan 42 çivi yazılı metnin çözümlenmesi ile Urartular hakkında önemli bilgiler elde edildi. Daha sonra İngiliz, Alman ve Rus Bilim adamlarının çalışmaları gerçekleşti. Bu çalışmalar sonucunda Bitlis, Ahlat ve Tatvan şehirlerinin de yer aldığı alanın Anadolu'nun en eski yerleşim bölgelerinden biri olduğu anlaşılmıştır.[40]

Urartu ülkesinin saldırılardan korunabilmesi için büyük kalelere ihtiyacı vardı ve öncelikle Mezopotamya düzlüklerinden Van Gölü havzasına ulaşabilmek için bir ordunun ağırlıklarıyla geçebileceği genişlikte yegane geçit olan Bitlis çayı vadisinde bir kale inşa edilmişti. Böylece bu kalenin etrafında adı sonraki dönemlerde Bitlis'e dönüşecek olan, Urartuların Uaisis (Vaisis) şehri doğmuş oldu.[41] Thureau-Dangin, M.Ö. 721-705 yılları arasında hükmeden Sargon'un Urartu sınırında, bir casusluk merkezi olarak inşa ettirdiği ve olağanüstü sağlam yaptırdığı *Uaiais* kentinin bugünkü Bitlis'in yerinde olduğunu belirtmektedir.[42]

Bitlis ile ilgili ilk bilgilere Asur yazılı kaynaklarında rastlanmaktadır. Nitekim bu kaynaklarda "*Vaisis"* olarak adlandırılan Bitlis'in M.Ö. 1274'de müstahkem bir kaleye ve kalabalık bir nüfusa sahip olduğu belirtilmektedir.[43]

Urartuların, Tatvan ve Ahlat'ı Bitlis'ten sonra inşa ettikleri sanılıyor. Nitekim Asur kaynaklarında adı geçen Urartu kentlerin, bugün hangi yerleşimlere karşılık geldiği konusunda araştırmalar yapan C.A. Burney 1956 yılında önemli ipuçları elde etmiştir. Eski Urartu şehirlerinden *Old Vaisis*'in Bitlis, Sargon'un tahrip ettiği şehirlerle ilgili tuttuğu

---

[39] Darkot, a.g.m., s.659

[40] Arınç, Kenan, , "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlât ve Tatvan", *I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* 2008, İstanbul, S.s, 743-793, s.748 – Ayrıca, bölgenin Urartu tarihine ilişkin kalıntıları, Ankara Üniversitesinden Prof. Emin Bilgiç ile Doç. Baki Öğün'ün 1964'te yaptığı kazılarda, Bitlis il sınırlarına giren Adilcevaz ilçesinde ortaya çıkarılmıştır. Adilcevaz'daki Kef Kalesi yalnızca Urartular döneminde kullanılmıştır. Yurt Ans. a.g.m., s.1388

[41] Memiş, E., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, No: 67, Eğitim Fakültesi Yayınları, No:13 Konya, 1989, s.102

[42] Köhler, a.g.e., s.26

[43] Çilingiroğlu, Altan, Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler, Ege Ünv. Edebiat Fak. Yay. No: 35 , 1984, İzmir, s.5,6

kayıtta geçen *Aiadi*'nin ise tahkim edilmiş Tatvan olduğu düşüncesini ileri sürmektedir. Aynı yazar bilhassa *Uaiis* şehrinin, muhteşem kalesi ve yapıla tanımlara uygun olması nedeniyle Bitlis şehri olması ihtimali üzerinde ısrarla durmaktadır.[44]

Bitlis kalesinin bazı kaynaklarda belirtildiğinin aksine Büyük İskender tarafından değil de daha önce Urartular zamanında yapılmış olduğu yapının temel özelliklerinden anlaşılmaktadır.[45]

Bitlis şehrinin ilk kuruluşu ile ilgili olarak bir başka görüş S. Aydın tarafından dile getirilmiş ve Bitlis topraklarının M.Ö. 700 yıl evvel Urartu hâkimiyetine girdiği ve şehrin bu dönemde kurulduğu belirtilmiştir.[46]

Bitlis Kalesinin Urartular döneminde yapıldığına ilişkin mimari yapısı, kullanılan malzeme ve tekniklerden de anlaşılır. Zira Urartu kaleleri iç donanımlarında duvarlar, çoğunlukla temle yerine doğrudan düzenlenmiş yerli kaya üzerine oturtulmuştur. Genel bir anlatımla Bitlis başta olmak üzere Van Gölünün kuzeyinde ki yerleşim birimlerinin mimarisinde ağırlıklı olarak taş malzeme kullanılmış, iklimin de etkisiyle duvarlar oldukça kalın tutulmuştur. Yapı teknikleri de malzemeye göre tercih edilmiştir. Bunlar, kaba yontulmuş taş duvarların yanı sıra, düzgün kesme taş duvarlar veya dış yüzleri düzgün kesme taş, iç kısımları da moloz dolgu taş duvar şeklinde yapılmıştır.[47]

Bitlis isminin bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Bitlis Kalesini yaptığı iddia edilen İskender'in komutanı Badlis'den gelmediği gibi bazı kaynaklarda; Asur dilinde "Bit" veya "Bed" kelimesinin yurt manansa geldiği, Şemsettin Sami'nin Kamusu'l-Alam'ında "Bedlis" kelimesinin "havası ve suyu güzel olan yerin adıdır" nitelemesi ilin adını bölgenin güzelliğinden aldığını göstermektedir.[48]

Sonuç olarak Bitlis adının kaynağı ve şehrin ne zaman kurulduğu ile ilgili olarak kaynaklarda belirtilen görüşler doğrultusunda; şehrin isminin ve kuruluşunun bazı kaynaklarda belirtildiği gibi İskender'in komutanı Bedlis'ten gelmediği, Asur ve Urartu dönemlerinde şehrin kurulmuş olduğu, kalenin de yapı, mimari özellikleri dikkate alınarak Urartu döneminde yapılmış olduğu ve bazı dönemler de çeşitli nedenlerle tahrip olduğu ve bu bölgede hüküm sürenler tarafından yenilendiği görüşü ağırlık kazanmaktadır.

---

[44] Arınç, Kenan, , "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlât ve Tatvan", *I. Uluslar arasıDünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* S.s, 743-793, s.750

[45] Zülfikar, Ömer, Bitlis Tarihi, 2005, İzmir, s.13, s.93

[46] Aydın, a.g.e., s.5

[47] Uluçam, a.g.e. s,4

[48] Çelebi, Cesim, Vadideki Güzel Şehir Bitlis, 1999, Ankara, s, 18

3.1.2. Bitlis'in Tarihsel Gelişimi

3.1.2.1. İslam Hâkimiyetine Kadar Bitlis

Bitlis ve çevresinin yazılı tarih öncesi oldukça karanlıktır. Bölge yüzeyinde ki buluntuların azlığı ve arkeolojik kazıların yapılmaması bu durumun en önemli nedenleridir.[49]

Geçmişi M.Ö. 2700'li yıllara dayanan bir yerleşim merkezi olan Bitlis il sınırları içinde eski medeniyetlere ait izler bulunmaktadır. Sırasıyla, Huri[50] ve Mitanniler[51], Asurlular, Urartular, Medler, Persler, Makedonya Krallığı, Roma ve Bizans dönemleri yaşanmıştır.[52]

M.Ö. 3000-2000 yıllarında Huriler, M.Ö. 2000-1800 yılları arasında Mitanniler, M.Ö. 1340-1200 yılları arasında Asurlular,[53] M.Ö.1300-600 yılları arasında Urartular[54] bölgeye hâkim olmuşlardır.[55] M.Ö. 1280 yılında Asur Krallarından I. Salmanassar devrinden sonra, Van Gölü çevresindeki dağlık alanlara Urartular yerleşti. Nitekim Urartular, Asurluların egemenliğine son verdiği gibi Asurluların yayılmacı politikalarını engellediler. Bu yerleşme ile beraber, Bitlis'teki ilk yerleşmenin de Urartu zamanında başladığı sanılmaktadır.[56]

Urartuların güney komşusu Asurlular yıkıldıktan sonra Ön Asya'da yeni bir güç olarak İskitler (İskit Türkleri) ortaya çıkmıştır. Urartuların varlığına son veren İskitler, güneye doğru uzanmaya başlamışlardır. Bu tarihten sonra Doğu Anadolu ve Bitlis, Medler ile Lidyalılar arasında mücadele alanı olmuştur.

Kaynaklar, Romalılar devrinde M.Ö. 600 yılında şehrin istilaya uğradığını kaydetmektedir. Bu istilalar Urartular zamanına rastladığı için Urartuları epey

---

[49] Komisyon, Yurt Ans. a.g.m., s. 1388

[50] Günaltay, Mehmet Şemseddin, Türk Tarihinin İlk Devrelerinde Yakın Şark, II. Cilt, 1987, Ankara, s, 263-267

[51] Günaltay, a.g.e., s,268-281

[52] Demirtaş, Mehmet, '' 93 Harbi Sürecinde Bitlis'te Nüfus ve Yerleşme'', *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu,* Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007, 240 - Kardaş, a.g.e., s.2 –Arınç, a.g.m.,s,18 –Çelebi, a.g.e., s,15

[53] San, Mehmet Salih, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, 1982, Ankara, s, 96 - Kılıç, Sinan, "Tatvan'ın Tarih Öncesi", *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* 2008, İstanbul, s.1015

[54] Günaltay, Mehmet Şemseddin, Türk Tarihinin İlk Devrelerinde Yakın Şark, II. Cilt, 1987, Ankara, s, 317-328 - Erzen, a.g.e., s,15-47 / - Zülfikar, a.g.e., s.91

[55] İpek, Yasin, Tarihle Doğanın Buluştuğu Yer, 2004, Kayseri, s.4 Acar, Abdurrahman, "Tatvan ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası", *I. Ulusla arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* 2008, İstanbul, s.38-39

[56] Yurt Ans. a.g.m., s. 1388

zayıflatmıştır. Bu zayıflamanın tesiri ile şehrin hakimiyeti İranlılardan önce M.Ö. VII. asırda Medlere geçmiştir. Medlerin ve Urartuların M.Ö. 550 de yıkılması sonunda da Perslerin burayı işgal ettiği görülmektedir. Persler döneminde; bölge satraplık sistemiyle yönetilmiş, satraplık Bitlis ve civarını da içine almıştır.[57] Pers kralı Kirus'un ölümünden sonra yerine geçen I. Daryus, Doğu Anadolu'nun tümünde yaptıkları gibi, Bitlis'te de satraplık teşkilatını kurdu ve bundan dolayı da M.Ö. VI. yüzyılın ilk yarısında şehrin bağımsız ve siyasi bir varlık olmadığını ortaya koymuştur.[58]

. M.Ö. 331'de bölge Gavgamela savaşı ile Büyük İskender tarafından alınmış,[59] ondan sonraki dönemde Satraplar (valiler) arasındaki anlaşmazlıklar neticesinde Babil Satrapı komutanı Selevkos, batıdaki satrap komutanı Antigonos'u yenerek M.Ö. 312'de yeni bir krallığın temelini attı. Böylece Bitlis'te Selökid (Selevkos) Krallığı dönemi başladı.[60] Selefkosların zayıflamasından sonra İran asıllı Partların egemenliğine geçmiştir.[61]

Bu bölge M.Ö. II. yy'dan sonra Romalılar ile Partlar arasında uzun süren çatışmalara sahne oldu. Bu dönem zarfında bölgede hâkimiyet kuran Ermeni kralları İran'a tabi olarak saltanat sürmüşlerdir. Part egemenliğinden sonra İran'da kurulan Sasaniler ile Romalılar arasında devamlı olarak mücadeleler sürmüştür. Roma İmparatorluğunun M.S. I. ve II. asırlarda bu toprakları istilası uzun süreli olmamıştır. Bizans döneminde de bu bölge İran hâkimiyetinden kurtulamamıştır.[62]

Bizanslılar döneminde Sasanilerle birçok defa mücadele alanı olan bölge de hâkimiyet sık sık el değiştirmiştir.[63] Roma egemenliği döneminde Bitlis yöresinde çeşitli ayaklanmalar oldu. Doğu Roma Devleti, bu durum karşısında, topraklarında bulunan birtakım küçük devletlerin varlığına göz yummak zorunda kaldı. Birer emirlikten öteye geçemeyen bu devletler yöredeki feodal beyler üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Son olarak Bitlis, İslam hâkimiyetine geçmeden önce Bizans hâkimiyetinde bulunmaktadır.[64]

---

[57] Sayan, Yüksel – Öztürk Şehabettin, a.g.e., s, 4
[58] *Bitlis 1967 İl Yıllığı,* 3; Kenan Arınç, "Bitlis'te Nüfus Hareketleri'', Ankara 1997, s,18
[59] Erken, a.g.e., s.121
[60] Yurt Ans. a.g.m., s. 1389
[61] Azimli, Mehmet, I.Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, "Sökmenliler Dönemine Kadar Müslümanların Hâkimiyetindeki Tatvan ve Çevresinin Tarihi, 2008, İstanbul, s.78-79
[62] Bitlis, Tarih, Sanat ve Tabiat Beldesi, Edt: Nureddin Menekşe, s.3
[63] Acar, a.g.m.,s,40-41 – Tuncel, Metin, '' Kuruluşundan Günümüze Kadar Bitlis Şehri'', II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007, 2.78 – 1967, Bitlis İl Yıllığı, s.2 – Aydın, a.g.e., s,5 – Pektaş, a.g.e., s,4
[64] Tezcan, Mehmet, I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, "Roma-Part ve Sasani Savaşları Döneminde Tatvan ve Çevresi", 2008, İstanbul, s.55-56 – İpek, a.g.e., s,7

3.1.2.2. Bitlis'te İslam Hâkimiyeti

Bitlis'in İslam hâkimiyeti tarihine baktığımızda; Bitlis futuhâtının ilk defa Halife Hazreti Ömer (R.A) zamanında, İran fatihi Sad bin Ebu Vakkas'ın emri üzerine, 641[65] yılında, El-cezire komutanı İyaz bin Ganem tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.[66] Müslümanlar Doğu Anadolu bölgesine, dolaysıyla Ahlat'a ilk defa El-cezire fatihi İyaz Bin Ganem'in komutanı olduğu ordu himayesinde girmişlerdir.[67] Bitlis, Ahlat ve Muş dolaylarını fethetmekle görevlendirilmiş olan İyâz bin Ganem 300 kişilik bir ordu ile Ahlat'ı aldıktan sonra, 641 (Hicri 20) yılında Bitlis üzerine yürümüştür.[68] Fakat bu Bitlis'in kesin olarak İslam topraklarına katılışı değildir. İyaz bin Ganem tarafından hızlı bir şekilde ele geçirilen bölge, Hz. Osman döneminde kapsamlı bir şekilde fethedilmiştir. Habib bin Mesleme komutasındaki İslam ordusu 645-646 tarihlerinde bölgeye gelmiş ve fethi kalıcı hale getirmiştir. Habib burada İyaz'ın politikasını sürdürmüştür.[69]

Bundan sonra da Bitlis, Bizans ve Müslümanlar arasında birkaç kez el değiştirmiştir. Bu şehir, İslam- Bizans mücadelesi esnasında bu mücadelelerin devam ettiği "sugur" ve "avasım" bölgeleri arasında sayılmaktadır.[70]

Ancak Müslümanların bu hâkimiyetinin fazla sürmediği ve bu hâkimiyetin Bizans'a kaptırıldığı rivayet edilmektedir. Bizans'ın Bitlis hâkimiyeti Emeviler'in ilk halifesi Muaviye zamanında (661) yeniden geri alınmıştır.[71] Muaviye'nin ölümünden sonra başlayan iç karışıklıklar esnasında bölge halkı isyan ederek Bizans'a tabi oldular ise de Abdülmelik'in kardeşi Cezire valisi Muhammed b. Mervan tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırıldılar.[72] Bu gelişme ile beraber Bitlis El-Cezire genel valiliğine bağlanmıştır.[73]

---

[65] Kaynaklarda fetih yılı ile ilgili farklı bilgiler vardır. İbnu'l-Esir 638 yılı ve Şerefhan'ın, Vakıdi'den naklen verdiği 649 tarihi (Şerefhan, a.g.e., s.276) tarihi gerçeklere pek de uygun değildir. En uygun ve gerçekçi tarih Belazuri'nin verdiği 641 yılıdır. - Azimli, a.g.m., s,80 – Yınanç, a.g.m., s.661 ; Sayan, Yüksel – Öztürk Şehabettin, a.g.e., s, 4

[66] "*İyad daha sonra, Erzen'e gitti ve orasını da Nusaybin anlaşmasına göre fethetti. Sonra Derb' girdi ve Bitlis'e ulaştı, burayı geçip Hilat'a (Ahlât) gitti. Oranın patriğiyle anlaştı. Nihayet Ermeniye'de ki Hamida'ya ulaştı daha ileriye gitmedi. Sonra geri döndü.Bitlis sahibini, Hilat ve çevresinin haracı ile patriğin vergisinden mesul tuttu. Sonra Rakka'ya oradan da Hıms'a döndü*." Belazuri, Fütuhu'l-Buldan (Ülkelerin Fetihleri), Çev. Mustafa Fayda, 1987,Ankara, s.252

[67] Rahmi Tekin, *Ahlât Tarihi*, İstanbul 2000, 21-22. – Uluçam, Abdusselam, Gap ve Dap Projeleri Kapsamında Vangölü Havzası, "*Selçuklu Dönemi Ahlât Mezartaşları İle Erciş Mezarları Arasındaki İlişki"* , 1993, Ankara, s.65 – Arınç, a.g.m., s,18 – Demirtaş, ag.m., s.240 – Arınç, a.g.m., s.752

[68] Sevgen, Nazmi, Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri, 1982, Ankara, s.13 – Erken, a.g.e., s.121

[69] Belazuri, a.g.e., s.202

[70] Tuncel, a.g.m., s.79

[71] Kardaş, a.g.e, s,3

[72] Sümer, Faruk, Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, 1990, Ankara, s,47

[73] Aydın, a.g.e., s,5-6 , Daha fazla bilgi için bkz: "Habib b. Mesleme, 653'te bölgeye bir harekat daha düzenledi. Bu arada bölgedeki bir Ermeni prensliğinin başında bulunan Teodore Resthuni, 653 senesinde Hz.

Bu dönemden sonra; bölgede sürekli olarak Hazar Türkleri ile Araplar (özellikle Emeviler) arasında mücadeleler olmuştur.[74] Bu mücadeleler sırasında bölge halkının Hazar Türklerinin idaresinde kalma isteği üzerine Emeviler'in bölgede fazla bir hâkimiyet kuramadıkları görülmektedir. Nitekim 720 yılında Hazar Türkleri Van bölgesini geri alarak hâkimiyetlerini iyice pekiştirmiştir. Hazar Türklerinden bazı boyların İslam'ı kabul etmelerinden sonra bölgede Abbasi idaresi tesis edilmiştir.[75]

Abbasiler döneminde zaman zaman bölgeye hâkimiyet kurma çabaları devam etmiştir. Ancak yine de bu dönemden sonra Abbasilerin bölgedeki etkinliğin azalmış ve devletin özellikle bölgeye yakın Babek isyanı gibi isyanlarla uğraşması sonucu bölgedeki etkinliğini kaybetmiştir. Bu durumdan istifade ile isyan eden Ermeni isyanlarına karşı Abbasiler zaman zaman büyük ordularla müdahale etmek zorunda kalmıştır. Devlet bu dönemde Saciler gibi yarı bağımsız Türk devletlerinden komutanlar ile yönetmeye çalışmışsa da tam olarak başarılı olamamıştır. Bu dönemde Ermenilerin bölgede etkinliğini arttırdığını görüyoruz. Ermeni komutanlar Abbasiler ile iyi geçinmiş ve Abbasilerce de kabul edilmiştir. Daha sonraları Ermeni komutanların Bizans ile ilişkileri geliştirmiştir. Böylece Bizanslılar tekrar bölgeye uzanacaklardır ve sonuçta bölge Bizanslıların eline geçecektir.[76]

Her yıl Bitlis patrikliğinden haraç almak kaydıyla, (Ahlat patrikliğinde olduğu gibi) bir sulh antlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Bitlis, İslâm Devletleri'nin himayesinde olacak, Patriklik, Bitlis'te bulunan gayri müslimlerin mal ve can emniyetini korumak için bir miktar vergi ödeyecektir. 9. yy'in ilk yarısından itibaren bölge de Abbasi-Bizans ve Abbasi-Emevi mücadelesi vardır.[77] IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasi Devleti'nin zayıflaması üzerine Bitlis 928 yılında tekrar Bizanslıların eline geçmiştir. Bitlis'teki camilerin minberleri kaldırılarak yerine, birer haç bırakılmıştır.[78] Bunun üzerine

---

Osman'ın Suriye valisi Muaviye ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmayla bölge Ermenileri, Bizans'a karşı Müslümanlar tarafından korunacaktı.Bölge 661'de yeniden ele geçirildi. Bu arada 654'te Bizans tarafından bölgeye vali atanmış olan Mamikonian hanedanından Hamazasp bir isyan başlatmıştır. Muaviye, 662 senesinde Grigor Mamikonian'ı Ermeni komutanı olarak tanıdı ve Ermenistan Emeviler'e vergi vermeye başladı. Böylece bölge Emeviler'in kontrolüne geçti." Acar, a.g.m., s,43-44 - Yurt Ans.,a.g.m., s.1389

[74] Sümer, a.g.e., s,48

[75] İpek, a.g.e.,s, 7 – Alpler, Cengiz, Çeşitli Yönleriyle Van, 1983, Ankara, s.24-25

[76] Azimli, Mehmet, I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, "Sökmenşahlar Dönemine Kadar Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri", 2008, İstanbul, s.82-83

[77] Yıldız, Hakkı Dursun, İslamiyet ve Türkler, 1980, İstanbul, s,154

[78] Zülfkar, a.g.e., s,96 – Arınç, a.g.m., s,,753

yerli halk korkuya kapılarak Bitlis'ten göç etmeye başlamıştır. Birkaç yıl sonra aynı olaylar bu defa Ermeniler' in tahriki üzerine tekrar etmiştir.[79]

Esasen bütün bu mücadele bölgenin bir sınır ve serhat konumunda olmasından kaynaklanmaktadır. Nasır Hüsrev bu durumu açıkça belirtir ve bölgenin Ermeniler ile Müslümanlar arasında sınır teşkil ettiğini yazmaktadır.[80]

Abbasilerde ki iç kavgaları hızlanması, özellikle ordu ile halife arasında problemlerin had safhaya çıkması, merkezi hilafetin bölge ile tam olarak ilgilenememesi sonucu biraz da yarı bağımsız Ermenilerin arzusu ve işbirliği ile Bizans yaklaşık üç asır önce terk etmek zorunda kaldığı bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. Bizans'ın bölgede ki hâkimiyeti Ermeniye valisi Bardas'ın isyanı ile 980'lerde çöktü ve artık bölgedeki boşluğu değerlendiren Mervan oğulları hâkimiyeti başlayacaktır.[81]

İslam fethinden sonra bu bölge sırayla, Emeviler, Abbasiler, Bizans, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, Ahlatşahlar (Sökmenşahlar), Eyyûbiler, Dilmaçoğulları, Harizmşahlar, Moğollar, Karakoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar idare etmişlerdir.[82]

3.1.2.3. Mervanoğulları Dönemi

Mervanoğulları[83] 380/990-478/1085 yılları arasında El-Cezîre'nin en kuzey bölgesini oluşturan Diyarbekir'de ve Meyyâfârikîn merkezli kurulmuş ve hüküm sürmüş bir emirliktir.

Mervanlılar, daha önceleri çobanlık yapan Baz ismindeki bir eşkıya tarafından kurulmuştur. Adamlarının yardımıyla önceleri Erciş ve çevresindeki bazı kaleleri zapt etmiştir. 983 yılında Büveyhilerden Azu'd-Devle'nin ölümünden sonra Diyarbakır taraflarına akın ederek Diyarbakır, Silvan ve Nusaybin şehirlerini ele geçirmiştir. Mervanilerin reisi Baz, Musul'u aldıktan sonra Bağdat üzerine yürümüştür. Burada çok ağır bir yenilgiye uğramış, Musul'u da boşaltmak zorunda kalmıştır. 991 yılında tekrar Musul'a saldıran Baz, Musul hakimi Hamdanilere yenilmiş ve savaş meydanında ölmüştür.[84]

---

79 Sümer, a.g.e., s.49
80 Hüsrev, a.g.e., s,10
81 Azimli, a.g.m., s, 83-84 , Yınanç, a.g.m.,s.662
82 Acar, a.g.m., s.41
83 Mervanoğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Abdurrahim Tufantoz, Ortaçağ'da Diyarbekir (Mervanoğulları/990-1085), Ankara:, 2005.- Abdurrahim. Tufantoz, Mervanoğulları (380-478/990-1085), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994.
84 K.V. Zettersteen, İslam Ansiklopedisi, "Mervaniler", 7. Cilt, 1997, Eskişehir, s.781

Uç (sugur) emîrliği olmaları dolayısıyla Abbasî halifeleri tarafından desteklenmişler ve Bizanslılar ile Ermeniler üzerine cihat yapmaları için teşvik edilmişlerdir. Üstlendikleri bu görev anlayışı Mervanoğullarını bölgedeki diğer emîrliklere göre daha aktif bir hale getirmiştir. Bundan dolayı Mervanoğullarının -yaklaşık 100 yıl süren saltanatları zamanındaki- siyasî tarihlerini takip ettiğimizde Bizans ve Ermenilerle yaptıkları mücadelelere sık sık tanık oluyoruz.

Şehir, 9. yüzyılın sonlarına doğru Diyarbakır'da bulunan Mervanoğulları'nın eline geçmiş, Mervanoğullarıyla Bizanslılar arasında bir sınır kenti olmuş,[85] Selçuklular'ın Anadolu'ya gelmesiyle Mervanoğullarının hakimiyeti sona ermiş ve ebedi bir Türk yurdu olarak Selçuklular'ın egemenliği altına girmiştir.[86] Selçuklular, 23 Mayıs 1040 yılında Gaznelilerle yaptığı Dandanakan Meydan Savaşından zaferle çıkmış, Başkenti Nişabur olmak üzere Horasan'da bağımsız bir devlet kurmuşlardır.[87] Anadolu'ya Türk akınları başlamadan önce Bizans İmparatoru II. Basilius, 1021 yılında Bitlis'i kendi sınırları içine katmıştır.[88] Bitlis, 1047 tarihinde ilk defa olarak Selçuklu hâkimiyetine geçmişse de bu durum uzun sürmemiş, kısa bir süre sonra tekrar Mervaniler'in eline geçmiştir. 1064 yılında Aras Nehri'ni geçen Alparslan, Anadolu topraklarına girmeye başladı. Gürcistan ve Nahcivan'ı alarak Ani şehrinde Bizans ve Ermeni birliklerini bozguna uğrattı. Van Gölü Havzasına inen Sultan Alparslan, Van, Bitlis ve Muş çevresinde bulunan Türkmen Beylerini de zorlamaya başlayınca Selçukluya tabi oldular. Bu dönemde şehrin yönetimi Mervanoğullarına bırakılmıştır.[89] 1070 tarihte Selçuklu tâbiiyetini kabul eden Bitlis ve çevresi, Türk boy, oymak ve beylerinin uğrak yeri olmuştur.[90]

Bitlis, 1070 yılında Mervaniler'in idaresine bırakılmıştı. Sultan Alparslan'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu Sultan Melikşah, kısa bir süre sonra komutanlarından, Diyarbakır Emiri Fahr Al Davla Muhammed B. Cehir'i (Cuhay) Bitlis yöresini fethederek buradaki arazileri Türk emir ve beylerine dağıtmıştır.[91] Bu arazileri alanlardan birisi de,

---

[85] İpek, a.g.e., s,8 ; Kardaş, a.g.e., s,3
[86] K.V. Zettersteen, a.g.m., s.781
[87] Sevim, Ali, Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, (Başlangıçtan 1086'ye Kadar) 1988, Ankara, s.1
[88] Yınanç, Mükrimin Halil, .,"Ermeniyye", İ.A, 4. Cilt, Eskişehir, 1997, s.320
[89] Tuncel, Metin, "Bitlis", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VI. Cilt, s, 226 – Yınanç, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, İstanbul, 1944, s,136
[90] Bu dönem hakkında İran şairi Nasır-ı Hüsrev, 1046 yılında Ahlât ve Bitlis'e uğrayarak gezdiği yerler hakkında malumat vermektedir. Türklerin Anadolu'ya seferlerinden evvel seyahati yapan şaire göre Ahlât ve Bitlis'te Arapça, Farsça ve Ermenice diye üç dilin konuşuldu belirtilmektedir.1967 Bitlis İl Yıllığı,s.57 – Bu dönemde 1046 yılında Bitlis'te büyük bir felaket yaşanmış ve bu afet bir çok insanın ölümüne neden olmuştur. Zülfikar, a.g.e.,s,96
[91] Sevim, a.g.e., s, 100 - Yurt Ans., "Bitlis" s.1390

Dilmaç Oğlu Mehmet Bey'dir. Bu kişi Bitlis'in yerli halkı olduğundan Bitlis'in idaresi yerli halka geçmiştir. Böylece 1084 tarihinde, Bitlis tamamen Selçuklu İmparatorluğu'na katılmıştır.[92] Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle Mervanoğullarının hakimiyeti sona ermiş, Bitlis Selçukluların egemenliği altına girmiştir. Melikşah döneminde ele geçirilen Bitlis'in iktası Dilmaçoğlu Mehmet Beye verilmiş[93] ve bölgede Dilmaçoğulları dönemi başlamıştır.[94]

3.1.2.4. Dilmaçoğulları (Demleçoğulları) Dönemi

Doğu Anadolu'nun en eski ve en uzun ömürlü Türk beyliklerinden birisi Erzen ve Bitlis'te hüküm sürmüştür.[95] Dilmaçoğlu Mehmet tarafından 1080 yılında Vestan ve havalisinde kurulmuş olan ve Bitlis Ata-Beyleri olarak da adlandırılan ve 1192 yılına kadar hâkimiyetini devam ettiren bir beyliktir.[96] Bu süre içerisinde Saltuklu, Artuklu ve Sökmenlilerle birlikte hareket etti.[97]

Bu beylik Bitlis ve Erzen'de (Garzan) hüküm sürmüş ve yerlerine Ahlat emirleri geçmiştir.[98] Beyliğin kurucusu Dilmaçoğlu Mehmet Bey, Sultan Alparslan devrinde Bekçioğlu Afşin ve Ahmet Şah gibi Türkmen beyleriyle Bizans idaresindeki Anadolu'ya akınlarda bulundu ve 1071 Malazgirt Savaşına katıldı. Dilmaçoğlu Mehmet Bey, Anadolu'nun fethi için görevlendirilen Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın komutasına verilmiş, bir süre sonra Afşin ve Sanduk Bey gibi karşı çıkmıştır. Daha sonra Sultan Melikşah'ın emriyle Suriye'nin fethi için görevlendirilen beyler arasına katılmıştır. 1079 yılında Melikşah'ın kardeşi Tutuş, Suriye hakimi Türkmen beylerinden Atsız'ı öldürünce, Mehmet Bey de diğer emirler gibi Fahr Al Davla (Fahruddevle)'nin emrine girmiştir.[99] Fahr Al Davla 1085 yılında Melikşah'ın emri ile daha önceleri Mervanoğullarının elinde bulunan Diyarbakır, yine aynı yıl içerisinde emrinde bulunan Emir Sanduk ve Dilmaçoğlu Mehmet Bey'le Bitlis ve Ahlat bölgesini ele geçirdi. Bitlis ve havalisini de Dilmaçoğlu

---

92 Tuncel, *II. Vangölü Havzası Sempozyumu*, a.g.m., , s,79 – Yaşa, a.g.e., s,21-22
93 Arınç,a.g,m, s.18
94 Yınanç, İslam Ansiklopedisi, a.g.m., s,662 ; Kafesoğlu, İbrahim, Sultan Melikşah Zamanında Büyük Selçuklu Devleti, İstanbul, 1953, s, 54-56
95 Bkz: Streek, "Erzen", İ.A. Cilt.IV ,s.337,338
96 Çevik, Adnan, "XI. Yüzyıl Sonlarında Bitlis'te Kurulan Bir Türkmen Beyliği : Dilmaçoğulları" ,III. Uluslar arası Van Gölü Sempozyumu, Edt: Oktay Belli, 2008, Ankara, s,208 – Dilmaçoğulları Beyliğinin kuruluş ve yıkılış tarihiyle ilgili olarak bazı kaynaklarda beyliğin 1085 ılında kurulduğu ve 1193 yılına kadar hüküm sürdüğü belirtilir. Aydın, a.g.., s,6
97 Cankaya, Necati, Çağlar Öncesinden Günümüze Anadolu, 2000, İstanbul, s,138
98 Açıkgözoğlu, Mehmed, İslam Devletleri Tarihi, 1977, İstanbul, s, 135
99 Yurt Ans., "Bitlis", s.1390

Mehmet Bey'in idaresine bırakarak bölge ona ikta edilerek[100] Dilmaçoğlu Beyliğinin temeli atılmış oldu.[101]

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı olarak kurulan bu beyliğin merkezi Bitlis'ti. Kurucusu olan Mehmet Bey 1104 yılında ölünce yerine oğlu Hussam Al Davla Yel-Tigin (Tekin) geçmiştir.[102] Bu kişi Erzen şehri ve çevresini Emir Saruh'tan alarak yönetim alanını genişletmiştir. Mardin'de bulunan Artukoğullarının isteği üzerine Doğu Anadolu'yu sıkıştıran Haçlılara (1119) ve Gürcülere (1121) karşı savaşmış ve büyük kahramanlıklar göstermiştir.[103] Hüsammüddevle, önce Bitlis ardından da Tutuş'un ölümü sonrası oluşan ortamdan yararlanarak Erzen'i ele geçirmek suretiyle hakimiyet alanını genişletmiştir. Dönemin kaynakları Dilmaçoğlu beylerini Erzen ve Bitlis beyleri zikredecek, asrın bitiminde Bitlis'in elden çıkmasıyla onlar Erzen Beyleri olarak anılacaklardır. Bundan dolayı Hüsmmüddevle Alp Tegin'in Dilmaçoğlu Beyliğinin asıl kurucusu olduğu belirtilmektedir.[104]

Yel-Tigin'in 1113'te vefatı üzerine yerine oğlu Şemsüddevle Togan Arslan geçmiştir. Bu kişi zamanında beylik, en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Doğu Anadolu'daki Türk Beylikleri Türkiye Selçukluları Sultanı I. Kılıç Aslan'a bağlı oldukları halde Dilmaçoğulları Beyliği Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tabi idi. Togan Aslan Gürcülere ve haçlılara karşı yapılan mücadelelerde adını duyurmuştur. Aras nehri civarında bulunan Azerbaycan şehirlerinden Duvin şehrini alarak topraklarını oralara kadar genişletmiştir.[105]

Togan Aslan döneminde bu beylik bir süre Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Aslan'a bağlanmış, daha sonra ise Ahlatşahların kurucusu Sökmen El-Kutbi'ye bağlanmıştır. 1115 yılında Silvan'a bağlı birçok köyü ele geçirdikten bir süre sonra bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu bağımsızlık uzun sürmemiş, kısa bir süre sonra Mardin'deki Artuk Emiri Necmettin İlgazi'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu tarihte Bitlis, Artukluların denetimindedir. Togan Aslan'ın Artuklulara tabi olmasına rıza göstermeyen Ahlatşahlar'dan Emir İbrahim, 1124 tarihinde Bitlis'i kuşatmış, ancak bu kuşatmadan bir

---

[100] Kardaş, a.g.e., s,3

[101] Yaşa, a.g.e., s,22-23 – Turan, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi , 1980, İstanbul, s.111,112 – Sevim Ali, a.g.e., s,99-108

[102] Bazı kaynaklarda Hüsammüddevle'nin Mehmed Bey'in kardeşi olabileceği belirtilir. Çevik, a.g.m., s,209 –Yine bazı kaynaklarda Togan Arslan'ın Mehmet Bey'in oğlu olduğu belirtilir. Cankaya, a.g.e., s,139

[103] Turan, a.g.e., s, 112 – Yınanç, "Bitlis", İ.A., C.2, s,662 – Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1985, s.263 – Bitlis İl Yıllığı,1967, s,60

[104] Çevik, a.g.m., 210

[105] Çevik, a.g.m., 210

sonuç alamamıştır. Daha sonraları Hısnıkeyfa (Hısınkeyf - Hasankeyf) Artuklu Emiri Rüknüddevle Davut, Bitlis üzerine yürüdüyse de oda bir sonuç elde edememiştir.1133 tarihinde Togan Aslan, Humus emiri Hayır Han'la birlikte Haçlılara karşı bir sefere çıkmıştır.1137 yılında vefat eden Togan Aslan'ın yerine I. oğlu Hussam Al Davla Kurti geçmiştir.[106] Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızı ile evlenen Kurti, kayınpederi ile birlikte Gürcü seferlerine katıldı.[107]

Aynı tarihte Musul ve Halep Emiri olan atabek İmâdeddin Zengi, Bitlis'e Selahaddin Muhammed komutasında bir ordu göndermiştir. Hussam Al Davla Kurti Bey, bunlara 10.000 altın teklif ederek Bitlis'i işgalden kurtarmıştır.[108]

Bir süre sonra Hısınkeyf Artukluları tekrar Bitlis'e saldırınca Bitlis Atabegi Kurti Mardin'e giderek ikinci defa Mardin Artuklularından Timurtaş'ın himayesi altına girmiştir.1143 yılında Kurti vefat etmiştir.[109]

Yerine kardeşi Şams'al-Din Yakut-Aslan geçmiştir. Bu da fazla yaşamamış, 1145 yılında vefat edince yerine Atabeg İmadeddin Zengi'nin karargâhında bulunan kardeşi Fahr ed-Din (Fahrettin) Devlet Şah emir ilan edilmiştir.[110]

Gürcülerin Ani şehrini işgal etmeleri üzerine Fahrettin Devlet Şah, Ahlat emiri II. Sökmen ve Erzurum emiri Saltuk İzzettin Anadolu'daki diğer Türk emirleriyle birleşerek 1161 yılında Artuklu hükümdarı Necmettin Alp'ı beklemeden Ani'yi kuşattılar. Ani önlerinde Gürcü kralı III. Gregoriye ile yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğradılar ve Gürcü kralı Duvin'i geri almış, şehri yağmalayarak tahrip etmiştir. Fahreddin Devletşah bir süre sonra Eyyûbi hâkimiyetine tanıyarak Selahaddin'in hizmetine girmiştir.[111]

Gürcülerin Duvin şehrinde yaptığı zulüm üzerine Irak Selçuklu Sultanı (Bazı kaynaklarda İran Selçuklu Sultanı diye geçmektedir) Arslan Şah, Azerbaycan Atabegi İldeniz ve aralarında Bitlis Atabegi Devlet Şah'ın da bulunduğu diğer emirler birleşerek 1163 yılında Gürcülere karşı bir sefere çıktılar. Bu müttefik Türk ordusu Gürcülerle yapılan savaşı kazanmış ve Gürcüleri ağır yenilgiye uğratmıştır.[112]

Bu tarihten sonra Dilmaçoğulları Atabegliği, Musul Atabegleri ve Eyyûbiler'e karşı yapılan bütün savaşlarda Artukluların yanında yer almıştır. Ancak 1192 yılında Devlet

---

[106] Yurt Ans., "Bitlis", s.1390
[107] Cankaya, a.g.e., s,139
[108] Sevim Ali, Yücel Yaşar, Türkiye Tarihi, -1- , Ankara, 1990, s,160
[109] Cankaya, a.g.e., s,139
[110] Sevim Ali, Yücel Yaşar, a.g.e., s.161
[111] Çevik, a.g.m., 211
[112] Sevim Ali, Yücel Yaşar, a.g.e., s.161

Şah'ın ölmesi üzerine Ahlat emiri Bekimur (Bektemûr) Bitlis'i ele geçirmiş, Dilmaçoğulları Beyliğine son vermiştir. Bitlis'te hâkimiyetini kaybeden Dilmaçoğulları Beyliği sadece Erzen (Garzan) ve çevresinde hüküm sürmüşlerdir.[113]

1193'te Devletşah'ın ölümü ile beyliğin başına Hüsamettin Tuğrul geçmiş ve sadece Erzen bölgesinde hâkimiyet sürmüşlerdir. Sadece Erzen bölgesine hâkim olan beylik Eyyûbiler'e tabi olarak varlığını sürdürmeye çalışmışlardır.[114]

Moğol istilası sonrası Bitlis ve çevresi Moğol hâkimiyetine girmiştir. 13. yy'ın sonlarına doğru beyliğin başında İzzeddin Muhammed bulunmaktadır. Daha sonra beyliğin başına geçen Melik İmadeddin b. Devletşah geçmiştir. Bu dönem beyliğin sonunu getiren sürecinde başlangıcı oldu.

Bir taraftan Moğol baskısı bir taraftan da Eyyûbi etkisi ile varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Beyliğin bilinen son hükümdarı Melik Ali dönemidir. Bir süre Timur'a bağlılığını bildiren beylik 1394 yılında Akkoyunlular tarafından ortadan kaldırılmıştır.[115]

3.1.2.5. Sökmenliler Dönemi

Bu dönemde Bitlis bölgesinde kurulmuş bir diğer beylik de Ahlatşahlar ve Ermenşahlar adıyla anılan bu beylik Sultan Alp Arslan'ın yeğeni olan Sökmen El-Kutbi tarafından 1110 yılında kurulmuştur.[116] Selçuklu Sultanı Melikşah, Mervaniler'i 1085'te ortadan kaldırmasına rağmen Ahlat 1110 yılına kadar bir Mervani emiri tarafından yönetildi.[117] Kenti ve yöresini acımasızca yöneten Mervani emirine karşı Ahlat halkı şehrin yöneticilerinin zalimce davranması üzerine Sökmen'i şehre davet ettiler. Ahlat'a gelen Sökmen Bey savaşmadan kenti teslim aldı ve bölgeye hâkim oldu. Selçuklu Sultanı Muhammet Tapar döneminde bölge kendisine dirlik olarak verilmiş ve beylik resmen kurulmuştur.[118]

---

[113] Yurt Ans., "Bitlis", s.1390 , Yınanç, "Bitlis", İ.A. C.2.s,663 – Merçil, a.g.e., s,266, Tuncel, D.İ.A., C.VI., s,226 ; Sevim, a.g.e., s,302 ; O. Turan ise Bitlis'in 1193 yılında Bektimur tarafından ele geçirilerek buradaki Dilmaçoğlu hakimiyetine son verildiğine ilişkin bilgileri dikkate almayıp Bitlis kolunun Eyyubi işgaline geçtiğini (ancak 1209 yılında) buna rağmen yine de burada ki kolun varlığını devam ettirdiğini ileri sürüyor . Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s,114-115

[114] Çevik, a.g.m., 211 ; Tuncel, Metin "Bitlis'', *DİA*,VI, s,226.

[115] Çevik, a.g.e., s,212

[116] Sevim, Ali, Yücel Yaşar, a.g.e., s.155

[117] "Bitlis", Yurt Ans., s, 1390

[118] Turan, Osman, a.g.e., s,83-86 ; Faruk Sümer, Ahlât Şehri ve Ahlâtşahlar, Belleten, C.I, Ankara, 1986, s.197,

Sökmen El-Kutbi döneminde Ahlatşahlar, Malazgirt, Erciş, Van, Tatvan, Erzen, Bitlis, Muş şehirlerine hâkim olmuşlardır.[119] Sökmen El-Kutbi'nin ölümünden sonra beyliğin başına oğlu Zahireddin İbrahim (1112-1126) geçmiştir. Bu dönemde iç karışıklıklar artmış ve Bitlis elden çıkmıştır. Bitlis'e hâkim olan Dilamçoğlu beyi Togan Arslan, Ahlatşahlardan bölgeyi ele geçirmiş ve bir süre sonra da Artuklu himayesine girmiştir.[120]

Togan Aslan'ın Artuklulara tabi olmasına rıza göstermeyen Ahlatşahlar'dan Emir İbrahim, 1124 tarihinde Bitlis'i kuşatmış, ancak bu kuşatmadan bir sonuç alamamıştır.

Zahireddin İbrahim, 1126'da ölünce yerine kardeşi Ahmed (ya da Yakup)[121] geçti. 10 ay süren bu dönemde beyliği anneleri İnanç Hatun yönetti ve 1128'de torunu II. Sökmen'i tahta çıkardı. Çocuk yaşta olan II. Sökmen yetişinceye kadar, beyliğin asıl yöneticisi yine İnanç Hatun oldu. Bu dönemde, Irak Selçuklularından Melik Selçuk Şah, 1133'te Ahlat'ı kuşattıysa da başarılı olamayarak geri döndü. 1134'te devlet adamları, İnanç Hatun'u öldürerek beyliğin yönetiminde yalnızca II. Sökmen'in söz sahibi olmasını sağladılar. II.Sökmen, başa geçtiği dönemde Bitlis'e hakim olan Dilmaç oğlu beyi Hüsamettin El-Kurtiye yenilmiştir.[122] II. Sökmen döneminin ilk yılları çok buhranlı geçmesine rağmen beylik en parlak dönemini II. Sökmen devrinde yaşamıştır. Gürcülere karşı Bitlis hakimi olan Dilmaçoğulları Beyliği ile beraber hareket etmişler ve başarılar kazanmışlardır. [123]

XII. yy'ın sonlarına doğru bir güç olarak ortaya çıkan Eyyûbiler, Sökmenli Beyliği için de önemli bir tehlike oluşturmuştur. Bu tehlikeye karşı Artuklularla iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmışsa da beylik Eyyûbi hâkimiyetine girmiştir.[124]

Sökmenliler daha sonra zayıflamış ve 1204 yılında Eyyûbiler tarafından yıkılmışlardır.[125] Bitlis'te Sökmenli hâkimiyeti sadece beyliğin kurucusu Sökmen El-Kutbi döneminde olmuş, ölümünden hemen sonra Bitlis Dilmaçoğlu beyliğinin hâkimiyetine geçmiştir.

---

[119] Yaşa, a.g.e., s,26
[120] Sevim, Ali, -Yücel, Yaşar, a.g.e., s.156
[121] Yurt Ans "Bitlis",., s, 1390
[122] Merçil, a.g.e., s,238
[123] Sevim, Ali, - Yücel, Yaşar, a.g.e., s.157
[124] Yurt Ans, "Bitlis", s, 1390
[125] Sevim, Ali, -Yücel, Yaşar, a.g.e., s.158

3.1.2.6.Eyyûbiler Dönemi

Eyyûbiler, bölgeye ilk olarak 1185 yılında I. Selahaddin Yusuf döneminde gelmişler fakat bölgeyi ele geçirememişlerdir. Daha sonra 1191 yılında bölgeye Takiyüddin Ömer komutasında ki bir ordu ile gelmişler fakat yine de bölgede hâkimiyet kuramamışlardır.[126] Eyyûbiler Bitlis'e hâkim olduktan sonra buradaki hâkimiyetlerini kuvvetlendirmek amacıyla Azerbaycan'ın Revadiyye bölgesinden buraya nüfus getirerek yerleştirmişlerdir. Bu nüfus aktarımı sonucu bölgedeki güç dengeleri değişmiştir. Bitlis'te bilhassa Safevi etkinliğinin artması ve Türkçe kullanımının kısıtlanması, buna karşılık Kürtçe ve Farsçanın teşvik edilmesi sonucu dil yapısı bozulmuş fakat buna rağmen Bitlis'te halen Azerbaycan ve Çağatay lehçesi karışımı bir Türkçe konuşulmaktadır.[127]13. yy'in başlarında 1209 yılından itibaren Bitlis'e Eyyûbiler hâkim oldu. Bitlis, Necmeddin Eyyub ve ondan sonra da yerine geçen kardeşi Melik Eşref zamanında Eyyûbilerin istilasına uğradı.[128]

Daha sonraki yıllarda Celaleddin Harzemşah'ın Doğu Anadolu'ya ve bu arada Eyyûbiler'in elinde bulunan şehir ve kalelere hücum etmesi Eyyûbiler ile Anadolu Selçukluları arasında bir ittifakın doğmasına neden oldu.[129]

I. Alâeddin Keykubat Anadolu içlerinde ilerleyen Celaleddin Harzemşah'ı Ağustos 1230 tarihinde Erzincan civarında Yassıçemen Savaşında ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Bitlis'i Eyyûbiler 'den alarak topraklarına kattı.[130]

Selçukluların Bitlis'teki hâkimiyeti uzun sürmemiş, 1231 yılında Bitlis tekrar Eyyûbilerin hâkimiyetine geçmiştir. Aynı yıl içerisinde Alaeddin Harizmşah'ı takip eden Moğollar Bitlis'i ele geçirerek Eyyûbi hâkimiyetine son verdiler ve Bitlis'i tahrip ettiler.[131] Bu istila ve yağma sırasında Çormagun yönetimindeki Moğol orduları Bitlis kentini tamamen yakmışlardır.[132]

Bunun üzerine I. Alâeddin Keykubad, Kemaleddin Kamyar komutasında bir orduyu Bitlis yöresine gönderdi. Kemaleddin Kamyar, kısa bir sürede Van ve Adilcevaz ile birlikte

---

[126] Demir, a.g.m., s,196 ; Daha fazla bilgi için bkz: s.125-202
[127] Arınç, Kenan, "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlât ve Tatvan", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul, s,755
[128] Yurt Ans., "Bitlis", a.g.m., s.1391
[129] Tuncel, Metin, "Kuruluşundan Günümüze Kadar Bitlis Şehri", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu*, Edt. Oktay Belli, Ankara, 2007, s.79
[130] Turan, a.g.e., s,179
[131] Turan, a.g.e., s,124
[132] Köhler, a.g.e., s, 28

Bitlis'i 1232 yılında Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına kattı.[133] Moğolların işgal sırasında tahrip ettiği kaleyi onardı.[134]

Alâeddin Keykubad, istiladan kurtardığı Bitlis ve Ahlat bölgesini yeniden yaşanır bir yer duruma getirmek için yoğun çaba harcadı. Halka mal, tohum ve çift hayvanı dağıttı. Böylece, bölge halkı yeniden toparlanmak ve düzenli bir hayat sürmek olanağına kavuştu. Alâeddin Keykubad'ın giriştiği yeni yapım ve onarım çalışmalarıyla eski bayındır durumuna kavuşan bölge kısa bir süre sonra Kösedağ Savaşı (1243) ile İlhanlıların akın ve yağmalarının bölgede yarattığı karışıklıklar yüzünden yeni bir huzursuz döneme girdi.[135]

3.1.2.7.Şerefhanlar Dönemi

Şerefhanlar, asırlarca Bitlis'te hüküm sürmüş, kendi adlarına sikke bastırmış, zaman zaman halifeliklerini ilan ederek adlarına hutbe okutmuş ve Bitlis için oldukça önemli bir aile olmuşlardır.[136]

Doğu Anadolu'daki beyliklerin içerisinde 1220 – 1670[137] yılları arasında 450 sene yaşamış olan en uzun ömürlü beyliktir (Şeref Han, eseri olan Şerefname'de bu süreyi 760 yıl[138] olarak göstermişse de, doğrusu 450yıldır).[139]

Şerefhanlar Bitlis tarihinde kendilerine özgü durumları olmuş ve şehrin idaresinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.[140] Sırasıyla; Harzemşahlara, Zengilere, Selçuklulara, İlhanlılara, Celayirlilere, Timurlulara, Karakoyunlulara, Akkoyunlulara, Safevilere ve 1514 yılından itibaren de Osmanlılara tabi olmuşlardır.[141]

Şerefhanların mensup oldukları soy ile ilgili olarak Şeref Han, Şerefname isimli eserinde kendi sülalesi hakkında verdiği bilgiler ışığında Şeref Han'ların, İran'dan Bitlis'e gelen İran (Acem) asıllı bir sülale olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.[142]

---

133 Tuncel, D.İ.A. a.g.m., s.226 ; 1967 İl Yıllığı, s, 60 ; Kardaş, a.g.e.,s,3 ; Taşdemir, a.g.e., s,4

134 Tuncel, Metin, "Kuruluşundan Günümüze Kadar Bitlis Şehri", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu*, Edt.Oktay Belli, Ankara, 2007, s.79

135 "Bitlis", Yurt Ans., a.g.m., s.1391

136 Demir, Abdullah, "16. yy'da Safevi ve Osmanlı Hakimiyetinde Bitlis Beyleri" , I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul, s,255

137 Öztuna, Yılmaz, Devletler ve Hanedanlar- Türkiye (1074-1990), .C.II., s,514 ; Açıkgözoğlu, a.g.e., s,137; Sevgen Nazmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, 1982, Ankara, s,197

138 Şerefhan, a.g.e., s,419

139 Yurt Ans., s,1391

140 Bitlis İl Yıllığı, 1967, s,61

141 Öztuna, a.g.e., s,514

142 "Bil ki, dillerde yaygın şekilde dolaşan ve bazı tarihlerde zikredilen bilgilere göre, Bitlis hükümdarlarının (Şeref Han'ların) soyu Kisra krallarına (İran'daki Sasani kralları) ulaşır. Çünkü halk arasında bunların Nuşirevan'ın soyundan ve torunlarından oldukları yaygındır. Fakat doğrusu şudur ki, Nuşirevan zamanında Kisra krallarının beşincisi olacak olan Camasb b. Firuz, Kubad Ermenistan ve Şirvan vilayetinde valilik yapıordu. Bu Camasb öldüğünde üç çocuk bıraktı: Nesri, Surhab ve Behvat. Nesri babasının yerine geçerek

Eyyûbiler zamanında (1207-1229) Bitlis bölgesini yöneten ilk Bitlis Beyi Melik Eşref, 1220 yılında Ahlat halkının direnişine karşı bir güç oluşturmak amacıyla Hakkari yöresinde bulunan Rujeki (Rojki/Rozkan//Rojkian) aşiretini Bitlis'e getirerek buraya yerleştirdi. Şeref Han'lar bu aşiretin beyleridir.[143]

Rojki aşiretinin Bitlis'e gelişi ve bölgeye hâkim oluşu Şerefname'de şöyle belirtilir; "*24 Kürt aşiretinin Bitlis ilinin batısında ki Huvit (Huyut) dolaylarında ki "Tab" denilen yerde, Mutki ilçesine bağlı Kavakbaşı (Tap- Mutki'ye bağlı bir nahiye)* [144] *denilen yerde toplanarak aralarında ittifak kurmalarından doğmuştur. Daha sonra Rojki Aşireti, "Bilbasi ve "Kavalisi" diye iki ana kola ayrılmışlar ise de bölgeyi ele geçirmek için güçlerini birleştirmişler ve kısa sürede Bedlis ve Hazzo vilayetlerini ele geçirmişlerdir. Bir müddet sonra bu aşiretin reisi ölünce aralarında anlaşmazlık çıkmaya başladı. Aşiret liderleri birbirleriyle savaşmaya başladılar. Bu duruma bir çare bulmak için aşiret liderleri bir araya gelerek, Kisra sultanlarının soyundan olup, Ahlat şehrinde oturan İzzeddin ve Diyaeddin adındaki iki kardeşe gidip, onları kendilerine yardımcı olmaları ve lider olarak başlarına geçirmek için çağırmaya karar verdiler. Bu fikri yerine getirmek için Rojki aşiretinin ileri gelenleri Ahlat'ta bulunan bu iki kardeşin yanına giderek fikirlerini söylemiş ve bu iki kardeşi alarak Bitlis'e getirmişlerdir. İzzeddin Bitlis hükümdarlığına, Diyaeddin ise Hazzo beyliğine getirilmiş,*[145] *bütün Rojki aşireti bu kişilerin emrine girmiştir.*[146]

Bu gelişmelerden bir süre sonra Bitlis halkı, hükümdarları olan İzzeddin'e değil de, Hazzo hükümdarı Diyaeddin'e yanaşmaya başlamıştır. Diyaeddin, Bitlis halkının İzzeddin'den nefret ettiğini, kendisine meyilli olduğunu görünce bu fırsatı değerlendirmek istemiştir. Diyaeddin, kardeşini ziyaret etmek amacıyla Hazzo'dan Bitlis'e gelmiştir. Bitlis kalesinde iken kale muhafızlarından kendisini destekleyenlerle bir toplantı yaparak şu kararı almıştır; "Ben geri dönmek üzere yola çıkmak için Bitlis kalesinden çıktığımda

---

vilayeti yönetti. Nuşirevan kendisini ilgisinin ve iyiliğinin kapsamı içine aldı. Yüksek rütbelere tırmanarak gittikçe şanı yükseldi. Sonra Geylan vilayetine büyük bir askeri birlikle saldırarak orayı istila etti ve Geylan krallarından birinin kızıyla da evlendi. Bu kız kendisine "Ceylan Şah" denilen bir çocuk doğurdu. İşte Rüstemdar (Zal oğlu Rüstem) kralları bu beyin soyundandır. Surhab ise Şirvan vilayetinde yönetimi eline aldı. Bu vilayetin soyu da ona ulaşır. Behvat ise eline geçen az bir gelirle yetinerek Ahlât'a oturmayı tercih etti ve atalarının geleneğinin tersine olarak fetihler ve sınırları genişletme peşinde koşmaya heves etmedi. İşte Bedlis hükümdarlarını soyu bu Bey'e ulaşır. Buna göre Bedlis hükümdarları Rüstemdar ve Şirvan krallarıyla amca oğulları olurlar" Şerefhan, a.g.e., s,418-419

[143] Yurt Ans., "Bitlis", s,1391

[144] Bitlis İli 13, Türkiye Mülki ve İdari Bölümleri Belediyeler ve Köyler, 1977, s,7

[145] Öztuna, a.g.e., s, 514

[146] Şerefhan, a.g.e., s,413-415 ; Sevgen, N., Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri, s, 198

şüphesiz ki kardeşim de beni yolcu etmek üzere benimle birlikte kalenin dışına çıkacaktır. Ben o zaman kalede bir şeyimi unutmuş görünerek bunu almak için kaleye geri döneceğim. Ben içeri girdikten sonra sizler de kale kapısını kardeşimin yüzüne kapatırsınız ve ben de böylece kaleyi ele geçirmiş olurum" Sonunda Diyaeddin bu planını uygulamaya koyarak Bitlis şehrine hakim olmuş, kardeşi İzzeddin'i Hazzo hükümdarlığına göndermiştir. Hazzo hükümdarları İzzeddin'in soyundandır ve "Azizan" diye, Bitlis hükümdarları da Diyaeddin'in soyundan oldukları için "Diyadin" adıyla tanınmışlardır.[147]

Şeref Han sülalesinin Bitlis Beyliğindeki hâkimiyeti süresince başa geçen beylerin sıra ile adları şunlardır:[148]

- Mir Ebu Bekir
- Mir Şeyh I. Şeref (1220 - ?)
- Mir Zeyneddin (? – 1394)
- Hacı II. Şeref (1394 – 1421)
- Emir I. Şemseddin Veli (1421 - 1423)
- III.Emir Şeref (1423 - ?)
- II. Şemseddin (? – 1431)
- I. İbrahim (1431 – 1441)
- Hacı Mehmet (1441 – 1461)
- II. İbrahim (1461 – 1467)
- Akkoyunlu egemenliği dönemi (1467 – 1498)[149]
- Şah Mehmet (1495 – 1498)
- III. İbrahim (1498 – 1504)
- IV. Şeref (1504 – 1534)[150]
- III. Şemseddin (1534 – 1574)
- V. Şerefhan (1574 – 1597)
- IV. Şemseddin (1597 – 1638)
- Abdal Han (1638 – 1655)

---

147 Şerefhan, a.g.e., s,419-421

148 Öztuna, a.g.e., s,513-517 ; Bitlis İl Yıllığı, 1967, s,62 ; Şerefhan beyleri bu şekilde belirtilse de Mir Ebubekir'e kadar başta olan beyler hakkında başka bilgiler de mevcuttur. İlk beyin Melik Eşref olduğu, sonra sırasıyla Melik Necdeddin, onun oğul ve torunları İzzedin ve Mir Ebubekir'in geçtiği belirtilir. - Yurt Ans., "Bitlis", s,1391

149 Şerefhan, a.g.e., s,450

150 Öztuna; IV. Şeref'in 1533'te öldüğünü ve yerine aynı yıl III. Şemseddin'in geçtiğini belirtir. Öztuna, a.g.e.,a,515

- Zeyneddin Han (1655 – 1656)
- Celaleddin VI. Eşref Han (1656 – 1670)

Şerefhanlar döneminde Bitlis oldukça önemli bir merkez ve mücadele alanı olmuştur. Bitlis, 1394'te Karakoyunlu Devletine katılmıştı. Timur'un Anadolu seferi sırasında Hacı II. Şeref Timur'a bağlılığını bildirmiş ve Bitlis Timur'un hâkimiyeti altına girmiştir. II.Şeref'e Timur tarafından Bitlis'ten başka Pasin, Avnik, Malazgirt ve çevreleri verilmiştir.[151]

I.Şemseddin zamanında Bitlis Karakoyunlu hâkimiyetine girmiştir.[152] Karakoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Timur ile giriştiği mücadele sonrasında Osmanlılara sığındı. Timur'un Anadolu'daki etkinliği azalınca Kara Yusuf kaybettiği toprakları geri almak için harekete geçti ve Bitlis'e geldi. I. Şemseddin ona bağlılığını bildirdi. Kara Yusuf kızını I.Şemseddin'le evlendirdi ve bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırarak Ahlat, Muş ve Hınıs'ı da I. Şemseddin'e bağladı. Kara Yusuf 1420'de ölünce yerine oğlu İskender geçti ama Emir Şemseddin onu tanımadı. Moğol hükümdarı Şahruh'a bağlı olduğunu açıkladı. İskender, Şahruh'un ordusunu Eleşkrirt yakınlarında yenerek bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırdı ve kendisine bağlanmayan beyleri cezalandıran İskender, 1422'de I. Şemseddin'i Bingöl'de tutukladı ve Bitlis önlerine getirerek kenti kendisine teslim etmesini istedi. I. Şemseddin bu isteği reddedince İskender 1423'de onu öldürttü. Şerefhanlar ailesinin en önemli emirlerinden olan I.Şemseddin kendi döneminde kendi adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştır.[153]

I. Şemseddin'den sonra onun yerine geçen, III. Emir Şeref'in akli dengesi yerinde olmadığı için beyliği çok kısa sürdü. Onun yerine de küçük yaştaki oğlu II. Şemseddin geçti. Beyliği bir süre annesi Şah Hatun yönetti. Ahlat, Hazo ve Muş'ta ki beyler Şah Hatun'un güçsüzlüğünü fırsat bilerek bağımsızlıklarını ilan ettiler. II. Şemseddin çok genç yaşında beyliğin birliğini yeniden sağladı, 1431'de öldü.[154]

Yerine geçen oğlu I. İbrahim'in çok kısa süren yönetiminden sonra oğlu Hacı Mehmet başa geçti.1443'e kadar süren bu dönemde önemli bir olay olmadı. Hacı Mehmet,

---

[151] Köhler, a.g.e., s ,28
[152] Sevgen, Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri, s, 199
[153] Şerefhan, a.g.e., s,438-439 : Yurt Ans., s.1391; Sevgen, Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri, s, 201 ; Daha fazla bilgi için bkz: Parlar, Gündegül, "Şerefhanlara Ait Sikkeler Hakkında Bir Araştırma", II. Vangölü Havzası Sempozyumu, s,143-146
[154] Şerefhan, a.g.e., s,441-447 ; Yurt Ans., "Bitlis", s.1391

daha çok Bitlis'in onarımı ile uğraştı. Daha sonra beyliğin başına II. İbrahim geçti. II. İbrahim Han zamanında Bitlis Akkoyunlu Devletinin hâkimiyeti altına girmiştir.[155] 1467'de Karakoyunlu egemenliğine son veren Akkoyunlular, onlarla akraba olan Bitlis Beyliğini kendilerine düşman olarak görüyorlardı. Bunun için Uzun Hasan komutanlarından Süleyman Bey'i Bitlis üzerine gönderdi. Uzun bir kuşatma sonunda II. İbrahim, barış anlaşması imzalayarak teslim oldu. Uzun Hasan II. İbrahim'i İran'a gönderdi. Bitlis, 1467-1495 yılları arasında Akkoyunlu egemenliğinde kaldı. Bu süre içerisinde halk, Akkoyunlulara karşı zaman zaman ayaklandı. Ancak 1495'te Rojki aşiretinden Mehmed Ağa, II. İbrahim'in sağ kalan son oğlu Şah Mehmed'i İran'dan getirtti. Aşiretin öteki beylerinin de Şah Mehmed'e bağlılıklarını bildirmesiyle Bitlis geri alındı. Beylik yeniden kuruldu. Kısa süren bu dönemde beylikte önemli iç kavgalara sahne oldu.[156]

Rojki aşiretinin ileri gelenlerinin de görüşü alınarak Emir Şeref'e Muş bölgesi verildi. Ama bir süre sonra bazı aşiret beylerinin Emir Şeref'e bağlılıklarını bildirmeleri üzerine Emir İbrahim'le araları açıldı. Emir İbrahim 1503'te Muş üzerine yürüdü. Muş kalesi önünde başlayan savaşta bazı aşiret beylerinin Emir Şeref'in yanına geçtiklerini gören Emir İbrahim savaşı keserek Bitlis'e döndü. Daha sonra barışmak için Bitlis'e gelen Emir Şeref, hileyle beyliği ele geçirerek İbrahim'i 1504'te hapsetti. Daha sonra Safevilere esir düşen Emir Şeref, İran' a götürüldü. Hapisten kurtulan Emir İbrahim yeniden Bitlis'e egemen oldu. Ama bu dönem kısa sürdü. Safeviler, Bitlis'i 1507'de ele geçirdi.[157]

Bundan sonra, Safevi hükümdarı Şah İsmail ile arasını düzelten Emir Şeref, onun ordusuna katılarak bağlılığını pekiştirdi. Şah İsmail'de Bitlis Beyliğini Emir Şeref'e verdi. Fakat, Diyarbakır Valisi Ustaçlu Mehmed Han, bölgesindeki aşiretlerin hemen hemen hepsinin sunni olduğunu ve güvenilemeyeceğini Şah İsmail'e bildirince, Şah İsmail Emir Şeref'i yanına alıkoydu. Bazı beylerin yardımıyla Şah İsmail'in yanından kaçan kendisine bağlı kuvvetlerle Bitlis'i kuşattı fakat başarılı olamadı. Beyliğini kolayca elde edemeyeceğini anlayan Emir Şeref, Yavuz Selim'in İran üstüne bir sefer düzenleyeceği haberini alınca ulemadan Mevlana İdris-i Bitlisi'yi bir mektupla Yavuz'a göndererek bağlılığını bildirdi. 1514'teki Çaldıran Savaşı ile Doğu ve Güneydoğuda Osmanlı

[155] Demir, a.g.m., s, 258 ; Şerefhan, a.g.e, s,447-461; Sevgen, Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri s,205 ; Köhler, a.g.e., s, 29
[156] Şerefhan, a.g.e., s,449-460 ; Sevgen, Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri, s, 205
[157] Şerefhan, a.g.e., s,461-479 : Demir, a.g.e., s,259 ; Köhler, a.g.e., s, 29

hâkimiyeti pekişti ve bölge Osmanlıların kontrolüne geçti.[158] Beyleriyle birlikte Yavuz'un yanında yer alan Emir Şeref, İdrisi Bitlisi'nin de yardımıyla Bitlis'i yeniden geri aldı.[159]

Yavuz tarafından İdris-i Bitlisi'ye gönderilen ferman ile[160] Bitlis bölgesi Emir Şeref'e yurtluk ve ocaklık olarak verilmiştir. Böylece özerk bir yapı içerisinde teşkilatlandırılan Bitlis Beyliği masraflarını has, tımar ve zeamet gelirlerinden ve reayadan alınan rüsum ve vergilerden karşılayarak merkezi hükümetten herhangi bir pay almadan varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.[161]

Bu dönemde İdris-i Bitlisi'ninde katkılarıyla ve diğer beylerle anlaşması üzerine bölgedeki Urmiye, İtak, Cizre, Eğil, Hizran, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf gibi birçok beylik Bitlis Beyliğide dâhil 25 mıntıka sulh yoluyla Osmanlı idaresine bağlandı.[162]

Bu dönemden sonra 1670 yılına kadar Osmanlılara bağlı kalarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat bu süre zarfında da Bitlis, Osmanlı-Safevi devletleri arasında mücadele alanı olmuştur.[163] Osmanlılar, 1670 yılında Bitlis'i Şerefhanlar'a vermekten vazgeçmişler ve Bitlis bir Osmanlı sancağı haline getirilmiştir.[164]

3.1.2.8. Osmanlılar Dönemi

Uzun zamanlar İlhanlıların sonra zaman zaman İranlıların idaresinde kalan şehir, Yavuz Selim devrinde ve o zaman Bitlis havalisinde büyük nüfuzu ve ünü olan Bitlisli İdris'in himmetiyle Osmanlı Devletine katıldı.[165]

Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'yu hâkimiyet altına aldıktan sonra, buralarda farklı bir idari yapılanma gerçekleştirdi. Bunun temel sebebi de bölgedeki aşiret yapısıdır. Şehir Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra, sancak/hükümet adı altında özel bir statü verilerek

---

158 Komisyon, Edt. İhasnoğlu, Ekmeleddin, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, 1994, İstanbul, s, 30 ; Daha geniş bilgi için bkz : Öztuna Yılmaz, "Yavuz Sultan Selim ve Anadolu Birliği" Tarih ve Medeniyet Dergisi, Sayı : 1 , Mart,1994, s, 7-15 ; Sevgen, Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri, s, 212

159 Yurt Ans., "Bitlis", s,1391 ; Şerefhan, a.g.e., s,479-500 : Demir, a.g.e., s,261-264 ; Zülfikar, a.g.e., s, 101

160 Hoca Sadeddin, Tac'üt-Tevarih, Sadeleştiren: İ. Parmaksızoğlu, 1979, İstanbul, C.IV, s.271-272

161 Demir, a.g.m., s, 265 ; Cankaya, a.g.e., s,180 : Aydın, a.g.e., s,13-18

162 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, 1983, Ankara, C.II, s, 275 ; Bayrakdar, Mehmed, Bitlisli İdris, 1991, Ankara, s,10 ; Tuncel, a.g.m., s,80 ; Oflaz, Mustafa**,** "İdris-i Bitlisi ve Bitlis İdrisiye Medresesi Vakfı" *III. Uluslar arası Van Gölü Sempozyumu,* Edt: Oktay Belli, 2008, Ankara, s,290 ; İpek, a.g.e, s,13

163 Demirtaş, a.g.m., s,240 ; Arınç, a.g.m., s,18-19

164 Bitlis İl Yıllığı, 1967, s,62 ; İnbaşı, Mehmet, "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdareciler", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s,231-237

165 Kop, Kadri Kemal, "*Ülkü, Milli Kültür Dergisi*" Bitlis, C.7, Sayı.78, 1944, Ankara, S.s.5-8, s.6 ; Gürhan Veysel, "İdris-i Bitlisi ve Bölgenin Osmanlılar Tarafından Fethi", *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan va Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2008, 295 ; Köhler, a.g.e., s, 30 : Özcan, Abdulkadir, "İdris-i Bitlisi", D.İ.A., XXI.C. İstanbul, 2000, s, 486

yönetildi. 1527 tarihli kayda göre, Diyarbekir valiliğine bağlanan Bitlis sancağının bu dönemdeki idarecisi Şeref Han olmuştur. [166]

Bitlis üzerindeki Osmanlı hâkimiyet uzun süreli olmadı. Yavuz döneminden sonra Bitlis'li idareciler Safevilere meyletmeleri ve bağlılıklarını bildirmeleri üzerine, Bitlis'i İranlılar ve Şeref Hanlar sülalesinden geri almaya karar veren Diyarbakır Beylerbeyi Fil Yakup Paşa ile Ulama Paşa 1531 yılında Bitlis'i kuşatmışlardır. Kalenin tam düşeceği sırada I. Tahmasb'ın ordusuyla Bitlis'e yaklaştığı haberi üzerine Osmanlı birlikleri kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişlerdir.[167]

Osmanlının Bitlis'teki bu başarısızlığı, Kanuni'nin I. Tahmasb'la ilgili kaygılarını artırmıştır. Sonunda İran üzerine bir sefer düzenlenerek Bitlis'in geri alınmasına karar verildi. Bu karar üzerine Ulama Paşa daha güçlü bir ordu ile 1533 yılında Bitlis üzerine yürümüştür. Tatik kalesi önünde yapılan savaşta Emir IV. Şeref ölmüş, Osmanlı ordusu galip gelmiştir. Bu galibiyet üzerine Ulama Paşa durumu bir mektupla Konya'da bulunan Kanuni'nin veziri İbrahim Paşa'ya bildirmiştir.[168]

Emir IV. Şeref'in ölmesi üzerine Rojki aşireti, Akdamar adasında bulunan Emir Şeref'in oğlu III. Şemseddin'i Bitlis'e getirerek beyliğe oturtmuşlardır.[169] Bu gelişmeler üzerine Bitlis üzerine yürüyüşünü sürdüren İbrahim Paşa, Bitlis Emiri III. Şemseddin Bey'e bir haber göndererek, Bitlis'i savunamayacaklarını belirtmesi üzerine Emir Şemseddin, Diyarbakır valisi Uzun Süleyman Paşa aracılığıyla İbrahim Paşa'dan bağışlanmasını, Bitlis Beyliği'nin kendisinde bırakılmasını istemiştir. Bu isteği kabul eden İbrahim Paşa, 1534 yılında Bitlis'i Osmanlı topraklarına bağlamış,[170] emirliği de söz verdiği gibi Ulama Paşa'dan geri alarak III. Şemseddin'e vermiştir.[171]

İbrahim Paşa ile Tebriz seferine katılan Emir Şemseddin, Kanuni'nin izniyle Bitlis'e geri dönmüştür. Ulama Paşa ile İbrahim Paşa aynı yıl içerisinde Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Van'ı kan dökmeden barış yolu ile aldılar.

Tebriz seferinden dönen Kanuni, Ahlat'ta konaklamıştır. Bu konaklama sırasında Bitlis, Kanuni'nin tarafından yeniden Ulama Paşa'ya verilmiştir. Bunun sebebi ise; Türk ordusu Tebriz seferiyle meşgulken durumdan faydalanan I. Tahmasb, Doğu Anadolu'ya

---

[166] İnbaşı, Mehmet, " XVIII.yy'da Bitlis Sancağı ve İdareciler"II. Vangölü Havzası Sempozyumu, s, 231-235
[167] Yurt Ans., "Bitlis", s,1392 ; Demir, a.g.m., s, 268 ; Ayrıntılı bilgi için ; Şerefname, a.g.e., s.479-502
[168] Demir, a.g.m., s, 270
[169] Demir, a.g.m., s, 271 ; Ayrıntılı bilgi için ; Şerefname, a.g.e., s.503-512
[170] Sayan, Yüksel – Öztürk Şehabettin, a.g.e., s, 5
[171] Köhler, a.g.e., s, 30

girmiş, buralarda bulunan bazı beyler Tahmasb tarafına meyletmiştir. I. Tahmasb tarafına geçen ilk bey ise yine Emir Şemseddin'dir (Şeref Han sülalesinin her halükarda İran tarafını desteklemesinin nedeni, asıllarının İran soyundan olmasıdır).

Emir Şemseddin'in bu hatası üzerine annesi, 18 Eylül 1534 günü (bu tarih Nazmi Sevgen'in Türk Beylikleri kitabıyla Wilhelm Köhler'in Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı isimli kitaplarda 1535 olarak geçer) Ahlat'ta konaklayan Kanuni'nin yanına gelerek Bitlis kalesinin anahtarlarını sultana sunarak ona sığınmış ve III. Şemseddin'i affetmesini istemiştir. Bundan dolayı Kanuni Bitlis Beyliğine Ulama Paşa'yı ikinci defa atamıştır.[172]

III. Şemseddin'in Osmanlı'ya bu ihanetine rağmen Kanuni onu Bitlis'i boşaltması karşılığında Malatya (Maraş'ta dahil) beyliğine atayacağını söylemişse de Emir Şemseddin Malatya'ya gitmeyerek I. Tahmasb'a sığınmıştır. Böylece Bitlis bu tarihten itibaren tamamen Osmanlı yönetimine ocaklık-yurtluk sistemi içerisinde girmiş, Osmanlının önde gelen vilayet merkezlerinden birisi olmuştur.[173]

Bitlisi idare eden mahalli idareciler zaman zaman İran'a meyletmeleri üzerine Kanuni döneminde 1533'te Bitlis'e kesin hâkimiyet sağlamak amacıyla seferler düzenlenmiş ve neticede Rojki aşiretinden III. Şemseddin beyliğe getirilerek Bitlis kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bitlis Osmanlı hâkimiyeti sürecinde mahalli beylerin idaresinde, hükümet idaresi tarzında varlığını göstermişse de Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarında bölgeye hâkim olan Şeref Han'ın etkinliği kırılarak, Bitlis'in klasik Osmanlı Sancağı statüsüne kavuştuğunu görmekteyiz.[174] 29 Mayıs 1555 tarihinde Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında aralıklarla devam eden 37 senelik harbe son veren Amasya Antlaşması neticesinde Azerbaycan ile Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arap Osmanlılar 'da kalıyordu.[175] Böylece Safeviler Bitlis'teki Osmanlı hâkimiyetini tanımış oluyorlardı.[176]

III. Murat Doğu Anadolu işlerine önem vermiş ve bilhassa İran hizmetinde bulunan Şeref Han'ın, Osmanlı tarafına geçmesi için çalışmıştır. İranlılar tarafından Nahcivan'a vali olarak atanan V. Şeref Han'ın, Bitlis'e dönmesi için Van Beylerbeyini aracı etmiştir.

---

[172] Demir, a.g.m., s, 272-273
[173] Yurt Ans., "Bitlis", s,1392
[174] Oflaz, Mustafa, '' 413 Numaralı Bitlis Tahrir Defteri Işığında Tatvan Nahiyesi ile Tatvan ve Tuğ Karyelerine Bir Bakış'', *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul 2008, 233.
[175] Uzunçarşılı, a.g.e., C.II., 361.
[176] Şahin, İlhan – Emecen, Feridun, "Amasya Antlaşması", DİA. C.III., s,4-5

V. Şeref Han'ın Osmanlı Devletine sığınması için Van Beylerbeyine aşağıdaki hükmü göndermiştir; "*Nahcivan'da oturan Şeref Han'a ocağı olan Bitlis sancağının yurtluk ve ocaklık yolu ile verilmesi için tarafımıza gelmesini temin maksadıyla mektup ve adam gönderilmesini emretmiştim. Verdiği cevapta, Bitlis kendisine ocaklık olarak verildiği takdirde geleceğini, gelmesi kesinleşirse ona Adilcevaz sancağının da verilmesini bildirmişsin. Bu hususta neler yazmış isen hepsi malumum olmuştur. Bitlis sancağı yurtluk ve ocaklık olarak Şeref Han'a ihsan edilmiştir. Hükmü şerifi alır almaz kendisine müstakil mektup ve adam gönderip keyfiyeti bildiresin. İcap ediyorsa itimat etmesi için Hükmü Hümayun da gönderilir. Sen ayrıca kendisine güven vermek için tedbir almaktan ve ihtimam göstermekten geri kalma. Geldiğinde Adilcevaz sancağının da verilmesini arz et ki, emrim üzere tevcih olunsun."*

Bu davet üzerine V. Şeref Han, Osmanlı Devletine sığınmış, 3 Aralık 1578 tarihinde Bitlis'e gelmek için Nahcivan'dan hareket etmiştir.

Beyliği döneminde III. Murad'ın büyük güvenini kazanan Şeref Han, 1578'de Cafer Paşa'nın Tebriz seferine, 1583'te de Ferhad Paşa'nın Erivan seferine katıldı. Bu hizmetlerine karşılık Muş bölgesi padişah hası olan köyleriyle birlikte Şeref Han'a verildi.[177] Bu arada "Şerefname" adlı eserini kaleme alan Şeref Han, 1597'de beyliği oğlu IV. Şemseddin'e bırakarak çekildi ve 1604'te Bitlis'te öldü. Kısa süren bir beylikten sonra ölen IV. Şemseddin'in yerine Ziyaeddin 1603'te bey oldu. 1638'de Ziyaeddin'in ölümü üzerine yerine Abdal Han geçti. 1655'te Van Beylerbeyliğine atanan Melek Ahmed Paşa, Bitlis'e de uğradı ve Abdal Han'ca ağırlandı. Melek Ahmed Paşa'nın yanında bulunan Evliya Çelebi burada geçen olayları uzun uzun anlatır.[178] On gün kadar Bitlis'te kalan Melek Ahmed Paşa, Van'a gitti. Van'da bulunduğu sırada, Abdal Han'ın Abdal Han'ın Malazgirt Beyi Mehmed Bey üzerine yürüyerek yağma ettiği haberi üzerine Melek Ahmed Paşa, Abdal Han'a uzun bir mektup göndererek onu uyarmak istedi ve Abdal Han paşaya bağlılığını bildirdi.[179]

Fakat çevresindeki beyler, ona güvenilemeyeceğini söyleyerek, Melek Ahmed Paşa'yı Abdal Han üzerine yürütmeyi başardılar. Bitlis önlerinde karşılaşan iki kuvvet arasında şiddetli çarpışmalar oldu.[180] Abdal Han yenilerek Bitlis'e sığındı, ama burada da

[177] Daha fazla bilgi için ; Şerefname, a.g.e., s.513-523
[178] Daha fazla bilgi için ; Evliya Çelebi, a.g.e., 401-407
[179] Sevgen, Nazmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, s, 229
[180] Evliya Çelebi, a.g.e., 420-438

tutunamayacağını anlayınca Mutki'ye kaçtı. Bitlis'i alan Melek Ahmed Paşa yağmacılığı önlemek için sert tedbirler aldı. Abdal Han'ın yerine geçen oğlu, Ziyaeddin Han ancak bir yıl beylikte kalabildi. 1656'da bağışlanan Abdal Han yeniden Bitlis Beyi oldu. 1657'de ölünce yerine VI. Şeref geçti ve beyliği 1670 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra 450 yıl süren Bitlis'teki Şerefhanlar egemenliği sona erdi. Bitlis bu dönemden sonra bazen merkezden, bazen de yerel ailelerden atanan beyler tarafından yönetilmiştir.[181]

1670 yılına kadar Osmanlı hâkimiyetini tanıyan yerli beylere yurtluk-ocaklık olarak verilmiş, bu tarihten sonra Van Eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir.[182]

XVI. Yüzyılın ilk yarısında, burada geçen bir seyyah, Bitlis'i İran Şahına bağlı bir Kürt beyi tarafından idare edilen pek büyük olmayan bir şehir olarak zikreder. XVII. asrın biri yerli öteki Avrupalı iki seyyahı, Bitlis hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verirler. Bunlardan Evliya Celebi şehrin tavsifinde kale içinde 300 ev bulunmakla beraber, buranın yarı yarıya han sarayı ile kaplandığını, surları o derece sağlam olmayan aşağı kalede iki başı demir kapılı bir çarşı, bir bedesten ve pazar ile birkaç yüz ev, nihayet bunun dışındaki 17 mahallede hepsi toprak örtülü 5000 ev bulunduğunu ayrıca civarda dağınık bir şekilde binlerce bağ ve her bağda yaz evleri mevcut olduğunu, 110 mihrap teşkil eden camilerden en mühimini Sultan Şerefeddin Camii meydana geldiğini söyler.[183] Bu dönemde Bitlis şehri seyyahlar tarafından, etrafı surlarla çevrili küçük ve mamur bir şehir olarak anlatılmaktadır.[184] Aynı devirde buradan geçen Tavernier ise, Bitlis beyinin ne İran Şahı'nı, ne de padişahı tanımadığını, icabında sefere 20-25 bin süvariden mevcut bir kuvvet çıkarabileceğini, birbiri arkasından gelen üç müteharrik köprü ile ancak varılabilen bir sarayda ikamet ettiğini yazar.[185]

Bitlis'in 17. yy'ın sonlarından 19. yy'a gelinceye kadarki tarihi hakkında çok fazla bilgi yoktur. 19. yy'ın başlarında, Osmanlı Devleti batıda Sırp isyanı ile meşgulken bunu fırsat bilen İran tekrar bu çevreye hücum etti. O dönemdeki İran şahı Feth Ali Şah'ın oğlu ve Azerbaycan valisi olan Abbas Mirza, Doğu Anadolu'ya saldırarak 1821'de birçok yerle birlikte Bitlis'i de aldı. Fakat İran kuvvetleri kışın başlaması üzerine savaşa ara vererek geri çekildi. 1822 yazı başlarında bu savaş yeniden başladıysa da bu sefer de kolera salgını

[181] Yurt Ans., "Bitlis", s,1392
[182] Uzunarşılı, İ. Hakkı , Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Beylikleri, Ankara, 1988, s, 258
[183] Evliya Çelebi, a.g.e., 404
[184] http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/gsfd/article/viewFile/3249/3138(03.12.2010)
[185] Taşdemir, a.g.e., s,3 , Arınç, Bitlis'te Nüfus Hareketleri, s.19

nedeniyle Bitlis'i işgalden vazgeçti.[186] 1823'te Erzurum'da iki devlet arasında imzalanan anlaşmayla savaştan önceki sınırlar geçerli sayıldı.

1849 yılında Reşid Paşa son Bitlis Beyi Şerif'i ağır savaşlardan sonra esir alarak İstanbul'a sürgüne göndermiş ve bu tarihten itibaren Bitlis bir paşa tarafından yönetilmeye başlanmıştır.[187]

1890'lı yıllarda Bitlis'te yaşanan Ermeni olayları Bitlis'te büyük tahribata yol açmış, 3 Mart 1916'da ki Rus işgali ise tahribatın boyutlarını daha da arttırmıştır.[188] I.Dünya Savaşı sırasında Rus işgali ve Ermeni çetelerinin yaptığı katliamlar şehri olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı Devletinin I. Dünya savaşına girmesi ile beraber, Ruslar Çar Deli Petro'nun vasiyeti gereği yıllardan beri sıcak denizlere ulaşma hayallerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu amaçla Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya saldıran Rus orduları, bölgede meskûn bulunan Ermeni çetelerinin de yardımını alarak kısa sürede bölgeyi işgal etti.[189] Bitlis'te bu dönemde Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1915 yılının Temmuz ayında, Rusların Bitlis'i işgal etmek için Başhan Mevkiine geldiği haberi alınması üzerine bütün Bitlis halkı, göç etmiştir.[190] Ancak şehirde ki kuvvetlerin başarılı savunması sonucunda, Ruslar Bitlis'e giremeyerek geri çekilmiştir. Ancak bu sevinç fazla sürmemiş, Şubat 1916 sonlarında Rus askeri ve Ermeni İntikam Tugayları tekrar Bitlis'i ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Bitlis'i Piyade Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) komutasındaki Van Cenup Müfrezesi savunmuştu.[191] Ali Bey'in emrindeki birliklerin mevcudu 1.400 kişi, Rus kuvvetleri ise 16.000 kişiydi. Piyade Yarbay Ali Çetinkaya komutasındaki Türk birliği, silah, cephane ve asker bakımından kendisinden çok fazla olan Rus ve Ermeni birlikleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Bütün direnmelere rağmen, 1 Mart 1916'da Bitlis işgal edilmiştir.[192]

İşgalden sonra özellikle Rus birliklerinin içerisinde bulunan Antranik'in kurmuş olduğu "Ermeni İntikam Tugayları" şehir merkezine dağılarak, katliam yapmışlardır. Bu

---

[186] Tuncel, Metin, "Bitlis", DİA, C.VI, 1992, İstanbul, s, 225-228
[187] Köhler, a.g.e., s, 32
[188] Zülfikar, a.g.e., s,103
[189] İpek, a.g.e., s, 16
[190] Yurt Ans., "Bitlis", s,1394
[191] Çeliker, H. Fahri, Atatürk, Muş ve Bitlis'in Kurtuluşu, Ankara, 1985, s,3
[192] Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, II. Cilt, 2. Kısım, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı, 1916-1918, Genkur. Ataşe Başkanlığı yayını, Genkur. Basımevi, Ankara 1978, s.54.

işgalle beraber Bitlis, ikinci büyük göç olayını yaşamıştır.[193] Göç edemeyip şehirde kalanlar Ermeniler tarafından katledilirken, göç edenler ise çetin kış şartları altında açlık, sefalet ve eşkıya çetelerinin kurbanı olmuştur.[194] Bitlis geçitlerinin Rusların eline geçmesi Osmanlı idaresini endişeye sevk etmiş, bu geçitlerin düşman eline geçmesi; Diyarbakır, Adana, Halep, Bağdat yolunun düşmana açılması manasına geliyordu. Bitlis'in acil olarak geri alınmasına karar veren Osmanlı yönetimi, Çanakkale Savaşlarında büyük kahramanlıklar göstermiş ve o tarihlerde Trakya'da bulunan 2. Ordunun, öncelikle 2. Orduya bağlı 16. Kolordunun acilen Bitlis Cephesine gönderilmesine karar vermiştir. Bu Kolordunun Komutanlığına 1 Nisan 1916'da, Mirlivalığa (Tuğgeneral-Tümgeneral) yükseltilen Mustafa Kemal Paşa atanmıştı. Mustafa Kemal, Rus işgalini bitirmek amacıyla saldırıyı başlatmak için zamanın uygun olduğunu düşünerek karşı taarruza geçti. Nitekim Bitlis 8 Ağustos 1916 tarihinde düşman işgalinden kurtarılmıştır.[195]

Osmanlı döneminde Bitlis'in idari yapısı ve özellikle son dönemlerde nüfus yapısı da değişkenlik göstermektedir.

Osmanlı Devleti zamanında Bitlis uzun süre "Büyük Erzurum Eyaleti'nin "Muş Sancağı"na bağlı küçücük bir kaza merkezi halinde idare edilmiştir. Erzurum'u Diyarbakır ve Musul üzerinden Basra'ya bir yandan da Fırat ve Dicle havzaları yoluyla Doğu Anadolu'yu Halep ile İskenderun üzerinden Akdeniz'e bağlayan yollar Bitlis'ten geçerdi. Bu özellik şehri bir nevi transit bir geçiş noktası haline getirmiş, tarım alanlarının olmayışı nedeniyle bu ticari hususiyet Bitlis'in ticaret alanında ki durumunu kuvvetlendirmiştir. Zamanda ticaret hayatı o kadar gelişmiştir ki halk civarda "ticaret ehli" olarak tanınmıştır.

Tanzimat'ın ilk yıllarında Bitlis, Muş livasına bağlı bir kaza durumunda[196] iken 1846 yılında ilk defa yayınlanmış olan Devlet Salnamesine göre, Erzurum eyaletinin Van livasına[197], 1861/62 senesi salnamesine göre de Erzurum eyaletinin Muş livasına bağlı bir kaza durumundadır[198].

1871 yılına kadar küçük bir nahiye teşkilatıyla idare edilen Bitlis bu tarihte kaza olmuştur. Osmanlı hâkimiyetinin kesin olarak yerleşmesi üzerine, Bitlis büyük Erzurum Eyaletinin Muş Sancağına bağlı bir kaza teşkil ederken, 1877-1878 Osmanlı-Rus

---

193 Arınç, Bitlis'te Nüfus Hareketleri, s, 20
194 Aydın, a.g.e., s, 36-37
195 Genelkurmay Ataşe Kitaplığı, Birinci Dünya Harbi 31, Birinci Dünya Harbi'nde Bitlis'in Ruslar tarafından zaptı (Müsvedde), s, 9; Yurt Ans. a.g.m., s,1395
196 Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.VI., Ankara, 1983, s, 128
197 Tönük, V., Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Ankara, 1945, s,110
198 Tönük, V., a.g.e., s, 131

harbinden sonra bölgenin merkeze bağlılığını güçlendirmek amacıyla 1 Aralık 1878'de vilayet haline getirilmiştir.[199] İlk valisi Arifi Paşa, 28 Şubat 1879 da Bitlis'te görev yapmıştır. Fakat bir müddet sonra kaza olarak tekrar idaresine karar verilmiştir.

Osmanlılar döneminde Bitlis hakkında bilgi veren bazı yabancı seyyahlarda bulunmaktadır. Tavernier'den önce şehre gelen seyyah Jakut, 17. yy'ın başlarında Bitlis'in meyve bahçelerinden övgüyle bahseder. Tavernier ise 1655 yılında yaptığı seyahatte Bitlis Beyinin misafirperverliğinden, iktidarından ve gücünden bahseder. Yine çağdaşı olan Antonio Tenreiro'da Bitlis Bey'inin bu durumundan bahseder. [200] 18. yy'ın ikinci yarısında 18 yıl Bitlis'te yaşayan papaz Garzoni[201]; bölgenin yönetiminin beş bey arasında taksim edildiğini, bu beyliklerden en büyüğünün Bitlis Beyliği olduğunu belirtir. 1840 yılında, Bitlis'te bulunan Ainsworth, beyin Avrupalılara karşı iyi davranışlarından bahseder.[202]

Bitlis şehrinin nüfusuna gelince, bu hususta XIX. Asrın seyyahlarının, ecnebi konsoloslarının, mahalli idare makamlarının verdikleri rakamlar birbirini pek tutmamakta ve esasen bir kısım kaynaklarda nüfus miktarı doğrudan doğruya söylenmeyerek, umumiyetle daha kolayı tespit edilen ev sayısından tahmin yolu ile çıkartılmaktadır. XIX. Asrın ilk yarısına ait kaynaklarda şehrin nüfusu 20.000 den az olarak gösterilir. Mesela ev sayısına göre istatistik sunan bazı kaynaklarda XIX. Asrın başında Bitlis'te 5.100 ev bulunduğu ve bunlardan 3.000 Kürtlere, 550 evin Türklere ve 1500 evin Ermenilere ait olduğu kaydedilmektedir ve nüfusun büyük çoğunluğu Kürtler, Türkler ve Ermenilerden oluştuğu ifade edilmektedir.[203]

XIX. yy'in ilk çeyreğinde nüfusa dair yapılan tahminlerde şehirde Shiel ve Kinneir'in tespitleri ile nüfusun 12.000 kişi olduğu, 1838'de ise Brant tarafından Bitlis'in nüfusu 15-18 bin civarında olduğu belirtilmektedir.[204]

1868 yılında Taylor tarafından verilen sayı 20.000 civarındadır. Müller, Simonis ve Hyverneth'in 1888'de ki 30.000, 1891'de Nolde'nin tahmini 36.000, 1898'de Lynch'in tahmini 30.000'dir. Vital Cuinet' bu dönemde nüfusu 44.000 olarak vermektedir. Yine bu yüzyılda Bitlis'ten geçen seyyahların tasvirleri de, o döneme göre fazla sayılabilecek

---

199 Taşdemir, a.g.e., s, 5 ; Arınç, Bitlis'te Nüfus Hareketleri, s.19 ; Tönük, V., a.g.e., s, 166

200 Seçgin, Nuri, "Batılı Seyyahların Bitlis İzlenimleri", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s, 297

201 Darkot, İ.A., "Bitlis", II.C., s, 660

202 Köhler, a.g.e., s, 32

203 Darkot, İ.A., a.g.m., , 660.

204 Pektaş, a.g.e., s,5 : Osmanlının son dönemlerinde Bitlis'in nüfusu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Demirtaş, a.g.m., s,241-2444 ; Tuncel, "Kuruluşundan Günümüze Bitlis Şehri", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s,80

ölçüde nüfus toplanmasının mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Yüzyılın ortalarında Bitlis'e uğrayan Hommaire de Hell hanlar, hamamlar, köprüler ve şehrin sokaklarına ait bilgileri sıraladıktan sonra doğunun bütün güzelliklerinin Bitlis'te toplandığını zikreder. 1859'da Kotschy, "muhteşem Bitlis" tabirini kullanır ve şehri cazip bir yer olarak tanımlar. 1869'da Deyrolle aynı şekilde şehrin canlılığından bahseder.[205]

I. Dünya Savaşından önce Bitlis'te 55.000 nüfus yaşardı. Bu tarihlerde Erzurum-Trabzon-İstanbul ile Diyarbakır-Halep arasında önemli bir antrepo vazifesini gördü. Halkın çoğu ticaretle uğraşırdı. I. Dünya savaşı esnasında 19 Şubat 1916'da istilaya uğrayan şehirde halkın % 90'a yakın kısmı yerini yurdunu malını mülkünü bırakarak çeşitli bölgelere göç etti, şehir Ruslar tarafından baştanbaşa yakıldı. Nüfusu dağıldı. Nüfus 1922 yılında 9000'e kadar düşmüştür.[206] Dabaklık, dericilik, sahtiyancılık, mumculuk, yağcılık, boyacılık, dokumacılık, ayakkabıcılık, kuyumculuk, dülgerlik, doğramacılık, bakırcılık, gibi halk sanatlarının bir çoğu yok oldu. Savaş sonrasında Anadolu'nun muhtelif bölgelerine göç eden halkın büyük kısmı memleketlerine geri dönemedi ve Bitlis nüfusu ve iktisadi hayatı bakımından eski durumunu alamadı.[207]

3.1.2.9. Cumhuriyet Dönemi

Bitlis'te, bu dönemde öncelikle I. Dünya Savaşının yarattığı tahribat ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Nitekim Bitlis'in önceki bölümde anlatıldığı üzere nüfus yapısında meydana gelen değişmeler şehrin gelişimini doğrudan etkilemiştir. Zira savaş sırasında yaşanan iki büyük göç hareketi oldukça önemlidir. Savaş başında 40.000'e yaklaşan şehir nüfusu, işgal sırasında birkaç yüz kişiye kadar düştüğü belirtilir.[208]

Balkan Savaşlarını kaybeden, toprak ve asker kaybı yaşayan Osmanlı Devleti bu savaşın ardından I. Dünya Savaşına girmiştir. Birçok cephede birden savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devletinin savaştığı cephelerden biri de Kafkas cephesidir. Bu cephe için çıkarılan seferberlik ilanı ile şehirde ciddi bir göç olayı yaşanmıştır. Kafkas Cephesinde mücadele eden 40.000 kişilik 10. Kolordunun büyük bir kısmını Bitlis'ten gelen birlikler

---

[205] Sayan, Yüksel – Öztürk Şehabettin, a.g.e., s, 6 ; Mangaltepe, İsmail, "XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Bitlis" , *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s,285-293 ; Erinç, a.g.e., s, 56 ; Tuncel, "Kuruluşundan Günümüze Bitlis Şehri", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s,80

[206] Zülfikar, M. Turgan, "*Betav, 1987*" Ansiklopedilerde Bitlis, 1987, Ankara, s. 66

[207] Kop, Kadri Kemal, "*Ülkü, Milli Kültür Dergisi*" Bitlis, C.7, Sayı.78, 1944, Ankara, S.s.5-8, s.6

[208] Arınç, Bitlis'te Nüfus Hareketleri, s, 36 ; Sayan, Yüksel – Öztürk Şehabettin, a.g.e., s, 5

oluşturmuş ve büyük bir çoğunluğu hayatını kaybetmiştir. Bu olay savaş esnasında yaşanan ilk önemli nüfus kaybı olmuştur.[209]

Bölgedeki Rus işgalinden kaynaklanan nedenlerden dolayı şehirde ikinci büyük göç hareketi yaşanmıştır[210]. I. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmış ve Osmanlı Devletinin topraklarının paylaşım tasarılarını görüşmek üzere 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplanmıştır. Konferansa Ermeniler adına "Milli Ermeni Heyeti" adın da bir kurul katıldı. Konferansın 26 Şubat 1919'da kurulun başkanı Boğoş Nubar, daha sonra da Ermenistan Cumhuriyeti Başkanı A. Aharunyan isteklerini dile getirdiler. Büyük Ermenistan'ın kurulması amacını taşıyan "Vilayet-i Sitte (altı doğu vilayeti: Bitlis, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elaziz, Van), Kilikya ve Maraş sancağının Türk hâkimiyetinden arındırılarak Amerika ya da Cemiyet-i Akvam'ın koruması altında bağımsız bir Ermenistan kurulması" Ermeni tezi konferansta görüşülmüştür. Buna benzer istekler I. İnönü Savaşının kazanılmasından sonra toplanan Londra konferansında da gündeme getirilmiştir. İngilizler, Ermeni isteklerini temelde benimsemekle beraber kurulması düşünülen Ermenistan Devletinin topraklarının daraltılmasını uygun buldular. İngilizler, Bitlis'in Ermenilere verilmesini uygun görürken Siirt sancağını bu toprakların dışında tutuyordu. Ancak İtilaf Devletleri kendi aralarında anlaşamadıkları için sorunun çözümünü Wilson ilkelerine bağlamışlar fakat herhangi bir sonuç elde edememişlerdir..[211]

Mustafa Kemal, Mayıs 1919'da Milli Mücadele hareketini başlattığı sırada Bitlis valiliğini Mazhar Müfit (Kansu) Bey yürütüyordu.[212] Mazhar Müfit Bey'den sonra Bitlis valiliğine Niğde Mutasarrıfı Ziya Paşa atandı. Burada 20-25 gün kadar kalan Ziya Paşa, yaşlılığı nedeniyle görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü. Bitlis valiliğine, 1922-1924

---

[209] Aydın, a.g.e., s, 36-38

[210] Darkot, İ.A., "Bitlis", II.C., s, 660

[211] Yurt Ans., "Bitlis", s,1395

[212] Nitekim Mazhar Müfit Bey, bu dönemde Bitlis ile ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: " Bitlis'i tahayyül ve tasavvur ettiğimden çok daha perişan bir halde bulmuştum. Osmanlı İmparatorluğunun bütün refah ve imkanlarından faydalanmış olarak yürüyen ve doğu şehirlerimizin en mamurlarından biri olan Bitlis, bir harabezardan farksızdı. Rus istilası şehri yıkmıştı. Rus işgali ve Ermeni katliamları ve muhacereti vilayet merkezinde insan ve aile bırakmamıştı. Şehirde ve harabeler arasında ancak iki yüzü geçmeyen insan bulunduğunu söylersem buna asla hayret edilmemelidir. O insanlar da açlıktan, her türlü yoksulluktan perişan ve bitkin bir durumda bulunuyorlardı. Hoş biz de, hemen bu aç ve bitkin insan kafilesinin arasına katılıvermiştik. Üç-dört ay hepimiz "kelkil" denilen darı hamurundan ekmek ve buna tek katık olarak da deve dikenine benzeyen ve kendi kendine yetişen" kengil" denilen bir otu yemeye mahkum ve mecbur kalmıştık" ; Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber: Mazhar Müfit Kansu , 1986, Ankara, s, 7

yılları arasında Zihni Orhan Bey, 1924-1926'da Kazım Dirik Paşa, 1926'da Halit ve Fahri Bey, 1927'de Zeynel Abidin Bey ve Sıdık Bey atanmıştır.[213]

1926'da il merkezi olan Bitlis 7 kaza ve 20 nahiyeden oluşmuştur. Mutki, Hizan, Muş, Bulanık, Varto, Malazgird ve Ahlat kazalarından müteşekkildir. Bu dönemde Bitlis vilayeti mebusları; Muhyeddin Bey, İlyas Sami Bey, Ali Rıza Bey ve Osman Kadri Bey'dir.[214] 1927'de yapılan ilk nüfus sayımında şehir merkezi nüfusu 9.050'ye[215] düşmüş olması nedeniyle 1929'da Bitlis bir kaza merkezi haline getirilerek Muş vilâyetine bağlandı.[216] 1936'da Bitlis vilâyeti yeniden kurulunca vilâyet merkezi oldu[217]. Nüfusu küçük iniş ve çıkışlar göstermekle beraber 1950'ye kadar fazla değişmemiştir.[218] (1935'te 9.994; 1940'ta 12.002; 1945'te 10.779; 1950'de 11.137)

Şehrin merkez nüfusu, ilk defa 1955'te 15.000'i aşmış (15.007), 1975'te 25 bini geçerek 25.054 olmuş, 1980'de 36.073'e yükselmiş, 1990'da 38.130; 2000'de 44.923; 2010 yılı itibariyle ise 46.062'ya ulaşmıştır.[219]

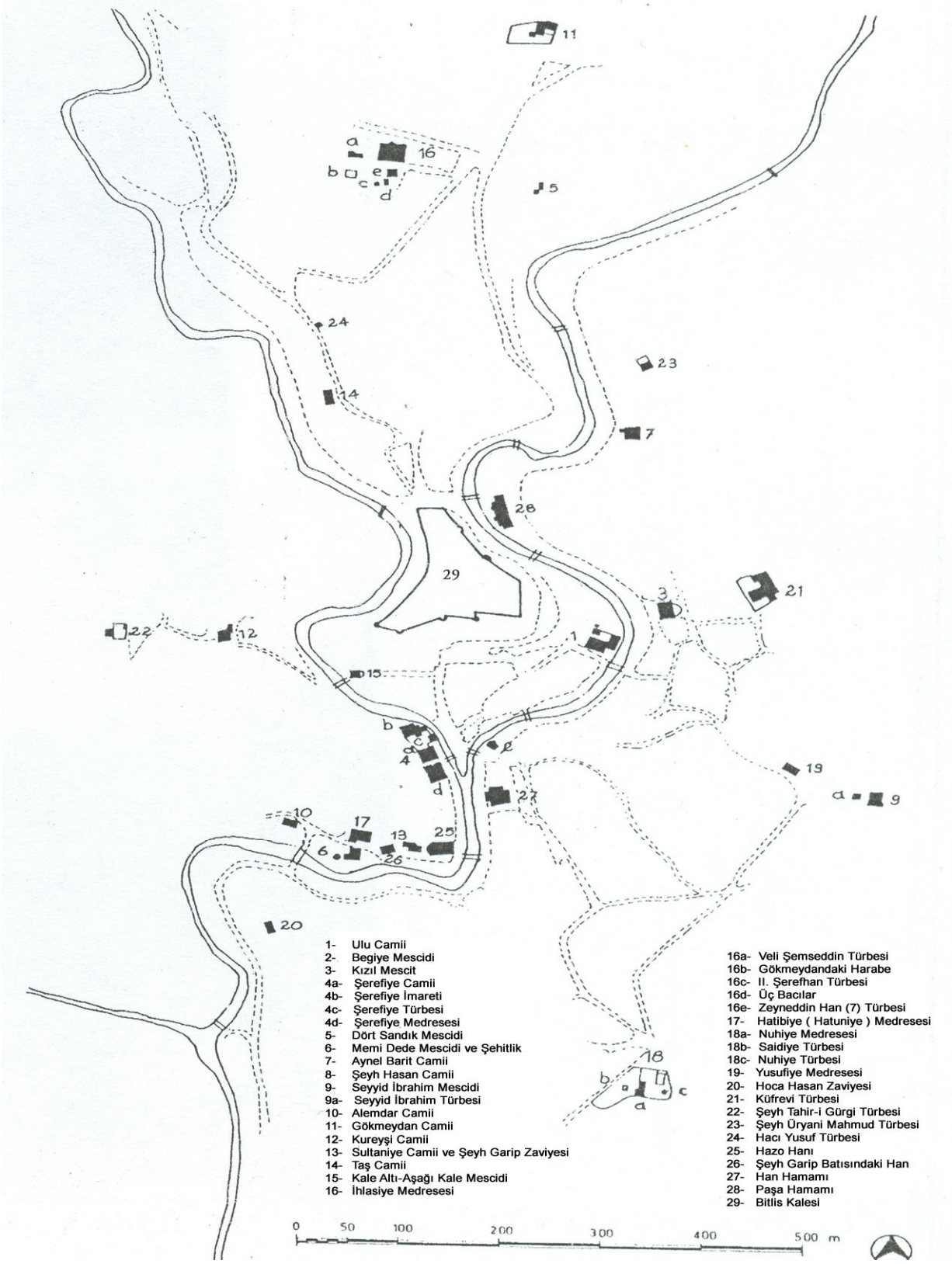
Bitlis, ilk kurulduğu zamanlarda kuzey ile güneyi birbirine bağlayan bir boğazda kurulduğu için stratejik anlamda önemli bir yerleşme özelliği taşımaktadır. Şehrin gelişmesiyle beraber, hızla gelişmesinden dolayı artık fazla nüfusu kaldıramamakta, şehir tepelere, vadi içine doğru yayılma eğilimi göstermektedir.[220]

Kurulduğu yerin topoğrafyası Bitlis şehrinin biçimlenmesinde ve gelişme doğrultusunda en önemli rolü oynamıştır. Bitlis için ancak kuzey güney doğrultusunda gelişme söz konusudur. Doğu ve batıdan ise yerleşime imkân vermeyen eğimler vardır. Bu yüzden şehir son yıllarda Rahva düzlüğüne doğru gelişim göstermektedir. 1968'e kadar eski mahalle (eski mahallelerin sınırlarını şehrin içinden geçen ve taş köprülerle aşılan dereler oluştururdu) düzeni korunmuş, bu tarihten sonra nüfusun çoğalması ile mahalleler bölünmüş ve yeni mahalleler kurulmuştur. Burada 1973 yılında kurulan Hüsrev Paşa Mahallesi şehrin en planlı mahallesidir.[221] Günümüzde şehrin gelişimiyle beraber yeni mahalleler oluşturulmuştur.

---

213 Yurt Ans., "Bitlis", s,1396
214 Taşcan, a.g.e., s, 114
215 Darkot, İ.A., "Bitlis", II.C., s, 660 ; Arınç, Bitlis'te Nüfus Hareketleri, s, 21
216 Tuncel, "Kuruluşundan Günümüze Bitlis Şehri", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s,81
217 Darkot, İ.A., "Bitlis", II.C., s, 661
218 Tuncel, "Bitlis", D.İ.A., XI.C., s, 227 ; Arınç, Bitlis'te Nüfus Hareketleri, s, 22
219 http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul/bitlis (20.11.2010)
220 Saraçoğlu, Hüseyin, "Tatvan'da Cumhuriyet Sonrası Kırsal Nüfus Gelişimi", *I. Uluslararası* Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2008, 796
221 Tuncel, "Kuruluşundan Günümüze Bitlis Şehri", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s,82

3.2. BİTLİS'TE TARİHİ ALANLAR (Çizim.1.)

Çizim.1. Bitlis İl Merkezinde ki Tarihi Mekânlar (Abdulselam Uluçam'dan Alınıp Ekleme Yapılmıştır.)

3.2.1. Kaleler

3.2.1.1. Bitlis Kalesi

Şehrin batısında Bitlis çayı ile bu çayın sağdan aldığı bir kolu arasında kalan ve vadiye de dik bir şekilde inerek korunmalı bir alan oluşturan dar bir sırt ve kentin ortasında, sarp bir kaya üzerinde kurulmuştur.[222] (Bkz. Resim.1)

Resim-1- Bitlis Kalesinin Genel Görünümü

Kalenin ilk defa hangi tarihte ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir.[223] Bitlis kalesinin Büyük İskender tarafından inşa ettirildiği hakkında eski bir söylenti vardır.[224]

Bitlis adının menşei ile ilgili olarak önceki bölümde belirtildiği üzere kalenin Büyük İskender'in Doğu Seferi sırasında değil de, kuvvetle muhtemel Urartular döneminde yapıldığı, zamanla tahrip olduğu ve çeşitli dönemlerde yenilendiği düşünülmektedir.

Bölgedeki kaleler gibi Bitlis kalesi de Urartu döneminden kalmıştır. Yüzyıllar önce Med ve İskit saldırıları ile yıkılan surlar onarılmış, lüzumuna göre burç ve tahkimat duvarları eklenerek kale içleri yeniden düzenlenmiştir. Yerli Vaspurakan Krallıkları ve Bizanslılardan sonra Ahlatşahlar tarafından tekrar imar edilen kale, o dönemin seyyahlarınca dile getirilen önemli yerleşim birimidir. Osmanlı döneminde son şeklini almış ve kaleler yeniden elden geçirilmiştir.[225]

Bizans ve Ermeni kaynaklarında da sık sık adı geçen kalenin birkaç kez yıkıldığı ve yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Kalenin yapımıyla ilgili bir başka görüşe göre ise;

---

222 Tuncel, "Bitlis", D.İ.A., s, 226

223 Yapı hakkında bilgi veren kaynakların çoğu kalenin ilk defa Büyük İskender'in komutanı Badlis tarafından tesis edildiği ve şehrin adının da buradan geldiği tekrarlanmakta ise de bazı şüpheler söz konusudur. Zira önceki bölümde bu şüphelerden söz edilmiştir.

224 Sevgen, Nazmi, Anadolu Kaleleri, C. I., Ankara, 1959, s, 74 ; Bitlis, Tarih, Sanat ve Tabiat Beldesi, Editör: Nureddin Menekşe, s.7, Ayrıca; Bitlis kalesi ile ilgi olarak, kalenin Büyük İskender'in "Lis" adlı komutanı tarafından yaptırıldığı, ismini de buradan aldığı, zamanla tahrip olduğunu, kalenin duvarlarında Arapça yazıtlardan yola çıkarak kalenin bir İslam eseri olduğu belirtilmektedir. Zülfikar, M. Turgan, "*Betav, 1987*" Ansiklopedilerde Bitlis, 1987, Ankara, s. 67

225 Uluçam, a.g.m., s, 2

J.Shiel, Tebriz gezisi sırasında saptadığı bir yazıta göre kalenin M.S. 322'de yapıldığını belirtir.[226]

Şehrin ortasında ikizkenar üçgen (müselles mütesaviyüssakeyn) şeklinde pek eski bir kaledir. Bir taraftan Taş mahallesine bir taraftan da Zeydan mahallesine doğru uzanır. Kale iki suyun ortasında inşa edilmiştir. Yalnız bir kapısı vardır. Kalenin üstünde evvelce yerleşim amaçlı evler ve bir cami vardı fakat I. Dünya savaşı sırasında yaşanan işgaller sırasında tahrip oldu.[227]

XVII. yy'de Bitlis'e gelen Evliya Çelebi, eskiden kale içinde yer aldığı bilinen han sarayı, çarşı, bedesten, pazar, 300 ev, cami ve medreselerin bugün harabeleri görülmektedir[228]. Günümüzde, surların büyük bölümüne yakını restore edilmiştir. Evliya Çelebi kale ile ilgili şu bilgileri vermektedir; " *Kale yüksek ve dik kayalıklara kurulmuştur. Tepeye kadar tırmanmak için 6.000 adım gerekli. Yolu çıkmak oldukça zor. Kale, uzunluğu doğudan batıya doğru olan bir dikdörtgen gibidir. Doğuda ki tarafa yüksek bir kule yapılmış. Buradan vadideki mağaralara kadar inen çok dik bir iniş vardır. Bu nedenledir ki idam edilecek insanlar bu kuleden aşağıya atılıyordu. Batıda Han'ın sarayının yanında bir kule daha var. Burada silah ve cephane bulunmaktadır. Kalenin toplam 670 çıkıntısı var. Buralarda atış yapılıyormuş, ama sonradan bozulmuş. Bütün duvarları dik açılı olan kalenin köşe kulelerinden bakılınca öbür kuleler görünüyor. Her kule de ise gözetleme kuleleri var. Güney taraftan kente iniliyor. Burada arka arkaya üç demir kapı; bu kapıların arasında ise bölmeler var. Buraya her çeşit silah ve aletler yerleştirilmiş. Kapıda gece gündüz nöbetçiler durmakta, erkek veya kadın olsun kimseyi kaleye sokmamaktadırlar. Kale dört taraftan çok yüksek olduğu için, Babil çeşmeleri gibi görünüyor. Her taraftan gayet dik olduğu için ayrıca hendekler açmaya gerek kalmamış. Dik ve yüksek bakımlı duvarlarla çevrili. Çevresi 4000 adım (yaklaşık 3000 m)'dır. Kale duvarlarının yüksekliği 6 m kadar. Genişliği ise 7,5 m'dir. Abdal Han çok büyük paralar harcayarak heybetli Kidafa sarayını yaptırmıştır. Kalenin bütün pencere ve çıkmaları kule yüksekliğinde oldukları için, Bitlis kentinden Dehdivan (Dideban) Dağını görmek mümkündür. Kayalıkların içi kısımları tamamen mağaralardan oluşur. Bu mağaralara*

---

226 "Bitlis", Yurt Ans., s, 1433

227 Özmen, Abidin, Güneydoğu Birinci Müfettişlik Bölgesi, İstanbul, 1939, s.177-178

228 Başgelen, a.g.., s, 152 ; Pektaş, a.g.m., s, 1

tahıl ve ordunun gerekli malzemeleri depo edilir. Mağaraların içinden de su boruları geçmektedir. Bu şekilde nehre inmek olanaklıdır."[229]

Adeta bir ada görünümünde olan kale, şehre hâkimdir. Kale surları 20-30 m yüksekliğinde, 4-6 m genişliğindedir. Surları destekleyen dikdörtgen, üçgen ve yarım silindirik kuleler vardır. Sur duvarları, birbirinin önüne ateş edebilecek şekilde çıkıntılar teşkil ederek yapılmıştır ki bu da savunma kolaylığı sağlamış olur.[230]

Günümüzde batı yönden merdivenlerle çıkılan kale, farklı planlarda ki burçların desteklediği düzgün taş işçiliğine sahip surlarla çevrelenmiştir. Doğu-batı doğrultusunda geniş bir alanı kaplayan yapının çevresi 3 km kadardır. Ortada kalan izlerden üzeri beşik tonozla örtüldüğü anlaşılan dikdörtgen planlı bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Evliya Çelebinin verdiği bilgilerin yanı sıra Matrakçı Nasuh'un XVI. yy'de çizdiği Bitlis minyatürü[231] (Bkz. Resim.2) ve batılı seyyahların gravürlerinden de görebildiğimiz kalede ki yapılaşma XIX. yy sonarına kadar sürmüş, şehrin yönetiminin merkezden atanan valilere verilmesinden sonra kale terkedilmiştir.[232]

Resim.2. Matrakçı Nasuh'un Bitlis Minyatürü

[229] Köhler, a.g.e., s, 61-62
[230] Yaşa, a.g.e., s, 79
[231] Türkmen, Nalan, "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn'de Bitlis", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s,207
[232] Pektaş, a.g.m., s,1

Kalenin Urartular dönemine ait olduğunu güçlendiren bir veri de Uluçam tarafından şöyle ifade edilmektedir; "*Bölge mimarisinde hemen tüm Van Gölü'nün kuzeyinde ki yerleşim birimlerinin mimarisinde ağırlıklı olarak taş malzeme kullanılmış, ikliminde etkisiyle duvarlar oldukça kalın tutulmuştur. Yapı teknikleri de malzemeye göre tercih edilmiştir. Bunlar, kaba taş duvarların yanı sıra, düzgün kesme taş duvarlar veya dış yüzleri düzgün kesme taş, iç kısımları moloz taş dolgu duvar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Blok taşlardan oluşan kalın duvarlarda, taş sıraları üste doğru 2-3 cm. içeriye çekilerek yapının direnci arttırılmıştır. Dolgu duvarlarda taşlar kum ve kireç karışımı harçla tutturulmuştur*."[233]

Bitlis Kalesinde 2004 yılından itibaren Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Kadir Pektaş, başkanlığında oluşturulan kazı ekibi vesilesiyle kazı çalışmaları başlatılmıştır.[234] Bitlis Kalesi'nde sürdürülmekte olan ve 10 yıllık bir süreyi kapsayacağı tahmin edilen kazı çalışmaları, Bitlis'in geçmişine ışık tutacak bilgilerin ortaya çıkarılmasına büyük katkı sağlayacaktır.[235](Bkz. Resim.3)

Resim.3. Bitlis Kalesi Kazı Çalışmaları

[233] Uluçam, a.g.e., s,4-5
[234] http://sanattarihikulubu.pau.edu.tr/ERKANKAYA_dosyalar/Page2751.htm (04.12.2010)
[235] Baş, Gülsen, "Bitlis Kalesi Kazısı 2004-2005 Yılı Çini ve Seramik Buluntuları", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,* s,105

Kazılarla kalenin tarihi geçmişi hakkında gerçekçi bilgilere ulaşabileceklerdir. Bu kazı çalışmalarıyla Bitlis'in geçmişine ışık tutacak bilgiler de ortaya çıkarılacaktır. Kazının tamamlanmasının ardından restorasyon çalışmalarına başlayacaklarını açıklayan Doç. Dr. Pektaş, tamamen ortaya çıkmasından sonra, restorasyon projesi hazırlanıp hemen sonraki yıl restorasyonun yapılmasının sağlanacağını belirtmiştir.[236]

Kale ile ilgili ilk görsel belge, 16.yüzyılda kenti görerek tasvir eden Matrakçı Nasuh'un Bitlis Kalesi minyatürüdür.[237] Bitlis'in XVI. yy'de ki görünümünü aksettirmektedir.

2004 ve 2005 çalışmalarında bulunan çini ve seramikler yoğun bir çeşitlilik sergilemektedir. Dönemleri ve üretim yerleri konusunda kesin bir fikir sahibi olmasak da, üst katmanlarda ele geçirilişine dayanarak buluntuları genel olarak Osmanlı'nın son dönemlerine tarihlendirmek olasıdır. Kendi içinde görsel açıdan zengin bir çeşitlilik göstermekle birlikte örnekler teknik, malzeme ve süsleme özellikleri bakımından İznik ve Kütahya gibi üretim merkezleriyle kıyaslandığında yerel üretime işaret eden daha basit uygulamalar olarak kalmaktadır.[238]

Günümüzde iç kısmı büyük ölçüde toprakla dolmuş olan kalenin içindeki yapıları ortaya çıkarıp restorasyonlarını gerçekleştirerek hem bölgeye hem de Anadolu-Türk sanatına katkı yapmak amacıyla, Bitlis Valiliği'nin önayak olmasıyla, 2002 yılında kazı için Kültür Bakanlığı'na müracaat yapılmış, 2003 yılında uygun görülen bu talep yazısı kazı ekibinin eline geç ulaştığından çalışmalara ancak 2004 yılında başlanabilmiştir.[239]

2004 yılı kazı çalışmalarında; kalenin çarşıya bakan batı surları üzerinde, bugüne kadar pek dikkat çekmemiş bir kitabe yer almaktadır. İki satır hâlinde düzgün sülüs hatla yazıldığı anlaşılan kitabe, 16. yy. ortalarında yapılan bir onarıma işaret etmektedir. Çalışmalar sırasında çok sayıda kırık durumda seramik ve lüle bulunmuştur. Büyük bir bölümü günlük kullanım amaçlı olarak yapıldığı anlaşılan seramikler genellikle sırsızdır. Bunun yanında az sayıda sırlı seramik de ele geçirilmiştir. Sırsız seramikler kaba bir işçiliğe sahiptir. Bunlar, çark ve el yapımı olarak üretilmiş olmalıdır. Genelde kahverengi hamurun kullanıldığı örneklerin çok azında kabartma ve sigraffito teknikli basit bezemeler

---

[236] Pektaş, Kadir, " 2004-2005 Yılları Bitlis Kazısı", *XXVIII. Ulusla arası Kazı Sonuçları Toplantısı I* , (29 Mayıs - 2 Haziran 2006) Ankara, 2007, s,501-518

[237] Nasuh es-Silahi, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn, (Tıpkı Basım, Nşr.: Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara, 1976, s.100

[238] Baş, a.g.m,, s,111

[239] Pektaş, Kadir**,** 2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı", *XXVIII. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı I, (29 Mayıs-2 Haziran 2006- Çanakkale)*, Ankara, 2007, s, 501

tespit edilmiştir.[240] Ağız, kulp, gövde ve dip bölümlerine ait kesitler hâlindeki parçaların bir bölümü form vermeleri açısından önem taşımaktadır. Az sayıda ele geçirilen sırlı örnekler, farklı renk ve desen özellikleri taşıyan kullanıma yönelik parçaların yanında az sayıda mimarîye yönelik kullanıldığı anlaşılan çini levha parçalardır. Zemin rengi olarak genellikle beyazın tercih edildiği sırlı seramiklerdeki süslemelerde kompozisyon olarak bitki motiflerinin yanında bir örnekte hayvan (tavus kuşu) figürü dikkati çekmektedir. Bunun yanında herhangi bir süsleme kompozisyonunun görülmediği tek renk sırlı kap-kacaklara da rastlanmaktadır. Çini ve sırlı seramiklerde mavi, yeşil ve kahverenginin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Çoğunluğu Geç Osmanlı Dönemine ait gümüş ve bronz sikkeler ile çivi, kapı demiri ve birkaç küçük süs eşyası, kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen madenî buluntular arasındadır.[241]

Böylece 2005 yılı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan yapının, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü soğukluktan girilen yine aynı özelliklerde ancak daha dar ılıklık, iki yandan eyvanlarla genişletilen kubbe örtülü sıcaklık ve buraya açılan kubbe ile kapatılmış iki halvet ve doğu kenardaki külhan bölümlerinden meydana gelen bir Türk Devri hamamı olduğu anlaşılmıştır.

2005 yılı Bitlis Kalesi kazı çalışmalarında, gerek açma ve mekânlarda gerekse eleme çalışmalarında çıkarılan küçük buluntular açısından verimli sonuçlar alınmıştır. Kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan buluntular sırlı ve sırsız seramik (sırlı tuğla, duvar çinisi, kap-kaçak), çok sayıda lüle ve pipolar, ağırşak, cam (küçük boyutlu şişe ve bir kısmı renkli - kırık cam parçaları), boncuklar ile metal (sikke, pul, mühür, yüzük, yazı takımı saç iğnesi ve çeşitli metal objeler) ve güllelerden meydana gelmektedir. Kazıda ve elemelerde ele geçirilen seramiklerin genellikle Osmanlı Döneminden kaldığı tahmin edilmektedir.

Anadolu Selçuklu ve Artuklu dönemlerinden iki sikke ile Roma Devri sikkesi (M.S. IV. yy.) ve Osmanlı Döneminden altın kaplama ve akik taşlı Osmanlı Dönemine ait mühür, kazının envanterlik buluntuları olarak kayda geçirilmiştir. Bu konudaki ayrıntılı tespitler sikke ve mühürler üzerinde temizlik çalışmaları gerçekleştirildikten sonra anlaşılabilecektir.[242]

---

[240] Baş, a.g.m,, s,106

[241] Pektaş, 2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı", *XXVIII. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı I, (29 Mayıs-2 Haziran 2006- Çanakkale)*, Ankara, 2007, s, 505-506

[242] Pektaş, 2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı", *XXVIII. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı I, (29 Mayıs-2 Haziran 2006- Çanakkale)*, Ankara, 2007, s, 512

3.2.1.2. Ahlat Kalesi

Van gölünün kuzeybatı kıyısında mezar abideleriyle meşhur tarihî bir şehir ve bugün Bitlis'e bağlı ilçe merkezi olan Ahlat, Urartulardan Osmanlılara kadar çeşitli devlet ve hanedanların idaresinde kalmıştır.

Ahlat'ta ki önemli tarihi alanlardan biri olan kalenin iki kalıntısı vardır; ilki (eski kale) olarak da adlandırılan yapı Harabeşehir sırtlarındadır.[243] (Bkz.Resim.4)

Resim.4. Ahlat Eski Kale Kalıntıları (Harabeşehir)

Harabeşehirde bulunan ilk kalenin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre Urartular tarafından[244] bazı kaynaklarda ise Doğu Romalılar tarafından yapıldığı sanılan ve Selçuklular tarafından tamir edilip genişletilen bu kale, Harabeşehir, Tahtısüleyman, İkikubbe ve Kulaksız mahallelerini de içine alan büyük bir kale idi. Harabeşehir ile Tahtı Süleyman arasında bir tepe üzerinde yer alan iç kalenin de bu dönemde Romalılar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra Bizans ve İslam dönemlerini geçiren kale, Türklerin Anadolu'ya girmesi ile Anadolu gazalarında bir Türk

[243] "Bitlis", Yurt Ans., s, 1437

[244] Arınç, Kenan, "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlât ve Tatvan" *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul, 2008, s, 759

hareket üssü haline gelmiştir. Selçuklular döneminde tamir edilen kale,[245] ll. Sökmen' in hanımı ve Erzurum Saltuklu Sultanı İzzettin Saltuk'un kızı Şah Banu, 1164 senesinde Mühendis Karakuş'a kırk burçlu müstahkem bir kale yaptırmıştır. [246] 1224 depreminde yıkılmıştır.

1230 Yassıçemen savaşı sırasında Harzemşahlar tarafından tahrip edilen kale,[247] Alaeddin Keykubat döneminde şehir ele geçirilmiş,[248] yöredeki diğer kaleler gibi tekrar tamir ettirilmiştir.[249] 1247 yılında yaşanan büyük bir depremde bir çok yapı yıkıldı ve şehir viraneye döndü.[250]

Karakoyunlu Cihan Şah Mirza 1452 ve 1457 yıllarında Ahlat ve Bitlis bölgelerini yağmalayarak pek çok kişiyi esir aldığı gibi 1462'de de dört kumandanını gönderip Ahlat'ı muhasara ettirmiş, fakat vergi karşılığında kuşatmayı kaldırmaya ikna edilmişti. Daha sonra Cihan Şah Mirza'nın yerini alan Akkoyunlu Uzun Hasan Bey Bitlis ve Ahlat üzerine ordu sevk etti, fakat Bitlis hâkimi İbrahim Bey'in annesinin gayretiyle barış yapıldı (873/1468-69). 1472'de Bayındır Bey altı ay süren kuşatmadan sonra Ahlat'ı ele geçirdi ve kaleyi yıktırdı.[251]

Kale, bölgede meydana gelen doğal afetler ve şiddetli savaşlar nedeniyle neredeyse yok olmuştur. 1552'de Şah Tahmasb'ın Osmanlıların İran'a girmesini önlemek için Avşar Şah Kulu Sultan'ı Ahlat'a gönderdi, yüksek ve tahkimli olan kaleyi tamamen yıktırmıştır.[252]

Osmanlı Sahil Kalesi olarak da bilinen ikinci kale; Eski kale yıkıntılarının güneyinde, Van Gölünün kıyı düzlüğünde kurulmuş olup 13 kulesi vardır.[253] Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı hisar niteliğinde ki iç kale ile ilk şeklini almıştır. Şah Tahmasp'ın 1553 yılında bölgeyi istilası sırasında tahrip olmuş, bunun üzerine Kanuni, Zal Paşa'yı görevlendirerek 1556 yılında yeniden inşa ettirmiştir.[254] Eski kalenin güneydoğusunda, Van Gölü sahilinde bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı kaledir. Yüksek olmayan duvarlarla çevrili kale de Osmanlı dönemine ait iki cami, (Bkz.Resim5) bir hamam, bir han ve yirmi

---

[245] Beygu, Abdurrahim Şerif, Ahlât Kitabeleri, s, 39
[246] Yaşa, a.g.e., s, 79
[247] Yınanç, M. Halil, "Celaleddin Harzemşah" İ.A., C.III. s,51 ; Karamağaralı, Beyhan, Ahlât Mezartaşları, 1972, Ankara, s, 32
[248] Yınanç, M. Halil, "Celaleddin Harzemşah" İ.A., C.III. s,52
[249] Sevim Ali, Yücel Yaşar, a.g.e., s,119
[250] Şerefname, a.g.e., s,404
[251] "Ahlât", D.İ.A.
[252] Ahlât", D.İ.A.
[253] http://www.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/bitlisicd2008.pdf(02.12.2010)
[254] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,187

kadar dükkân bulunmaktadır.[255]. Kale surları üzerindeki kitabede Yavuz Sultan Selim'in diğer kitabelerinde de Kanuni Sultan Süleyman'ın ismi geçmektedir. Kale Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Seferinden sonra inşa edilmiş ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman zamanında Mimar Sinan'a genişletilerek kışla ve tarassut kuleleri ile tahkim edilmiştir.[256] Kanuni Sultan Süleyman zamanında tamamlandığı için, "Tahtı Süleyman" denilen Kale mahallesi, camii, medresesi ile vaktiyle bir külliye teşkil etmekteydi.[257]

Resim.5.Ahlat Sahil Kalesinde Bulunan İskender Paşa Camii

XIX. yy'de ki seyyahlardan Layard'ın izlenimlerinde; kalenin bir kısmının Sultan Selim, bir kısmının da Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığını, surlar ve kalenin hala ayakta olduğunu, 200 kadar ev, 2 cami ve hamamlar bulunduğunu belirmektedir.[258] Yine aynı dönem seyyahlarından Lynch'de kale ile ilgili bilgiler vermiştir.[259]

3.2.1.3. Adilcevaz Kalesi

İlçenin 200 m kadar batısında, Orta ve Çayır Mahalleleri arasında, göle bakan dik bir yamaç üzerinde yer almaktadır. Azerbaycanlı İran Şahı Tacettin Alişan tarafından inşa ettirildiği sanılmaktadır. Evliya Çelebi yapı ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir; "

---

[255] Evliya Çelebi, a.g.e., 409

[256] Karamağaralı, a.g.e., s, 35 ; Evliya Çelebi kalenin bizzat Süleyman Han'ın ölçülerini belirlediği mimari üslupta Zal Paşa eliyle yaptırıldığını belirtir. Evliya Çelebi, a.g.e., 409 ; İslam Ansiklopedisinde kalenin İran seferini müteakip Kanuni Süleyman tarafından inşasına başlandığı ve II. Selim tarafından bitirildiği belirtilir. Streck, "Ahlât", İ.A., C.I., s, 161 ; Bir diğer görüşe göre ise ; "Ahlât kalesi 1557 yılında Kanuni'nin vezirlerinden Zal Paşa tarafından yaptırılmış ve sonraları Osmanlı Türkleri tarafından tamir görmüştür." Aydın, a.g.e., s, 33

[257] http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1244/14206.pdf(01.12.2010) ; Okumuş, Ejder, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Tatvan ve Çevresi", *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul, 2008, s, 477

[258] Mangaltepe, İsmail, "Batılıların Gözüyle Ahlât ve Tatvan'ın 19. Yüzyıldaki Durumu ve Mimarisi", *I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul, 2008, s, 521

[259] Daha fazla bilgi için Bkz: Mangaltepe, a.g.m., s,522

Azerbaycan şahlarından İran şahı Taceddin Alişan tarafından yaptırılmıştır. Nice hükümdarların eline geçtikten sonra H 940 (M 1533/34) tarihinde kale Süleyman Paşa'ya teslim edilmiştir. Kalenin ilk hâkimi Zal Paşa'dır." [260]

Bir zamanlar 38 burcu olan kalede 70 hane, mühimmat depoları, buğday depoları ve su sarnıçları bulunmaktaydı. Efsaneye göre Hz. Ali bu kaledeki bir mağarada bir gün geçirmiştir ve duvardaki at nalı izleri de bunun kanıtı olarak gösterilmektedir. Kalenin kuzeydoğusundaki höyükte Tunç Çağına ait buluntular ortaya çıkarılmıştır.[261] Kale ilçeye ve Van Gölü'ne hâkim durumdadır.

- Kef Kalesi

Adilcevaz'ın 6 km. kuzeyindeki 2170 m yükseklikte volkanik bir tepeye kurulmuştur. Urartular Döneminde, Tanrı Haldi için Kral II. Rusa (MÖ 685-645) döneminde yapılmıştır.[262] (Bkz. Resim.6) Yapının doğusu, batısı ve güneyi, dik ve sarp kayalıktır. Kaleye ancak, kuzeyden çıkılabilir. Urartular zamanında kale kapısı bu yönde bulunuyordu. Kef Kalesi, yalnızca Urartular döneminde kullanılmıştır.[263]

Resim.6. Kef Kalesi Urartu Döneminden Kalma Taş İşçiliği Örneği

Adilcevaz iskelesinde Eskikale denilen ve İslami devirlere ait olan kalede Urartu krallarından II. Rusas'ın bir kitabesi bulunmuştur. Kalenin yapı taşları arasında bulunan ve bir tanrıçayı tasvir eden kabartma yazık ki dikeyine yarısı başka bir blok üzerinde kalmıştır. Bu parçada oturan tanrıçanın yukarı doğru uzattığı kolunda bileziği ve tuttuğu,

[260] Evliya Çelebi, a.g.e., s,411
[261] http://www.anotherlookateast.org/content_images/12-bitlis.pdf , s,458 (01.12.2010)
[262] http://www.anotherlookateast.org/content_images/12-bitlis.pdf , s,459 (01.12.2010)
[263] "Bitlis", Yurt Ans., s, 1436 ; Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,163

mahiyeti anlaşılmayan bir şeyler görülmektedir. Tanrıçanın dizlerini de bir entari örtmektedir. Kalenin yıkıntıları arasında siyah bazalttan olan kabartma taşı gibi daha birçok taşlar vardır. Bunların arka yüzlerinde belki bu kabartmanın diğer kısımlarının bulunması muhtemeldir.[264]

Kef Kalesinin kuzey bölümünde yapılan kazılarda 4,5 km. aralıklarla 4 fil ayağı (pylon) ortaya çıkarılmıştır. Yöredeki duvar ve fil ayaklarında görülen yapı tekniği, Urartularla ilgili bilgileri güçlendirmektedir.[265] Adilcevaz buluntuları, Urartuların maden işçiliğinin yanı sıra, taş işçiliğinde de başarılı olduklarını kanıtlamıştır. Ayrıca bu taş kabartmalar, Urartu tanrılarıyla ilgili bilgiler aktarmaktadır. Taş kabartmalarda aslan üstünde (Haldi) ya da boğa üstünde (Teşeba) gösterilen kabartmalardır.[266] Haldi Tapınağı, kalenin en yüksek noktası olan kuzey ucunda yer almaktadır. Tapınak taşları son derece güzel bir şekilde işlenmiştir. Bu ustalık özellikle önceleri tapınak girişinde bulunan MÖ 7. yüzyıldan kalma kabartmada görülebilmektedir. Kabartma günümüzde Van Müzesindedir ve Urartu sanatının en güzel örneklerinden biri sayılmaktadır.[267]

1964 yılında yapılan kazılar sonucu Adilcevaz Kef Kalesinin bir Urartu Kalesi olduğu anlaşılmıştır. Kalenin doğudan batıya gittikçe yükselen kuzey kesimi bir höyük manzarası arz eder. Bu muhteşem kalenin ortaya çıkarılmasına sebep olanlar, 1959 yılında Van çevresinde araştırmalar yapan C.V.Burney ve G.R.J.Lawson'dur. Höyükten yuvarlanan bir kabartmayı inceleyerek burada bir kalenin mevcudiyetini bulmuşlardır. 1964 yılında Kef Kalesinde yapılan kazılarda otuzdan çok odası bulunan büyük bir saray kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bu odalardan bir bölümünde düzenli iki sıra halinde çok sayıda büyük küp "Pithos" bulunmuştur.[268]

3.2.1.4. Tatvan Kalesi

Bugünkü Çağlayan Mahallesi mevkiinde, Tatvan Yatılı İlköğretim Bölge Okulu'nun bulunduğu alanda olup, yapının büyük bir kısmı okulun temellerinin altında kalmış olması nedeniyle kalıntılarına rastlanılmayacak durumdadır.[269] Kale kalıntılarının

---

[264] http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1244/14206.pdf (01.12.2010) ; Okumuş, a.g.m. s, 475
[265] "Bitlis", Yurt Ans., s, 1437
[266] http://www2.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/bitlisicd2008.pdf(01.12.2010)
[267] http://www.anotherlookateast.org/content_images/12-bitlis.pdf(01.12.2010)
[268] http://www.adilcevaz.gov.tr/index.php?pid=35(01.12.2010)
[269] http://www.tatvan.org/tarihi_yerler.html (Mehmet Demirtaş)(18.12.2010); Acar, a.g.m., s, 47 ; Arınç, "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlât ve Tatvan" *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* s, 777

bir kısmı ise Tuğ çayı mıntıkasındadır. Geçmiş yıllarda burada yapılan çevre düzenlemelerinde çok sayıda kesme kale taşları çıkmıştır. Halen bu bölgede çevreye dağılmış kale taşları mevcuttur. [270]

"Taht-ı Van" olarak zikredilen ve Van Diyarbakır yolu üzerinde kendi dönemimde oldukça stratejik bir öneme sahip bir yapı durumundaydı. Kalenin yapılışı ile ilgili Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bilgi verilmektedir; "*Yine bu Rahova ovasından üç saat doğuya gidip Taht-ı Van kalesine geldik. Kürtler bu kaleye Tatvan derler. Bu yer Van Eyaletinin hududu olup, Van deryası kenarında ve Van Paşasının hassı olduğundan hâkimi subaşısıdır. Eskiden Süleyman Han zamanında Zal Paşa burada küçük faydalı bir kale yaptırıp derbent*[271] *olmuştur. Sonra Tahmasb zamanında Acemler, Adilcevaz ve Ahlat kalelerini istila ettikten sonra buradan gemiler ile Van'a yardın gitmesin diye Tatvan Kalesini harap edip bırakmışlardır. Hala liman ağzında derya kenarında kale gibi kuvvetli bir handır. Van Paşasının bir ağası, iki yüz adamı ile bu handan idare eder. Van kulu tımarından memur edilen bir ağa da gümrüğü idare edip, Van deryasında gidip gelen gemilerden onda bir gümrük vergisi alır."*[272] Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Zal Paşa tarafından Tatvan'ın bu günkü Tuğ mahallesinde yaptırılmıştır[273]. İran Şahı Tahmasp, 1552'de Adilcevaz ve Ahlat Kalelerini istila ettikten sonra bu kaleden Van'a yardım gitmesini önlemek için kaleyi yıktırmıştır.[274] Daha sonraki yıllarda tekrar tamir edilen kalenin XVII. yy ortalarında sağlamlığını önemli oranda muhafaza etmiştir.[275] Yöredeki istila ve tahrip hareketlerinden dolayı, XVIII. yy'den sonra artık Tatvan Kalesinden ve kale gibi tahkim edilmiş hanından söz edilmemektedir.[276] Buna rağmen Tatvan bir liman olarak bundan sonra ki dönemlerde de önemini korumuştur.

---

[270] Demirtaş, Mehmet, "Van Havzası'nın Batıya Açılan Kapısı: Tatvan'da Ticaret ve Ulaşım", . *Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul, 2008, s, 528

[271] Derbent: Serhat üzerinde bulunan küçük kale; dağ üzerinde ki geçitlerde ve boğazlarda bulunan karakol hane; iki dağ arasındaki geçit ve boğaz yelerinde kullanılan bir tabirdir. Bkz: Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-I, İstanbul, 1983, s,425

[272] Evliya Çelebi, a.g.e., s,407

[273] Acar, a.g.m.,s, 37 ; Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,294

[274] Sözbilici, Şaban, "Osmanlı Eserlerinde Tatvan'ın Görünümü ve Bugüne Yansımaları", *I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2008, s, 221 ; Arınç, "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlât ve Tatvan" *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* s, 769 ; http://www2.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/bitlisicd2008.pdf (01.12.2010)

[275] Demirtaş, Mehmet, Van Havzası'nın Batıya Açılan Kapısı: Tatvan'da Ticaret ve Ulaşım", . *Ulusla arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* s, 530

[276] Arınç, Kenan, "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlât ve Tatvan" *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* s, 779

Yine bu bilgilerden yola çıkarak; Kale ve Han'dan Tatvan'ın önemli bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Van Gölü'nde gemilerin olması ve onlardan gümrük vergisi alınması, o dönemde gölün ve Tatvan'ın ekonomik açıdan da önemli bir geçiş yeri olduğunu göstermektedir. Gemiler olduğuna göre liman olması da tabii ki şarttır. Yukarıdaki metinde belirtildiği gibi başka bir yerde de Melek Ahmed Paşa'nın Van'dan Bitlis'e sefere giderken konakladığı Tatvan'da Tahtıvan limanına gemilerin silah getirdiği anlatılır.[277]

Tatvan'a XIX. yy'in sonlarında gelmiş olan Batılı seyyahlardan Lynch, kale ile ilgili bilgiler vermiştir. Çıkıntıdaki Tatvan Tepesi mermer ve mikaşistten oluşan bir volkanik yapı olmadığını, zirvesinin harabe halindeki bir kalenin temelleriyle taçlandırıldığını, bu kalenin XVI. yy'de yapıldığını, derin bir su kuyusu olduğu düşünülen bir kuyudan başka bu kaleden geriye hiçbir şey kalmadığını belirtmiştir.[278]

3.2.1.5. Kalekıran

Tatvan'a bağlı Çekmece (Şahmiran) köyünde, bugünkü yerleşim alanının dışında, Nemrut Dağı kraterindeki mevcut büyük göl ile paralel olarak bulunan bu kale bütün Tatvan ve çevresine hâkim durumdadır.[279] Birbirine yakın yüksekliklerde, 4 tepe üzerinde kale kalıntıları tespit edilmiştir. Tepelerden biri üzerinde gerçekleştirilen incelemede kalenin büyük ölçüde yok olduğu anlaşılmıştır. Sur duvarlarına ait kalıntılar yer yer izlenebilmektedir. Kale alanı içinde tespit edilen yapı kalıntısı yıkık vaziyettedir. Yapının duvarları dıştan, üst örtü başlangıcına kadar toprakla dolmuştur. Beşik tonozla örtülen ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plan gösteren yapının işlevini belirtecek herhangi bir ipucuna rastlanmamaktadır.[280]

Kale, aşınma ve toprak örtmesi sonucu bir tepe görüntüsü vermektedir. Tepenin etrafında yontulmuş taştan kale surları görünmektedir. Bu kale, bölgeye Nemrut'tan sonra gelen Pers krallarından Şahmiran'ın hüküm sürdüğü mevkidir.[281] (Bkz.Resim.7-8)

---

[277] Okumuş, a.g.m., s, 475
[278] Mangaltepe, a.g.m., s, 505
[279] Tatvan Belediyesi Stratejik Planı,(2010-2014), Ekim, 2009, Tatvan, s, 7
[280] Pektaş Kadir, Baş Gülsen, "Bitlis, Güroymak ve Tatvan İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrası 2002 Yılı İncelemeleri", *Kültür Bakanlığı, 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı,* C. I., 27-31 Mayıs, 2002, Ankara, s, 52
[281] http://www.tatvan.org/tarihi_yerler.html (Mehmet Demirtaş)(18.12.2010)

Resim.7. Şahmiran Kalesi

Resim.8. Şahmiran Kalesi

3.1.2.6.Kale Tepe

Tatvan'ın geçmişiyle ilgili en eski bulgular, 1959 yılında Van Gölü Havzası'nda araştırmalara başlayan Afif Erzen ve arkadaşları tarafından, Feribot İskelesi arkasında ki Kale Tepesi ve çevresinde yaptıkları incelemeler sırasında elde edilmiştir.[282]

Tatvan ve çevresi tarih boyunca çeşitli kavim ve devletlerin ele geçirmek için birbiriyle mücadele ettiği bir bölge olmuştur. Tatvan Feribot İşletmesi sahasında "Kale Tepe" mevkiinde yapılan arkeolojik çalışmalarda M.Ö. 3000 yılına ait çanak çömlek gibi buluntular ortaya çıkarılmıştır.[283]

Tatvan ve çevresinde dikkati çeken höyükle, bazı tarihi eserler ve maddi kültür belgeleri de bu kesime çok eski çağlardan beri yerleşildiğini göstermektedir. Tatvan'a ilkçağdan beri yerleşildiğinin en önemli maddi kültür belgesini, bugünkü Karşıyaka Mahallesi (Feribot İşletmesi Arkası) sınırları içerisinde yer alan ve bir höyük yerleşmesi niteliğinde olan Kale Tepe oluşturur. Kale Tepe 1718 m. yükseltisinde olup, göl seviyesine göre 72 m daha yüksektedir. Bu tepenin bir höyük yerleşmesi olduğu ilk kez 1836-1839 yılları arasında bölgeyi gezen Southgate tarafından ifade edilmişti. Bu gezgin Kale Tepenin eteğinde küçük bir yerleşme olduğunu, buradaki küçük koyun bir liman işlevine sahip olduğu ve Kale Tepe'nin yarı küre şekli ve üzerinde ki ören yeri veya kalıntılarıyla, adeta çevreye hâkim bir kale hizmeti gördüğünü belirtmektedir. Tatvan'ın bugün ulaşım

[282] Kılıç, Sinan, "Tatvan'ın Tarih Öncesi", " *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul, 1998, s, 1011

[283] Acar, a.g.m., s, 38

açısından taşıdığı değer ilkçağda da geçerliydi. Tuşba (Van) şehrinin, batıya doğru açılan en kestirme yol Tatvan'dan geçiyordu. Urartu göl taşımacılığının gerçekleştiği koylardan biri de Aiadi veya Daudyana adlı bir yerleşme yeri (Tatvan) oluşmuştu. Bu koyun kenarında ise antik Tatvan Kalesi yükseliyordu. Kalıntıları günümüze ulaşamamış bu kale, çeşitli kaynaklara göre "*kyklopik*" stilde yapılmış bir Urartu mimari eseriydi. Tonlarca ağırlıktaki yapı taşlarının nasıl elde edildiği ve neyle taşındığı konusu uzunca yıllar bir muamma olarak kalmıştı. Bununla birlikte Van ve yakın çevresindeki çeşitli kalelerin taş ihtiyacının göl taşımacılığı yoluyla sağlandığı konusunda bilgiler mevcuttur.[284]

Tatvan'ın ilk kuruluş yerini işaret eden Kale Tepe'nin, Urartu kalıntısı olduğunu ifade eden bir çalışma da Özfırat tarafından yapılmıştır. Bu araştırmayla, tepenin üzerinde bir Urartu mezarı, kaya işaretleri ve kayalara oyulmuş küçük kanallar tespit edilmiştir. Belirtilen kaya mezarı, önde çukur biçimli bir dromos ile bunun gerisindeki odalardan oluşur. Dromostan salona geçilmekte ve buradan da esas gömü mekânı ile bir yan odaya girilmektedir. Ana gömü odası, klasik örneklerden tanıdığımız türde olup duvarlarında nişler bulunmaktadır. Mezar odasını çepeçevre bir eski seki kuşatır. Duvar işçiliği daha kaba görünen ikinci oda da ise, muhtemelen zamanla dolan gömü odasındaki fazla eşyayı barındıran bir depo mekânı olmalıdır.[285]

Kale alanının göle doğru uzanan kayalık çıkıntısı ucunda Sıtkı Kalesi Höyüğü olarak da adlandırılan küçük bir tarih öncesi dönem yerleşmesi bulunmaktadır. Arkadaki Kale Tepesine bağlı olan bu kayalığın güneyi düz bir duvar gibi göle inmektedir. Kayalığın üzerindeki toprak dolgu, eski kültür tabakaları nedeniyle belli bir höyükleşme olduğunu, ancak faza kalın olmayan bu höyükleşmenin uzun sürmeyen bu yerleşmeyi temsil ettiğini göstermektedir. Tepenin ucunda bir fener yer almaktadır. İskele mendireğinin inşası sırasında höyüğün batısının doldurulduğu ve mendireğin buraya bağlı olarak güneybatıya doğru uzatıldığı anlaşılmaktadır. Tepenin özellikle kuzey kesiminde, aşınmış toprak tabakaları içinde çok sayıda İlk Tunç Çağı seramik parçaları yer almaktadır. Seramik parçaları burada tarih öncesi dönemlerde yerleşildiğini kanıtlamaktadır.[286]

Bu bilgilere dayanarak alanın Urartular döneminden kalan bir yerleşim yeri olduğu ve kale yapıldığı sanılmaktadır. Bu iddiayı destekleyen Urartu Mezarlığı da bu alanda

---

[284] Arınç, "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlât ve Tatvan" *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* s, 774

[285] Özfırat, A., 1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları, XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II., Tarsus, 1998, s,6

[286] Kılıç, a.g.m., s,1016

bulunmaktadır. Burada önce birbirinden ayrı iki küçük oda ve bu odaların girişinde son derece ustaca yapılmış taş işçiliği örnekleri görülmektedir. Defineciler tarafından tahrip edilen mezarlık, büyük ölçüde tahrip olmuştur. Mezarlardaki çok sayıda delik de muhtemelen onların eseridir.[287] Karşıyaka mahallesinde ki kale kalıntıları arkeolojik araştırmalara muhtaç bir halde varlığını sürdürmektedir.

Kale Tepenin hemen yanında bulunan liman ile ilgili; XVI. yy seyyahlarından Tavernier'in Tatvan'la ilgili izlenimleri vardır. Dört bir yanında set oluşturan kayalar sayesinde bütün rüzgârlardan korunan bir limanın bulunduğunu, limanın girişi dar olmakla beraber giriş çıkışların kolay olduğunu ve 20-30 kayığı barındırabildiğini ifade eder.[288]

Tatvan'da bulunan bu üç kalenin de yapılacak arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılması Tatvan'ın tarihi geçmişini de aydınlatacağı ortadadır.

3.2.2. İbadethaneler

3.2.2.1. Ulu Cami:

Anadolu'da ki en eski yapılardan biridir. Cephesindeki "*kufi*" yazıtına göre,[289] 1150'de Ebul Muzaffer Muhammed tarafından yapılmıştır.[290] Anadolu Türk mimarisinin ilk örneklerindendir. İlk kez bu camide görülen bakışım (simetri) dengeli bir plan içinde mihrap önü kubbesi ve sağlam taş mimarisi önemli bir gelişmenin başlangıcını vurgulamaktadır. Bu plan daha sonra ki Artuklu camilerinde gelişimini sürdürmüş[291] ve Artuklu Ulu Camilerinin ilk öncüsü olmuştur.[292] Yapı kıble duvarına koşut üç nef ile mihrap önünde bir kubbeden oluşmaktadır. Mihrap önü kubbesi, dışardan silindirik bir tambur üstünde, konik bir çatıyla örtülüdür.[293] 1651 yılında bir kez daha yenilenmiştir. Yapı dikdörtgen plan üzerine Ahlat taşıyla inşa edilmiştir. 1492 yılında eklenen minare zikzaklı motiflerle süslenmiştir.

---

287 http://www.anotherlookateast.org/content_images/12-bitlis.pdf , s,452-453(01.12.2010)

288 Seçgin, a.g.m., 298

289 Altun, Ara, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi, 1978, İstanbul, s.39 ; Başgelen, a.g.e., s,153

290 Erken, a.g.e., s, 123 ; Bazı kaynaklarda caminin yapımıyla ilgili farklı tarihler vardır."Emir Selman tarafından yaptırılan caminin mimarı Muzaffer b. Rüstem'dir", Özmen, Abidin, Güneydoğu Birinci Müfettişlik Bölgesi, İstanbul, 1939, s.179; "Selçuklulara ait olan bu eser Bitlis'in en eski camisi olup 1129 (H 545) yılında yapılmıştır.", Kop, Kadri Kemal, "*Ülkü, Milli Kültür Dergisi*" Bitlis, C.7, Sayı.78, 1944, Ankara, S.s.5-8, s.7

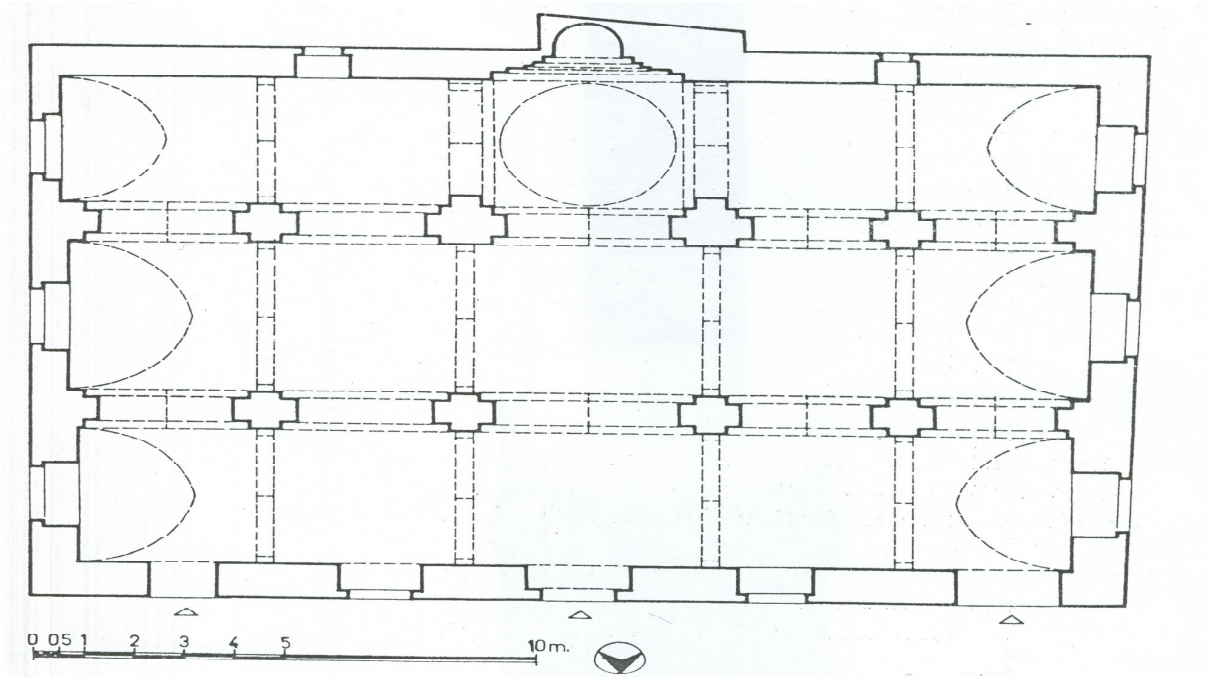
291 Yaşa, a.g.e., s,39

292 Altun, a.g.e., s,290

293 "Bitlis", Yurt Ans., s,1434 ;

Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı kutu bir kitle teşkil eden cami,[294] dış görünüşüyle şehirde ki diğer yapılardan pek farklı değildir. Farklı olan özellik kıble tarafına maksure kıblesinin silindirik tanburlu, konik külahlı dış örtüsüdür. Esas kısmın sonradan beton revak ilave edilen kuzey cephesinde ortada ve iki yan uçta birer tane olmak üzere üç kapısı, orta kapı ile yan kapılar arasında birer penceresi vardır. Hiçbir özelliği olmayan bu alçaklıklar sonraki bir düzenlemenin eseri olmalıdır. En batıda ki kapının yer aldığı sağır kemer alınlığında bir kitabe ve bu kapıyla pencere arasında da süslü "*kufi*" yazılı bir kitabe bulunmaktadır. Cami önündeki avlu gibi alanın kuzeybatı köşesinde ki minare, kare prizma şeklinde yüksek bir kaide üzerinde silindirik gövde kuruluşundadır. [295]

Dilmaçoğulları beyliği döneminde yapılmış olan bir eser[296] farklı dönemlerde onarılmış, 1916 Rus işgali sırasında tahrip edilmiştir. Son dönemlerde yapılan restorasyon çalışmaları aslına uygun yapılmadığı cami minaresinden de anlaşılmaktadır. Şerefiyeden yukarısına bakıldığında bu uyumsuzluk net bir şekilde görülür. 2010 yılında yaptığımız gözlemlerde, caminin iç kısmı, hiçbir mimari tezyinat taşımayan caminin içi duvar kısmı tamamen seramik ile kaplanmış, üst kısımlar ise sıva ile kaplı ve boyalı halde, caminin girişinde duvar kısmı, neredeyse kitabenin alt kısımlarını da kapatacak şekilde seramikle kaplanmış bulunmaktadır. (Bkz.Çizim.2)

Çizim.2. Bitlis Ulu Camii (Abdulselam Uluçam)

[294] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,21
[295] Arık, a.g.e., s,13-14 : Erken, a.g.e., s, 128
[296] Çevik, a.g.e., s,212

3.2.2.2.Şerefiye Camii

Şehir merkezinin az güneyinde cami, medrese, imaret, türbe kısımlarından meydana gelen külliye şeklinde bir topluluktur.[297] Osmanlı döneminde yapılmış olmasına rağmen özellikle dış kapısı ile minaresi tamamen Selçuklu mimarisi üslubundadır.[298] Kitabeye göre cami, 1529 yılında IV. Şeref Han tarafından yapılmıştır. [299] Selçuklu yapı geleneklerini sürdüren bir yapı topluluğunun bir parçasıdır.[300]

Külliye kuzey güney doğrultusunda uzanan, doğu tarafı dere ve caddelere bakan ince uzun bir alanı kaplamaktadır.[301] Merkezde cami, onun hemen kuzeydoğusu köşesinde türbe, cami önündeki avlunun kuzey ucunda minare[302] ve imaret, caminin arkasında güney tarafında ise arada daracık bir geçit şeklinde yer alan sokağın öbür kenarında medrese bulunmaktadır. Hepsi de Bitlis'in tipik kızıl kahverengi taşından muntazam bloklarla inşa edilmiş, türbe hariç üstleri düz toprak damla örtülmüştür.[303]

Düzgün taş bloklardan yapılan caminin köşeleri ve giriş kapıları üzerinde küçük kubbeler yer almaktadır. Son ibadet yeri ise her biri kubbeli beş ayrı bölümden oluşmaktadır. Kare planlı ve tek katlı türbenin piramit tarzındaki çatısı kubbeyi gizlemektedir. Avlunun doğu tarafında yer alan medresenin ortasında kendi dikdörtgen avlusu vardır. Avlunun kuzey ve güney cephelerinde görülen kemerlerin yani sıra doğu tarafında üzerleri kubbeli beş odası bulunmaktadır. Bir zamanlar yoksullara çorba verilen imaret caminin kuzey tarafında yer almaktadır. Kesme taş ve kırmızı tuğla kullanılarak yapılan imaretin ortasında bir salon, her köşesinde de bir oda bulunmaktadır. Salonda sekizgen kubbeli küçük bir de havuz da vardır. Caminin güney duvarı önündeki avlulu ve iki tarafında odalarla çevrili olan han da taş bloklardan yapılmıştır. Kuzey ve güney yönlerindeki eyvanlar tonozlu doğu ve bati yönündeki odalar kubbelidir.[304] (Bkz.Çizim.3)

---

297 Arık, a.g.e., s,19

298 "Bitlis", Yurt Ans., s, 1434 ; Kop, Kadri Kemal, "*Ülkü, Milli Kültür Dergisi*" Bitlis, C.7, Sayı.78, 1944, Ankara, S.s.5-8, s.7

299 Erken, a.g.e., s, 131 ; Caminin yapım yılıyla ilgili bazı kaynaklarda farklı bilgiler vardır."1519 yılında yapılan bu cami Şerefhan'ın dedesi tarafından yaptırılmıştır."Bitlis, Tarih, Sanat ve Tabiat Beldesi, Edt. Nureddin Menekşe, s.7

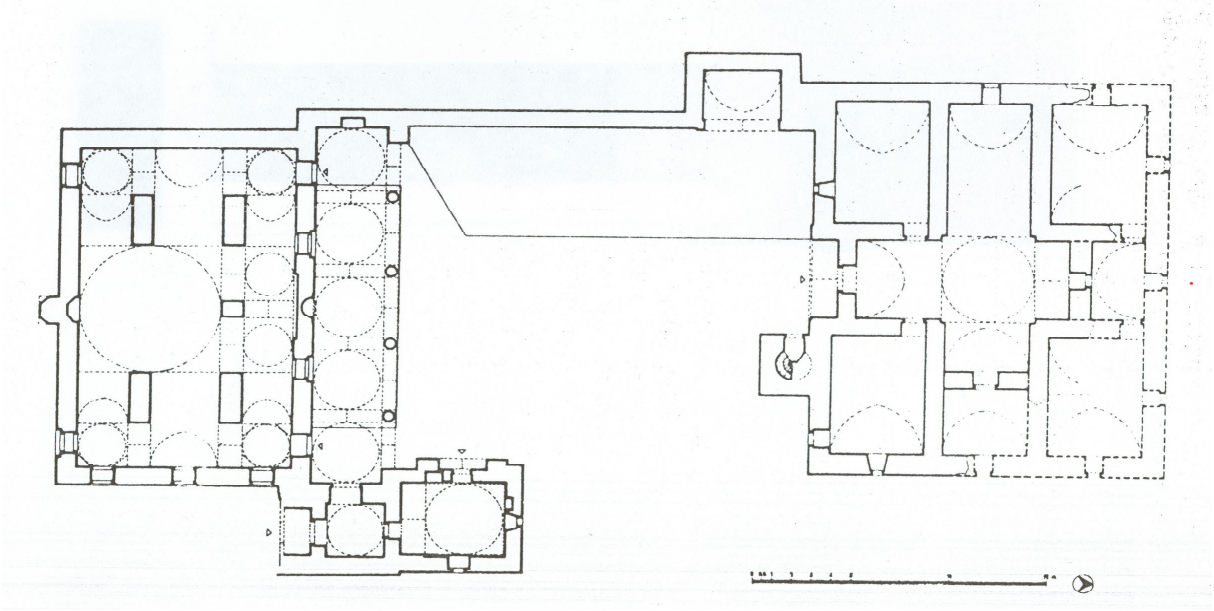
300 Başgelen, a.g.e., s,154

301 Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,25

302 Erken, a.g.e., s, 142

303 Arık, a.g.e., s,20 ; Erken, a.g.e., s, 133

304 Pektaş, Kadir, "Bitlis ve Çevresinde Ortaçağ ve Sonrası İncelemeleri",*18. Araştırma Sonuçları Toplantısı C.I,* s,2

Çizim.3. Şerefiye Külliyesi (Abdulselam Uluçam)

Evliya Çelebi, bu cami için; "*Çevgan meydanında, yeni yapı, güzel bir ibadethanedir*" ifadesini kullanır.[305] Şerefname'de " *Zaviyesi ile birlikte Mardin Mahallesindedir; bu satırların yazarı olan fakirin dedesi Şeref Han tarafından yaptırılmıştır*."[306] İfadeleri kullanılmıştır.

Mimari zenginliği ve özellikle giriş kapısındaki süslemelerle dikkati çekmektedir. Son dönemlerde yapılan restorasyon çalışmaları ile tarihi dokusu korunmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

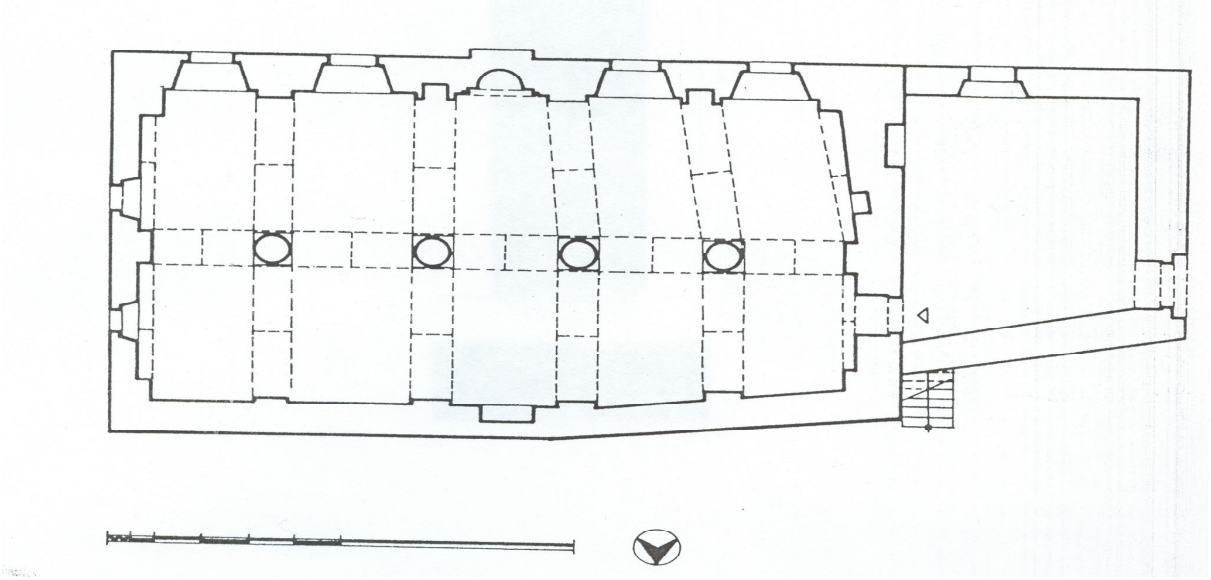
3.2.2.3.Alemdar Camii

Kentin güneyindeki Muştak Baba Mahallesinde, Alemdar Köprüsü yanındaki caminin tam olarak ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kitabesine göre 1783-1784 yıllarında Maksut Paşa tarafından yaptırılmış ve birkaç defa halk tarafından onarılmıştır.[307] İçinde Eyyûbi Sultanı Ensari'nin kardeşi Feyzullah Ensari'nin (Alemdar Paşa) türbesi bulunan Alemdar Camii bu nedenle sıkça ziyaret edilmektedir.[308] Dik bir yamaca kurulmuş iki katlı yapının zemin katında türbe, üst katında ise cami vardır.[309] İçten doğu-batı yönünde uzanan 4 sütun ve bu sütunlar üstüne oturan sivri kemerlerle on bölüme

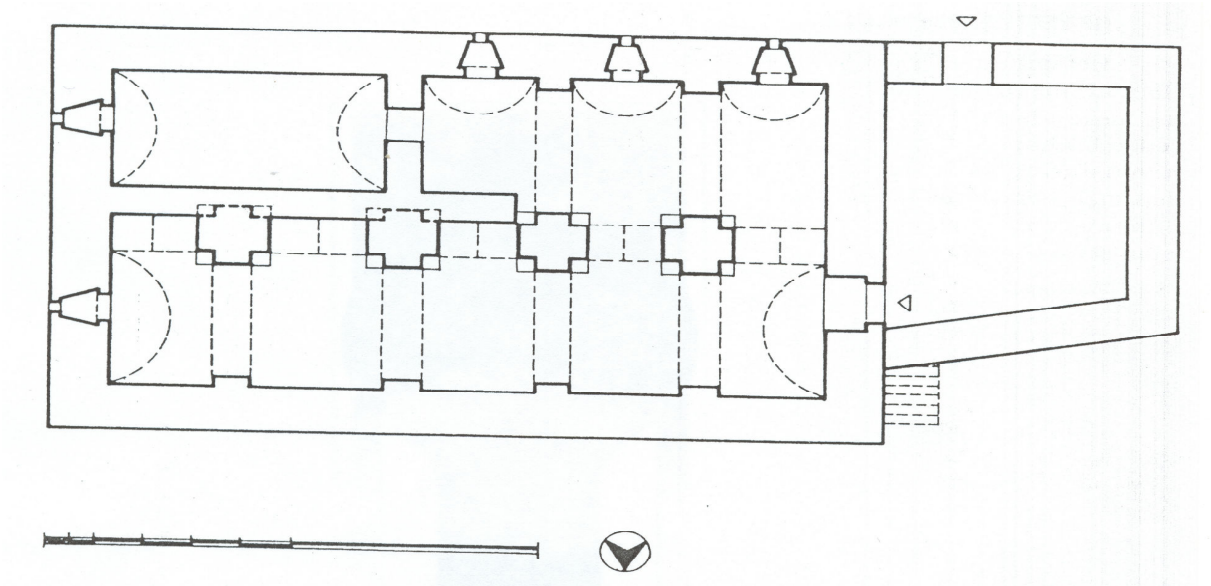
[305] Evliya Çelebi, a.g.e., s,404
[306] Şerefname, a.g.e., s,399
[307] Erken, a.g.e., s, 156 ; Oflaz, Mustafa, "Alemdar Paşa Camii Vakfı", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,*, Ankara, 2007, s,267
[308] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,49
[309] Başgelen, a.g.e., s,158

ayrılmıştır.[310] Toprak damlı camide en son yapılan yenileme çalışması, caminin özgün karakterini bozmadan hayli başarılı bir biçimde tamamlanmıştır.

Dere kenarındaki yamaca bakan kıble cephesi daha derine indiğinden yüksek gözükmekte, yamacın yükseldiği tarafta sokağa bakan cephesi ise alçak, basit bir bina görüntüsü vermektedir. Kıble cephesinde yüksekte mihrap çıkıntısı, onun doğu yanında iki, batı yanında da üç pencere bulunmaktadır. Her iki katta da batıdaki üçüncü pencereler ek kısma aittir.[311] (Bkz. Çizim.4-5)

Çizim.4. Alemdar Paşa Camii Üst kat (Abdulselam Uluçam)

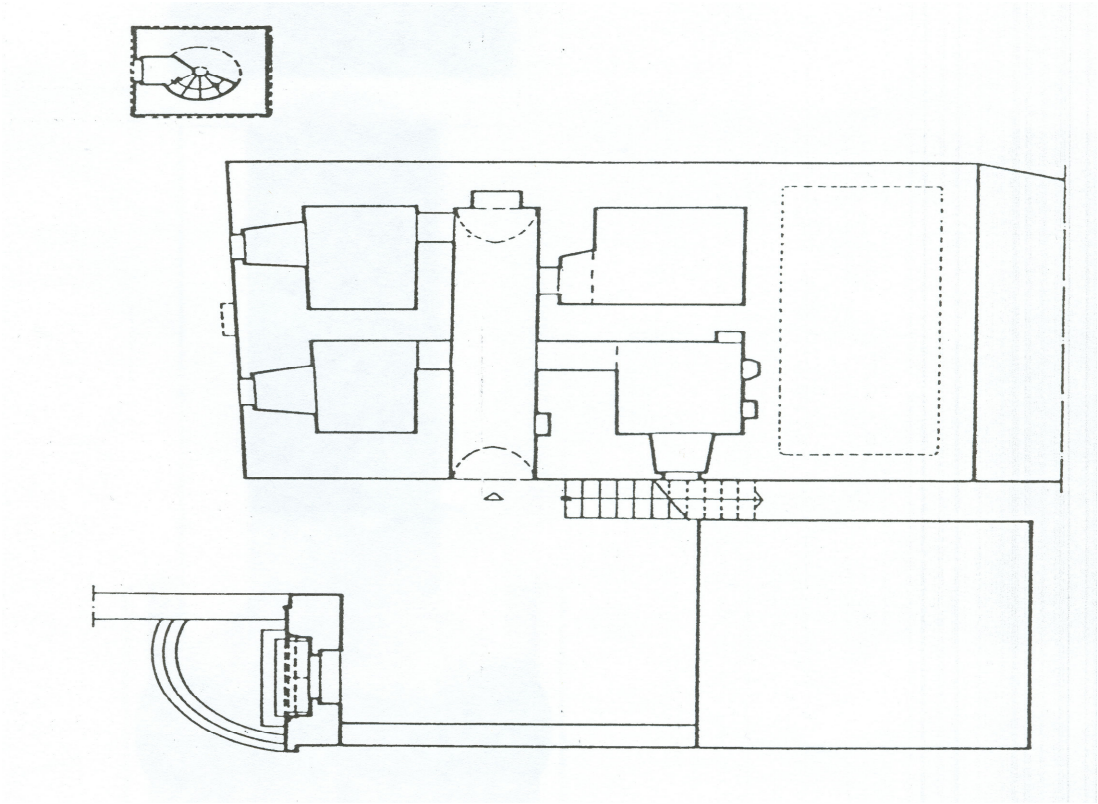
Çizim.5. Alemdar Paşa Camii Alt kat (Abdulselam Uluçam)

310 "Bitlis", Yurt Ans., s, 1434
311 Arık, a.g.e., s, 33 ; Erken, a.g.e., s, 158

3.2.2.4. Gökmeydan Camii :

Kentin kuzeydoğusunda, Gökmeydan Mahallesindedir. Yazıtından 1801 yılında bir onarım geçirdiği anlaşılmakta[312] ve ilk yapılışı daha önceki bir döneme ait olduğu sanılmaktadır. Ancak bu tamir kısmi olmayıp eski temeller üzerine yeniden ihya şeklinde olduğundandır ki inşa kitabesi olarak konmuştur.[313] Güney kuzey doğrultusunda dikdörtgen bir planı vardır. Bugün çevresindeki yeni yapılarla birlikte planı "L" biçimini almıştır. Cami içinde, yalnızca mihrap çıkıntısının üstünde, geç dönem özelliği gösteren süslemeler vardır. Camiden ayrı olan minare çok yüksek ve gösterişli olmasına karşın Türk mimarisine yabancı motiflerle süslüdür ve minare yazıtından 1924'te yapıldığı anlaşılmaktadır.[314]

Eserin alt katını teşkil eden duvarlar üst katlarda tamamen ayrılmakta ve kalın masif duvarlardan meydana gelmektedir. Medrese veya zaviye olduğu ileri sürülen doğu yöndeki bir kapı ile girilen uzun ve beşik tonozla örtülü bir koridorun iki yanında yer alan ikişerli dört odadan oluşmaktadır.[315] (Bkz. Çizim. 6.)

Çizim. 6. Gökmeydan Camii (Abdulselam Uluçam)

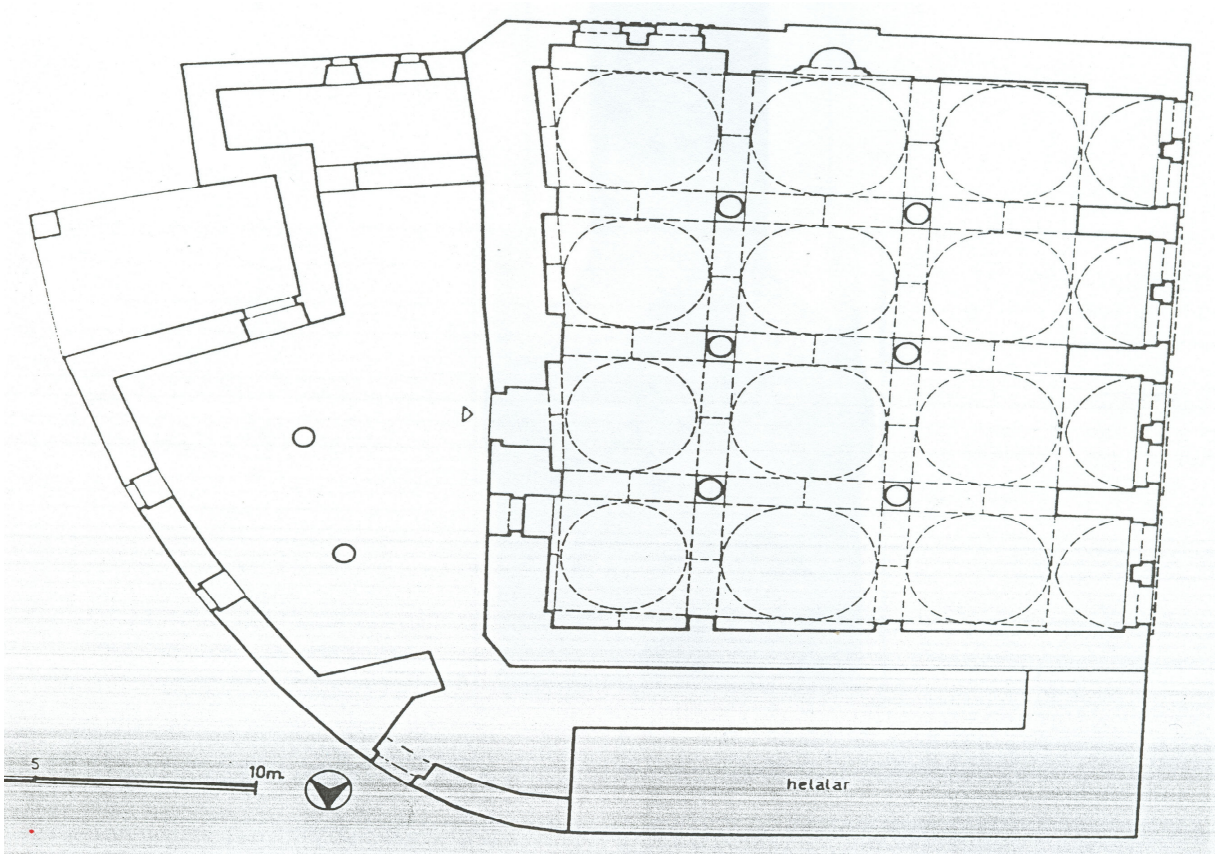
[312] Başgelen, a.g.e., s,158
[313] Erken, a.g.e., s, 158
[314] "Bitlis", Yurt Ans., s, 1435
[315] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,59

3.2.2.5. Kızılmescit :

Kentin doğu yakasında, Kızıl Cami mahallesindedir. İlk yapım tarihi bilinmemekle beraber, onarımları gösteren iki yazıtı vardır.[316] İlk onarım 1507'de Aka oğlu Alaeddin tarafından, ikincisi ise 1864 yılında İbn Kasım El Hacı Mehmet tarafından yapılmıştır.[317] Bitlis'teki yapıların çoğunluğu gibi kareye yakın ana bölümle, doğu ve kuzey yönlerinden kuşatan eklerden oluşmaktadır.[318]

Meyilli bir arazi üzerinde yapılmış olduğundan, batı cephesi doğuya göre daha yüksektir. Muntazam olmayan esas ibadet mekânı, etrafına ve bilhassa doğu cephesine yapılmış olan ilavelerle kapanmış ise de mekân konstrüksiyonu, içten sütunlarla desteklenen çok kubbeli ulu camiler hüviyetini hala muhafaza etmektedir.[319]

Şerefname'ye göre eski bir Ermeni kilisesi olan yapı, İslam ordularının Bitlis'i fethetmeleri üzerine camiye çevrilmiştir.[320] (Bkz.Çizim.7.)

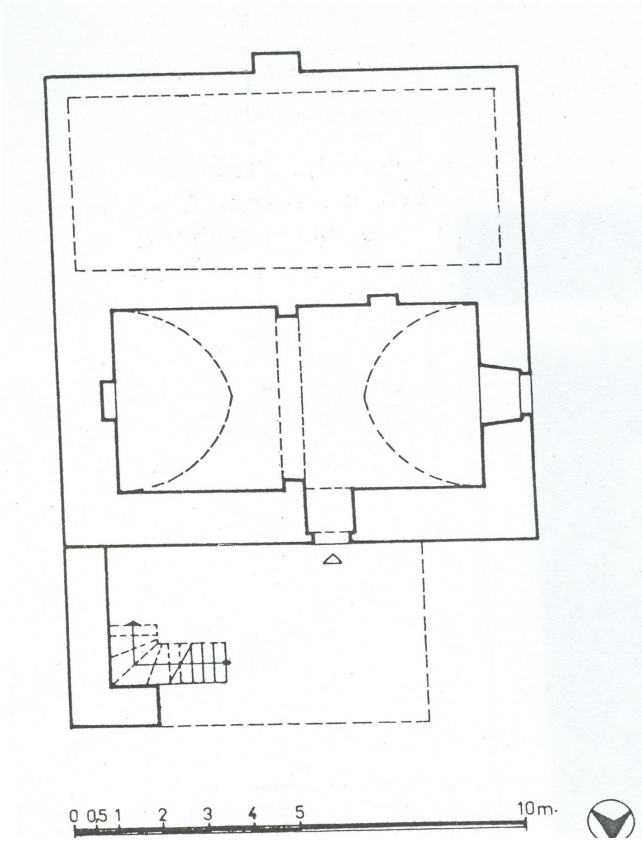
Çizim.7. Kızılmescit (Abdulselam Uluçam)

316 Başgelen, a.g.e., s,155
317 Erken, a.g.e., s, 131
318 "Bitlis", Yurt Ans., s, 1434 ; Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,44
319 Erken, a.g.e., s, 128
320 Şerefhan, a.g.e., s,398

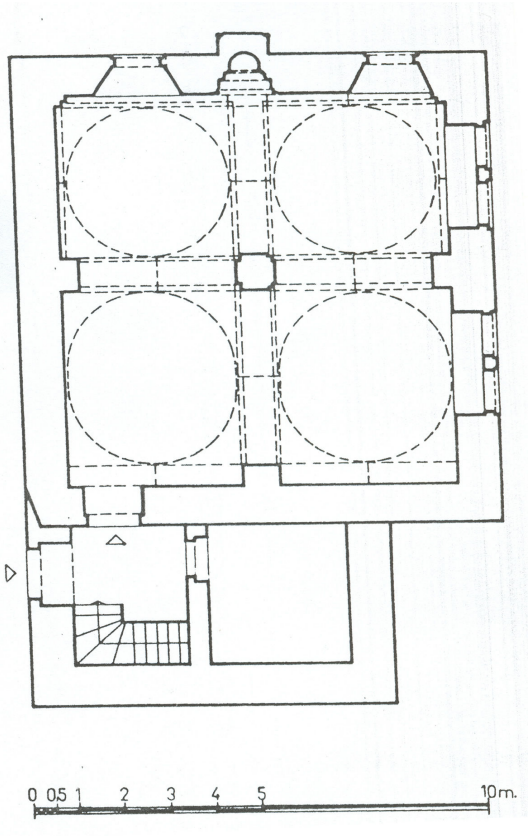
3.2.2.6. Aynel Barit Camii:

Soğuk Pınar Camisi'de denilen yapı 1664/1665 yıllarında Molla Gazi Abdurrahman tarafından yaptırılmıştır.[321] Kentin doğu yakasında İnönü mahallesindedir. İçten beşik tonoz, dıştan düz toprak damla örtülüdür.[322] (Bkz.Çizim.8-9)

İki kat halinde inşa edilen yapının etrafında sonradan yapılmış olan ek binalar hariç tamamen Bitlis taşından ve kesme taş olarak inşa edilmiştir.[323] Eserin doğusundan geçen yolun daha yüksekte kalması ile bu cephe çok basık kalmaktadır. Alt katı teşkil eden türbe ve şadırvan uzunca bir tonoz ile örtülmekte ve ortada sivri bir kemerle takviye edilmiş bulunmaktadır. Batı uçta eserin banisine ait mezar bulunmaktadır. İkinci katı teşkil eden cami, çok kalın duvarlarla çevrilmiş ve beden duvarları kuzey-güney istikametinde ve tam mihrap aksında bulunan bir orta destek ile dört bölüme ayrılmakta ve her bölümün üzeri basık kubbelerle örtülmektedir.[324]

Çizim.8. Aynel Barit Camii (Alt Kat)

Çizim.9. Aynel Barit Camii (Üst Kat)

321 Başgelen, a.g.e., s,157
322 "Bitlis", Yurt Ans., s, 1435
323 Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,72
324 Erken, a.g.e., s, 191

3.2.2.7. Zal Paşa Camii :

Tuğrul Bey Camii olarak da adlandırılan, Adilcevaz kalesi eteklerinde Ahlat – Erciş yolu güzergahı üzerinde Adilcevaz ayrımında Van Gölü kıyısında yer almaktadır. Doğusunda engebeli arazi yer almaktadır. Osmanlıya ait vakfiyelerde, 1572 yılında Zal Paşa Caminin inşaatına Mimar Sinan tarafından başlandığı ve 1580'de tamamlandığı belirtilmektedir.[325] Caminin Anadolu'da kubbeli tip camilere ilk örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Osmanlı mimari anlayışında XVI. yy'de çok fazla rastlanmayan çok kubbe örtü sistemiyle inşa edilmiştir, XVI. yy'de yapıldığı anlaşılmaktadır.[326]

Yapı Ahlat taşından yapılmış ve kare planlıdır. İç bölümünde ortada kare oluşturan 4 sütun vardır. Bunlarla camii dokuz bölüme ayrılmıştır. Yapıyı dıştan iki kubbe örtmektedir. Kubbeler, sütunlar ve duvarlar arasında sivri kemerlere oturmaktadır. Kubbeye geçiş, pandantiflerle gerçekleştirilmiştir. Silindirik gövdeli minare kaide üstüne oturmaktadır.[327](Bkz.Çizim.10.) Yapı 1965 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir ve günümüzde ibadete açıktır. (Bkz: Resim.9)

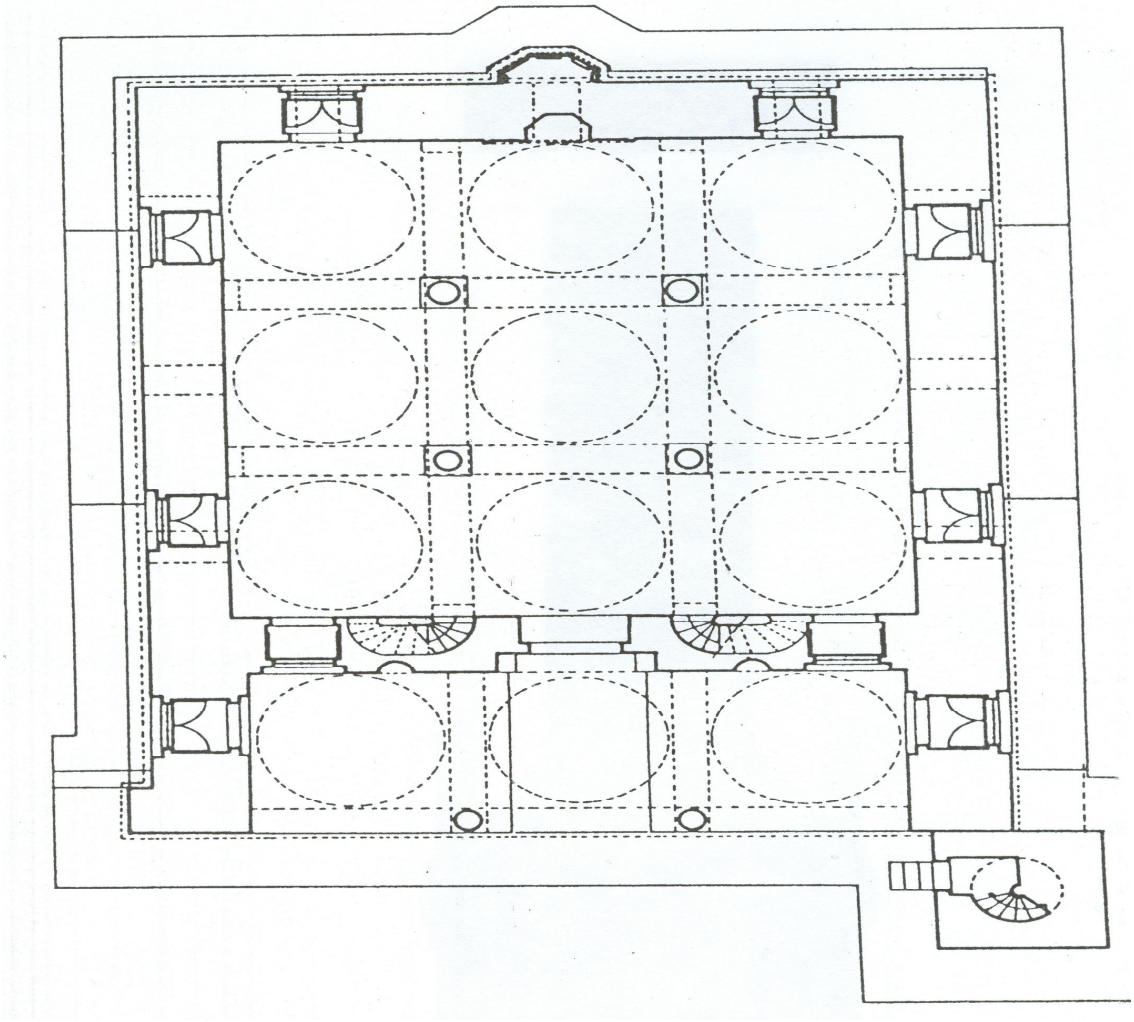

Resim.9. Adilcevaz Zal Paşa Camii

Bu yapılardan başka Bitlis il merkezinde; Kureyşi Camii, Dört Sandık Camii, Aşağı Kale Camii, Taş Camii, Hacı Begiye Mescidi bulunmakta ve hala ibadete açık durumdadır.

---

325 http://www.adilcevaz.gov.tr/index.php?pid=35(03.12.2010)
326 "Bitlis", Yurt Ans., s, 1435
327 Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,170

Çizim.10. Zalpaşa Camii (Abdulselam Uluçam)

3.2.3. Hanlar. Hamamlar

- Tatvan Rahva (El-Aman) Kervansarayı

Rahva düzlüğünde, Tatvan – Bitlis yolu üzerinde yer almaktadır. Kitabesi olmayan ve çok büyük bir alanı kaplayan eser,[328] Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından XVI. yüzyılda 1571-1572 yıllarında yaptırılmıştır.[329] İnşa edilmiş olduğu arazi Bitlis-Muş ve

[328] Kadir Pektaş bu konu hakkında Hüsrev Paşa'ya ait bir kitabeden ve 1579 tarihli vakfiyeden yola çıkarak; "İncelediğimiz kitabenin El Aman Hanına ait olduğunu varsayarsak yapının 1575-1576 yılında tamamlanıp vakfiyesinin üç yıl sonra düzenlenmiş olduğu sonucu çıkar ki bu da çok mantıksız görünmemektedir." http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/gsfd/article/viewFile/3249/3138(04.12.2010)

[329] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,311 ; Erken, a.g.e., s, 216 ; Bazı kaynaklarda yapının, Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından 1571-1572 yıllarında yapıldığı, ancak daha sonra harap olan yapının IV. Murat'ın Revan seferi sırasında esaslı olarak yeniden inşa edildiği belirtilmektedir. İrepoğlu, Yaman, "Rahva El Aman Hanı", *Bitlis İlindeki Mimarlık Yapılarıyla İlgili Çalışmalar, İstanbul*, 1984, s, 24 ; Karaşin Abdulhalim, Öztürk Şahabettin, "Bitlis El Aman Hanı Sağlıklaştırma Çalışmaları", *II. Vangölü Havzası Sempozyumu,*,Ankara, 2007, s,171

Van yollarının birleştiği Rahva düzlüğü geçmişte, kış aylarında kervanlar için en tehlikeli yerlerin başında gelmekteydi.[330] Bu derece önemli bir alanda yapılmış olması eserin çok geniş bir araziyi kaplamasına ve hatta bazı kısımların eklenmesine neden olmuştur. Böylece kaplamış olduğu arazi bakımından Anadolu'nun en büyük kervansaraylarından birisidir. [331]

Yapı avlu dâhil olmak üzere beş bölümden meydana gelmektedir. Batıda yer alan ve çok kalın kesme taştan yapılmış duvarları, yarım silindirik taşıyıcılarla desteklenmiştir. Birinci bölüm, büyük bir bazilika gibi düzenlenmiş "kuzey ahırı"dır. İkinci bölüm, batıya doğru ayrı bir ek gibi uzanan daha geniş planlı "batı ahırı"dır. Üçüncü bölüm kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir koridorun iki yanında yer alan büyük odalardan oluşmaktadır. Dördüncü bölümse, bu üç bölüm arasında planlı orta boşluktur. Üstünü örten tonozlarda taş ve tuğla kullanılmıştır. Bazı kesimlerde, tonozların iki kat olması ilginçtir.[332] Kervansaray; bir camii, bir hamam, bir havuz ve 160 odayı da bünyesinde bulundurmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda 90 m., Kuzey-güney 70 m. genişliğinde büyük bir tarihi külliyedir.[333]

Girişin bulunduğu kuzey tarafından yapıya bakıldığında avlu duvarında portalden başka bir hareket bulunmaktadır. Avlu duvarından daha kuzeye doğru taşan kuzey ahırının doğu tarafında bir pencere, kuzey cephesinde iki uçta birer destek ve beş pencere göze çarpmaktadır. Kuzey ahırının batıya bakan cephesinde ortada bir ayak, iki yanında birer pencere göze çarpar. Yine batı yönünde uzanan batı ahırının cephesi başlar. Burada oldukça muntazam aralıklarla sıralanmış, üç tane yarım silindirik destek kulesi duvara dalgalı bir görünüş verir.[334]

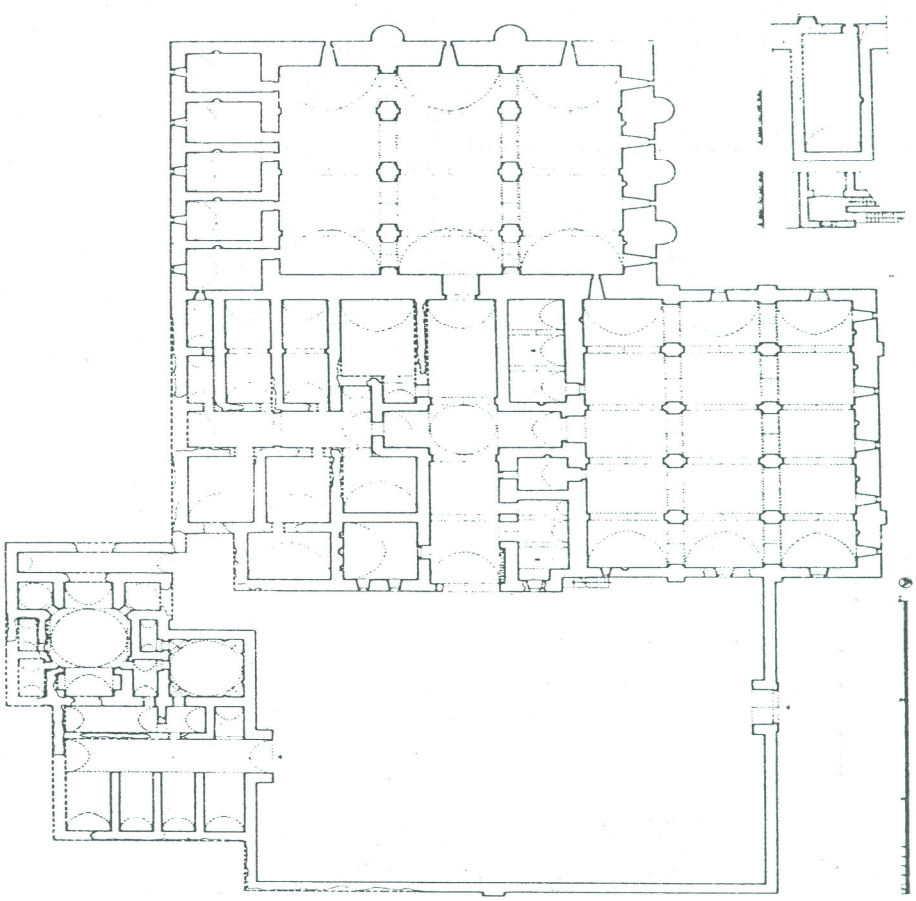
Ana yapının güneydoğu köşesiyle "L" şeklinde bir aralık bırakacak surette külhan tarafı girintili olarak düzenlenen dikdörtgen planlı bir blok halinde bir de hamam bulunmaktadır.[335]

Yapı genel olarak yaklaşık, 17x31 m ölçülerinde, dikdörtgen formunda kurulmuştur. Tek hamam olarak doğu-batı doğrultuda inşa edilen eser, merkezi kubbeli, tek eyvanlı ve iki halvetten oluşan bir plan şeması göstermektedir.[336] Yapıda bezeme

---

330 Şerefname, a.g.e., s,401
331 Arık, a.g.e., s, 86
332 "Bitlis", Yurt Ans., s, 1434
333 Özyılmaz, Havva, Dağtekin Emine, Oğuz Gülin Payaslı, "*Tatvan ve Çevresinde Tarihi Hanlar", I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* 2008, İstanbul, s, 974
334 Arık, a.g.e., s, 87
335 Erken, a.g.e., s, 220
336 Öztürk, Şahabettin, Bitlis Su Mimarisi, Bitlis, 2004, s, 51

motiflere rastlanılmamaktadır. Mimari tezyinat alanında sözü edilebilecek hususlar birkaç konsol, birkaç kemer ve ana yapıya girişte sağda yer alan profilasyondur.[337] (Bkz. Çizim.11)

Çizim.11. Tatvan Rahva Kervansarayı (El Aman Hanı Planı) (Abdulselam Ulauçam)

2006 yılında başlayan ve 2010 yılında biten restorasyon çalışmaları sonucunda yapı büyük ölçüde restore edilmiştir. Halen Bitlis Eren Üniversitesine tahsis edilmiş olan yapı, ziyarete açıktır.(Bkz.Resim.9-10)

[337] Arık, a.g.e., s, 90

Resim.10.Rahva Kervansarayı (El Aman Hanı) (Restorasyon Öncesi)

Resim.11.Rahva Kervansarayı (El Aman Hanı) (Restorasyon Sonrası)

- **Hüsrev Paşa (Papşin) Hanı**

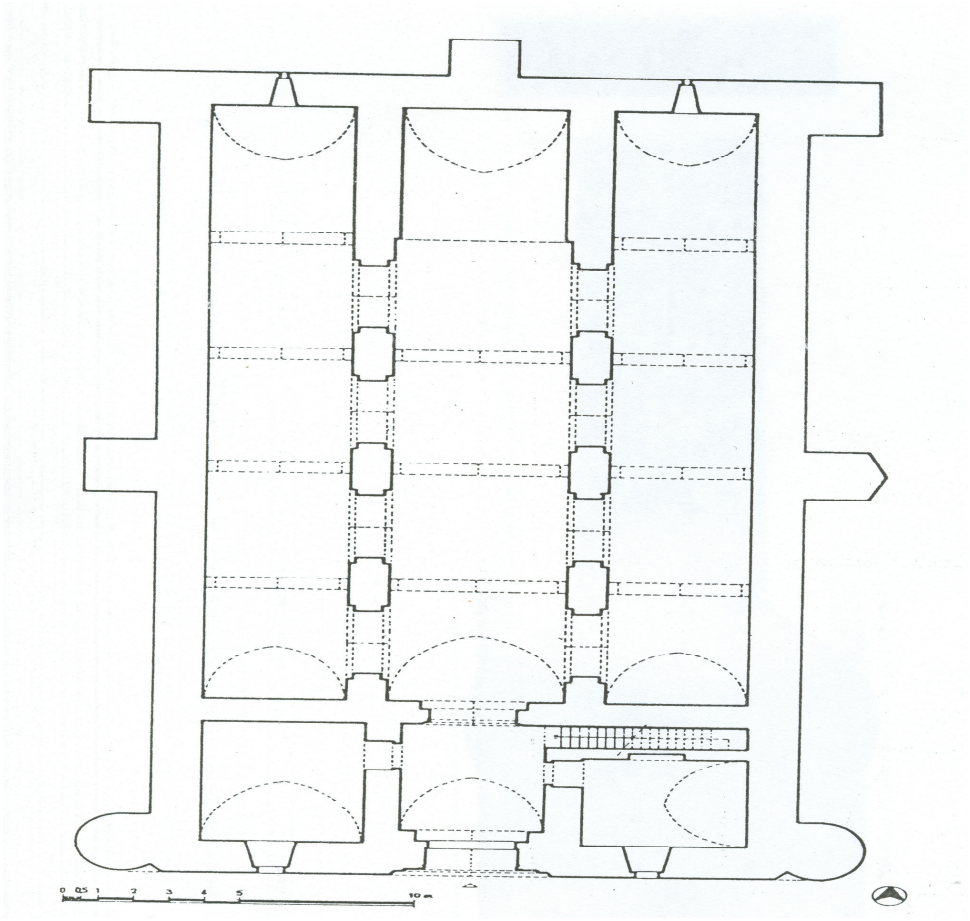
Bitlis-Tatvan yolu üstünde, kente 4,5 km. uzaklıktadır. XVI. yy'de Hüsrev Paşa tarafından yapıldığı sanılmaktadır.[338] Kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır.[339] Güneye bakan ön yüzünde büyükçe bir taç kapı vardır. Duvarlar ön yüzde yarım silindirik, arka yüzde kare ayaklarla desteklenmiştir. Basık yay kemerli kapı, beşik tonozlu küçük bir bölmeyle açılmaktadır. İkinci bir kapıyla, ana bölüme geçilmektedir. Burası, kuzey-güney doğrultusunda uzanan üç bölmeye ayrılmış, boydan boya uzanan

[338] Erken, a.g.e., s, 210 ; Şerefname, a.g.e., s,400
[339] Özyılmaz, Havva, Dağtekin Emine, Oğuz Gülin Payaslı, a.g.m., s,972

moloz taştan sivri beşik tonozlarla örtülmüştür.[340] Tonozları destekleyen kemerlerle ana bölüm 15 bölmeye ayrılmıştır. Osmanlı döneminde yapılmış olmakla birlikte, Selçuklu hanlarının özelliklerini sürdüren bir örnektir.[341]

Hanın içi iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Güney tarafta girişin iki yanında birer hücre olmak üzere üçlü bir tertip vardır. Doğu tarafında ki hücre kapısının kuzeyine bir merdiven yerleştirilmiştir. Güney-kuzey doğrultusunda iki sıra halinde altı tane dikdörtgen planlı ayak ile çıkıntıdaki duvarlar arasına kurulan sivri kemerler planın esas hareket yönünü tayin eder. Köşe kulelerini ayıran yırtmaç gibi nişlerin de tepeleri hafifçe basık yuvarlak kemer biçimine getirilmiş, hatta üçer mukarnas yuvası ile silindirik yüzeye intibakları sağlanmıştır.[342] (Bkz: Çizim.12)

Evliya Çelebi, bu han için; "*Eski bir handır. Yanında başka hiçbir imaret yoktur.*" ifadesini kullanmıştır.[343]

Çizim.12. Hüsrev Paşa (Papşin) Hanı (Abdulselam Uluçam)

[340] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,127
[341] Yaşa, a.g.e., s,46
[342] Arık, a.g.e., s, 85-86
[343] Evliya Çelebi, a.g.e., s,407

- **Şerefiye Han Hamamı**

Kent merkezinin güneybatısında, Demirciler çarşısındadır. Hamamın yapılışına ilişkin bir kitabe olmasına rağmen, 1529'da IV. Şeref Han tarafından yapıldığı sanılmaktadır.[344] Güneybatıda ki giriş bölümü küçük, kare planlı, sivri tonozlarla örtülüdür. Buradan, büyük kubbeli kare planlı bölüme geçilmektedir. "Sıcaklık" dört ana yöne rastlayan sivri tonozlu kurnalar bölümüyle, köşelerde "halvet" odalarından oluşmaktadır.[345]

Yapının kuzey ve güney ve güney cepheleri yakın dönemlerde inşa edilen dükkânlarla, batı cephesi ise Nato caddesi ile sınırlandırılmıştır. Doğu cephesinin büyük bir bölümü doğal zemin içine gömülmüş bir durumdadır.[346]

İntizamsız bir plana sahip olan ve oldukça geniş bir alanı kaplayan soyunmalık hamamın mimari değerini ortaya koyan yegâne kısmını teşkil etmektedir. Tek hamam olarak yapılmış olan eser, batı yönde bir takım ek binalarla kapanmıştır. Kuzeydoğu cephede cadde tarafına çıkıntılar meydana getiren soyunmalık kısmına, batı kenar üzerinde bulunan ek binalar içinden girilmektedir.[347] Beşik tonozlarla örtülmüş küçük bir hacmi takiben girilen soyunmalık, aslında kare planlı olmasına rağmen iç kısımda köşelerin içleri doldurularak sekizgen hale getirilmiştir. Hamam içinde küçük bir mescit teşekkül ettirilmiş fakat hamamlar içinde böyle bir duruma fazla rastlanmamaktadır.[348] (Bkz.Çizim.13)

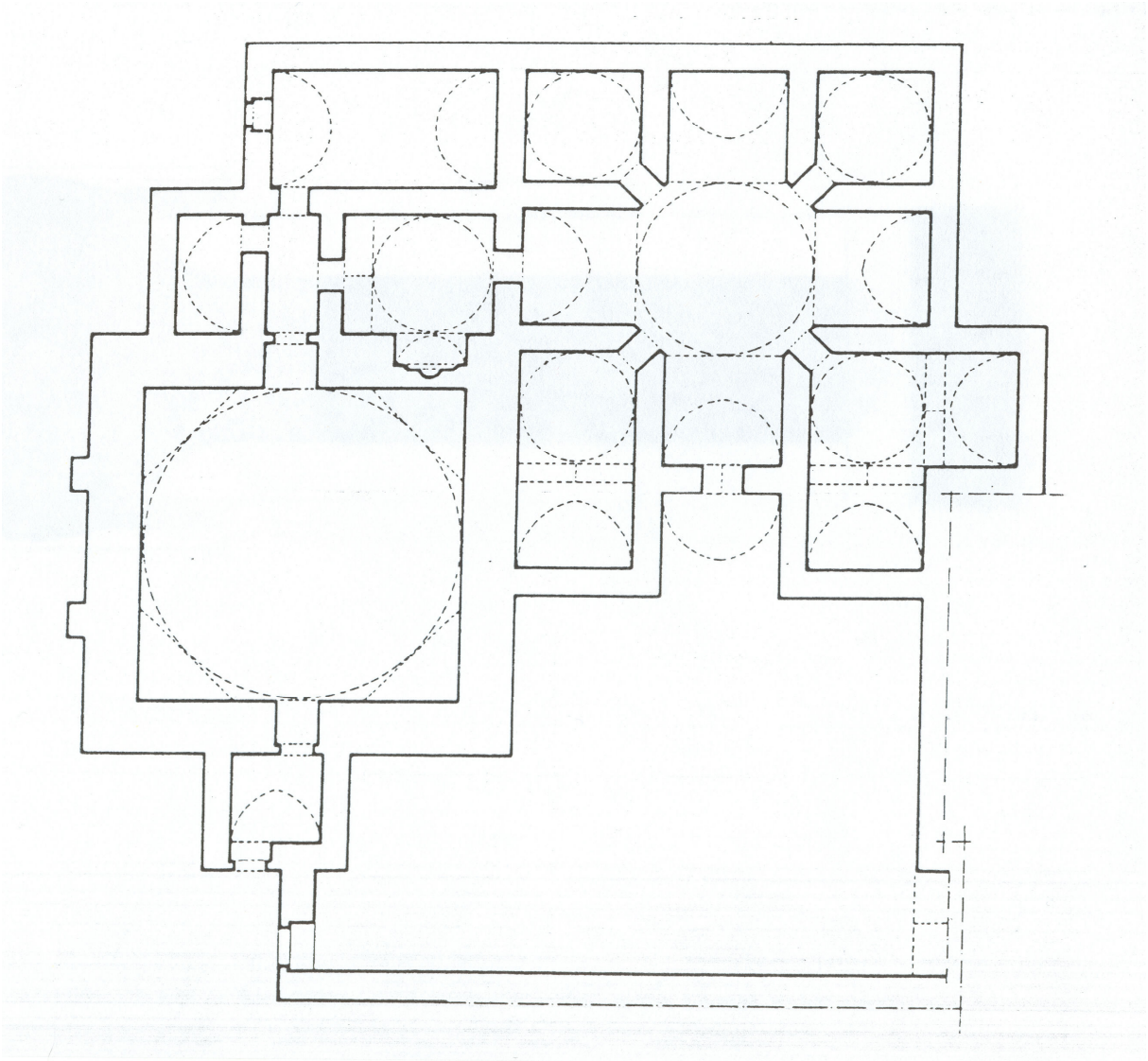
344 Erken, a.g.e.,s, 146 ;Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,143

345 "Bitlis", Yurt Ans., s, 1434

346 Öztürk, a.g.e., s, 42-44

347 Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,40

348 Erken, a.g.e., s, 148

Çizim.13. Şerefiye Han Hamamı(Abdulselam Uluçam)

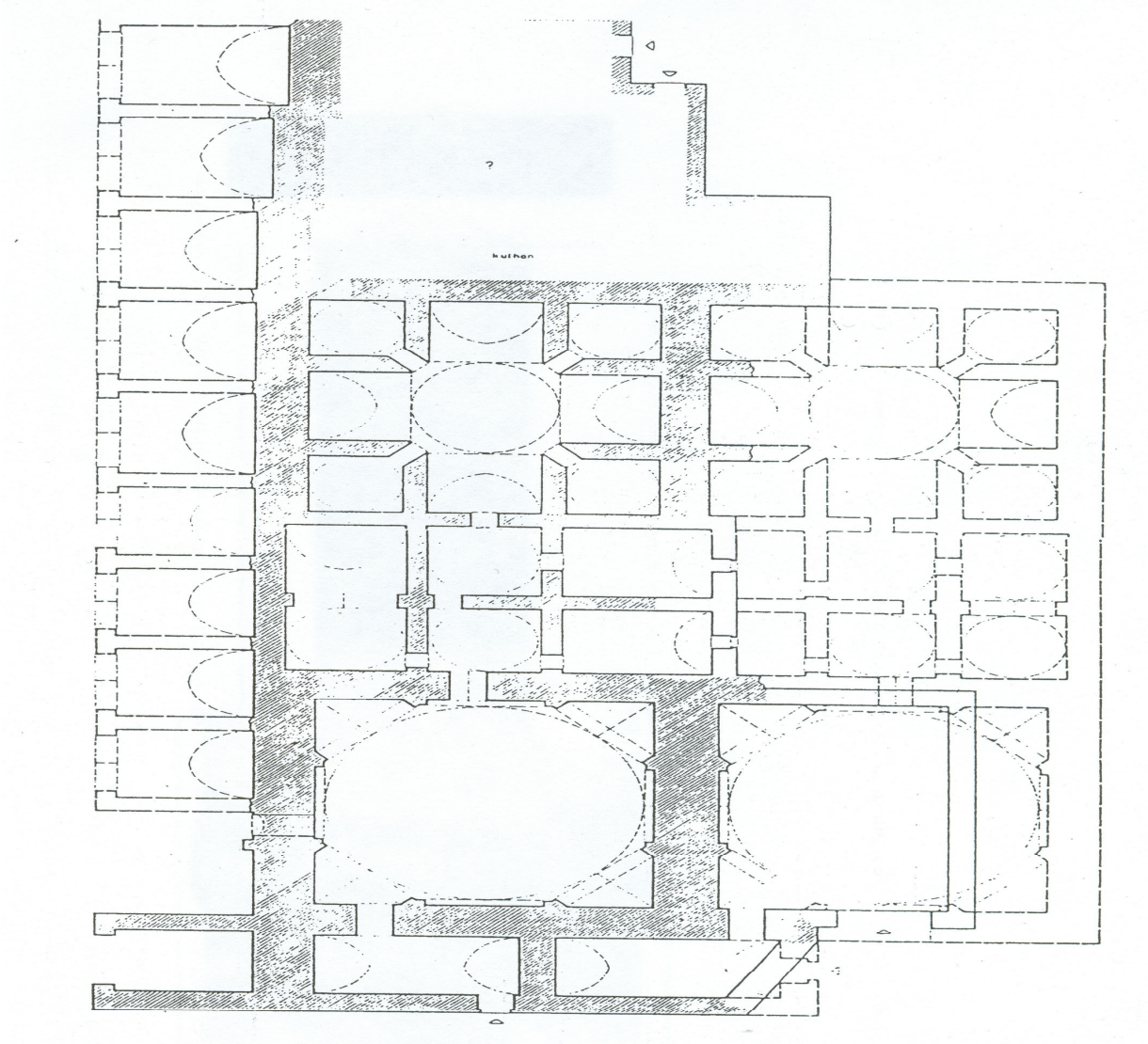
- Paşa Hamamı

Kale dibinde, eskiden "Hüsrev Paşa Çarşısı" diye anılan yerdedir. Yazıtında, Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından 1571'de yapıldığı anlaşılmaktadır.[349] Kuzey güney doğrultusunda uzanan dörtgen bir planı vardır. Han Hamamında olduğu gibi burada da klasik Türk hamamlarının planı uygulanmaktadır.[350]

Çifte hamam olarak kuzey-doğu doğrultusunda 31x42 m ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilen eser, merkez kubbeli, dört eyvanlı ve köşe halvetli plan

[349] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,145
[350] "Bitlis", Yurt Ans., s, 1434

tipindedir.[351] teşkil edilmiş, kadınlar ve erkekler kısmı yan yana olan hamamın erkekler kısmı biraz daha büyük ve günümüzde de faaliyetini devam ettirmektedir. Hamamın temel kalıntılarına göre; erkekler kısmı soyunmalığının üzerini örten büyük kubbenin intikali köşe trompları ile sağlanmakta, her iki kısımda da soyunmalık önünde beşik tonozla örtülü dar bir hücre yer almakta olup, yörenin soğuk iklimi dolayısıyla soyunmalık kapılarının dışarı açıldığında çabuk soğumaması için koruyucu geçitler olarak yapılmıştır. Klasik sıcaklık plan şemasına uyularak, burada da merkezi kubbenin dört yanında beşik tonozlu dört eyvan ve bu eyvanların köşelerinde kubbeli köşe hücrelerinden meydana gelmektedir.[352] (Bkz.Çizim.14)

Çizim.14. Hüsrev Paşa Hamamı (Abdulselam Uluçam)

[351] Öztürk, a.g.e., s, 49
[352] Erken, a.g.e., s, 228

3.2.4. Medreseler

- **İhlasiye Medresesi**

Medreseler İslam medeniyetinin en önemli yapı taşlarıdırlar. Bu yönüyle medreseleri ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekir. İlki 1067 yılında Bağdat'ta açılmış olan medreseler için, Sünni itikadın yayılmasını sağlamaya yönelik amaçlarla kuruldukları biçiminde eleştiriler yapılsa da, bu durum medreselerin eğitim hayatındaki rollerini küçültmez. Bu bağlamda Bitlis medreselerini ele aldığımızda parlak bir tabloyla karşılaşırız. Bitlis medreselerinin en önemlisi, kuşkusuz Gökmeydan Mahallesi'nde yer alan İhlâsiye (Gökmeydan) Medresesi'dir.[353]

Yapının yapılış tarihiyle ilgili zayıf olmakla beraber bazı farklı görüşler vardır. 1216 yılında Selçuklular tarafından yapıldığı[354] iddia edilse de bilimsel bir dayanağa sahip değildir. Bu iddianın nedeni, medresenin, mimarî özellikleri bakımından Selçuklu üslubuna benziyor olmasıdır. Nitekim Anadolu'daki birçok tarihi yapıda bu özelliği görmek mümkündür. Çünkü Selçuklu Mimarisi, bir tarz olarak kabul edilebilecek ağırlığa ve etkiye sahiptir. "Selçuklu Mimarisi" tanımlaması, sanat tarihi açısından bir "klasik"tir. Nasıl ki, "gotik tarzı" deniliyorsa, "Selçuklu Tarzı" da denilebilir.

Döneminin en ünlü bilim merkezlerinden olan medrese, yanındaki türbelerle bir yapı topluluğu oluşturmaktadır. Medresenin yanında, Veli Şemsettin, Ziyaeddin Han, II. Şerefhan ve Üç Bacılar Türbeleri yer almaktadır. Medresede hissedilen görkemli Selçuklu mimarisinin etkileyici havası, aradan geçen yüzyıllara karşın hâlâ etkisini korumaktadır.

İhlâsiye Medresesi'nin inşası ile ilgili en sağlam kaynak, kuşkusuz kendi kitabesidir. Kitabesinde iki satır Arapça yazı yer almaktadır. Kemal Turfan tarafından tercüme edilen bu yazının ilk satırında, "İhlâsiye adı verilen bu şerefi, Şerefiye Medresesi'nin yapılması güzel Allah'ın huzurunda iyi niyetle emredildi", ikinci satırında ise, "Ve en büyük, ulu, adil ve bilgili emir merhum Şemseddin Han oğlu emir Şeref Han tarafından dokuz yüz doksan yedi yılı Zilhiccesinde inşa edildi"[355] şeklinde ifadeler yer almaktadır. Anlaşılacağı üzere 1589 tarihinde V. Şerefhan tarafından yaptırılmıştır.[356] Emir Şerefhan, Şerefnâme isimli eserinde, Bitlis'teki mimarî eserleri anlatırken şehirde, biri İhlâsiye olmak üzere, beş adet ilim medresesi bulunduğunu ve bunların kendisi tarafından

---

353 http://www.gazete13.net/yazar-Gokmeydan8217da-Bir-Gok-Abide-Ihlsiye-Medrese-40/(02.12.2010)
354 Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, No: 15, Bitlis, 2007, s,103
355 Arık, a.g.e., s, 51
356 Erken, a.g.e., s, 166-167 ; Başgelen, a.g.e., s,158 ; Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,96

inşa edildiğini belirtmektedir.[357] Dolayısıyla, gerek kitabesinde geçen ifadeler, gerekse Şerefnâme'deki bilgiler ile çağdaş kaynaklar, medresenin Şerefhanlar Dönemi eseri olduğu dışında bir seçeneğe imkân tanımamaktadırlar.

XVI. yüzyıl sonlarında İhlâsiye Medresesi'nde tefsir, astronomi, mantık ve kelam dersleri okutulmaktaydı. Çağın ve yörenin en önemli müderrislerinin ders verdiği medresede, Şemseddin Mevlana Muhammed Şeranşi de ders vermekteydi.[358] Diğer medreselerle birlikte burada da çok sayıda talebe eğitim görmekteydi. Dönemin ünlü bilginlerinin önemli bir kısmı İhlâsiye Medresesi'nden yetişmişlerdi. Çağın önde gelen medreselerinden biri olan İhlâsiye Medresesi modern terminoloji ile ifade etmek gerekirse, üniversite düzeyinde bir öğretim kurumuydu. Böylece Bitlis, İhlâsiye Medresesi sayesinde kaliteli bir öğretim seviyesini yakalayan şehir durumuna yükselmişti.

İhlâsiye Medresesi, Bitlis'in en büyük vakfı olan Şerefiye Vakfı'na aitti. Günümüzde Bitlis yapılarının en büyüğü ve en önemlisi olma özelliğini korumaktadır. Medrese, doğu-batı yönlü uzanışı daha ağır basan, kareye yakın dikdörtgen bir yapı olup, ön cephesi kıbleye bakmaktadır. Tamamı kesme taşlardan yapılan eserin dört köşesi kulelerle desteklenmiştir. Bu kuleler yapıya zarif bir ihtişam kazandırırken, estetik açıdan da bir üstünlük sağlamıştır. Kaba kule imajının, bu denli ustalıkla giderilebildiği başka bir yapıya rastlamak zor olsa gerek. Taş işçiliği ise, büyük bir emeğin ve zevkin ürünü olduğu intibaını vermektedir. Medresenin güney cephesinde yer alan taç kapı abidevî bir görüntüye sahiptir. Yüksekliği beden duvarlarını aşan taç kapı, beden duvarlarında dışa doğru 40 cm'lik bir çıkıntı oluşturmuştur.[359] Kapının yüzeyi ise adeta bir sanat şaheseri görüntüsü vermektedir. Taş oymacılığının bütün marifetlerini yüzeyde izlemek mümkündür. Birbirinin içinde daralarak kademeleşen derin nişlerin süslemeleri ise doyumsuzdur.[360]

Medresenin güney cephesi, yani giriş cephesinde dört tane pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin taç kapıya yakın olanlarında yoğun bir süsleme mevcut iken, doğu ve batı uçta yer alan pencereler daha basit bir tarzda süslenmişlerdir. Çerçevelerde de geometrik desenlere yer verilmiştir. Güney cephesinin ihtişamını diğer cephelerde görmek mümkün olmamakla beraber, bu cephede de tezyinat açısından belirgin bir zenginlik

357 Şerefname, a.g.e., s,399
358 Şerefhan, a.g.e., s,399
359 Erken, a.g.e., s, 169
360 Arık, a.g.e., s, 47-50

mevcuttur. Doğu ve batı duvarları düz satıhlı olmak üzere altlı-üstlü ikişer pencere taşımaktadır. Alt pencereler dikdörtgen olmasına karşın, üst pencereler kemerli olarak yapılmışlardır. Bu cepheler, söz konusu pencereleri dışında sağırdırlar. Bu iki cephede de saçaklar, kıvrımlı konsollar üzerine yerleştirilmiştir. Kuzey cephesi ise, nispeten daha karmaşık bir tezyinata sahiptir. Bu cephede toplam on bir pencere yer almış, pencerelerin etrafı geometrik şekillerle süslenmiştir.[361] (Bkz.Resim.12)

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü olarak hizmet veren yapı Bitlis'in görkemli yapıları arasında sayılmaktadır.

Resim.12.Bitlis İhlasiye Medresesi

- **Hatibiye (Hatuniye) Medresesi**

Şehrin güneyinde, Zeydan mahallesinde bulunmaktadır. Kitabesi olmayan eserin XVI. yy'a ait olduğu sanılmaktadır.[362] Günümüzde çok harap ve metruk olan eserin tümü blok kesme taşlardan yapılmıştır. Yapı tekniği ve taş işçiliğine bakılarak çağdaşı olan Memi Dede Türbesi ile aynı dönemde (XVI.yy) yapıldığı düşünülmektedir.[363] Memi Dede Türbesine nazaran daha ihtişamlı ve daha ince bir yapı olması göz önünde

361 http://www.gazete13.net/yazar-Gokmeydan8217da-Bir-Gok-Abide-Ihlsiye-Medrese-40/(02.12.2010)
362 Başgelen, a.g.e., s,160
363 Arık, a.g.e., s, 51

bulundurulduğunda türbenin yapılış tarihi olan 1572'den daha önce yapıldığı anlaşılmaktadır.[364]

Mimari konstrüksiyonu ve taş işçiliği bakımından alışılagelmiş medrese mimarisinden çok değişik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa cephe tezyinatı Selçuklu yapılarının yeniden bir tezahürü şeklinde olması ile dikkati çekmektedir. Hemen hemen tümü ile dikdörtgen teşkil eden planı, sadece kuzeybatı köşede küçük bir girinti meydana getirmektedir. Batı uçta medresenin duvarı, teras kenarınca bir miktar daha uzanmakta olup giriş kapısının üzerinde yay kemerli ve içten kenarları pahlı bir penceresi bulunmaktadır. Eserin güney cephesinde tezyinat olsa da günümüzde sadece güneybatı köşede kalanlar görülebilmektedir. Basık taş silmelerle sonlanan medresenin tonozlarının üzerini dışta düz ve toprak bir dam örtmektedir.[365]

- **Şerefiye Medresesi**

Şerefiye Camii ile birlikte yapılmış olduğu kabul edilen fakat üzerinde yapıldığı tarihi belirten bir kitabesi olmayan eser, caminin doğusunda yer almakta ve caminin kıble duvarı genişliğince doğu istikamette uzanmaktadır. Külliyenin bir kısmını oluşturmaktadır.

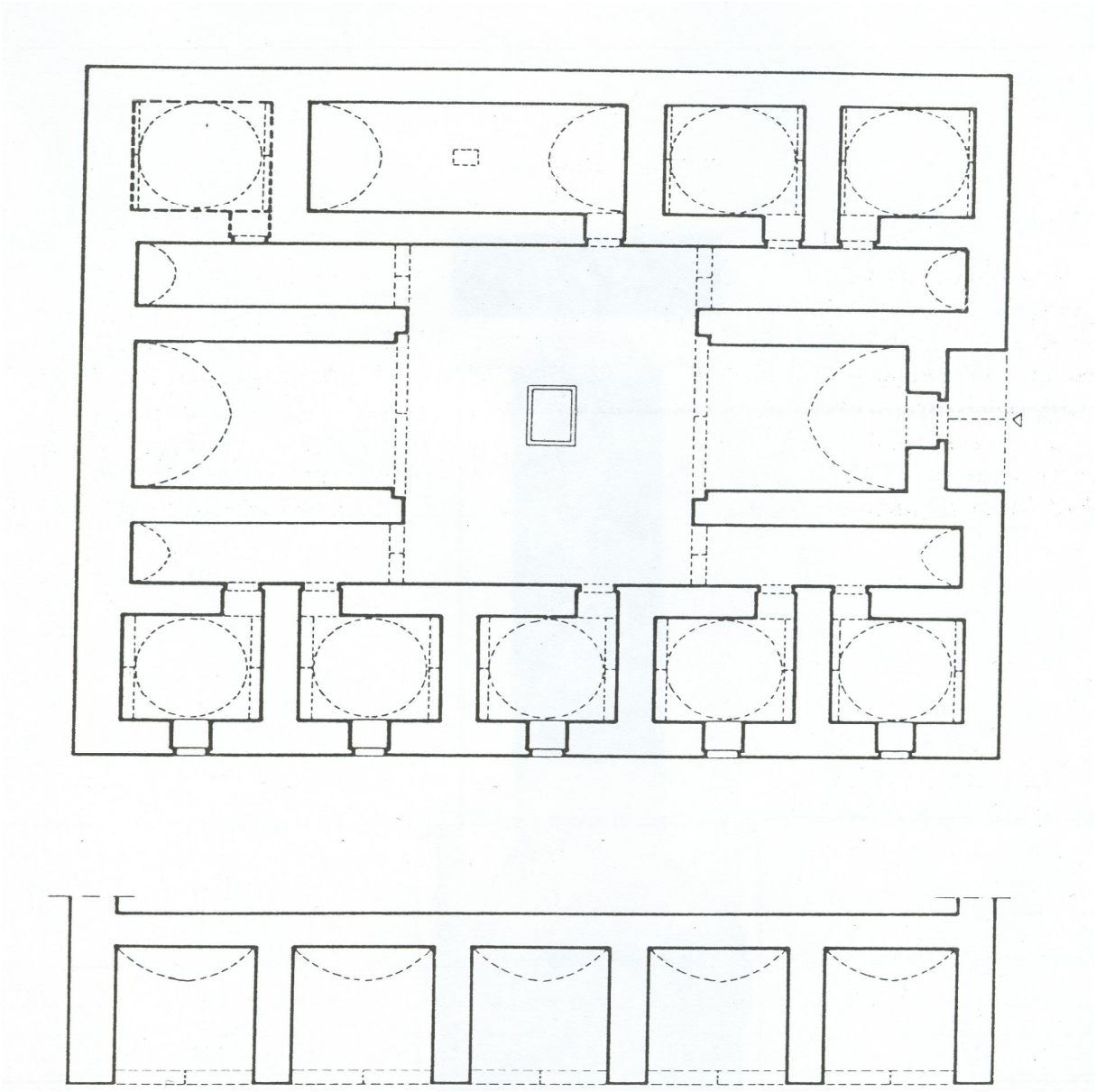
Dikdörtgen planlı medresenin beden duvarları tamamen kesme Bitlis taşından yapılmış ve arazi durumuna uyularak batı cephe kayalıklara yaslanmıştır. Güney cephede diğer yapılara bitişik olan medresenin sadece doğu ve kuzey cepheleri mimari hususiyetlerini ortaya koymaktadır. İki kat şeklinde yapılmış olan doğu cephenin birinci katına dükkanlar yapılmıştır. Medreseye kuzey cephe ortasında bulunan ve köşelerin iki sütunun süslediği cümle kapısından girilmektedir. Doğu batı kenarlarda bir kısmı orta avluya ve bir kısmı eyvanların iki yanında yer alan koridorlara açılan hücreler bulunmakta olup, bu oluşu dolayısıyla durumu kubbe inşa etmeye müsait olduğundan tonozla örülmüş ve mekânın aydınlanması için tonoz ortasına bir tepe penceresi açılmıştır. Diğer bütün hücreler kubbelidir. Medresenin üst örtüsü kalın bir tabaka halinde toprak damla örtülerek gizlenmiştir.[366] (Bkz. Çizim.15)

---

[364] Erken, a.g.e., s, 171 ; Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,90

[365] Erken, a.g.e., s, 175-176

[366] Erken, a.g.e., s, 141

Çizim.15. Şerefiye Medresesi (Abdulselam Uluçam)

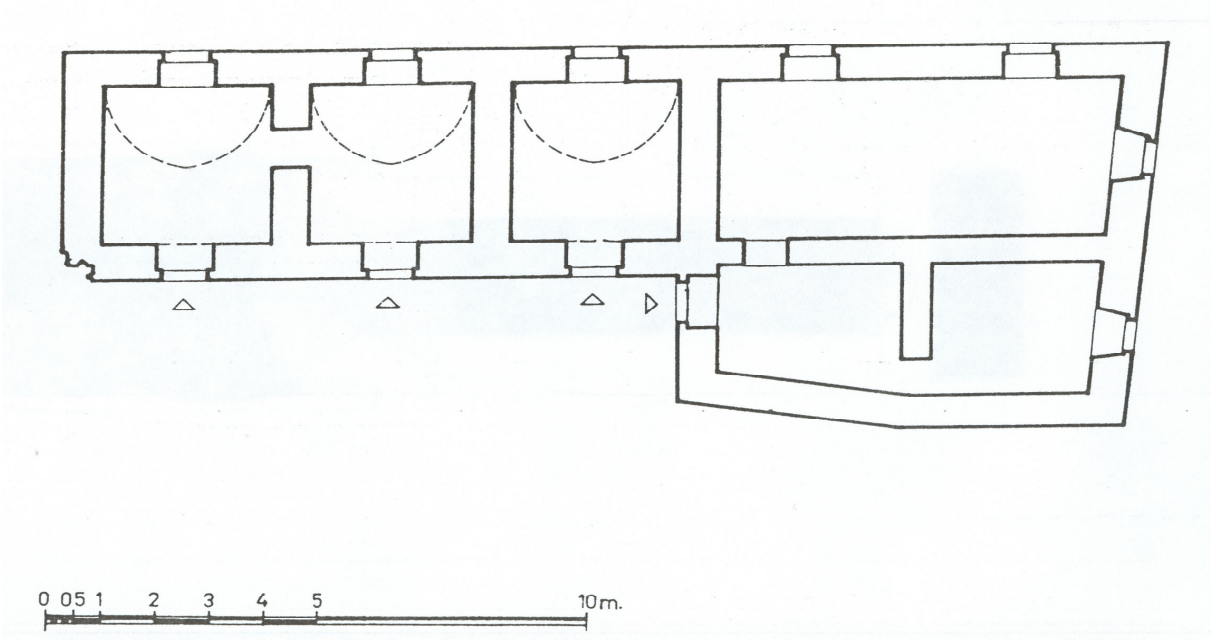
- **Nuhiye Medresesi**

Şehrin doğusunda Kurubulak olarak da adlandırılan Hersan Mahallesindedir. Bugün Polis karakolu olarak kullanılan yapının büyük bir kısmı yıkılarak ortadan kalkmış, kalan kısımların üzerine yeni ilaveler yapılmıştır. 1700 tarihinde yapılmış olan eserin[367] doğu kenarındaki kalıntılardan anlaşılacağı üzere duvarlar tamamen kesme taştan yapılmış ve hücrelerin üzerleri sivri beşik tonozlarla örtülmüştür.[368] Birer kapı ile iç avluya açılan

[367] Başgelen, a.g.e., s,161 ; Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II- Bitlis, s,101

[368] Arık, a.g.e., s, 53

medrese odaları, alın taş silmeli birer pencere ile de dışarıdan ışık almaktadır. Eserin dış duvarlarında çok güzel ve itinalı bir işçilik gösteren sövelerin zerindeki tezyinat ilgi çekicidir. Örgü motifleri ile bezenmiş sövelerin üzerinde pencerenin tam ortasına gelecek şekilde birer rozet yer almaktadır ki bu rozetlerin içleri zengin arabesklerle süslenmiştir.[369] (Bkz.Çizim.16.)

Çizim. 16. Nuhiye Medresesi (Abdulselam Uluçam)

- **Hacı Begiye Medresesi**

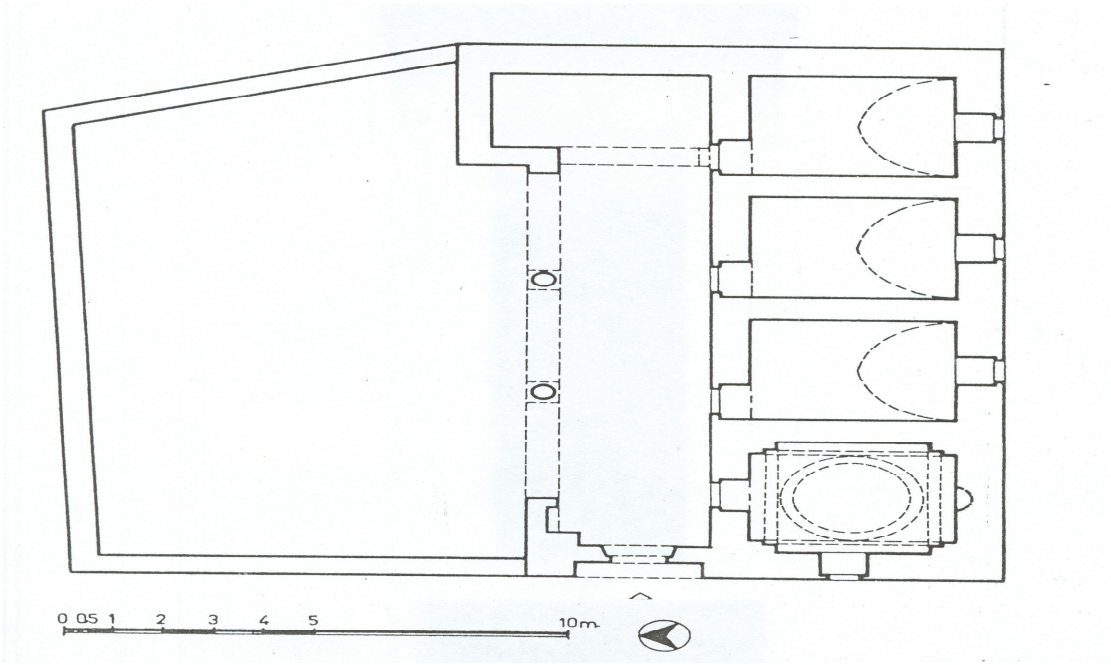
Mevcut kitabesine göre 1544 yılında Emir Mehmet tarafından yaptırılmıştır.[370] Zaman zaman halk tarafından tamir edilerek günümüze kadar gelmiştir. Mescit ve medrese olmak üzere iki bölümden oluşur. Medrese küçük bir yapı olup dikdörtgen planlıdır. Medresenin kuzey kısmı günümüzde yeni yapılmış binalarla kapatılmış bulunmakla beraber, cümle kapısı önünde duvarlar ileri doğru bir çıkıntı meydana getirerek küçük bir eyvan teşkil etmektedir.[371] Günümüzde tamamen tahrip olmuş sadece mescit kısmı ayaktadır.

[369] Erken, a.g.e., s, 166
[370] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,101
[371] Erken, a.g.e., s, 164

- **Yusufiye Medresesi**

İnönü Mahallesinde Cirik düzü denilen yerde eski bir mezarlığın yanında bulunmaktadır.[372] Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber XVIII. – XIX. yy'e ait olduğu düşünülmektedir. Hacı Yusuf isimli biri tarafından yapıldığı için Yusufiye ismi verilmiştir. [373] (Bkz. Çizim.17.)

Yüksek duvarlarla çevrilmiş olan bir avlu ile birlikte planı, muntazam olmayan büyükçe bir dikdörtgen teşkil eden yapı kesme taştan yapılmış beden duvarları üzerine düz bir toprak dam örtmektedir. Avlu hariç tutulacak olursa revaklar dâhil olmak üzere eserin planı, büyükçe bir "L" plan meydana getirmektedir.[374] Dış yapıda, kesme taş duvarlar ve güney cephedeki üç pencereden başka bir özelliği bulunmayan medresenin batısında büyük bir niş teşkil cümle kapısı ile hücreler önünde doğu-batı istikametinde uzanan revaka girilmektedir.[375] Yapı, mimari yapısı ile Bitlis yöresinin mahalli geleneği ve işçiliğini yansıtmaktadır.

Çizim.17. Yusufiye Medresesi (Abdulselam Uluçam)

372 Arık, a.g.e., s, 54
373 Erken, a.g.e., s, 176
374 Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,94
375 Arık, a.g.e., s, 54

3.2.5. Eski Yerleşim Yerleri

- **Ahlat Harabe Şehir (Madavans)**

Ahlat ilçesindeki Harabe Şehirde Roma devrinden kalma kale ve mağara evleri ile Selçuklu dönemi evler, hamam, köprü ve bedesten bulunmaktadır.[376]

İlçede yapılan gözlemlerde, en az 500 adet neolitik çağdan kalma mağaralar bulunmaktadır. Ahlat'taki doğal alanlardan olan ve mağara turizmi açısından önem taşıyan mağara kümeleri genellikle Harabeşehir ve Sultan Seyit dereleri, Kırklar Vadisi, Madavans deresi, Yuvadamı Köyü civarında Gaban Deresi Vadisi ile Harabe Hulik Köyü mevkiindedirler. Ne zaman ve kimler tarafından yapıldığı bilinmemektedir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan özellikle kaya içine oyulmuş, evlerin hem tek katlı hem de çok katlı örnekleri vardır. Bu evlerin bodrum katları yakın zamana kadar hayvan barınağı ve samanlık olarak kullanılmıştır. Zemin kat ise bir veya iki adet tandırın bulunduğu küçük bir ana mekân ile ona açılan birbirine geçişli yan odalardan oluşmaktadır. Kaya evlerin birinin kapısında mukarnaslı girişin ve üzerine cennet kuşları tasvir edilen bir kemer ve buradaki diğer evleri tarihlendirmeye imkân veren özellikle Harabeşehir'de ki kaya evler en erken XIII. yy ortalarına ait olabileceği fikri vermektedir.(Bkz.Resim.13-14)

Resim.13.Harabeşehir

Resim.14.Harabeşehir Kaya Evler

Ahlat'ın çeşitli kesimlerinde yüzlerce mağara bulunmaktadır. Bu mağaralar eski çağlardan beri değişik amaçlarla kullanılmış ve günümüze kadar ulaşabilmişlerdir. Ahlat,

[376] 11.01.2010 tarihli yaptığımız gözlem sonucunda elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk yerleşilen alanlardan birisi olduğu için bu mağaralar Neolitik Çağ'dan beri kullanılmıştır. Bölgede meydana gelen şiddetli depremler, kuraklık nedeniyle sulak vadilere yerleşme ihtiyacı, harp ve istilalar sonucu yerleşmelerin tahrip edilmesi, sert iklim koşulları gibi nedenler mağara yerleşmelerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bugün Harabeşehir ve Tahtısüleyman Mahallerinde birçok mağara bulunmaktadır. Ancak Eski Ahlat Kalesi'nin batı yönünden tahrip edilmesi ve yıkılması sonucu onlarca mağara yok olmuştur.

Bu mağaralar kalenin mamur olduğu dönemlerde askeri mühimmat depoları ve soğuk hava depoları olarak kullanılmışlardır. Yapay mağaralar tek ve iki katlı oyuldukları gibi, bazıları ise galeri tarzında oluşturulmuş olup bu galerilerin nerelere kadar uzandığı henüz araştırılmamıştır. Mağaraların bazıları yan yana veya arka arkaya sıralanmış iki-üç odadan oluşmaktadır. Yuvadamı Köyü civarında doğal ve yapay mağaraların yanında kayalara oyulmuş nişler, sunaklar, kaya mezarları yörenin tarihine ışık tutacak önemli maddi kültür belgelerine sahiptir. Bu köy civarında ise bölgenin en büyük tarih öncesi mezarlığı mevcuttur. Ahlat'ta ki Kaş deresi içerisinde yer alan Madavans, mağaralardan oluşan ve XIX. Yüzyıla kadar meskun olan bir Hıristiyan köyü odluğu anlaşılmaktadır. Dik yamaçlardaki mağaraların önleri kesme taşlarla örülerek konut durumuna getirilmiştir. Bu vadide yarısı kayaya oyulmuş bulunan bir de kilise mevcuttur. Bugün tamamıyla terkedilmiş Madavans Köyü, dış tesirler sonucu büyük ölçüde tahrip olmuştur.[377]

- **Tatvan Harabe Şehir (Antik Kent)**

Tatvan-Ahlat yolu 8. km üzerinde bulanan ve Belediye tarafından uzun yıllar çöplük alanı olarak kullanılan, ardından da Sorgun Askeri Kışlası'nın hurdalığı olarak bir süre kullanılmış antik bir alandır.[378] İmar kayıtlarında 678. parsel noda yer alan bölge, 1986 yılında Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulunca Antik kent olarak tescil edilmiştir.[379]

Urartu dönemi öncesine ait buluntular vardır. Hıristiyanlığın ilk yıllarında burada yaşantının olduğunu gösteren belirli işaretlere rastlanmaktadır. Urartu döneminden kalma yüzlerce tarihi eser bulunmaktadır. M.Ö. 1300 yıllarında Tatvan ve çevresinde başlayan Urartu hâkimiyeti 300 yıl kadar sürmüştür. Bundan dolayı bölgede en fazla eser bırakan

377 http://www.ahlât.gov.tr/default.asp?id=61(03.12.2010)
378 http://www.tatvan.net/tatvan_tarihi.html (Mehmet Demirtaş)(01.12.2010)
379 Bitlis İli Çevre Durum Raporu, Bitlis, 2008, s,73

uygarlıktır.[380] Harabe şehirde ki kalıntılarda bu dönemden kaldığı düşünülmektedir.(Bkz.Resim.15-16)

Resim.15.Tatvan Antik Kent

Resim.16.Tatvan Antik Kent

3.2.6. Mezarlıklar

- Meydan Mezarlığı (Selçuklu Mezarlığı)

Türk-İslam Mezarlığı olan Ahlat Selçuklu Mezarlığında yer alan mezar taşları, ölçü ve üslup açısından anıt özelliğine sahiptir. Ahlat'ta bulunan altı mezarlık (Harabe Şehir, Taht-ı Süleyman, Kırklar, Merkez, Kale ve Meydanlık), Selçuklu taş işçiliğinin en güzel örneklerinin sergilendiği bir açık hava müzesi görünümündedir.[381] Taht-ı Süleyman'la Tatvan yolu, İki Kubbe Mahallesiyle Harabeşehir arasında uzanan Meydanlık Mezarlığı, bunların en büyüğü ve en önemlisidir. Buradaki mezar taşları, Ahlat'ın bir dönemin parlak bilim ve sanat merkezlerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır. Ahlat mezarları, çatma lahitler, şahidesiz (mezarın hem başına, hem de ayakucuna dikilen taş levha) prizma sandukalar ve şahideli mezarlar biçimindedir. XII.-XVI. yy''lar arasında yapılmış olan bu mezar taşlarında, dönemin usta sanatçılarının adları bulunmaktadır.[382] Taşların yüzeyleri küli, nesih ve Rumi yazılarla, geometrik, bitkisel bezemelerle ve yıldız, kandil, ejder motifleriyle kaplanmıştır.Bu tarihsel mezarlık düzenlenerek açık hava müzesi yapılmıştır. [383]

Selçukluların taş işlemeciliği konusundaki hünerlerinin en güzel örneklerinin görülebildiği Selçuklu Mezarlığı, Ahlat Müzesi'nin hemen arkasında bulunmaktadır. Dünyanın en büyük tarihi Türk-İslam mezarlıklarından biri olan mezarlık, yerli yabancı

---

380 Acar, a.g.m., s,39
381 Yaşa, a.g.e., s,71 ; Pektaş, Bitlis Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları, s, 6
382 Karamağaralı, a.g.e., s,35
383 http://www.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/bitlisicd2008.pdf(01.12.2010)

birçok turistin uğradıkları bir mekândır. Mezar taşlarının üzerinde Selçukluların inanç, sanat ve estetik anlayışına ait ipuçları bulmak mümkündür. Ayetler, hadisler, yatan kişi ile ilgili edebi metinler, geometrik motifler, stilize çiçekler, kandil ve lale gibi Selçukluların ölümsüzlük sembolü olarak saydıkları motifler, çift başlı ejderha ve çift başlı kurt figürleri bu mezarlıkta taşlara yansıyan süslemeleri oluşturmaktadırlar.

İslâm devrinde büyük küçük on iki devlet veya hanedanın idaresi altında kalmış, Evliya Çelebi'nin Oğuz Taifesi Şehri,[384] Selçukluların Kubbetü'l İslâm, Osmanlıların Ata Şehri adını verdikleri "Ahlat'a Ortaçağ Türk mimarisi mezar tiplerinin topluca incelenebileceği, benzeri bulunmayan bir açık hava müzesi görünümü kazandıran ilgi çekici mezar abideleri, çoğunlukla Meydan Mezarlığı çevresinde ve Ahlat'ın eski mahallelerinde yer almaktadır.

Tasarım olarak bir mimari form oluşturmasalar da bir kümbet veya türbe kadar etkileyici sanat özelliği taşımaktadırlar. "Kadı Mezarlar" olarak tanınan örneklerde olduğu gibi bazıları 4.5 m.ye varan yükseklikleri ve üzerindeki işçilikleri ile görkemli bir manzara oluştururlar.[385] Bunlardan sayıları bin civarında olan şâhideli mezarlar, özellikle alışılmış ölçülerden çok büyük, 3.50 m. yüksekliğe varan ve her cephesinde süsleme bulunan dikdörtgen prizma şeklindeki şâhideleriyle Ahlat mezar taşlarını karakterize ve temsil etmektedirler. Selçuklu döneminden kalan en erken örnekleri çatma sanduka tipinde şekillenmiştir. Ancak, çoğu blok taştan bir sanduka ile baş ve ayakucuna dikilen şahidelerden oluşmaktadır. Üzerlerinde ayet ve dini içerikli sözcüklerle kimlik bilgilerini yansıtan yazılar ve süsleme örnekleri yer almaktadır.

Cumhuriyet döneminde bölgede araştırma yapan yerli araştırmacıların başında gelen tarih öğretmeni Abdürrahim Şerif [Beygü], "Ahlat Kitabeleri" adlı eserinin mukaddimesinde "Harap camiler, birçok kümbetler, türbeler zaviyeler, harap mahzenler, mağaralar, kale ve hamam enkazı gibi ecdadımızın tarihi hatıralarını yad eden bu âsar ve mahkûkât bakiyeleri karşısında hayret ve takdir duydum. Hep tarihi olan bu millî mevcudiyet ve asarımızın bu kadar zengin hatırat ve menabîini sinesinde saklayan Anadolu'da diyebilirim ki pek az bir şehir Ahlat derecesine çıkabilir." tespitinde bulunur. Gözden geçirdikleri bin kadar mezar taşından ancak yüz on sekiz anıtsal değerdeki Ahlat mezar taşını, sanat tarihi ve arkeolojik açılardan değerlendirip kataloğa alan Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı "Üzerlerindeki yazıların her birinin ayrı bir anlam ifade ettiği ve

[384] Evliya Çelebi, a.g.e., s,409
[385] Uluçam, Abdüsselam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, s,252

dünyada eşine rastlanmayan şekillerin de bulunduğu, Türkiye'nin, hatta bütün İslâm aleminin en büyük tarihi mezarlığı Ahlat'tadır. Ahlat mezar taşları hem ölçü hem muhteva bakımından bir anıt karakterindedir. Bu mezar anıtları Türk sanatının ve kültür tarihinin sekiz yüz yıllık belgeleridir."[386]

Selçuklu sanatının tanınmış bitkisel ve geometrik motiflerinin yanı sıra, özellikle İlhanlı dönemi mezar taşlarında Orta Asya geleneğini sürdüren ejder ve figürleri, kompozisyonu tamamlayan unsurlardır. Bazı mezar taşlarında ustaların adları da yazılmıştır. Figür ve motiflerle yazılar arasındaki vurgulamalar, önemine göre iri plastik hacminde dantel inceliği kadar taşların üzerinde uyumlu bir kompozisyon içinde yer almaktadır. Bkz.Resim.(17-18-19)

Resim.17.Meydan Mezarlığı

Resim.18. Meydan Mezarlığı

Resim.19.Meydan Mezarlığı

[386] Karamağaralı, a.g.e., 35

- **Yukarı Kolbaşı Köyü Mezarlığı**

Güroymak'ın 14 km güneydoğusunda Yukarı Kolbaşı Köyünde Türk-İslam dönemine ait büyük bir tarihi mezarlık bulunmaktadır. Mezar taşları üzerindeki kitabelerden mezarlığın XV. XVII. yy'ler arasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.[387] Köyün kuzey yönünde yer alan mezarlık kuzey-güney yönünde geniş bir alanı kaplamaktadır. Kuzey yönünde XV. yy'e ait 3 mezar bulunmaktadır. Mezarların üst bölümleri hilal biçimindeki kandil kompozisyonları ile süslenmiştir. Yine aynı yönde bulunan, kitabesinden 1496 yılına ait olduğu anlaşılan diğer mezar, iki şahide ve sandukadan oluşmaktadır.[388] (Bkz.Resim.20-21)

Resim.20.Yukarı Kolbaşı Mezarlığı

Resim.21.Yukarı Kolbaşı Mezarlığı

- **Dalda Köyü Mezarlığı**

Tatvan'ın 10 km. kadar batısındaki Dalda (Engesor) Köyü'nde Türk - İslam dönemine ait tarihi bir mezarlık tespit edilmiştir. Mezarlık, köye doğudan ulaşan patika yolun sağında, kuzeyden güneye doğru alçalan yamaç üzerinde yer alan mezarlıkta 16'sı şahideli, diğerleri çatma lahit prizma (sanduka veya kademeli prizma) sanduka türünde 72 mezar tespit edilmiştir.[389] Doğu-batı istikametinde geniş bir alana yayılan mezarlığın doğu yönünde yoğunlaşan prizmatik sandukalar üzerinde isim veya tarihe rastlanmamaktadır. Ancak bu mezarlar Küçüksu Köyü güney mezarlığında yer alan prizmal sanduka mezarlara büyük ölçüde benzemektedir.[390] Mezarlığın orta ve batı kesimlerinde yer alan şahideli

387 Pektaş, Bitlis Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları, s, 6
388 Pektaş, "Bitlis ve Çevresinde Ortaçağ ve Sonrası İncelemeleri", 18.Araştırma Sonuçları Toplantısı, C.1.s, 5
389 http://www.tatvan.net/tatvan_tarihi.html(01.12.2010)
390 Pektaş, Bitlis Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları, s, 84

mezarlardan ikisi üzerinde batı yönünde yer alan tek şahide, dış yüzünde kandilin kenarındaki kabartma, Rumi, kıvrık dallardan oluşan bezemesi ve 723 (1323) tarihine rastlanmıştır.[391] Dikdörtgen sanduka ve şahidelerden meydana gelen mezarlarda hemen hemen aynı tarz bezeme düzeni dikkat çekmektedir. Sandukaların üstünde dilimli şekilde sonlanan yüzeysel nişler yer almaktadır. Şahidelerin iç ve dış yüzeylerinde, genelde sivri kemerli nişler içerisinde kandil ile Rumi, palmet ve kıvrık dalların oluşturduğu süslemeler görülmektedir.[392] (Bkz.Resim.22-23)

Resim.22.Dalda Köyü Mezarlığı

Resim.23.Dalda Köyü Mezarlığı

- **Tatvan Küçüksu (Kotum) Mezarlığı**

Tatvan – Van karayolu üzerinde, Tatvan'ın 7 km. güneydoğusundaki Küçüksu'da iki tarihi mezarlık bulunmaktadır. Tatvan – Hizan karayolunun hemen karşısında yer alan dik bir kayalık üzerinde yükselen tepede yer alan ilk mezarlık günümüzde de kullanılmaktadır. Mezarlıkta dağınık vaziyette sanduka şeklinde ve şahideli birçok mezar bulunmaktadır.[393] Güney ve orta kesimlerde yoğunlaşan mezarlardaki kitabelerden mezarlığın, Xll. ve XV. yüzyıllarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mezarlıkta en erken tarihli mezar, üç kademeli prizmatik sanduka şeklindedir.[394] Platform üzerinde yükselen

391 Pektaş, Kadir- Baş, Gülsen, "Tatvan'da ki Türk Dönemine Ait Mezar taşları*", I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* 2008, İstanbul, s, 918

392 Pektaş, Kadir, "Bitlis ve Çevresinde Ortaçağ ve Sonrası İncelemeleri", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C.I.*, s,8-9

393 http://www.tatvan.net/tatvan_tarihi.html(01.12.2010)

394 Pektaş, Bitlis Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları, s,84

sandukanın kuzey ve güney yüzünde iki satırlık nesih kitabe, 569 (1173) tarihini vermektedir.[395]

Büyük bölümünü iki şahide ve düz sandukaların oluşturduğu diğer mezarlarda, mezar taşlarının batı yüzlerinde genellikle kitabeler, dışa bakan doğu yüzlerinde geometrik ve bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Şahide ve sandukadan meydana gelen XIII. yüzyıla ait bir mezarda, yarıya kadar üstü toprakla kaplı olan sanduka süslemesizdir. 1.25 x 0.50 x 0.20 m. boyutlarındaki şahidenin ön yüzündeki yedi satırlık kitabede 672 (1273) tarihi okunmaktadır. Şahidenin dış yüzünde, sülüs yazıların çevrelediği orta bölümde sekiz kollu yıldızlardan gelişen geometrik kompozisyon yer almaktadır. Bu düzenleme o döneme ait Anadolu Selçuklu Dönemi yapılarında da sıkça görülmektedir.

Küçüksu'daki ikinci mezarlık, diğerinin kuzey yönünde yer almaktadır. Burada genellikle ikişer şahideden (baş ve ayak) oluşan 12 mezar ile dikdörtgen prizma ya da üzeri üçgen prizma şeklindeki 8 sanduka mezar bulunmaktadır. Büyük bölümü harap durumda olan mezarlarda süsleme ve kitabeye rastlanmamakla birlikte güneydeki mezarlığa göre daha geç dönemlerde kullanıldığı tahmin edilmektedir.[396]

- Urartu Kaya Mezarı

Tatvan ilçesinde Van Gölü Feribot İşletmesi sahasında yer alan ve Kale Tepe adıyla bilinen bölgede yer alan Urartu dönemi kaya mezarı iki ayrı odacıktan meydana gelmiştir. Odacıkların giriş kapıları kesme taşlardan oyularak ve süslenerek yapılmıştır. Mezarın içinde defineciler tarafından açılan çukurlara rastlanmaktadır. Aynı bölgede son zamanlarda yapılan araştırmalar sonucu M.Ö. III. bin yıla ait buluntular ortaya çıkarılmıştır.[397]

---

395 Pektaş, Kadir- Baş, Gülsen, "Tatvan'da ki Türk Dönemine Ait Mezartaşları*", I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* s, 917

396 Pektaş, Kadir, "Bitlis ve Çevresinde Ortaçağ ve Sonrası İncelemeleri", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C.I.*, s,8

397 http://www.tatvan.net/tatvan_tarihi.html(01.12.2010)

3.2.7. Müzeler

- **Bitlis Etnografya Müzesi**

2005'te kurulan müze; tarihi ve etnografik anlamda Bitlis'e özgü eserlerin, bir çatı altında görülebileceği tek adrestir. 2010 Aralık ayında müzeye yaptığımız ziyarette[398] müze yöneticisi Erhan Gerçek[399] rehberliğinde müzeyi gezip müze ve sergilenen eserler ile ilgili ayrıntılı bilgiler elde ettik. 2 katlı bir yapıya sahip olan müze, alt katı idare birimi olarak üst katı ise teşhir birimi olarak kullanılmaktadır. Üst kat; girişte genişçe bir ön salon ve 8 odadan oluşmakta ve bazı odalar arasında geçiş bulunmaktadır.

Müzede genelde son dönemlerle ilgili çoğunlukla Osmanlı dönemi ve kısmen de Selçuklu dönemine ait etnoğrafik eserler sergilenmektedir. Girişteki ana salonda; 2004'ten itibaren Bitlis Kalesi'nde yapılan kazılar sonucunda elde edilen buluntular, lüle, seramik buluntuları, çanak, çömlek, pipo, üçayak kandil, maşrapa ve derin kâseler, bunun yanında değişik dönemlere ait sikkeler, Kanuni döneminden kaldığı anlaşılan 1 adet altın sikke ve salon duvarlarında yöreye ait kilimler sergilenmektedir. Sağdan başlayarak 1. oda da; el sanatlarından olan demircilik ve bakırcılık ile ilgili ürünler bulunmaktadır. 2. oda da; kilim ve çömlekçilik ile ilgili ürünler vardır. 3. oda da; ahşap işçiliğine ait örnekler vardır. Ahlat bastonları, çeyiz sandıkları, rahle, tamamen bütün malzemeleri el yapımı marangoz tezgâhı bulunmaktadır. Ahlat bastonculuğunun sergilendiği bu bölümde, vitrin içinde en iyi örnekleri teşhir edilen bastonların yapımı ile ilgili olarak manken kullanılarak sergileme yapılmaktadır. Bu sergilemede baston ustasının ne gibi araçlar kullandığını ve çalışma sırasında nasıl bir tezgâh kullandığını görmek mümkün olmaktadır. 4. oda da; kıl dokuma (gej) tezgâhı ve hemen karşısında da tezgâhtan elde edilmiş ürünler, günlük yaşamda kullanılan ürünler sergilenmektedir. 5. oda da; yün dokuma (aba) tezgâhı, harik, öreke (destaf) gibi ürünler giysiler, takılar, gümüş işlemeler, iğne oyaları sergilenmiştir. 6. oda da; taş işçiliğine ait eserler, çift başlı kartal, çarkıfelek motifli taş işlemeler vardır. 7. oda da el yazması eserler sergilenmektedir. 400 yıllık olduğu belirtilen el yazması Kuran-ı Kerim, o döneme ait yazı takımı ve kalemi, işlemeli makas sergilenmektedir. 8. oda da; geleneksel şark odası görünümünde bir mekân bulunmaktadır.

[398] 14.01.2011 tarihinde yapılan ziyaret sonucu elde edilen gezi gözlem sonuçları aktarılmıştır.
[399] Erhan Gerçek: 2007 yılından itibaren müze yöneticiliğini yürütmektedir.

Yöresel çoraplardan, ayakkabıya; Ahlat bastonculuğundan, dokumacılığa kadar, yörede halk tarafından ne üretilmişse bu müzede hepsini görmek mümkün. Müzede mankenlerle desteklenen canlandırmalarla etnografik eserler sergilenmektedir.

Müze, yakın zamana kadar müzeler genel müdürlüğüne bağlı müstakil bir müze iken, 2010 yılında Ahlat Müzesi'ne bağlandı. Müze 2010 yılında yaklaşık olarak 2650 kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Okullardan gelen öğrenci grupları olduğu gibi, yerli ve yabancı ziyaretçiler tarafından da ziyaret edilmektedir.

- **Ahlat Müzesi**

Selçuklu Mezarlığı'nın yanında yer almaktadır. 1971 yılında açılan müze 2002-2005 yılları arasında onarımdan geçmiş ve bugünkü halini almıştır. Erken çağlara yönelik çok fazla buluntunun olmadığı müzede 5.000 yıl öncesine ait buluntular vardır.

İki salonu bulunan müze binasının girişteki büyük salonda Selçuklu Mezarlığı'ndaki mezarlarda yapılan kazılarda bulunan Selçuklu eserleri, sağ tarafta bulunan küçük olan ikinci salonda ise yörede bulunan Urartu eserleri sergilenmektedir.

Müze yöneticisi arkeolog Funda Kumru[400] rehberliğinde küçük salondan başlayarak yaptığımız gözlemde;[401] 1. grup eserler içerisinde, 5.000 yıl öncesinden kalan ve o dönemde Doğu Anadolu'nun neredeyse tamamına hâkim olan Karaz kültürüne ait buluntular vardır. Kura-Aras kültürü olarak da bilinen Karaz kültürüne ait dönemde, el yapımı olan siyah renkli çömlek örnekleri bulunmaktadır. Bu bölümde sergilenen eserler Yuvadamı mezarlığında yapılan kazılarda elde edilmiştir. 2. grupta yer alan eserler genelde 4.000 yıl öncesinden kalan eserler grubu oluşturmaktadır. Van-Urmiye veya Araz boyalıları olarak bilinen gövde kısmında geometrik desenlerin bulunduğu eserler vardır. Geç demir çağından kalan ve insan yüzü silueti taşıyan eserlerde görülmeye değer niteliktedir. Özellikle bu dönemden kalan eserler arasında Urartu döneminden kalan madeni parçalar Urartuların maden işçiliğinde ne kadar geliştiklerinin en tipik göstergeleridir. Cam işçiliğine ait örneklerde sergilenmektedir.

Büyük salona geçtiğimizde salon genellikle Selçuklu dönemi eserleri bulunmaktadır. Sanduka ve mezar taşları örnekleri döneminin mimari ve kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Selçuklu döneminden kalan çarkıfelek motifli eserler yanında

---

400 Funda Kumru: Ahlât Müzesi Müdürü - Arkeolog

401 11.01.2011 tarihli müze ziyaretimiz sırasında; arkeolog olan Müze Müdiresi Funda Kumru rehberliğinde yapılan gözlemler ve kendisinden alınan bilgiler doğrultusunda veriler aktarılmıştır.

13. 14. 15. yy'e ait beylikler döneminden kalan buluntularda oldukça önemlidir. Çifte Hamam ve zaviyede yapılan kazılar sonucunda; 13. yy'de maden oksit kullanılarak parlatılmış ibrik örnekleri dönemin sanat şaheserlerindendir. 1974 yılındaki kazılarda Harabe şehirde yapılan kazılarda rastlanan raflı sistemle yapılmış çini fırın örnekleri, salonda sergilenen eserler arasındadır.

Ahlat müzesinin yıllık ortalama ziyaretçi sayısı 2010 yıl verilerine bakıldığında 11.000 civarında olduğu görülmektedir. Bu sayının 9.719'unu yerli, 898'ini yabancı ziyaretçiler oluşturmuştur. Ziyaretçi profilini genellikle ağırlıklı orta yaş grubu oluşturmuştur. Son dönemlerde gruplar halinde gelen öğrenci ziyaretleri de gerçekleşmektedir. Özellikle müzeler haftasında yoğun bir ziyaretçi akını yaşanmaktadır.

IV. BÖLÜM
ANKET ÇALIŞMASI

4. METOT

4.1.Problem

Bitlis ili kent merkezi ve Tatvan ilçe merkezinde yapılan araştırmanın analiz birimi, lise okullarında görev yapan Tarih Öğretmenleri ve ilköğretim okullarında görev yapan Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin kendisi olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmanın etrafında şekillendiği problem; tarih öğretiminde, tarihi mekânların önemi ve ne kadar kullanıldığı, öğretmenlerin tarihi mekân ve tarihi mekân gezileri hakkında ki düşüncelerini sorgulamak olacaktır. Böylece tarihi mekânların tarih öğretiminde ki önemi, tarihi mekân gezilerinin, "ne amaçla, nasıl ve hangi konularda" yapılabileceği, hizmet yılı ve cinsiyet çerçevesinde sorgulanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında Bitlis ve Tatvan'da ki tarihi alanların ne kadar tanındığı ve derslerde nasıl kullanılabileceği, ders öğretmenlerinin bu gezilerdeki rolü ve etkinliği ve tarih öğretimine katkıları sorgulanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada, veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket araştırma analizlerinin sonucunda grafik ve tablolar aracılığı ile sonuçlar değerlendirilmiştir.

Netice itibariyle, tarih öğretiminde tarihi mekân gezilerinin önemli olduğu belirtilmiştir. Bu bakımdan öğrencilerde; genel anlamda tarih derslerine ve özel anlamda da yerel tarihe olan ilgiyi arttırabilmek için tarihi mekânların kullanılabilirliğini, ders öğretmenlerinin yerel tarih unsurlarını ne ölçüde tanıdıklarını ortaya koyabilmektir.

4.2. Amaç

Tarih öğretimi ve tarihi mekânlar arasında ki ilişkiyi ve faydayı belirtmek amacıyla genel bilgiler için birçok makale ve referans kitap taraması yapılmış, tüm bu kavramsal ve nicel araştırmalardan elde edilen sonuçlar ve bilgiler yeniden gözden geçirilerek teorik bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu teorik yaklaşımlar sonucunda şu tür teorik sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır:

Tarih öğretimi ve tarihi mekânlar arasında ki ilişkiyi ve faydayı belirtmek amacıyla;

1. Öğretmenlerin hizmet yılı ile öğretmenlerin tarih derslerinde tarihi mekânların kullanımı arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Tarihi mekânların, medeniyet unsurlarının tarih öğretiminde ki önemi ve tarihi mekân gezilerinin ne şekilde ve hangi konular işlenirken yapılacağını nasıl bilebiliriz?

3. Eğitim hayatları süresince, gerek ilk ve orta ve gerekse akademik eğitimleri sürecinde tarihi mekânların kullanılıp kullanılmadığı; eğitimi sürecinde tarihi mekân gezilerine katılmış öğretmenlerin tarihi mekân gezilerine katılmayan öğretmenlere nazaran tarihi mekân gezilerini yapabilmeleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4.Eğitim düzeyi, cinsiyet farklılıklarının ve görev yaptığı bölgedeki tarihi mekânları tanıyıp tanımama gibi faktörlerin öğretmenlerin tarihi mekân gezilerine yer verip vermemeleri ve kazanılacak beceri arasında anlamlı bir ilişki var mı dır?

5. Tarihi mekân gezilerinde öğretmenlerin yeterlilik düzeyleri, tarihi mekânları tanıyıp tanımama gibi faktörlerin, öğretmenlerin rolü ve yapacağı çalışmalar arasında bir ilişki var mıdır?

6. Bitlis ve çevresinde ki tarihi mekânların kullanımının tarih öğretimine katkısı ne kadar önemlidir?

7. Ders öğretmenleri görev yaptığı alanda ki tarihi mekânları tanıyıp tanımama ve yerel tarih ile ilişkilendirme ve dersleri daha ilgi çekici yapabilme arasında ilişki var mıdır?

8.Tarihi mekân gezilerinin yapılması ile ilköğretim ve lise eğitim kademeleri arasında herhangi bir fark var mıdır?

9- Müzelere yapılacak geziler tarih öğretimine katkı sağlar mı?

10- İlköğretim ve liselerde ki öğrencilerin yaşadıkları yörede ki tarihi mekânları tanıyıp tanımadıklarının öğretmenler tarafından gözlemlenmesi ve öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerinin önemi ve yerel tarihe ilgileri ne düzeydedir?

4.3. Araştırmanın Önemi

Ülkemizde tarih öğretimine yönelik birtakım araştırmalar yapılmıştır. Ancak tarih öğretiminde, özellikle tarihi mekânların tarih öğretimine katkısını geliştirmeye yönelik araştırmaların sayıca yetersiz olduğu görülmektedir. Özellikle bu araştırmada tarihi mekânların ve medeniyet unsurlarının tarih öğretiminde önemli bir yerinin olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca yerel tarih ile ilişki kurulmasının önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı, çalışmanın bu konuyla ilgili yapılacak diğer çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Tarih öğretmenlerinin tarihi mekânları kullanarak, öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerini ve tarihe duyulan ilgiyi geliştirmede önemli bir yeri vardır. Bu nedenle tarih ders müfredatının, öğretmenlerin ve ders kitabı yazarlarının tarihsel dokümanları, yerel tarih unsurlarını, tarihi mekânları öğrencilerde ki tarihsel düşünme becerilerini geliştirecek şekilde kullanmasına imkân verilmelidir. Tarihi mekân ve medeniyet unsurlarının, tarihsel dokümanların, tarihsel düşünme becerilerini öğrencilere kazandıracak şekilde düzenlenmesi gerektiğinden, bu çalışmadan elde edilecek bulgular, müfredatın geliştirilmesinde akademisyenlere, program geliştirme uzmanlarına, ders kitabı yazarlarına, öğretmenlere yol göstermesi ve bilgi sunması açısından önem taşımaktadır.

Düz anlatım yöntemi ile bilişsel alanın bilgi, duyuşsal alanın alma ve tepkide bulunma, devinişsel alanın uyarılma basamağındaki davranışlar kazandırılabilir. Ancak bu yöntem ile daha üst düzeydeki hedef davranışlar (kazanımlar) öğrenciye mal edilmeyebilir ve ayrıca anlatma yöntemi ile öğrenciler pasif kaldıkları için dersler etkisini kaybedebilir. Bundan dolayı öğrencilerin daha aktif ve derslerin daha etkileyici ve konuların daha kalıcı olması için farklı yöntemler ve farklı öğrenme yaklaşımları denenmelidir. Son zamanlarda farklı bilim insanları tarafından savunulan öğrenme kuramlarında öğrencinin aktifliği ilkesi önem kazanmıştır. Yapılandırmacı öğrenme modeli (constructivist) olarak bilinen öğrenme yaklaşımında ise, öğrencilerin daha önceki deneyimlerinden ve önbilgilerinden yararlanarak yeni karşılaştıkları durumlara anlam verebilecekleri savunulmaktadır. Bu çalışmada ortaya konmaya çalışılan, tarihi mekân ve medeniyet unsurlarının kullanılmasına dayalı öğretim yaklaşımı ile öğrencilerin pasif bir alıcı olmasının engelleneceği ve öğrencilerin aktif olacağı umulmuştur. Günümüzde eğitimde davranışçı yaklaşım çerçevesinde öğretmen merkezli öğretimin bir yana bırakılıp öğrenci merkezli öğretimin önemsendiği yapılandırmacı yaklaşımın ön plana çıktığı da göz önüne alınırsa bu araştırma önemli bir yere sahiptir. Özellikle ilköğretim müfredatlarında yapılan değişikliklerle aktif öğretim yöntemleri ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda görseller kullanılarak ve tarihi mekân gezileri ile yapılacak öğretim yöntemi de eğitimdeki bu yeni yaklaşımlara uygun bir yapı arz etmektedir. Ortaöğretimde kullanılacak bu yaklaşım, öğrencileri aktif bir hale getirmesi ve öğrencilerin bilgiyi kendilerinin yapılandırmalarına imkân vermesi umulmaktadır. Böylece aktif öğrenmeye dönük yapılan etkinliklere katkıda bulunulacak bir çalışma teşkil edecektir.

Böylece öğrenciler tarihi mekân gezileri ile elde ettikleri kazanımları sınıfta da etkinliklere dönüştürecek ve etkinlik yapma imkânı bulabileceklerdir. Bu etkinlikler, öğrenci merkezlidir. Böylece öğrenciler kendi sorularını sormaya, kendi deneylerini yapmaya ve kendi sonuçlarına varmaya özendirilecektir. Böylece öğrenciler kendi öğrenmelerini kendileri oluşturacaklardır. Aktif öğrenme yaklaşımına uygun olarak tarihi mekân ve medeniyet unsurları kullanılarak yapılan tarih öğretimi, öğrenciler için daha açık ve canlı bir öğretim sağlayabilir. Çeşitli düşünce yapılarına sahip, birbirleriyle fikir alışverişi yapabilen ve düşüncelerini organize edip sunabilen öğrenciler yetiştirmek istiyorsak öğrencileri aktif kılacak dokümanlar kullanılarak tarih derslerinin işlenmesinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. İnsanoğlu, bilgiyi doğrudan almanın aksine, onu kendisi oluşturur. Bu, öğrenmenin ancak mevcut bilgilere, deneyimlere dayalı olarak gerçekleşebileceği anlamına gelmektedir. Bir bilgi ne kadar iyi sunulmuş olursa olsun, öğrenciler birtakım süreçlerde kişisel olarak bu bilgileri kullanamadıkça, bu bilgiyi deneyimleriyle ilişkilendiremedikçe onları gerçekten öğrenmiş olmamaktadırlar. Bu çalışma, tarihi mekân gezileri ve medeniyet unsurlarının kullanılarak yapılacak öğretim yaklaşımlarının kullanılmasının tarih öğretimi ile ilişkisini ele alması bakımından öğretim programlarının yapılandırmacı öğrenme merkezinde yaşadığı dönüşüme katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.4.Metodoloji

Araştırma, çalışma amacına uygun olarak betimsel (descriptive) bir alan araştırmasıdır.

Tarih öğretiminde, tarihi mekânların oldukça önemli olduğu ortadadır. Bu çalışmada da yerel tarih ve tarihi mekânların kullanılabilirliği ve ders öğretmenlerinin düşünceleri ile ilgili bir analiz yapılmıştır.

Tarihi mekânların, tarih öğretimi ile olan ilgisi analizinde, müfredatta ki mevcut durumun yanında yerel tarih ile olan boyut ve ders öğretmenlerinin etkinliği boyutu etmenleri ele alınmıştır. Ders öğretmenlerinin eğitim sürecinde konu ile ilgili edinimleri değerlendirilerek eğitim sürecine katkısı ve etkileri, katılımcıların dersleri yerel tarih unsurları ile ne kadar ilişkilendirdikleri, katılımcıların tarihi mekânları ne kadar tanıdıkları ve bu durumun yapılacak etkinliklere katkısı ve aradaki ilişki, etmenler olarak ele alınmıştır.

Araştırma, tarih öğretimi çerçevesinde kentteki (Bitlis Örneğinde) tarihi mekân unsurlarını ele almaktadır. Araştırmanın analiz birimi ders öğretmenlerinin kendisidir. Bu analizde dikkat edilen husus, katılımcıların liselerde tarih derslerine, ilköğretim okullarında ise

sosyal bilgiler derslerine giren öğretmenlerden olması ve kentteki tarihi mekân unsurlarını tanıyıp derslerde kullanabilme durumunu belirleyebilmektir.

Araştırma Bitlis ili kent merkezi ve Bitlis'in Tatvan ilçesinde ki lise ve ilköğretim okullarında gerçekleştirilmiştir.

4.5.Araştırmada Kullanılan Teknikler

Alan araştırması Haziran 2010 tarihinde 1 aylık bir süreçte araştırmacının kendisi tarafından yapılmıştır. Alan üzerine önceki görüşmeler, yapılan gözlemler ve kazanılan deneyimler dışında araştırmada temel olarak iki araştırma tekniği kullanılmıştır: İlk önce amaca uygun olarak amaçlı örnekleme ile seçilen 65 kişiye bir anket formu uygulanarak eğitim süreçleri, tarihi mekânların ve medeniyet unsurlarını, yerel tarih ile ilişkilendirebilmeleri, tarihi alan gezileri ile ilgili düşünceleri ve değerlendirmeleri sergilenmeye çalışılmıştır. Anketler 45 erkek, 20 bayan, 44'ü ilköğretim okullarında, 21'i ise lisede görev yapan öğretmenlere anket formları görev yaptıkları okullara araştırmacı tarafından gidilerek birebir dağıtılmış ve 1 hafta sonra tekrar araştırmacı tarafından öğretmenlerin görev yaptığı okullara gidilerek anket formları toplanmıştır.

Uygulanan anket formu hazırlanırken çeşitli tarihi öğretimi ve tarihi mekân gezileri ile ilgili anketlerinden kısmen de olsa faydalanılmış fakat çoğunlukla sorular araştırmacının danışmanı ile yapılan değerlendirmeler sonucunda hazırlanmıştır. Bu anket formu; 19'u seçenekleri araştırmacı tarafından belirenmiş çoktan seçmeli soru, 32 sorudan oluşan 4 seçenekten müteşekkil bir tablo ve 7 tane açık uçlu sorudan oluşmuştur. Anketin son kısmında "ucu açık" nitelikteki sorulara yer verilmesi ders öğretmenlerinin konu hakkında farklı görüşlerini ortaya koyabilmektir.

Elde edilen veriler SPSS İstatistik Programı ile uygun istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilmiş ve çıkan sonuçlar hem tablo hem de grafikler halinde sunulmuştur.[1] Araştırmanın amaçları doğrultusunda Çapraz Tablo (Crosstabs) ve Frekans Tablosu ile analizler sunulmuştur. Kay-Kare testi (Chi-Square), verilerin analiz edilmesi için uygun görülmemiştir. Çünkü bu testin kullanılabilmesi için beklenen değerin beşten küçük olan kategorik sayısının, toplam kategori sayısının %20'sini aşmaması ve tüm kategorilerde bu değerin birden büyük olması (sd>1) gerekir. Bu analizde yapılan Kay-Kare testinde gözenek sayısı, toplam gözenek sayısının %20'sini aştığı için anlamlılık testine ilişkin sonuçların yorumlanması doğru değildir. İkinci bir sebep ise değişkenlerin

[1] Büyüköztürk, Şener, Sosyal Bilimler İçin veri Analiz El Kitabı, Ankara, 2002, s. 2-8

kategorik olmamasından dolayı anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek mümkün olmamıştır.

4.6.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Bitlis ili kent merkezi ve Bitlis ili Tatvan ilçesinde yer alan liselerde ki tarih öğretmenleri ve ilköğretim okullarında görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmeni olmak üzere toplam 65 öğretmendir. Bu öğretmenlerden amaçlı örneklem metoduyla seçilmiş 45 bay ve 20 bayan, 44'ü ilköğretim, 21'i lisede görev yapan toplam 65 kişidir.

4.7.Hipotezler

1. Tarih öğretiminde görsel unsurlara yer verilmelidir. Böylece tarih derslerinin ezberci, monoton ve sıkıcı algısı ortadan kalkacaktır. Tarih öğretimi ile tarihi mekânlar arasında doğrudan bir ilişki vardır.

2. Tarihi mekânların kullanılması ve yerel tarih ile ilişkilendirilmesi tarih öğretimine katkı sağlayacaktır.

3. Öğretmenlerin, eğitim sürecinde tarihi mekâna gezi yapmış olması, öğretmenlerin derslerinde tarihi mekânlara gezi yapması arasında paralel bir ilişki vardır.

4. Ders öğretmenlerinin görev yaptığı yörede ki tarihi mekânları ve medeniyet unsurlarını yeterince tanıması veya tanımaması, derslerinde tarih öğretimine fayda sağlayabilmesi ile doğrudan ilişkilidir.

5. Tarihi mekânların yeterince tanıtılması öğrencilerde ve öğretmenlerde bu alanlara yönelik ilgiyi arttıracaktır. Böylece derslere olan ilgi ve fayda da artacaktır.

6. Ders müfredatında yerel tarih konularına yer verilmelidir. Bu durum konular işlendiğinde tarihi mekân gezilerinin yapılmasını olumlu etkileyecektir.

7. Tarihi mekânlara yapılacak gezilerde, mekânların yakın olması ve prosedürlerin azaltılması önemli bir etkendir.

8- Müzeler ve tarihi eserlerin kullanımı tarih öğretimine katkı sağlar.

9- Tarihi mekânlara yapılacak geziler, yaşanılan yörede, tarihi eser ve tarihi mekânların ait olduğu döneme ilişkin bireylerde daha fazla bir ilgi oluşturacaktır.

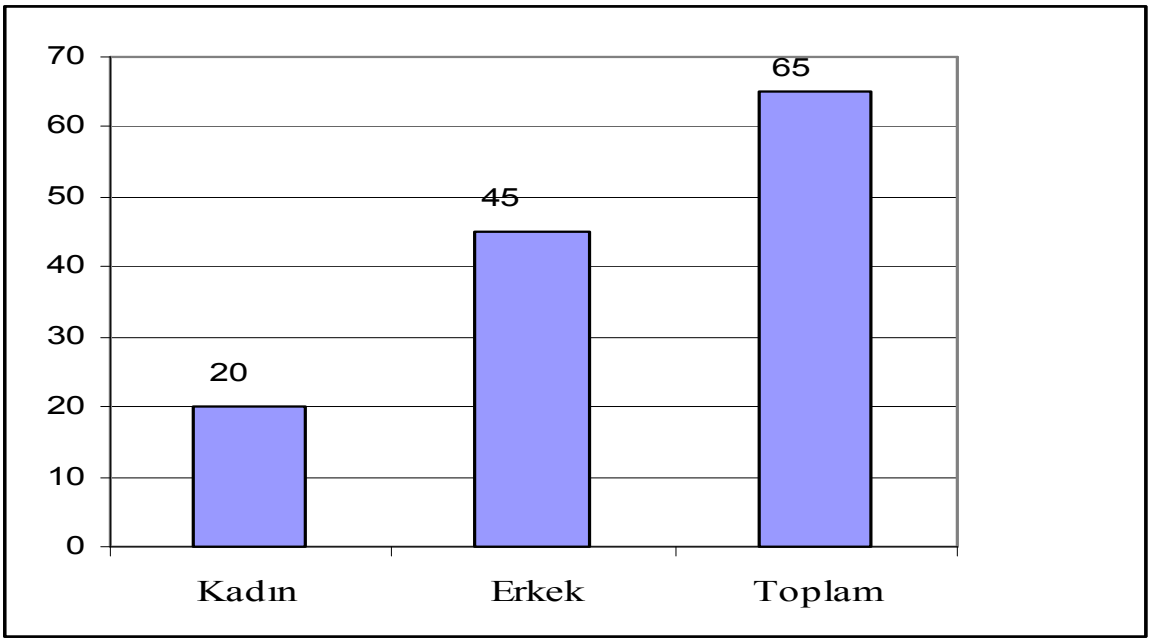
10- Öğrencilerin yaşadıkları yörede ki tarihi mekânları tanıması, öğrencilerin derse karşı ilgisini arttırmakta ve hazır bulunuşluk düzeylerini olumlu etkilemektedir.

4.8. BULGULAR VE YORUMLAMA

TABLO -1- CİNSİYET

Cevap	Frekans (f)	Yüzde %
Kadın	**20**	**30,76 %**
Erkek	**45**	**69,24 %**
Toplam	**65**	**100**

GRAFİK -1- CİNSİYET

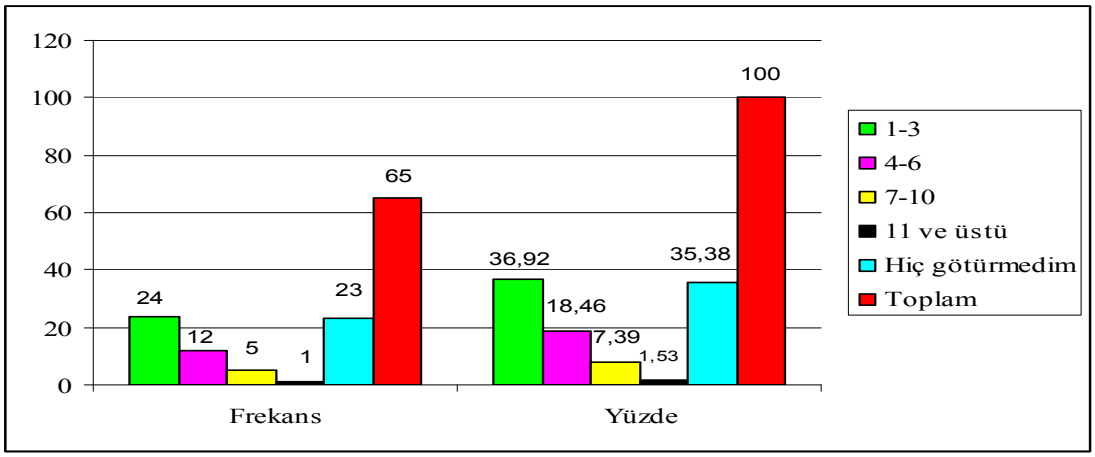

Araştırmamızın başlığını oluşturan "Tarih Öğretiminde Mekân ve Medeniyet-Bitlis Örneği" konusu için yapılan bu araştırmada 65 kişiye ulaşılmış ve bunlardan 45'i bay % 69,24'lük bir oranla, 20'si bayan % 30,76 bir oranla belirlenmiştir. Seçilen öğretmenlerin ilköğretim okullarında sosyal bilgiler dersi öğretmenleri, liselerde ise tarih dersi öğretmenleri olmasına dikkat edilmiştir. Grafik-1'de veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-2- ÖĞRENCİLERİ TARİHİ MEKÂNLARA KAÇ DEFA GÖTÜRDÜNÜZ?

CEVAP	Frekans (f)	Yüzde %
1-3 Defa	24	36,92 %
4-6 Defa	12	18,46 %
7-10 Defa	5	7,69 %
11 Defa ve üstü	1	1,53 %
Hiç götürmedim	23	35,38 %
Toplam	65	100

GRAFİK-2-ÖĞRENCİLERİ TARİHİ MEKÂNLARA KAÇ DEFA GÖTÜRDÜNÜZ

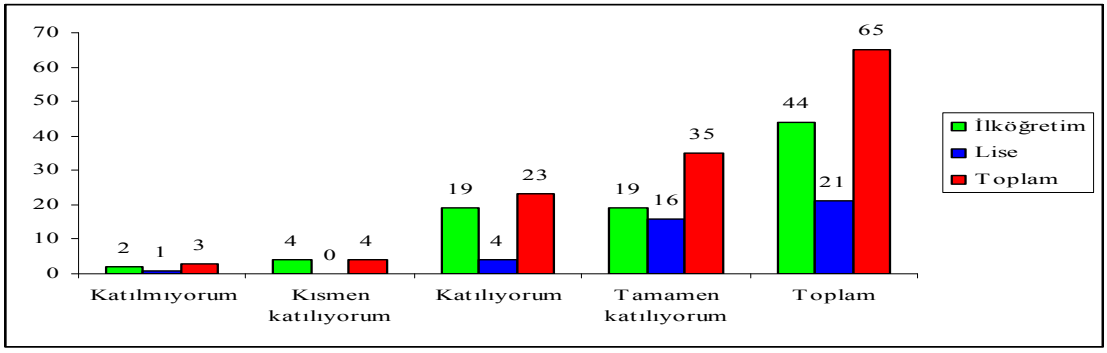

Tablo-2'de görüldüğü gibi "Öğrencileri Tarihi Mekânlara Kaç Defa Götürdünüz?" sorusuna; 24 kişi % 36,92'lik bir oranla "1-3 Defa", 12 kişi % 18,46'lık bir oranla "4-6 Defa", 5 kişi % 7,69'luk bir oranla "7-10 Defa", 1 kişi % 1,53'lük bir oranla "11 Defa ve Üstü", 23 kişi % 35,38'lik bir oranla "Hiç Götürmedim" cevabını vermişlerdir. Tabloya bakılınca yoğunlaşmanın "1-3 Defa" ve "Hiç Götürmedim" seçeneğinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların tarihi mekânları pek fazla kullanmadığı görülmektedir. Ders konularında yerel tarih ile ilgili konuların olması, öğretmenlerin öğrencileri tarihi mekânlara götürmesini etkileyecek en önemli faktörlerdendir. Yaşanılan yöre her ne kadar tarihi mekân bakımından zengin olsa da öğrencilerin tarihi mekânlara çoğunlukla götürülmemesinin nedenleri olarak şunlar söylenebilir. Öğrencilerin sosyo - ekonomik durumları, ders öğretmenlerinin zamanının olmaması, öğretmenlerin, öğrencilerin sorumluluklarının almak istenmemesi, ders programlarını yoğun olması, tarihi mekânların kısmen okullara uzak olması, sınıfların kalabalık olması, haftalık ders programlarında gezi için boş zaman bırakılmamış olması, geziler sırasında öğrencilerin kontrol edilemeyeceği kaygıları gibi etkenler önemli sayılacak faktörlerdendir. Grafik-2'de veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-3-GÖREV YAPILAN OKUL*MEKÂNLAR TARİHİN LABORATUVARIDIR (Çapraz Tablo)

	Mekânlar tarihin laboratuvarıdır				
Görev Yapılan Okul	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	Toplam
İlköğretim (f)	2	4	19	19	44
Yüzde %	4,50%	9,10%	43,20%	43,20%	100%
Lise (f)	1	0	4	16	21
Yüzde %	4,80%	0	19,00%	76,20%	100%
Toplam (f)	3	4	23	35	65
Yüzde %	4,60%	6,20%	35,40%	53,80%	100%

GRAFİK-3-GÖREV YAPILAN OKUL*MEKÂNLAR TARİHİN LABORATUVARIDIR.

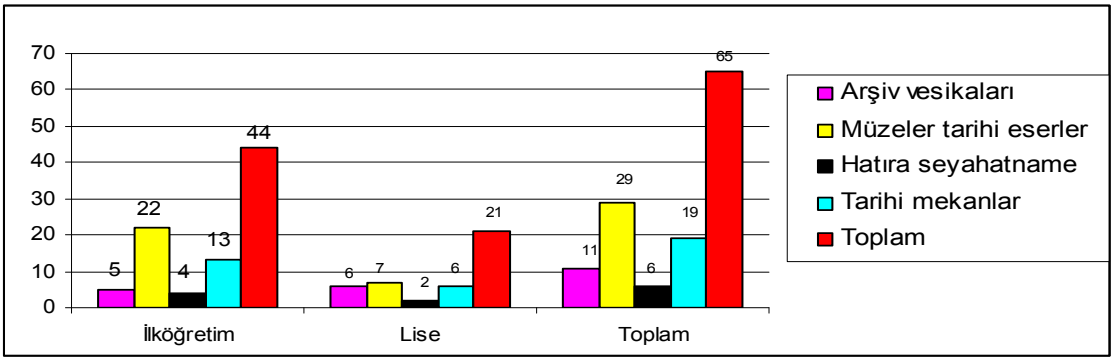

Tablo-3'te görüldüğü gibi, "Mekânlar Tarihin laboratuvarıdır." sorusuna; ilköğretimde görev yapan katılımcılar, 2 kişi % 4,50'lik oranla "Katılmıyorum", 4 kişi % 9,10'luk oranla "Kısmen Katılıyorum", 19 kişi % 43,20'lik bir oranla "Katılıyorum", 19 kişi % 43,20'lik oranla "Tamamen Katlıyorum" cevabını vermişken lisede görev yapan katılımcılar; 1 kişi % 4,80'lik oranla "Katılmıyorum", 4 kişi % 19,00'lık oranla "Katılıyorum", 16 kişi % 76,20'lik bir oranla "Tamamen Katlıyorum" cevabını vermişlerdir. Toplamda 3 kişi % 4,60'lık bir oranla "Katılmıyorum", 4 kişi % 6,20'lik oranla "Kısmen Katılıyorum", 23 kişi % 35,40'lık bir oranla "Katılıyorum", 35 kişi % 53,80'lik oranla "Tamamen Katlıyorum" cevabını vermiştir. Tabloya bakılınca mekânların tarih için laboratuvar görevi göreceği fikri katılımcılar tarafından yoğunlukla belirtilmiştir. Özellikle lise öğretmenlerinin daha fazla bu görüşe sahip olduklarını görüyoruz. Bunda da muhtemelen öğrencilerin kavrama seviyeleri, algılama durumlarının etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira lise öğrencilerinin ilköğretim öğrencilerine nazaran tarihi mekânlardan yararlanma imkanı bulacağı sanılmaktadır. İlköğretimde görev yapan öğretmenlerin tarihi mekânları daha az kullanmaları düşüncesinin öğrencilerin bu mekânlarda sorumluluklarını alamama kaygısı olduğu ön plana çıkmaktadır. Grafik-3'te veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-4-GÖREV YAPILAN OKUL*EN ÖNEMLİ TARİHİ KAYNAK (Çapraz Tablo)

x	En önemli tarihi kaynak				
Görev Yapılan Okul	Arşiv vesikaları	Müzeler tarihi eserler	Hatıra seyahatname	Tarihi mekânlar	Toplam
İlköğretim	5	22	4	13	44
Yüzde	11,40%	50%	9,10%	29,50%	100%
Lise	6	7	2	6	21
Yüzde	28,60%	33,30%	9,50%	28,60%	100%
Toplam	11	29	6	19	65
	17,00%	44,60%	9,20%	29,20%	100%

GRAFİK-4-GÖREV APILAN OKUL * EN ÖNEMLİ TARİHİ KAYNAK

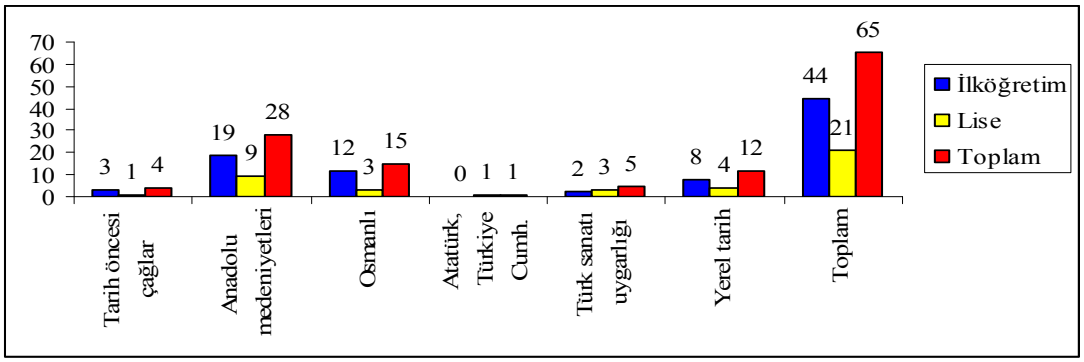
Tablo-4'te görüldüğü gibi, katılımcılardan; 11 kişi % 17,00'lık bir oranla "Arşiv Vesikaları", 29 kişi % 44,60'lık bir oranla "Müzeler ve Tarihi Eserler", 6 kişi % 9,20'lik bir oranla "Hatıra ve Seyahatnameler", 19 kişi % 29,20'lik bir oranla "Tarihi Mekânlar" cevabını vermiştir. Seçenekler arasında yer almasına rağmen hiçbir katılımcı "Ders Kitapları" ve "Ansiklopediler" seçeneğini belirtmemişlerdir. Yoğunlaşmanın daha fazla "Müzeler ve tarihi eserlerin kullanımı tarih öğretimine katkı sağlar" seçeneğinde olduğu görülmektedir. Verilen bu cevaplar "Müzelere yapılacak geziler tarih öğretimine katkı sağlar mı?" amacına katkı sunduğu ortadadır. Yine bu yoğunlaşma "Müzeler ve tarihi eserlerin kullanımı tarih öğretimine katkı sağlar" hipotezimizi gerçekleştirmektedir. Müzelerden sonra en fazla yoğunlaşmanın görüldüğü "Tarihi Mekânlar" seçeneği ise "Tarihi mekânların, medeniyet unsurlarının tarih öğretiminde ki önemi" amacına yönelik olan amacımıza katkı sağladığı ve "Tarihi mekânların kullanımı tarih öğretimine katkı sağlayacaktır" hipotezimizin gerçekleştirdiği görülmektedir. "Arşiv vesikaları" ve "Hatıra ve Seyahatnameler" seçeneğinin fazla tercih edilmemiş olması kuvvetle muhtemel bu alandaki kaynaklara ulaşmanın zorluğu olduğu düşünülmektedir. "Ders Kitapları" ve

“Ansiklopediler” seçeneğinin hiç belirtilmemiş olması katılımcıların müzelere ve tarihi mekânlara daha fazla önem verdiğini kanıtlamaktadır. Bu yöndeki hipotezimizi de kuvvetlendirmektedir. İlköğretimde görev yapan öğretmenlerin “Müzeler” seçeneğinde daha fazla yoğunlaştığını görmekteyiz. Bitlis’teki Etnografya Müzesinin ve Ahlat Müzesinin tanınıyor olması bu yoğunlaşmanın en önemli nedeni olduğu görüşünü ortaya çıkartmaktadır. Zira açık uçlu sorulara verilen cevaplar içerisinde “Bitlis’te en fazla görülmesi gereken yerler” sorusuna katılımcıların çoğu “Ahlat Müzesi” ve “Bitlis Müzesi” olarak cevap vermişlerdir. İlköğretim çağındaki bireylerin tarihi mekânlara nazaran müzelerde sergilenen görsel materyallere daha fazla ilgi duydukları görüşünü ortaya çıkartmaktadır. Lise de görev yapan katılımcılar içerisinde kesif bir grubun “Arşiv Vesikaları” seçeneğini belirtmiş olması lisede ki öğretmenlerin “Tarih Bölümü” mezunu olmaları ve yazma eserleri ilköğretimde ki öğretmenlere nazaran daha fazla tanımaları etken olmuştur. “Tarihi mekân gezilerinin yapılması ile ilköğretim ve lise eğitim kademeleri arasında herhangi bir fark var mıdır?” problemine yönelik olarak liselerde ilköğretimlere nazaran tarihi mekân gezilerinin daha fazla yapılması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Grafik-4’te veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-5-HALEN HANGİ OKULDA GÖREVLİSİNİZ * HANGİ KONU İŞLENİRKEN TARİHİ MEKÂN GEZİLERİ YAPILMALIDIR? (Çapraz Tablo)

	Tarih öncesi	Anadolu medeniyetleri	Osmanlı	Cumh. Tarihi	Türk sanatı uygarlığı	Yerel tarih	Toplam
İlköğretim(f	3	19	12	0	2	8	44
Yüzde %	6,82 %	43,18 %	27,27 %	0,00	4,55 %	18,18 %	100
Lise (f)	1	9	3	1	3	4	21
Yüzde %	4,76 %	42,86 %	14,29 %	4,76 %	14,29 %	19,05 %	100
Toplam(f)	4	28	15	1	5	12	65
Yüzde %	6,15 %	43,08 %	23,08 %	1,54 %	7,69 %	18,46 %	100

GRAFİK-5-HALEN HANGİ OKULDA GÖREVLİSİNİZ * HANGİ KONU İŞLENİRKEN TARİHİ MEKÂN GEZİLERİ YAPILMALIDIR?

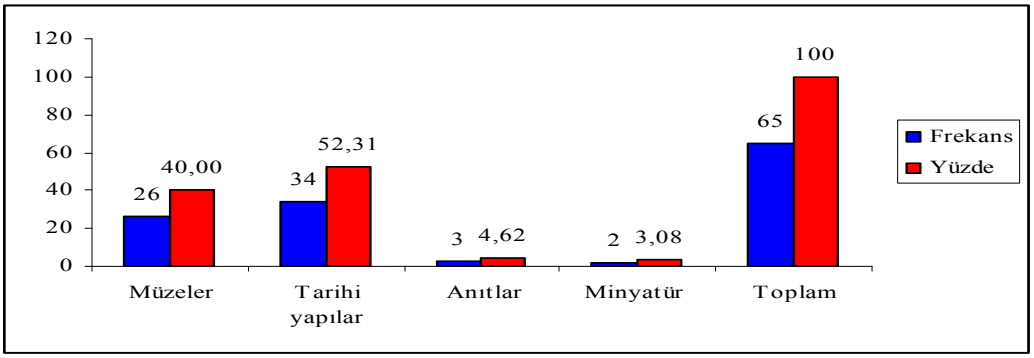
Tablo-5'te görüldüğü gibi "Hangi konu işlenirken tarihi mekân gezileri yapılmalıdır?" sorusuna; 4 kişi % 6,15'lik bir oranla "Tarih Öncesi Çağlar", 28 kişi % 43,08'lik bir oranla Anadolu Medeniyetleri", 15 kişi % 23,08'lik bir oranla "Osmanlı", 1 kişi % 1,54'lük bir oranla "Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi", 5 kişi % 7,69'luk bir oranla "Türk Sanatı ve Uygarlığı", 12 kişi % 18,46'lık bir oranla "Yerel Tarih" cevaplarını vermişlerdir. "Tarihi tarihi mekân gezilerinin hangi konular işlenirken yapılacağını belirlemek" problemine yönelik olarak şu sonuç ortaya çıkmaktadır. Tabloya bakıldığı zaman yoğunlaşmanın daha fazla "Anadolu Medeniyetleri" seçeneği ve "Osmanlı" seçeneği olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ankette diğer açık uçlu sorulara verilen cevaplardan yola çıkarak yörede bu dönemlere ait eserlerin ve medeniyet unsurlarının daha fazla olması olduğu anlaşılmaktadır. "Yerel Tarih" seçeneğinin orta düzeyde kalmış olması ders müfredatlarında yerel tarih konularının olmaması önemli bir etkendir. "Cumhuriyet tarihi" "Tarih Öncesi Çağlar" ile ilgili seçeneğin çok düşük düzeyde kalması bu döneme ait yörede herhangi bir tarihi mekân ve tarihi eserin olmaması önemli bir etkendir. Ortaya

çıkan sonuçlar; "Yaşanılan yörede tarihi eser ve tarihi mekânların ait olduğu döneme ilişkin bireylerde bu dönemlere ilişkin daha fazla bir ilgi oluşturmaktadır." hipotezimizin doğruluğunu da kanıtlamaktadır. Mekânların fazla olması bireylerin ilgisi ile doğru orantılıdır. Bununla beraber "Ders müfredatında yerel tarih konularına yer verilmelidir. Bu durum konular işlendiğinde tarihi mekân gezilerinin yapılmasını olumlu etkileyecektir." hipotezimizin geçerliliğini ispatlamaktadır. Yerel tarih konularının ders müfredatında fazla yer alması tarihi mekân gezilerinin de daha fazla yapılmasını sağlayacaktır. Bitlis yerel tarihi ile ilgili konuların ders müfredatında yer almaması bu durumun en önemli nedeni olduğu durumunu ortaya çıkarmaktadır. "Türk Sanatı ve Uygarlığı" seçeneğinin düşük düzeyde kalmış olması anketteki özellikle açık uçlu sorulara verilen cevaplar değerlendirildiğinde katılımcıların Ahlat gibi Türk Sanatı ve Uygarlığı bakımından önemli bir merkezi yeteri kadar tanımadığı düşüncesini doğurmuştur. Verilen cevaplara bakıldığında ilköğretim ve liseler de birbirine yakın sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Grafik-5'te veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-6- HANGİ MEKÂN DAHA FAZLA KATKI SUNAR?

	Frekans (f)	Yüzde %
Müzeler	**26**	**40,00**
Tarihi yapılar(Kale,Cami v.b)	**34**	**52,31**
Anıtlar	**3**	**4,62**
Minyatür gravür	**2**	**3,08**
Toplam	**65**	**100,00**

GRAFİK-6- HANGİ MEKÂN DAHA FAZLA KATKI SUNAR?

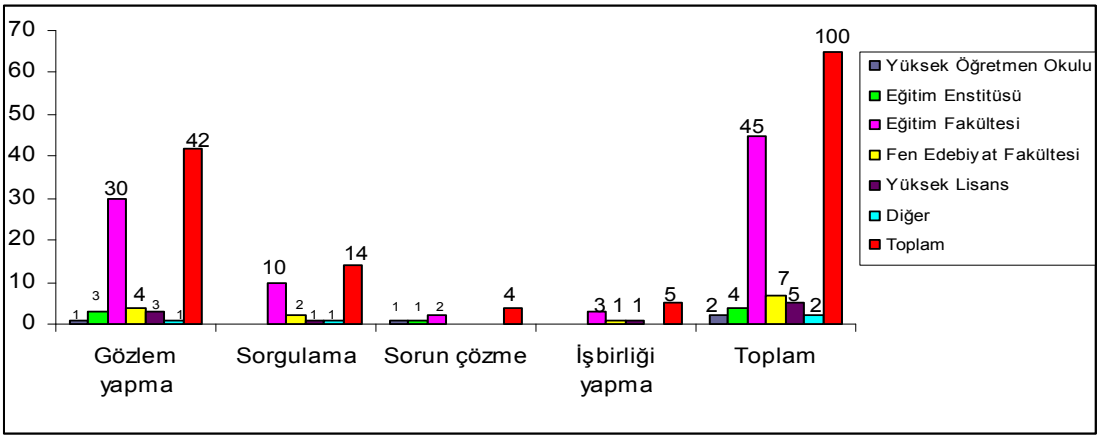

Tablo-6'da görüldüğü gibi, "Hangi mekân daha fazla katkı sunar?" sorusuna katılımcılar; 26 kişi % 40,00'lık bir oranla "Müzeler", 34 kişi % 52,31'lik bir oranla "Tarihi yapılar (Kale, cami v.b.), 3 kişi % 4,62'lik bir oranla "Anıtlar", 2 kişi % 3,08'lik bir oranla "Minyatür, gravür" cevabını vermişlerdir. Bu soruda yoğunlukla "Tarihi yapılar" seçeneği olarak belirtilmiştir. Daha sonra yoğunluklu olarak "Müzeler" seçeneği ön plana çıkmaktadır. Bu soruya verilen cevaplar, Tablo-4 ile karşılaştırıldığında farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Tablo-4'te "en önemli tarihi kaynak" sorusuna katılımcılar yoğunlukla "Müzeler" cevabını vermişken daha fazla katkı sunan mekân olarak "Tarihi yapılar" seçeneğinin ön plana çıkması tarihi yapılar ile ilgili unsurların daha etkin bir şekilde kullanılması olduğu ortaya çıkmaktadır. "Anıtlar" ve "Minyatür ve gravür" seçeneğinin çok düşük düzeyde kalması yörede bu tür unsurların olmamasıdır. Aynı zamanda verilen cevaplar "Müzelere yapılacak geziler tarih öğretimine katkı sağlar mı?" amacına yöneliktir. " Bu cevaplar "Yaşanılan yörede tarihi eser ve tarihi mekânların ait olduğu döneme ilişkin bireylerde bu dönemlere ilişkin daha fazla bir ilgi oluşmaktadır." ve "Müzeler ve tarihi eserlerin kullanımı tarih öğretimine katkı sağlar." hipotezimizi geçerli kılmaktadır. Grafik-6'da veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-7- TARİHİ MEKÂN GEZİLERİNDE KAZANILACAK EN ÖNEMLİ BECERİ * EN SON MEZUN OLDUĞUNUZ OKUL (Çapraz Tablo)

X	En son mezun olduğunuz okul						
En Önemli Beceri	Yüksek Öğretmen Okulu	Eğitim Enstitüsü	Eğitim Fakültesi	Fen Edebiyat Fakültesi	Yüksek Lisans	Diğer	Toplam
Gözlem yapma	1	3	30	4	3	1	42
% Yüzde	**2,38**	**7,14**	**71,43**	**9,52**	**7,14**	**2,38**	**100**
Sorgulama	0	0	10	2	1	1	14
% Yüzde	**0,00**	**0,00**	**71,43**	**14,29**	**7,14**	**7,14**	**100**
Sorun çözme	1	1	2	0	0	0	4
% Yüzde	**25,00**	**25,00**	**50,00**	**0,00**	**0,00**	**0,00**	**100**
İşbirliği yapma	0	0	3	1	1	0	5
% Yüzde	**0,00**	**0,00**	**60,00**	**20,00**	**20,00**	**0,00**	**100**
Toplam	2	4	45	7	5	2	65
% Yüzde	**3,08**	**6,15**	**69,23**	**10,77**	**7,69**	**3,08**	**100**

GRAFİK-7- TARİHİ MEKÂN GEZİLERİNDE KAZANILACAK EN ÖNEMLİ BECERİ * EN SON MEZUN OLDUĞUNUZ OKUL

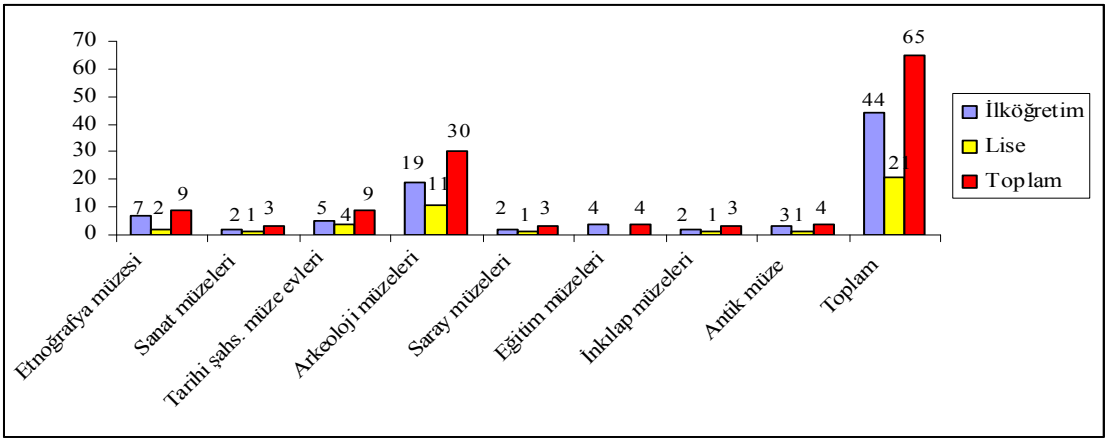
Tablo-7'de görüldüğü gibi, "Tarihi mekân gezilerinde kazanılacak en önemli beceri * En son mezun olduğunuz okul" sorularına verilen cevaplar çapraz tablo ile değerlendirildiğinde; katılımcılardan; "Yüksek Öğretmen Mezunu" olan toplam 2 kişiden 1 kişi % 2,38'lik bir oranla "Gözlem Yapma", 1 kişi % 25,00'lık bir oranla "Sorun çözme" cevabını, "Eğitim Enstitüsü" mezunu olan toplam 4 kişiden 3 kişi % 7,14'lük bir oranla "Gözlem yapma", 1 kişi % 25'lik bir oranla "Sorun çözme" cevabını, "Eğitim Fakültesi" mezunu olan toplam 45 kişiden 30 kişi % 71,43'lük bir oranla "Gözlem yapma", 10 kişi % 71,43'lük bir oranla "Sorgulama", 2 kişi % 50,00'lık bir oranla "Sorun çözme", 3 kişi % 60,00'lık bir oranla "İşbirliği Yapma" cevabını, "Fen Edebiyat Fakültesi" mezunu olan 7

kişiden 4 kişi % 9,52'lik bir oranla "Gözlem yapma", 2 kişi % 14,29'luk bir oranla "Sorgulama", 1 kişi % 20,0'lık bir oranla "İşbirliği Yapma" cevabını, "Yüksek Lisans Mezunu" olan 5 kişiden 3 kişi % 7,14'lük bir oranla "Gözlem yapma", 1 kişi % 7,14'lük bir oranla "Sorgulama", 1 kişi % 20,00'lık bir oranla "İşbirliği Yapma" cevabını vermişlerdir. Yoğunlaşmanın genelde "gözlem yapma" seçeneğinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum tarihi mekânların, öğrencileri karşılaştırma yapmaya ve gözlem yapma suretiyle yaşama dair yeni düşünceler geliştirmesine katkıda bulunduğu gerçeğini kanıtlamaktadır. "Sorun çözme " ve "İşbirliği Yapma" seçeneklerinin oldukça düşük düzeyde seçilmesi, tarihi mekân gezilerinin öncelikli amaçlarından biri olmadığını göstermektedir. "Sorgulama" seçeneği orta düzeyde seçilmiş ve eleştiren, soru soran öğrenci tipinin yetişmesinde katkı sunduğu gerçeğini kanıtlamaktadır. Eğitim fakültesi mezunu olan katılımcıların, tarih öğretiminin hedeflerine ulaşılması konusunda gözlem yapma ve sorgulama seçeneklerini daha fazla belirttiği görülmektedir. Grafik-7'de veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-8-HALEN GÖREV YAPILAN OKUL*HANGİ TİP MÜZE DAHA YARARLI (Çapraz Tablo)

	Etnoğrafya müzesi	Sanat müzeleri	Tarihi şahs. müze evleri	Arkeoloji müzeleri	Saray müzeleri	Eğitim müzeleri	İnkılap müzeleri	Antik müze	Toplam
İlköğretim	7	2	5	19	2	4	2	3	44
Yüzde %	15,91%	4,55%	11,36%	43,18%	4,55%	9,09%	4,55%	6,82%	100
Lise	2	1	4	11	1	0	1	1	21
Yüzde %	9,52%	4,76%	19,05%	52,38%	4,76%	0,00	4,76%	4,76%	100
Toplam	9	3	9	30	3	4	3	4	65
Yüzde %	13,85%	4,62%	13,85%	46,15%	4,62%	6,15%	4,62%	6,15%	100

GRAFİK-8-HALEN GÖREV YAPILAN OKUL*HANGİ TİP MÜZE DAHA YARARLI

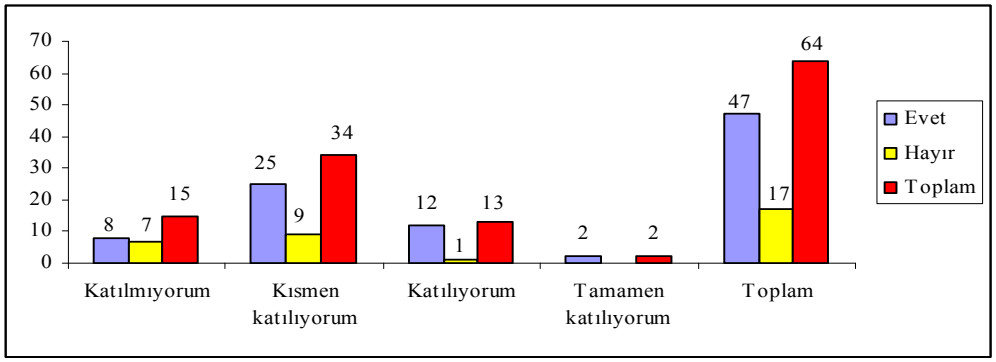
Tablo-8'de görüldüğü gibi, "Hangi tip müze daha yararlıdır" sorusuna; 9 kişi % 13,85'lik bir oranla "Etnografya Müzesi", 3 kişi % 4,62'lik bir oranla "Sanat Müzeleri", 9 kişi % 13,85'lik bir oranla "Tarihi Şahsiyetlere Ait Müze Evleri", 30 kişi % 46,15'lik bir oranla "Arkeoloji Müzeleri", 3 kişi % 4,62'lik bir oranla "Saray Müzeleri", 4 kişi % 6,15'lik bir oranla "Eğitim Müzeleri", 3 kişi, % 4,62'lik bir oranla "İnkılap Müzeleri", 4 kişi % 6,15'lik bir oranla "Antik Müze" seçeneğini belirtmişlerdir. Yoğunlaşmanın "Arkeoloji Müzeleri" seçeneğinde yoğunlaştığı, daha sonra "Etnografya Müzesi" ve "Tarihi Şahsiyetlere Ait Müze Evleri" seçeneğinde kısmi bir yoğunlaşmanın olduğu, diğer seçeneklerde ise düşük düzeyde bir seçim olduğu görülmektedir. Arkeoloji müzelerinde yoğunlaşmanı olmasının nedeni kuvvetle muhtemel Ahlat'ta bulunan müzenin biliniyor ve tanınıyor olmasıdır. Bunun yanında Bitlis il merkezinde bulunan Etnografya müzesinin varlığı kısmi yoğunlaşmanın nedeni olduğu düşünülmektedir. Anadolu medeniyetlerine ait buluntuların ve görsellerin yoğunlukla sergilendiği arkeoloji müzeleri özellikle Anadolu

Medeniyetleri ile ilişkilendirilmektedir. Tablo-5'te ki verilerde bu düşünceyi desteklemekte ve tarihi mekân gezilerinin daha çok bu konular işlenirken yapılacağı düşüncesi ile Arkeoloji müzelerinde yoğunlaşmanın olması iki problem arasında paralel bir ilişki olduğunu göstermektedir. Arkeolojik buluntuların öğrencilerin daha fazla dikkatini çektiği ve daha fazla öğretici olduğundan bu müzelere yapılan gezilerin faydalı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum "Müzeler ve tarihi eserlerin kullanımı tarih öğretimine katkı sağlar" ve "Tarih öğretiminde görsel unsurlara yer verilmelidir. Böylece tarih derslerinin ezberci, monoton ve sıkıcı algısı ortadan kalkacaktır. Tarih öğretimi ile tarihi mekânlar arasında doğrudan bir ilişki vardır." hipotezlerimizi gerçekleştirmektedir. Ayrıca "Müzelere yapılacak geziler tarih öğretimine katkı sağlar mı?" probleminin çözümüne de olumlu anlamda katkı sağlamaktadır. Diğer seçeneklerin oranının düşük olması yörede bu tarz müzelerin olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Grafik-8'de veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-9- DERSLERİ YEREL TARİHLE İLİŞLİNDİRME* BİTLİS'TE Kİ TARİHİ YERLERİ YETERİ KADAR TANIMA. (Çapraz Tablo)

	Bitlis'teki tarihi eserleri yeteri kadar tanıyorum.				
Cevap	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	Toplam
Evet (f)	8	25	12	2	47
Yüzde%	17,02 %	53,19 %	25,53 %	4,26 %	100
Hayır(f)	7	9	1	0	17
Yüzde%	41,18 %	52,94 %	5,88 %	0,00	100
Toplam	15	34	13	2	64
Yüzde%	23,44 %	53,13 %	20,31 %	3,13 %	100

GRAFİK -9- DERSLERİ YEREL TARİHLE İLİŞLİNDİRME*BİTLİS'TE Kİ TARİHİ YERLERİ YETERİ KADAR TANIMA.

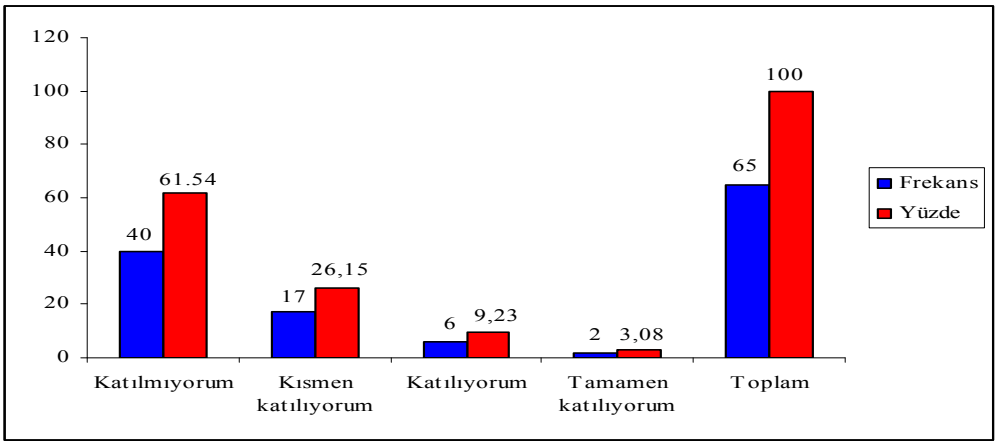

Tablo-9'da görüldüğü gibi, "Dersleri yerel tarihle ilişkilendirme ve Bitlis'teki tarihi yerleri yeteri kadar tanıma" sorularının çapraz tablo suretiyle yapılan değerlendirmesinde; 15 kişi % 23,44'lük bir oranla "Katılmıyorum", 34 kişi % 53,13'lük bir oranla "Kısmen Katılıyorum", 13 kişi % 20,31'lik bir oranla "Katılıyorum" cevabını verirken 2 kişi % 3,13'lük bir oranla "Tamamen Katılıyorum" cevabını vermişlerdir. Dersleri yerel tarihle ilişkilendirme sorusuna olumlu cevap veren katılımcıların Bitlis'teki tarihi mekânları kısmen de olsa tanıdığı sonucuna varılmaktadır. Dersleri yerel tarihle ilişkilendirme sorusuna olumsuz cevap verenlerin mekânları da yeteri kadar tanımadığı görülmektedir. "Bitlis ve çevresinde ki tarihi mekânların kullanımının tarih öğretimine özellikle yerel tarih öğretimine katkısı önemli midir?" amacımızın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan sonuç "Ders öğretmenlerinin görev yaptığı yörede ki tarihi mekânları ve medeniyet unsurlarını yeterince tanıması veya tanımaması, derslerinde tarih öğretimine fayda sağlamayabilmesi ile doğrudan ilişkilidir." hipotezimi gerçekleştirmektedir. Böylece, yaşanılan yörede ki tarihi mekânları tanıma ile dersleri yerel tarihle ilişkilendirme arasında paralel ve anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Grafik-9'da veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO -10- TATVAN'DA ÇÖPLÜK MEVKİİNDEKİ ANTİK KENT VE AHLAT MADAVANS ÖĞRENCİLER TARAFINDAN TANINMAKTADIR.

Cevap	Frekans (f)	Yüzde %
Katılmıyorum	40	61,54 %
Kısmen katılıyorum	17	26,15 %
Katılıyorum	6	9,23 %
Tamamen katılıyorum	2	3,08 %
Toplam	65	100

GRAFİK -10- TATVAN'DA ÇÖPLÜK MEVKİİNDEKİ ANTİK KENT VE AHLAT MADAVANS ÖĞRENCİLER TARAFINDAN TANINMAKTADIR.

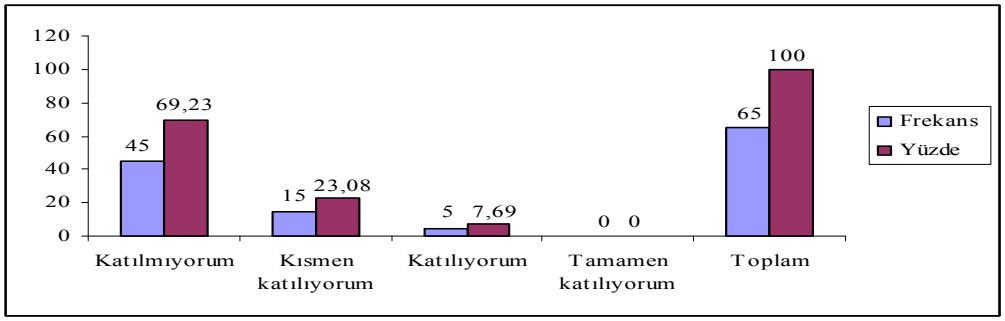

Tablo-10'da görüldüğü gibi, "Tatvan'da çöplük mevkiinde ki antik kent ve Ahlat Madavans öğrenciler tarafından tanınmaktadır" sorusuna katılımcılar; 40 kişi % 61,54'lük bir oranla "Katılmıyorum", 17 kişi % 26,15'lik bir oranla "Kısmen Katılıyorum", 6 kişi % 9,23'lük bir oranla "Katılıyorum", 2 kişi ise % 3,08'lik bir oranla "Tamamen Katılıyorum" cevabını vermişlerdir. Sonuçlardan anlaşılacağı üzere, bahsi geçen mekânların öğrenciler tarafından yeteri kadar tanınmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Sonuçlar, "Öğrencilerin tarihi mekân bilgileri ne düzeydedir? Bu düzeyin seviyesi tarih öğretimi ile nasıl ilişkilendirilebilir?" amacının çözümüne katkı sağlamaktadır. Tarih öğretiminden istenilen faydanın sağlanabilmesi için öğrencilerin tarihi mekânları tanıma düzeyinin yükseltilmesi gereğini de ortaya koymaktadır. Sonuçlar değerlendirildiğinde "Tarihi mekânların yeterince tanıtılması öğrencilerde ve öğretmenlerde bu alanlara yönelik ilgiyi arttıracaktır. Böylece derslere olan ilgi ve fayda da artacaktır." hipotezimizin gerçekleştiği görülmektedir. Grafik-9'da veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO -11- TATVAN'DA BULUNAN ŞAHMİRAN, KALETEPE VE TATVAN KALESİ HAKKINDA YETERLİ BİLGİYE SAHİBİM. (Frekans)

Cevap	Frekans (f)	Yüzde %
Katılmıyorum	45	69,23 %
Kısmen katılıyorum	15	23,08 %
Katılıyorum	5	7,69 %
Tamamen katılıyorum	0	0,00
Toplam	65	100 %

GRAFİK -11- TATVAN'DA BULUNAN ŞAHMİRAN, KALETEPE VE TATVAN KALESİ HAKKINDA YETERLİ BİLGİYE SAHİBİM.

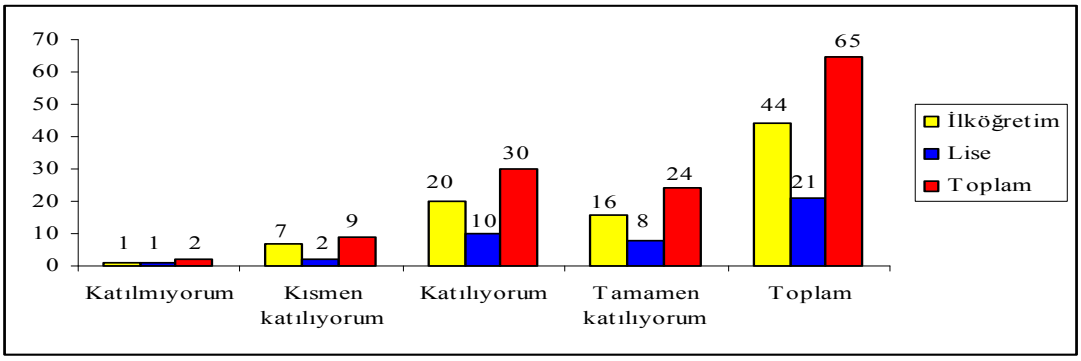

Tablo-11'de görüldüğü gibi, "Tatvan'da bulunan Şahmiran, Kaletepe ve Tatvan Kalesi hakkında yeterli bilgiye sahibim" sorusuna; 45 kişi % 69,23'lük bir oranla "Katılmıyorum", 15 kişi % 23,08'lik bir oranla "Kısmen Katılıyorum", 5 kişi % 7,69'luk bir oranla "Katılıyorum" cevabını vermişken bu soruya hiçbir katılımcı "Tamamen Katılıyorum" seçeneğini belirtmemişlerdir. Sonuçlardan anlaşılacağı üzere, Tatvan'da ismi geçen tarihi mekânların yoğunlukla tanınmadığı ortaya çıkmaktadır. Dikkat çekici husus, ismi geçen mekânları tüm yönleriyle tanıyan bir katılımcının olmamasıdır. Bunun en önemli nedeni, açık uçlu sorular da değerlendirildiğinde; kuvvetle muhtemel bu mekânların hali hazırda görülebilecek ve ziyaret edilebilecek durumda olmaması, ciddi bir şekilde tahribata uğramış olması, Tatvan'ın yeni kurulan bir şehir olduğu ve bu nedenle tarihi mekânların bulunmadığı algısı olduğu düşünülmektedir. Bu sonuçlar, "Tarihi mekânları tanıyıp tanımama gibi faktörlerin, öğretmenlerin rolü ve yapacağı çalışmalar arasında bir ilişki var mıdır?" amacımızı gerçekleştirmektedir. Tarihi mekânların tanınması, bu mekânların derslerde kullanılmasını ve bireylerde "yerel tarih" ve "tarih" bilincini arttıracağı hipotezimizi de kanıtlamaktadır. Aynı zamanda bu sonuçlar "Ders öğretmenleri görev yaptığı alanda ki tarihi mekânları tanıyıp tanımama ve yerel tarih ile ilişkilendirme ve dersleri daha ilgi çekici yapabilme arasında ilişki var mıdır?" hipotezimize katkıda bulunmakta ve tarihi mekânların tanınmasını zaruri hale getirmektedir. Grafik-11'de veriler oransal ifade edilmiştir.

TABLO-12- GÖREV YAPILAN OKUL * ÖĞRETMENLER TARİHİ MEKÂN GEZİLERİNİ PLANLAMALI VE YAPMALIDIR. (Çapraz Tablo)

	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	Toplam
İlköğretim	1	7	20	16	44
Yüzde %	2,27 %	15,91 %	45,45 %	36,36 %	100
Lise	1	2	10	8	21
Yüzde %	4,76 %	9,52 %	47,62 %	38,10 %	100
Toplam	2	9	30	24	65
Yüzde %	3,08 %	13,85 %	46,15 %	36,92 %	100

GRAFİK-12- GÖREV YAPILAN OKUL * ÖĞRETMENLER TARİHİ MEKÂN GEZİLERİNİ PLANLAMALI VE YAPMALIDIR.

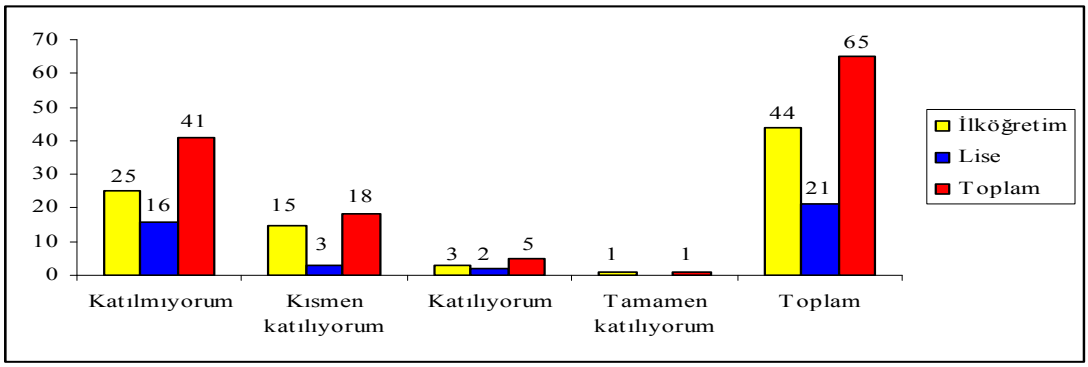

Tablo-12'da görüldüğü gibi, "Görev yapılan okul" bağlamında "Öğretmenler Tarihi Mekân Gezilerini Planlamalı ve Yapmalıdır" sorusuna katılımcılar; 2 kişi % 3,08'lik bir oranla "Katılmıyorum", 9 kişi % 13,85'lik bir oranla "Kısmen Katılıyorum", 30 kişi % 46,15'lik bir oranla "Katılıyorum", 24 kişi ise % 36,92'lik bir oranla "Tamamen Katılıyorum" cevabını vermişlerdir. Anlaşılacağı üzere, ilköğretim ve lise öğretmenlerinin tarihi mekân gezilerinin planlanması ve yapılması konusu arasında paralel bir ilişki olduğu görülmekte ve olumlu cevap verdikleri görülmektedir. Yoğunlaşmanın genelde tarihi mekân gezilerinin planlanması ve yapılması seçeneklerinde olduğu görülmektedir. Sonuçlar "Tarihi mekân gezilerinin yapılması ile ilköğretim ve lise eğitim kademeleri arasında herhangi bir fark var mıdır?" amacımızı gerçekleştirmekte ve eğitim kademeleri arasında fark olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda sonuçlar "Tarih öğretiminde görsel unsurlara yer verilmelidir. Böylece tarih derslerinin ezberci, monoton ve sıkıcı algısı ortadan kalkacaktır. Tarih öğretimi ile tarihi mekânlar arasında doğrudan bir ilişki vardır." hipotezimize katkıda bulunmaktadır. Grafik'12'de veriler oransal olarak iade edilmiştir.

TABLO -13- GÖREV YAPILAN OKUL * ÖĞRENCİLER BİTLİS'TE Kİ TARİHİ MEKÂNLAR HAKKINDA YETERLİ BİLGİYE SAHİPTİR. (Çapraz Tablo)

	Katılmıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum	Toplam
İlköğretim(f)	25	15	3	1	44
Yüzde %	56,82 %	34,09 %	6,82 %	2,27 %	100
Lise (f)	16	3	2	0	21
Yüzde %	76,19 %	14,29 %	9,52 %	0,00	100
Toplam (f)	41	18	5	1	65
Yüzde %	63,08 %	27,69 %	7,69 %	1,54 %	100

GRAFİK -13- GÖREV YAPILAN OKUL * ÖĞRENCİLER BİTLİS'TE Kİ TARİHİ MEKÂNLAR HAKKINDA YETERLİ BİLGİYE SAHİPTİR.

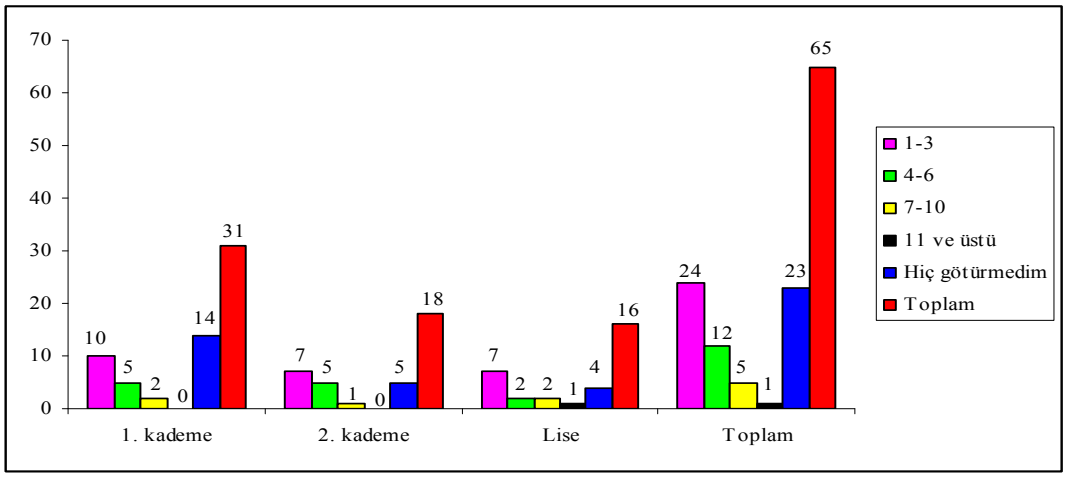
Tablo-13'da görüldüğü gibi, "Görev yapılan okul" bağlamında "Öğrenciler Bitlis'teki Tarihi Mekânlar Hakkında Yeterli Bilgiye Sahiptir." sorusuna katılımcılar; 41 kişi % 63,08'lik bir oranla "Katılmıyorum", 18 kişi % 27,69'luk bir oranla "Kısmen Katılıyorum", 5 kişi % 7,69'luk bir oranla "Katılıyorum", 1 kişi ise % 1,54'lük bir oranla "Tamamen Katılıyorum" cevabını vermişlerdir. Yoğunlaşmanın özellikle "Katılmıyorum" seçeneğinde olduğu, bu oranın liselerde, ilköğretim okullarına nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Sonuçlar "İlköğretim ve liselerde ki öğrencilerin yaşadıkları yörede ki tarihi mekânları tanıyıp tanımadıklarının öğretmenler tarafından gözlemlenmesi ve öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerinin önemi ve yerel tarihe ilgileri ne düzeydedir?" amacımızı gerçekleştirmekte ve öğrencilerin tarihi mekânları tanımadıkları öğretmenler tarafından gözlemlenmiş yine açık uçlu sorulara verilen cevaplar değerlendirilerek yerel tarihe olan ilginin arttırılması tarihi mekân gezilerinin yapılması ve tanıtılması ile ilgili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Sonuçlar "Öğrencilerin yaşadıkları yörede ki tarihi mekânları tanıması, öğrencilerin derse karşı ilgisini arttırmakta ve hazır bulunuşluk düzeylerini olumlu etkilemektedir." hipotezimize katkıda bulunmaktadır.

Grafik-13'de veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-14- ÖĞRENCİLİK YILLARINDA HANGİ EĞİTİM KADEMESİNDE GİTĞİNİZ TARİHİ MEKÂNLARI HATIRLAMAKTASINIZ* ÖĞRETMENLİĞİNİZ BOYUNCA ÖĞRENCİLERİ KAÇ DEFA TARİHİ MEKÂNLARA GÖTÜRDÜNÜZ? (Çapraz Tablo)

	1-3	4-6	7-10	11 ve üstü	Hiç götürmedim	Toplam
1.kademe(f)	10	5	2	0	14	31
Yüzde %	32,26 %	16,13 %	6,45 %	0,00	45,16 %	100
2. kademe(f)	7	5	1	0	5	18
Yüzde %	38,89 %	27,78 %	5,56 %	0,00	27,78 %	100
Lise (f)	7	2	2	1	4	16
Yüzde %	43,75 %	12,50 %	12,50 %	6,25 %	25,00 %	100
Toplam (f)	24	12	5	1	23	65
Yüzde %	36,92 %	18,46 %	7,69 %	1,54 %	35,38 %	100

GRAFİK-14- ÖĞRENCİLİK YILLARINDA HANGİ EĞİTİM KADEMESİNDE GİTĞİNİZ TARİHİ MEKÂNLARI HATIRLAMAKTASINIZ* ÖĞRETMENLİĞİNİZ BOYUNCA ÖĞRENCİLERİ KAÇ DEFA TARİHİ MEKÂNLARA GÖTÜRDÜNÜZ?

Tablo-14'da görüldüğü gibi, "Öğrencilik Yıllarında Hangi Eğitim Kademesinde Gittiğiniz Tarihi Mekân Gezilerini Hatırlamaktasınız?" bağlamında "Öğretmenliğiniz boyunca Öğrencileri Kaç Defa Tarihi Mekânlara Götürdünüz?" sorusuna katılımcılar; 24 kişi % 36,92'lik bir oranla "1-3 Defa", 12 kişi % 18'46'lık bir oranla "4-6 Defa", 5 kişi % 7,69'luk bir oranla "7-10 defa", 1 kişi % 1,54'lük bir oranla "11 ve Üstü", 23 kişi ise "Hiç Götürmedim" cevabını vermişlerdir. Aynı zamanda 31 kişi "I. Kademe", 16 kişi "II. Kademe", 16 kişi ise "Lise" döneminde gittiği tarihi mekân gezlerini hatırlamaktadır. Yoğunlaşmanın genelde "Hiç Götürmedim" seçeneği ile "1-3 Defa" seçeneklerinde olduğu görülmektedir. "11 ve Üstü" seçeneğinde çok düşük bir seçimin olduğu anlaşılmaktadır.

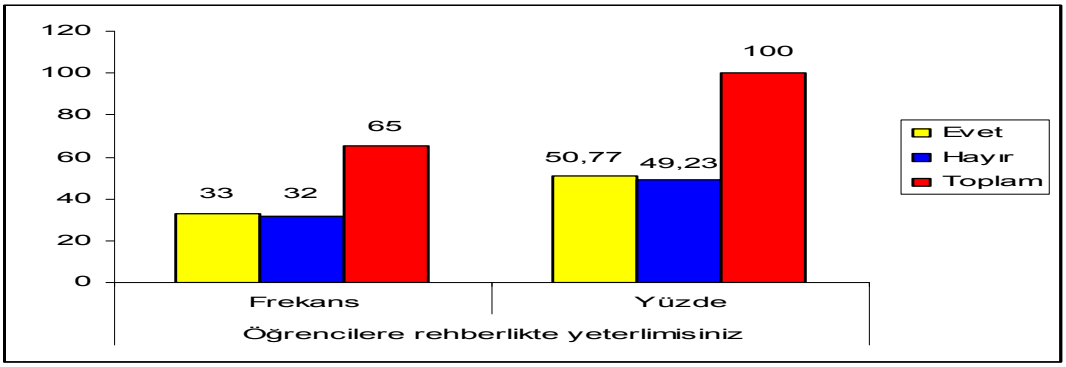
Sonuçlara göre, "Eğitim hayatları süresince, gerek ilk ve orta ve gerekse akademik eğitimleri sürecinde tarihi mekânların kullanılıp kullanılmadığı; eğitimi sürecinde tarihi mekân gezilerine katılmış öğretmenlerin tarihi mekân gezilerine katılmayan öğretmenlere nazaran tarihi mekân gezilerini yapabilmeleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" amacımız değerlendirildiğinde aralarında anlamlı bir ilişki olduğu, genelde eğitim sürecinde gezileri hatırlayan katılımcıların tarihi mekân gezilerine daha fazla önem verdiği anlaşılmaktadır. Özellikle lise yıllarında mekân gezilerini hatırlayan katılımcıların daha fazla mekân gezilerine önem verildiği görülmektedir. I. Kademe döneminde yapılan gezileri hatırlayan katılımcıların mekân gezilerine olan ilgilerinin daha düşük düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Sonuçlar "Öğretmenlerin, eğitim sürecinde tarihi mekâna gezi yapmış olması, öğretmenlerin derslerinde tarihi mekânlara gezi yapması arasında paralel bir ilişki vardır." hipotezimizin gerçekleştirmektedir.

Grafik'14'te veriler oransal olarak iade edilmiştir.

TABLO-15- TARİHİ MEKÂN GEZİLERİNDE ÖĞRENCİLERE REHBERLİK EDECEK KADAR KENDİNİZİ YETERLİ BULUYORMUSUNUZ? (Frekans)

	Öğrencilere rehberlikte yeterli misiniz?	
Cevap	**Frekans (f)**	**Yüzde %**
Evet	**33**	**50,77 %**
Hayır	**32**	**49,23 %**
Toplam	**65**	**100**

GRAFİK-15- TARİHİ MEKÂN GEZİLERİNDE ÖĞRENCİLERE REHBERLİK EDECEK KADAR KENDİNİZİ YETERLİ BULUYORMUSUNUZ?

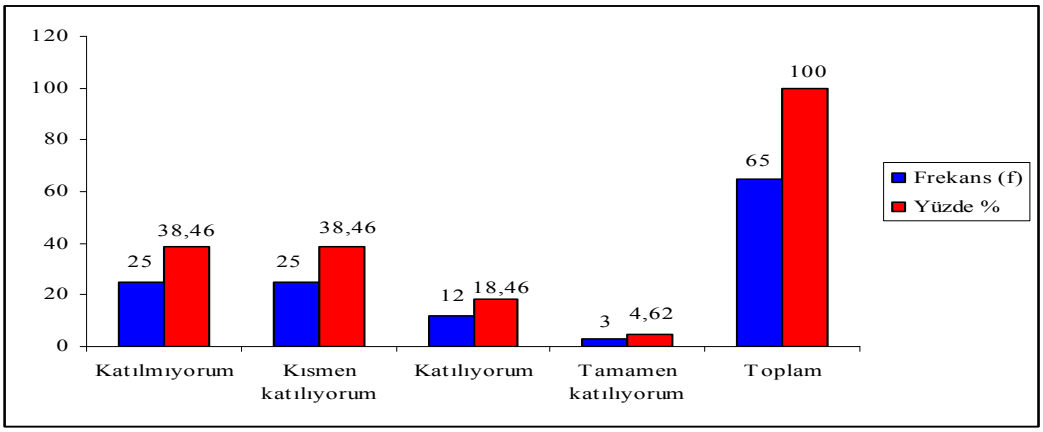
Tablo-15'te görüldüğü gibi, "Tarihi Mekân Gezilerinde Öğrencilere rehberlik Edecek Kadar Kendinizi Yeterli Buluyor musunuz?" sorusuna katılımcılar; 33 kişi % 50,77'lik bir oranla "Evet" cevabını verirken, 32 kişi % 49,23'lük bir oranla "Hayır" cevabını vermiştir. Dengeli bir dağılımın olduğu görülmektedir. Cevapların birbirine yakın olması öğretmenlerin rehberlik etme konusunda yeterli oldukları gibi bir sonucu ortaya çıkartmaktadır. Böylece, Bitlis ve Tatvan'da ki tarihi alanların ne kadar tanındığı ve öğretmenlerin bu konuda ne kadar yeterli oldukları hususu sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu sonuçlarla "Tarihi mekân gezilerinde öğretmenlerin yeterlilik düzeyleri, tarihi mekânları tanıyıp tanımama gibi faktörlerin, öğretmenlerin rolü ve yapacağı çalışmalar arasında bir ilişki var mıdır?" amacının gerçekleşmesi hedeflenmiş ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Sonuçlar "Ders öğretmenlerinin görev yaptığı yörede ki tarihi mekânları ve medeniyet unsurlarını yeterince tanıması veya tanımaması, derslerinde tarih öğretimine fayda sağlayabilmesi ile doğrudan ilişkilidir." hipotezinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur.

Grafik-15'te veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-16- BİTLİS İLE ÖZDEŞLEŞEN BEŞ MİNARE İLE İLGİLİ BİLGİ VE GÖRSELLER YETERLİDİR. (Frekans)

Cevap	Frekans (f)	Yüzde %
Katılmıyorum	25	38,46 %
Kısmen katılıyorum	25	38,46 %
Katılıyorum	12	18,46 %
Tamamen katılıyorum	3	4,62 %
Toplam	65	100

GRAFİK-16- BİTLİS İLE ÖZDEŞLEŞEN BEŞ MİNARE İLE İLGİLİ BİLGİ VE GÖRSELLER YETERLİDİR.

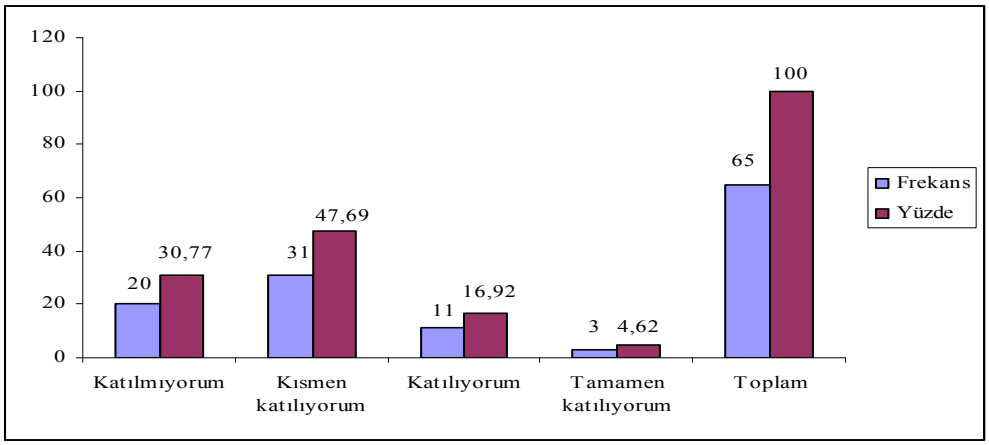
Tablo-16'da görüldüğü gibi, "Bitlis İle Özdeşleşen Beş Minare İle İlgili Bilgi ve Görseller Yeterlidir" sorusuna katılımcılar; 25 kişi % 38,46'lık bir oranla "Katılmıyorum", 25 kişi % 38,46'lık bir oranla "Kısmen Katılıyorum", 12 kişi % 18,46'lık bir oranla "Katılıyorum", 3 kişi ise % 4,62'lik bir oranla "Tamamen Katılıyorum" cevabını vermişlerdir. Yoğunlaşmanın "Katılmıyorum" ve "Kısmen Katılıyorum" seçeneklerinde olduğu görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde; "Beş Minare" ile ilgili bilgi ve görsellerin yeterli olmadığı görülmektedir. Bitlis ile özdeşleşen unsur olan beş minarenin tanıtımının ve görsellerin daha fazla kullanılması ve yerel tarih ile ilgili konuların ders müfredatlarına bırakılması gerekmektedir. Yerel tarih unsurlarının kullanılması bireylerde tarihe olan ilgiyi arttıracaktır. Ortaya çıkan sonuçlar, "Bitlis ve çevresinde ki tarihi mekânların kullanımının tarih öğretimine katkısı ne kadar önemlidir?" amacımızın çözümüne katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda, sonuçlar "Tarihi mekânların kullanılması ve yerel tarih ile ilişkilendirilmesi tarih öğretimine katkı sağlayacaktır." ve "Ders müfredatında yerel tarih konularına yer verilmelidir." hipotezlerimizin gerçekleşmesine katkıda bulunacaktır.

Grafik-16'da veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-17- ELEMAN KERVANSARAYI VE RESTORASYONU HAKKINDA YETERLİ BİLGİYE SAHİBİM. (Frekans)

Cevap	Frekans (f)	Yüzde %
Katılmıyorum	20	30,77 %
Kısmen katılıyorum	31	47,69 %
Katılıyorum	11	16,92 %
Tamamen katılıyorum	3	4,62 %
Toplam	65	100

GRAFİK-17- ELEMAN KERVANSARAYI VE RESTORASYONU HAKKINDA YETERLİ BİLGİYE SAHİBİM.

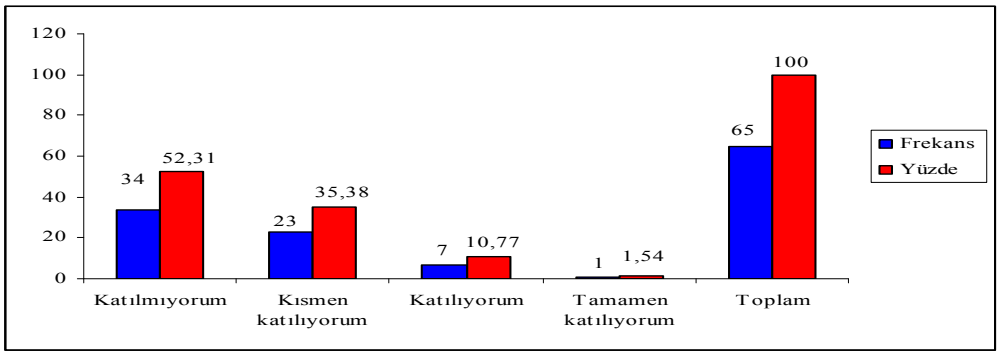
Tablo-17'de görüldüğü gibi, "Eleman Kervansarayı ve Restorasyonu Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim" sorusuna katılımcılar; 20 kişi % 30,77'lik bir oranla "Katılmıyorum", 31 kişi % 47,69'luk bir oranla "Kısmen Katılıyorum", 11 kişi % 16,92'lik bir oranla "Katılıyorum", 3 kişi ise % 4,62'lik bir oranla "Tamamen Katılıyorum" cevabını vermişlerdir. Yoğunlaşmanın "Katılmıyorum" ve "Kısmen Katılıyorum" seçeneklerinde olduğu görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde; yapılan restorasyon ve han hakkında katılımcıların yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Yeterli bilgi olmadığı için bu tür mekânlara geziler de yapılmadığı ve bu nedenle tarihi mekânların derslerde kullanılması mümkün olmamakta ve bireylerde de yerel tarih ve tarih bilinci de oluşamadığı düşünülmektedir. Sonuçlar, "Bitlis ve çevresinde ki tarihi mekânların kullanımının tarih öğretimine katkısı ne kadar önemlidir?" amacımızı gerçekleştirmeye katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda ortaya çıkan sonuçlar, "Tarihi mekânların kullanılması ve yerel tarih ile ilişkilendirilmesi tarih öğretimine katkı sağlayacaktır." hipotezimizi gerçekleştirmektedir.

Grafik-17'de veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-18- BİTLİS KALESİNDE YAPILAN KAZI ÇALIŞMALARI HAKKINDA YETERLİ BİLGİYE SAHİBİM. (Frekans)

Cevap	Frekans (f)	Yüzde %
Katılmıyorum	34	52,31 %
Kısmen katılıyorum	23	35,38 %
Katılıyorum	7	10,77 %
Tamamen katılıyorum	1	1,54 %
Toplam	65	100

GRAFİK-18- BİTLİS KALESİNDE YAPILAN KAZI ÇALIŞMALARI HAKKINDA YETERLİ BİLGİYE SAHİBİM.

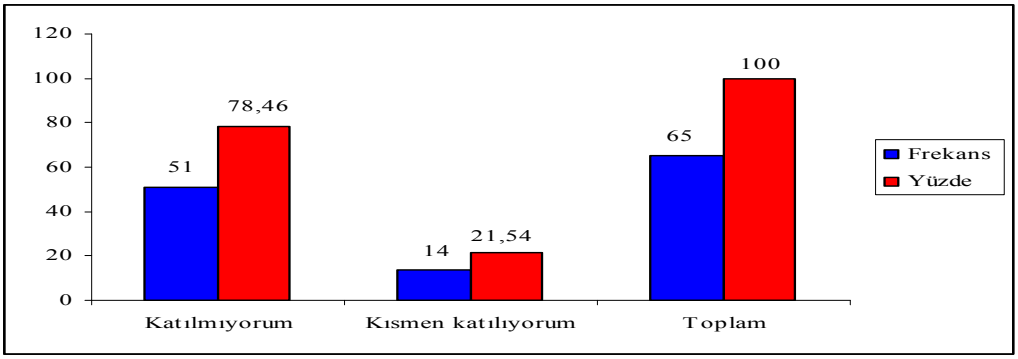
Tablo-18'de görüldüğü gibi, "Bitlis Kalesinde Yapılan Kazı Çalışmaları Hakkında Yeterli Bilgiye Sahibim sorusuna katılımcılar; 34 kişi % 52,31'lik bir oranla "Katılmıyorum", 23 kişi % 35,38'lik bir oranla "Kısmen Katılıyorum", 7 kişi % 10,77'lik bir oranla "Katılıyorum", 1 kişi ise % 1,54'lük bir oranla "Tamamen Katılıyorum" cevabını vermişlerdir. Yoğunlaşmanın "Katılmıyorum" ve "Kısmen Katılıyorum" seçeneklerinde olduğu görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde; Bitlis Kalesi gibi şehrin önemli tarihi mekânlarından biri olan kalede yapılan kazı çalışmaları hakkında katılımcıların pek fazla bir bilgiye sahip olmadıkları görülmektedir. Sonuçlar "Bitlis ve çevresinde ki tarihi mekânların kullanımının tarih öğretimine katkısı ne kadar önemlidir?" amacımızın çözümüne katkıda bulunacaktır. Aynı zamanda "Öğrencilerin yaşadıkları yörede ki tarihi mekânları tanıması, öğrencilerin derse karşı ilgisini arttırmakta ve hazır bulunuşluk düzeylerini olumlu etkilemektedir." Hipotezimizi gerçekleştirmektedir. Bitlis kalesi gibi şehir merkezinde yer alan ve kentin ismi ile ilgili iddialara da konu olan kale hakkında yapılacak kazı çalışmaları hakkında yeterli bilgilendirme yapılmalı ve yerel tarih konuları kapsamında değerlendirilerek mutlaka müfredata dahil edilmelidir. Böylece bireylerde tarih öğretimine olan bakışın ve algının değişebileceği düşünülmektedir.

Grafik-18'de veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

TABLO-19- TATVAN'DA BULUNAN TARİHİ MEKÂNLAR HAKKINDA YETERLİ TANITIM VE BİLGİLENDİRME YAPILMAKTADIR.(Frekans)

Cevap	Frekans(f)	Yüzde %
Katılmıyorum	51	78,46 %
Kısmen katılıyorum	14	21,54 %
Katılıyorum	0	0
Tamamen katılıyorum	0	0
Toplam	65	100

GRAFİK-19- TATVAN'DA BULUNAN TARİHİ MEKÂNLAR HAKKINDA YETERLİ TANITIM VE BİLGİLENDİRME YAPILMAKTADIR.

Tablo-19'da görüldüğü gibi, "Tatvan'da Bulunan Tarihi Mekânlar Hakkında Yeterli Tanıtım ve Bilgilendirme Yapılmaktadır" sorusuna katılımcılar; 51 kişi % 78,46'lık bir oranla "Katılmıyorum" cevabını vermişken 14 kişi % 21,54'lük bir oranla "Kısmen Katılıyorum", cevabını vermişlerdir. Yoğunlaşmanın tamamen "Katılmıyorum" ve "Kısmen Katılıyorum" seçeneklerinde olduğu ve katılımcıların tamamına yakını "katılmıyorum" seçeneğini belirttiği görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, soruya verilen cevaplar değerlendirildiğinde Tatvan'da ismi geçen tarihi mekânların tanınmadığı ve dolayısıyla tarih öğretiminde kullanılamadığı anlaşılmaktadır. Dikkat edilecek olursa diğer sorulara verilen cevaplar ile karşılaştırıldığında bu soruya verilen cevapların olumsuz olduğu ve olumlu cevap verilmediği görülmektedir. Bunun nedeninin ismi geçen tarihi mekânların kalıntılarının gün yüzüne çıkarılamamış olması, yapıların ciddi bir şekilde tahribata uğramış olması olduğu düşünülmektedir. Tatvan kentinin, henüz yakın zamanda kurulmuş bir kent olması algısının, kentte tarihi mekân olmadığı düşüncesinin doğmasına yol açtığı katılımcılarla yapılan sözlü görüşmelerden de anlaşılmaktadır. Tabloda ortaya çıkan sonucun bu bağlamda değerlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Grafik-19'da veriler oransal olarak ifade edilmiştir.

4.9. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Bu kısımda, araştırmanın sonuçlarına ve bu sonuçlar sonucunda elde edilen bulgulara dayalı olarak oluşturulan önerilere yer verilmiştir.

4.9.1. DEĞERLENDİRME

Tarih konularının öğretilmesinde tarihi yerlerin kullanımıyla ilgili bu araştırmada, katılımcıların eğitim durumları, mezuniyeti, kıdemi, çalıştıkları okul, öğretim düzeyi ve mekân bilgisine göre tarihi mekân ile tarih öğretimine ilişkin görüşleri bağlamında değerlendirme yapılmıştır.

Katılımcıların, Bitlis il merkezi ve Ahlat'ta ki tarihi mekânlar hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları görülmüş ancak Tatvan ilçesinde ki tarihi mekânlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. Genel olarak derslerde tarihi mekânların kullanılamadığı, ders öğretmenlerinin çoğunlukla öğrencileri tarihi mekânlara götüremediği, konuların yerel tarih ile ilişkilendirilemediği anlaşılmıştır. Her ne kadar katılımcıların tarihi mekân gezilerinin dersleri daha kalıcı kılacağı, tarih öğretimine daha fazla katkı sağlayacağı konusunda hemfikir oldukları görülmüş ise de tarihi mekân gezilerinin genellikle yapılamadığı görülmüştür.

Tarihi mekânların kullanılması ile yapılacak tarih öğretiminin, bu araştırma sonucunda akademik başarıyı ve derse karşı olan ilgiyi arttırdığı, tarih derslerinin daha çekici ve eğlenceli hale geldiği, görme, işitme ve dokunma duyularına hitap ettiğinden kalıcılığın arttığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca öğretmen merkezli öğretimden öğrenci merkezli öğretime geçilmesi gerekliliği, öğrencilerin tarihi mekân gezileri ile keşfederek öğrenme olanağına sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tarihi mekânların öğrenciler de merak uyandıracağı, bu merak doğrultusunda öğrencileri araştırmaya sevk edeceği, tarih öğretiminde gerek sınıfta ki uygulamalar ve özellikle tarihi yerlere yapılan geziler sırasında öğrenci merakları ve ilgilerinin artacağı sonucuna varılmıştır.

Ders öğretmenlerinin, yakın çevresinde ki tarih ve kültür varlıklarını tanıması gerekliliği ortaya çıkmaktadır ve böylece derslerle daha kolay ilişkilendirilebileceklerdir. Tarih derslerinin ezberci, monoton, sıkıcı yapısı ve algısının değiştirilebilmesi için yapılacak en önemli çalışmanın tarihi mekân gezileri olduğu anlaşılmıştır. Bu sayede

öğrenciler, görerek, yaşayarak, dokunarak, keşfederek, sorgulayarak, sentez yaparak ve en önemlisi hissederek derslere katılacaklar ve tarih dersleri daha kalıcı hale gelecektir.

Öğrencilerin tarihi mekân bilgilerinin fazla olmadığı görülmüştür. Öğrencilerde tarih bilincinin oluşturulabilmesi için tarihi yapıların, müzelerin, savaş alanlarının, medeniyet unsurlarının tanıtılmasının oldukça önemli olduğu anlaşılmıştır.

Tarih öğretiminde, müfredat konuları içerisinde yerel tarih konularına yer verilmemesi önemli bir eksikliktir. Bu eksiklikte öğrencilere olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Öğrencilerin derslere karşı olan ilgisi ile yerel tarih konularının müfredatta yer alması arasında paralel bir ilişki mevcuttur.

4.9.2. ÖNERİLER

Araştırmanın bu kısmında, araştırma bulgularına dayalı olarak geliştirilen öneriler bulunmaktadır.

1- Bu araştırmaya başlarken Bitlis'te tarihi mekânlarla öğretim ile ilgili çalışmalar incelenmiş, ancak yeterince çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bitlis, tarihi mekân bakımından oldukça zengin olmasına rağmen bu yerlerin özellikle tarih konularının öğretimi açısından yeterince ve gerektiği şekilde kullanılamadığı tespit edilmiştir. Yerel tarih öğretimi ve müze eğitimi ve tarihi mekânların tarih öğretiminde kullanılmasıyla ilgili çalışmalara ağırlık verilmelidir.

2- Tarih dersi müfredatı hazırlanırken yerel tarih konularına da yer verilmeli ve her bölgenin tarihi mekân ve medeniyet unsurları bu konular içerisinde yer almalı ve her bölgenin tarihi yerlerine uygun farklı programlar hazırlanmalıdır. Hazırlanacak ders programlarının, uygulanabilir olması ve bölgelerin sosyo-ekonomik yapısı dikkate alınarak hazırlanması gerekmektedir. Tarih programları, çevre tarihine göre ve çevrenin tarihi mirasına göre esnek olabilecek şekilde düzenlenmelidir. Örneğin; 7. Sınıf sosyal bilgiler dersinde "Osmanlı'da Eğitim Kurumları" konusu işlenirken medreseler ile ilgili olarak hazırlanan örnek ders etkinliği (bkz: EKLER- Örnek ders etkinliği) kullanılarak dersler daha kalıcı hale getirilmelidir. Yine, "Anadolu'nun feth"i konusu işlenirken, Ahlat ile ilgili tarihi alanlar ve görseller mutlaka kullanılmalıdır. "Vakıf" konusu işlenirken, Bitlis il merkezinde ki vakıf eserleri derslerde kullanılmalıdır.

3- Tarih dersi müfredat programları hazırlanırken, Talim Terbiye Kurulu uzmanlarından oluşturulacak bir ekip aracılığıyla tarihi yerlerin tespit edilmesi ve ders

müfredat programlarının buna göre hazırlanması, ders kitaplarında yerel tarih unsurlarına yer verilmesi, ders planlarının ve kılavuz kitapların buna göre hazırlanarak öğretmenlerin kullanımına sunulması sağlanmalıdır. Hazırlanacak plan, sunum ve broşürler teknolojik imkânlarda kullanılarak (özellikle internet) öğretmenlere ulaştırılabilir. Bu konuda internetin kullanımı oldukça etkili olacaktır. Bu unsur, tarihi yerlerle öğretimin en önemli bölümü olacaktır. Bu çalışmalar sayesinde gidilmesi ve ziyaret edilmesi zor olan yerler bile kolaylıkla ve eğlenceli bir şekilde öğrencilere tanıtılabilir.

4- Milli Eğitim Bakanlığınca, tarihi yerlerle öğretim programı hazırlanmalıdır. Bu program tarihi yerlerin gerek ilköğretim sosyal bilgiler müfredatında, gerekse ortaöğretim tarih dersi müfredatında kullanımıyla ilgili çalışmalar yapabilir. Ders planları yanında, broşürler, kaynak kitaplar, fotoğraf, resim ve belge arşivleri hazırlanabilir.

5- Tarih yerlerle öğretim yöntemiyle ilgili olarak; yerel tarih kaynakları sınıflandırılmalı ve müfredatla ilişkilendirilmelidir. Tarihi yerlere geziler yıllık programda zorunlu hale getirilmelidir.

6- Tarihi mekân ve medeniyet unsurları kullanılarak yapılacak tarih öğretiminde; her bölgede ziyaret edilebilecek tarihi mekânlar tespit edilebilir, bununla ilgili bilgiler tasnif edilip yayınlanabilir. Yapılacak müze ziyaretleri de belirlenip müze görevlileri ile işbirliği yapılarak öğretmenlerin hizmetine sunulabilir.

7- Üniversitelerde, Tarih Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümlerinde "Tarihi Yerlerle Öğretim" adıyla ders okutulabilir. Bu bölümlerde okuyan öğrencilere tarihi yerlerin tarih öğretiminde kullanılmasıyla ilgili bilgiler verilmelidir. Tarihi yerlere düzenlenecek gezilerin, tarihi yerlerle öğretim yöntemine uygun nasıl planlanması ve uygulanması ile ilgili bilgiler verilmeli ve örnek uygulamalar yapılmalıdır.

8- 2005 yılından itibaren Sosyal Bilgiler müfredatında yapılan değişiklikler öngörülen yapılandırmacı yaklaşıma uygun olmakla beraber öğretmen merkezli yaklaşımdan öğrenci merkezli yaklaşıma bir geçiş özelliği taşımaktadır. Böylece öğrenci keşfederek öğrenme fırsatını yakalamaktadır. Bir tarihçi gibi araştırma ve inceleme yaparak aynı zamanda eleştirel düşünme becerisini de kazanırlar. Bu doğrultuda öğretmenlerin tarihi yerlerle öğretim yöntemini eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullanmaları sağlanmalıdır.

9- Ders öğretmenlerine hizmet içi eğitim verilerek, tarihi yerlerin eğitim-öğretimde nasıl kullanılacağı, tarihi yerlerle öğretim ders planları ve tarihi yerlerle öğretim

yöntemine uygun alan gezilerinin nasıl düzenleneceği hakkında bilgiler verilebilir ve uygulamalar yaptırılabilir.

10- Yerel yöneticilerin yakın çevrede bulunan tarihi mekânların tanıtımı ile ilgili çalışmalar yapabilir, hem öğrencilere hem de ders öğretmenlerine yönelik tanıtım çalışmaları yapabilir. Yerel yöneticilerin, tarihi mekânlarda yapılacak restorasyon çalışmaları hakkında tanıtıcı çalışmalar yapmalı, tarihi mekânlarda sosyal ve kültürel etkinlikler yapmak suretiyle tarihi mekânların tanıtımına katkı sunmaları, her eğitim öğretim sezonu başında ders öğretmenlerine yönelik tarihi mekânları tanıtmak amacıyla geziler düzenlenmeli böylece ders öğretmenlerinin yakın çevresindeki tarihi mekânları tanıması sağlanmalıdır. Böylece yakın çevresindeki tarihi mekânları tanıyan ders öğretmenleri yerel tarih konuları işlenirken dersleri daha etkin bir şekilde işlenmesi sağlanabilir.

11- Yerel yöneticilerin ve okul idarelerinin tarihi mekânlara yapılacak geziler sırasında gerekli katkıları sağlamalı ve idari ve bürokratik prosedürleri azaltmalıdırlar. Özellikle tarihi mekân gezileri sırasında araç temini konusunda yaşanan sıkıntıların yerel yöneticiler tarafından giderilmesi gerekmektedir.

12- Tarih dersini çocuklara sevdirme, daha eğlenceli bir hale getirme ve tarih dersini ezbercilikten kurtarmak için son yıllarda yeni çalışmalar ve yöntemler kullanılmaktadır. Tarihi yerler, bir öğretim yöntemi olarak ele alınmalı ve literatüre " Tarihi Yerlerle Öğretim Yöntemi" olarak girmelidir.

13- Bitlis ilinin tarihi dokusunu ortaya çıkaracak çalışmalar yapılmalı, tarihi mekânların korunması ve restorasyon çalışmaları hızlandırılmalı, yapılacak restorasyon çalışmalarının aslına uygun yapılması sağlanmalı, Tatvan ilçesinde bulunan tarihi mekânlara yönelik tanıtım çalışmaları geliştirilmeli, Ahlat ilçesinde bulunan tarihi mekânların da il genelinde tanıtımının sağlanması amacıyla faaliyetlerin yapılması sağlanmalıdır. Bitlis Kalesi, Elaman hanı, Bitlis ile özdeşleşen "Beş Minare", Bitlis müzesi, Ahlat Meydan Mezarlığı, Ahlat müzesi ve diğer önemli tarihi mekân ve medeniyet unsurlarının tanıtımı mutlaka yapılmalıdır.

14- Yerel yöneticiler ve okul idareleri tarafından, sınıf ortamlarının uygun bir hale getirilmesi sağlanmalı, görsel unsurların kullanılabilmesi amacıyla "Sosyal Bilgiler Derslikleri" oluşturulmalı, sınıflarda bilgisayar, projeksiyon ve internet kullanımı

sağlanmalıdır. Böylece öğrenci ve öğretmenler bu imkânlar sayesinde çevresindeki tarihi mekânları daha yakından tanıma imkânı bulacak ve derslere olan ilgi ve katkıda artacaktır.

15- Okul tarih programları, toplumdaki ilgili bütün temsilcilerin olduğu bir komisyon tarafından hazırlanmalıdır. Bu komisyonda, pedagoglar, program geliştirme uzmanları, arkeologlar, tarihçiler, dil bilimciler ve müze eğiticileri katılmalıdır.

SONUÇ

Tarih öğretimi, tarihi olayları tahlil ederek insanlığın zaman içinde geçirdiği maceranın özünü ve aslını anlamak ve bu tecrübeyi yorumlayarak geleceğin insanı için fikirler üretmektir. Bu bağlamda, tarih kavramı, insan faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin sonuçlarını, tabii olanın dışında insan tarafından gerçekleştirilmiş ve oluşturulmuş bulunan kültürleri ifade eder. Özellikle tarihin kültür yönü tarihi, "geçmişin biliminden yaşayan tarih bilimi" şekline dönüştürülerek açıklanabilir.

Tarih bilgisinin milletlerarası münasebetleri aydınlatması ve bunların düzenlenmesine yardımcı olduğu bilgisinin önemi dikkate alınmalıdır. Tarihi oluşumların, milletlerin siyasi, ilmi, iktisadi ve kültürel alanlarda birbirleriyle yaptıkları yarışların ürünü olduğu bilincinin daha etkin kazandırılabileceği düzenlemeler yapılmalıdır. Bu bağlamda tarihi akışın çok iyi anlaşılmasına ve bu akışın kurallarının toplumların geleceğine yön verdiği hususunun unutulmamasına, işlenen hataların tekrarlanmamasına ve gerektiğinde yeni tedbirler alınmasına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Böyle bir anlayış, tarihin aktörünün insan ve insan grupları olduğunun şuuruna varılması anlamına gelir ki bu şuurun bireylere daha etkin bir şekilde verilmesini gerekli kılmaktadır. Tarihin öznesinin insandır, ancak sadece kendi şahsına, çevresine mensup olduğu topluma ve dünyaya karşı sorumluluk hissedebilen insanlar tarihin öznesi olabilirler. Bu kavrayış ve şuurdan yoksun olanlar ise, tarihin öznesi değil nesnesi diğer bir ifadeyle malzemeleri haline gelirler, çünkü bunlar üstünlük sahibi olan diğer insanlar ve toplumlar tarafından kullanılırlar.

Bir millet, insanlığın tarihi tecrübesini günümüz meselelerinin çözümü için yeniden yorumlamak ve kendi tarihini dünya tarihi içindeki yerine oturtmak suretiyle kazanacağı tarih şuuru sayesindedir ki, gideceği yönü kısa veya uzun vadeli hedeflerini belirleyebilir. Toplumun bütün fertlerine bu şuurun kazandırılabilmesi, belirlenen yön ve hedeflerin benimsetilmesi gerekir. Buda ancak eğitim-öğretim yoluyla, tarih öğretimiyle gerçekleştirilebilir.

Her ülkede, tarih öğretiminin kapsam ve hedefi, Tarih öğretim Programlarıyla belirlenir. Tarihin oluşturucusu olacak insanların yetiştirilmesinde en önemli vasıtalardan birisi olan program yapma son derece ciddi bir iştir. Dünyadaki gelişmeler ve yeni araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler göz önünde bulundurularak daima canlı tutulması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Tarih toplumsal hafızadır, silinemez. Tarih, tüm yönleriyle düne ait gerçeğin aynasıdır. Aynaya bakabilmek, aynayla yüzleşmek ve oradan dersler alabilmek zorunluluğu, dünyada iddia sahibi her insan, her toplum ve her devlet için geçerlidir.

Tarih şuuru, geçmişle geleceği birbirine bağlayan güçlü bir köprüdür ve dün ile yarın arasındaki bu köprünün kurularak nesillerde tarih şuurunun uyandırılması o toplumun geleceği adına oldukça mühimdir. Günümüz nesilleri, hem dün, hem de yarın olmasını bilmeli ve bu anlayışla geleceği, maziye göre işlemelidirler. Toplum ancak bu sayede sosyal erozyonlara maruz kalmaktan kurtulabilir.

Tarih öğretiminde öne çıkan diğer bir nokta da "Tarihsel düşünme becerileri"dir. Öğrencinin bilginin üreticisi olabilmesi yani tarihsel düşünme becerilerine sahip olması gerekmektedir. Yoksa tarih sadece "ezberlenen" bir ders olma nitelemesinden kurtulamayacaktır. Tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesine dönük olarak mevcut tarih ders kitaplarının yetersiz olduğu görülmektedir. Tarih öğretmenlerine bakıldığında büyük çoğunluğunun derslerini, tek bir ders kitabına bağlı olarak işledikleri görülmektedir. Farklı bilgi ve yorumlar için değişik kaynaklardan yararlanılmamakta, ders kitaplarındaki bilgilerin ise öğrenciler tarafından olduğu gibi hatırlanması gerektiği düşünülmektedir. Tarih ders kitaplarında farklı yorum ve görüşlere yer verilmemekte, dolayısıyla öğrencilerin tarihin yoruma dayalı yapısını görmeleri ve kendi görüşlerini oluşturmaları engellenmektedir. Ancak ders kitaplarının anlaşılır bir dil ve yapı ile otorite kabul edilen tarih eserlerini özetlemesi, tarihçiler arasındaki önemli tartışmaları, en yeni çalışma ve bulguları haber vermesi gerekir.

Tarih öğretmenlerinin ve ders kitaplarının öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerini geliştirmede önemli bir yeri vardır. Bu nedenle tarih ders müfredatının, öğretmenlerin ve ders kitabı yazarlarının tarihi mekânları, öğrencilerdeki tarihsel düşünme becerilerini geliştirecek şekilde kullanmasına imkân vermelidir. Tarihi mekânların, tarihsel düşünme becerilerini öğrencilere kazandıracak şekilde düzenlenmesi gerektiğinden, bu çalışmadan elde edilecek sonuçların, müfredatın geliştirilmesinde akademisyenlere, program geliştirme uzmanlarına, ders kitabı yazarlarına, öğretmenlere yol göstermesi ve bilgi sunması açısından oldukça önemlidir.

Tarih düşüncesi tarihi anlamak, geçmiş hakkında yorumlar yapmak ve geçmişle güncel arasında bağlar kurmak açısından öğrencilerde geliştirilmesi gereken bir yetenektir.

Tarih düşüncesi, geçmişin tarih olmadığını "tarihi gerçek" ile "gerçeğin" birbirinden farklı kavramlar olduğunu belirlemede başvurulması gereken bir düşünce biçimidir.

Tarih öğretiminde, yerel tarih çalışmaları oldukça önemlidir. Öğrencilerin tarihe karşı ilgilerinin arttırılması, derslerin daha kalıcı getirilmesi, tarihin nihai amacının gerçekleştirilmesi için derslerde yerel tarih unsurlarına yer verilmelidir. Bitlis'in zengin bir tarihi materyale sahip olması nedeniyle yerel tarih çalışmalarına ağırlık verilmeli, derslerde mutlaka kullanılmalıdır. Böylece bireyde tarih bilinci oluşacak, Bitlis daha iyi tanınacak ve tanıtılacaktır. Yapılan anket çalışmasından elde edilen sonuçlar da değerlendirildiğinde bu tespit ortaya çıkmaktadır.

Bitlis'teki tarihi yapıları ve unsurları yeterince tanıtabilmek tarih öğretimine ciddi katkılar sunacaktır. Bunun yanında, genel olarak kabul gören şehrin isminin kaynağı ile ilgili ve Büyük İskender'e atfedilen iddianın oldukça şüpheli olduğu yaptığımız çalışma neticesinde anlaşılmıştır. Büyük İskender'in ordusuyla Bitlis'e gelmiş olması mümkün görünmemektedir. O dönem şartları düşünüldüğünde; asker sayısı, savaş malzemeleri ve donanımları ile yol almak, mesafe kat etmek oldukça güçtür. Hedefi doğuya ulaşıp Asya'yı fethetmek olan Büyük İskender'in efsane olarak anlatıldığı şekliyle, sadece hastalığına şifa bulmak maksadıyla Asya seferi öncesinde, Irak'ın kuzeyinde ki Erbil bölgesinden Bitlis'e gelmesi ve sefer dönüşü tekrar Bitlis'e gelip kaleyi muhasara etmesi gibi anlatılar tarihi gerçeklerle de örtüşmemektedir. Zira Büyük İskender, Asya seferi dönüşü Irak'ın güneyinde ki Babil kentine gelmiş ve hastalığı nedeniyle Babil'den öteye de gidememiş ve burada hayatını kaybetmiştir. Sefer dönüşü, mevcut hastalığı ve ordu donanımı ile Bitlis yöresine gelmiş olması neredeyse imkânsızdır. Yine bunun yanında, dönemin imkanları da düşünüldüğünde Bitlis Kalesi'nin sadece 8 yılda yapılmış olması da mümkün görünmemektedir. Zira Büyük İskender, Erbil bölgesine M.Ö.332'de ulaşmış, Asya'nın doğusuna doğru seferine devam ederek ve seferinin bundan sonraki kısmını da ölüm tarihi olan M.Ö. 324'te Babil kentinde neticelendirmiştir.

Bununla beraber, M.Ö. 400 yıllarında, Anabasis komutasında ki Roma ordusunun, Bitlis bölgesinden geçerek kuzeye doğru gidişi sırasında Bitlis'ten geçerken verilen çetin mücadelelerden de yola çıkarak, burada müstahkem bir yapının olduğu ve Bitlis'te Büyük İskender'den önce bir kalenin varlığını düşüncesini güçlendirmektedir.

Bitlis Kalesi yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan bilgiler ışığında Urartular döneminde yapılmış olabileceği ve zaman içinde tahribata uğrayarak defalarca yenilendiği

anlaşılmaktadır. Kalenin mimari yapısı da Vangölü havzasında Urartular döneminde yapılmış olan diğer kalelere (Van Kalesi, Adilcevaz Kalesi) benzemektedir. Dolayısıyla şehrin isminin kaynağı olarak, Büyük İskender'in komutanlarından olduğu belirtilen Badlis'e atfedilmesi oldukça zayıf bir iddia haline dönüşmektedir.

Bitlis kalesi ile ilgili iddiaların daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için kalede yapılan kazı çalışmaları oldukça büyük önem arz etmektedir. Kazılar sonucunda ulaşılacak bulgular ışığında daha güçlü verilere ulaşılacaktır.

Tarihi mekân ve medeniyet unsurları tarih öğretiminin en önemli parçası olduğu Bitlis örneğinden de anlaşılmaktadır. Tarih derslerinde bu unsurların kullanımı, tanıtımı, yapılacak restorasyon çalışmalarıyla eserlerin orijinal görünümüne kazandırılması, kazı çalışmaları neticesinde elde edilecek bulgular ile mekânlar hakkında önemli bilgilerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Yapılacak bu çalışmalar, tarih öğretimine ve yerel tarih çalışmalarına katkı yapması yanında yörenin tarihi ve turizm değeri de gelişecek, böylece bölge ekonomisine de ciddi katkılar sağlayacak, toplumsal ve bilimsel anlamda da çok boyutlu faydaları olacaktır. Bitlis'teki tarihi dokunun ortaya çıkarılması ve şehrin turizm anlamımda bir cazibe merkezi haline getirilmesi oldukça önem arz etmektedir. Zira şehir ile özdeşleşen "Beş Minare" nin gerekli tedbirler alınmazsa maalesef zaman içerisinde tahribatı kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

1. ACAR, A., "Tatvan ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul
2. AÇIKGÖZOĞLU, M., İslam Devletleri Tarihi, 1977, İstanbul
3. ADIVAR, A.A., Bilim ve Din, İstanbul, 1980, Remzi Kitabevi
4. AKBABA, B., "Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2003
5. AKBULUT, D.A., "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Araştırma Metodu Hakkında Bazı Mülahazalar", Millî Kültür, Sayı 81, s.s. (41-42), Şubat 1991
6. AKMEHMET, K..T., "Müzelerin Tarih Öğretiminde Nesne Merkezli Eğitim Etkinlikleriyle Kullanılması ve İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi", Milli Eğitim Dergisi Sayı 180 , Güz/2008
7. AKTEKİN, S., "Türkiye'de Tarih Eğitimi" Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi, içinde, Editörler. Semih Aktekin, Penelope Harnet, Mustafa Öztürk, Dean Smart, Ankara, 2009
8. _____, Müze Uzmanlarının Okulların Eğitim Amaçlı Müze Ziyaretlerine İlişkin Görüşleri, KEFAD Cilt 9, Sayı 2, 2008
9. _____, "Lise Öğrencilerinin Tarih Derslerinde Yerel Tarih Konularının Öğretilmesiyle İlgili Görüşleri", Milli Eğitim Dergisi, S. 182, Ankara, Bahar. 2009
10. ALKAN, H., "Îbn Haldun ile Arnold Toynbee'nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2010
11. ALPLER, C., Çeşitli Yönleriyle Van, 1983, Ankara
12. ALTINAY, R., "Tarih Öğretimi Açısından Van Gölü Havzasındaki Müzelerin Eğitimsel Potansiyeli – Van Müzesi Örneği –", V. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 2009 Van, ss. 572-581
13. ALTUN, A., Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi, 1978, İstanbul
14. ARIK, M.O., Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Ankara, 1971
15. ARIKAN, Z., "Ders Kitaplarında Avrupa Tarihi" içinde bulunduğu kitap: S. Özbaran (ed.) Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları., İzmir ,1997, ss.153-168
16. ARINÇ, K., "Tarihi ve Siyasi Coğrafya Perspektifiyle Bitlis, Ahlat ve Tatvan", I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul, S.s, 743-793

17. _____, “Bitlis’te Nüfus Hareketleri’’, Ankara 1997
18. ASLAN, E., “Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri, Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar”, Küreselleşme ve Yerelleşme İçinde, Haz. Zeynel Abidin Kızılyaprak İstanbul, 2000, Türkiye Ekonomik Toplumsal Ve Eğitim Vakfı Yay.
19. ATA, B., “Müzelerle ve Tarihi Mekânlarla Tarih Öğretimi: Tarih Öğretmenlerinin Müze Eğitimine İlişkin Görüşleri”, Yayımlamamış Doktora Tezi. Ankara, 2002
20. AYDIN, S., Bitlis Tarihi, İstanbul, 1967
21. AYSEVENER, K.-BARUTÇA, E. M. “Tarih Felsefesi”, 2003, İstanbul
22. AZİMLİ, M., “Sökmenliler Dönemine Kadar Müslümanların Hakimiyetindeki Tatvan ve Çevresinin Tarihi “, I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, , 2008, İstanbul
23. BAŞ, G., “Bitlis Kalesi Kazısı 2004-2005 Yılı Çini ve Seramik Buluntuları”, II. Vangölü Havzası Sempozyumu, Edt: Oktay Belli, Ankara, 2007
24. BAŞGELEN, N., Birgi’den Gevaş’a Anadolu Gezi Notları, “Bitlis” S.s.145-162
25. BATIR, B., - MATER, B., “İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Uygulamalı Çevre Gezilerinin Önemi”, II. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, 2005, Van
26. BAYKARA, T., Zeki Velidi Togan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989
27. BAYMUR, F., Tarih Öğretimi, İstanbul, 1964
28. BAYRAKDAR, M., Bitlisli İdris, 1991, Ankara
29. BELAZURİ, Fütuhu’l-Buldan (Ülkelerin Fetihleri), Çev. Mustafa Fayda, 1987,Ankara
30. BİNBAŞIOĞLU, C., Eğitimde Günlük Olaylar ve Öğretimi, Çağdaş Eğitim Dergisi. Sayı: 315, 2004
31. BİTLİS, Tarih, Sanat ve Tabiat Beldesi, Edt: Nureddin Menekşe, Basım Yeri ve Basım Yılı Yok
32. BİTLİS İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ YAY. No:15, Bitlis, 2007
33. BİTLİS İLİ ÇEVRE DURUM RAPORU, Bitlis, 2008
34. BLOCH, M., Tarihin Savunusu Ya da Tarihçilik, Mesleği, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 1985
35. BRAUDEL, F., “Tarih ve Toplumsal Bilimler”, Çev.: Deniz Erksan, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde, S.s. (69-96), İstanbul, 1985

36. BULAÇ, A., "Tarihin İkindi Vaktinde Modernizmin Sonu", Fransiz Fukuyama, Tarihin Sonu mu? İçinde, Ankara, 1999, S.s. 96-121
37. BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Sosyal Bilimler İçin Veri Analiz El Kitabı, Ankara, 2002
38. CANDAN, A.S., "Kavramlara Dayalı Tarih Öğretimi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998
39. CARR, E.H., Tarih Nedir? , Çev. Gizem Gürtürk, 1991, İstanbul
40. CAUNCE, S., Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, Çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya, 2001, İstanbul
41. CHİLDE, G., Tarihte Neler Oldu. Çev.Mete Tunçay, Alaaddin Şenel, 1974, İstanbul
42. COLLİNGWOOD, R.G., Tarih Tasarımı, Çev.: Kurtuluş Dinçer, 2. Baskı, Ankara, 1996
43. COWEN, N., Kürsel Tarih, Çev. Cem Demirkan, 2004, İstanbul
44. ÇANKAYA, N., Çağlar Öncesinden Günümüze Anadolu, 2000, İstanbul
45. ÇELEBİ, C., Vadideki Güzel Şehir Bitlis, 1999, Ankara
46. ÇELİKER, H. F., Atatürk, Muş ve Bitlis'in Kurtuluşu, Ankara, 1985
47. ÇEVİK, A., "XI. Yüzyıl Sonlarında Bitlis'te Kurulan Bir Türkmen Beyliği : Dilmaçoğulları", III. Uluslararası Van Gölü Sempozyumu, Edt:Oktay Belli, 2008,Ankara
48. ÇİLİNGİROĞLU, A., "Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler", Ege Ünv. Edebiyat Fak. Yay. No: 35, 1984, İzmir
49. ÇİZAKÇA, M., "Ortaöğretimde Tarih Öğretiminde İçerik Yenilemesi" S. Özbaran (Edt.) Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir, 1997, ss.237-242
50. ÇULHA, B., "Yerel Tarih Çalışmalarının Sosyal Bilimlerin Disiplinler Arası Yapısına Katkıları Ne Olabilir?" II. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, 2005, Van
51. DANACIOĞLU, E., Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, İstanbul, 2001
52. DARKOT, B., "Bitlis", İ.A.,II.C. Eskişehir, 1997
53. DEMİR, A., "Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlat ve Çevresinde Eyyûbi Hakimiyeti" I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul,

54. DEMİR, A., "16. yy'de Safevi ve Osmanlı Hakimiyetinde Bitlis Beyleri" , I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul
55. DEMİR, Ö., DEMİR, M.A., Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ankara 1997
56. DEMİRCİOĞLU, İ.H., Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007
57. DEMİRCİOĞLU, İ.H., "Tarih Öğretiminin Amaçları", Tarih Nasıl Öğretilir?, içinde, Editör. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2010
58. DEMİRCİOĞLU, İ.H., "Trabzonlu Bir Yerel Tarihçi: Hasan Umur", Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz, 2009, s.115-122
59. DEMİRTAŞ, M., "Van Havzası'nın Batıya Açılan Kapısı: Tatvan'da Ticaret ve Ulaşım", Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2008
60. _____, "Tatvan Tarihi Yerler", http://www.tatvan.org/tarihi_yerler.html-18.12.2010
61. _____, '' 93 Harbi Sürecinde Bitlis'te Nüfus ve Yerleşme'', II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007
62. DEWEY, J., (Çev. Arş. Gör. Bahri ATA) Milli Eğitim Dergisi, Ağustos 2000, http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/147/ata.html-10.12.2010
63. DİLEK, D., Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi, Nobel Yay, Ankara, Ekim 2007
64. DİNÇ, E., "Tarih Eğitimcilerinin Mevcut Lise Tarih Müfredat Programı ve Tarih Öğretiminin Amaçları Hakkındaki Görüşleri", KEFAD,C.7, Sayı 2,(2006), 263-276
65. _____, "Tarih Bilinci Açısından Tarih Öğretiminin Amaçları" Tarih Nasıl Öğretilir?, İçinde Editör.Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2010 S.s. 70-76
66. DOĞANAY, A., Sosyal Bilgiler Öğretimi. Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, (Edt. Cemil Öztürk – Dursun Dilek), Ankara, Pagema Yayınları, 2003,
67. DROYSEN, Büyük İskender Tarihi, Çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, 1991
68. DURANT, A., DURANT, W., Tarih Üzerine, Çev.: Hüseyin Zamantılı, 1983
69. DÜLGER, İ., İbn Haldun Işığın Kaynağı Doğu, İstanbul: Berfin Yay., 2004
70. EKİNCİ, O., "Soylu Kent İçin Sorumluluklar " II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007

71. ERİNÇ, S., Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul, 1953
72. ERKEN, S., Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler, C. 2., Ankara, 1977
73. ERPULAT, D., "Tarih Eğitiminin İyileştirilmesi Çalışmaları," Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar" İçinde, Haz. Oya Köymen, İstanbul, 2003
74. ERZEN, A., Doğu Anadolu ve Urartular, 1986, Ankara
75. EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname, Sad. Çev.: Tevfik Temelkuran. Necati Aktaş, Mümin Çevik, 2006, İstanbul
76. EYÜBOĞLU, İ.Z., Tarihin İlkeleri, İstanbul, 1991
77. FEBYRE, L., "Başka Bir Tarihe Doğru", Çev.: İlhan Selimoğlu, Ali Boratav, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde, S.s. (50-68), İstanbul, 1985
78. GEDİK, H., "Güncel Olayların İlköğretim Sosyal Bilgiler Derslerinde Kullanımı ve Öğrenci Görüşleri", Ahi Evran Ünv. Kırşehir Eğitim Fak. Dergisi (KEFAD) Cilt 11, Sayı 2, Ağustos 2010
79. GENELKURMAY ATAŞE KİTAPLIĞI, Birinci Dünya Harbi 31, Birinci Dünya Harbi'nde Bitlis'in Ruslar tarafından zaptı (Müsvedde)
80. _____, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, II. Cilt, 2. Kısım, Kafkas Cephesi,
81. Ordu Harekâtı, 1916-1918, Genelkurmay Ataşe Başkanlığı yayını, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978
82. GÜLER, İ., Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi, İstanbul, 2005
83. GÜNALTAY, M.Ş. Türk Tarihinin İlk Devrelerinde Yakın Şark, II. Cilt, 1987, Ankara
84. GÜNGÖR, E., "Bir Tarih Kampanyası", Sosyal Meseleler ve Aydınlar, İstanbul, 1993
85. _____, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, İstanbul 1986
86. GÜRHAN, V., "İdris-i Bitlisi ve Bölgenin Osmanlılar Tarafından Fethi", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2008
87. HALKIN, L.E., Tarih Tenkidinin Unsurları, Çev.: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 1989
88. HANÇERLİOĞLU, O., Felsefe Sözlüğü, 9.Basım, İstanbul, 1994

89. HOCA SADEDDİN., Tac'üt-Tevarih, Sadeleştiren: İ. Parmaksızoğlu, 1979, İstanbul, C.IV
90. HİZMETLİ. S., İslam Tarihçiliği Üzerine, Ankara, 1991
91. IŞIK, H., "Tarih Nasıl Öğretilir?" Editör. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay, İstanbul, 2010
92. _____, "Tarih Öğretiminde Doküman Kullanımının Öğrencilerin Tarihsel Düşünme Becerilerine ve Başarılarına Etkisi", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008
93. İBN HALDUN, Mukaddime, Dergah Yayınları, Çev. Prof. Dr. Süleyman Uludağ 2004; I. Cilt
94. İNAL, K., Eğitimde İdeolojik Boyut, Ankara, 1996
95. İNBAŞI, M., "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdareciler", II. Vangölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara, 2007
96. İLYASOĞLU, A., "Yerel Tarih Gruplarıyla Tanışırken: Konular, Sorunlar," Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim: Yerel Tarih Gruplan Deneyimi içinde, Edt. Funda Çelebi, İstanbul, 2001
97. İPEK, Y., Tarihle Doğanın Buluştuğu Yer, 2004, Kayseri
98. İREPOĞLU, Y., "Rahva El Aman Hanı", Bitlis İlindeki Mimarlık Yapılarıyla İlgili Çalışmalar, İstanbul, 1984,
99. KABAPINAR, Y., "Kredili Sistem ve Lise Tarih Kitapları" içinde bulunduğu kitap: S. Özbaran (Edt.) Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir, 1997, ss. 221-236
100. KAFESOĞLU, İ., Tarih Metodu (Teksir). İstanbul, 1972
101. _____, "Tarih İlmi ve Bizdeki Tarihçilik", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı.17
102. _____, Sultan Melikşah Zamanında Büyük Selçuklu Devleti, İstanbul, 1953
103. KAHYAOĞLU, D., "Tarihi Silahsızlandırmak İçin", Cumhuriyet Dergisi, S. 837 , Ankara, 2002
104. KALE, Y., "Tarih Öğretiminde Müzeler ve Tarihi Mekânlar", Tarih Nasıl Öğretilir? İçinde Editör. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay, İstanbul, 2010, S.s.195-199

105. KANSU, M.M., Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber: Mazhar Müfit Kansu , 1986, Ankara
106. KARAL, E.Z., Osmanlı Tarihi, C.VI., Ankara, 1983
107. KARAMAĞARALI, B., Ahlat Mezartaşları, 1972, Ankara
108. KARAŞİN, A.,- ÖZTÜRK, Ş., "Bitlis El Aman Hanı Sağlıklılaştırma Çalışmaları", II. Vangölü Havzası Sempozyumu, Edt: Oktay Belli, Ankara, 2007
109. KARDAŞ, H., "333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu, 116-232 Sayfalar, H.1295-1300/ M.1878-1882", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, Van
110. KILIÇ, S., "Tatvan'ın Tarih Öncesi", I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul
111. KIZILÇELİK, S., YAŞAR, E. Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Konya, 1992
112. KOÇAK, K., "Cumhuriyetten Günümüze Tarih Anlayışı ve Orta Öğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi" Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998
113. KODAMAN, B., "Tarih Araştırmalarında Metot Meselesi", Millî Kültür, Sayı: 81, s.s.(31-34), Şubat 1991
114. KOMİSYON, Bitlis 1967 İl Yıllığı
115. KOMİSYON, Sosyal Bilgiler Öğretmen Kılavuz Kitabı, İstanbul, 2007
116. KOMİSYON, Türk Ansiklopedisi, VII, Ankara 1968
117. KOMİSYON, Görsel Türkiye Ansiklopedisi, "Bitlis", Fasikül- X
118. KOMİSYON, Yurt Ans. C.2., "Bitlis", İstanbul, 1982, s.s.1378-1443
119. KOMİSYON, Bitlis İli 13 , Türkiye Mülki ve İdari Bölümleri Belediyeler ve Köyler, 1977
120. KOMİSYON, Edt. İhasnoğlu, Ekmeleddin, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, 1994, İstanbul
121. KOP, K.K., "Bitlis", Ülkü, Milli Kültür Dergisi, C.7, Sayı.78, 1944, Ankara, S.s.5-8
122. KÖHLER, W., Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı, Çev. Haydar Işık, 1989, İstanbul
123. KÖKEN, N., "Osmanlılarda Tanzimat Dönemi Tarihçilik ve Tarih Eğitimi " Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi ,(KEFAD) , Cilt 3, Sayı 2, 2002, S, 65-77

124. KÖKSAL, H., "Tarih Öğretiminde Tarihsel Düşüncenin İki Felsefik Dayanağı", Millî Eğitim Dergisi, Sayı 175, Yaz/2007
125. KÖYMEN, M.A., Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı, C.III, Ankara 1992
126. _____, "Türk Tarihinde Araştırma Metodu", Milli Kültür Dergisi, Sayı 81, Ankara, (1991)
127. KSENOPHON, Anabasis "Onbinlerin Dönüşü" Çev. Tanju Gökçöl, 1974, İstanbul,
128. KÜTÜKOĞLU, M. S., Tarih Araştırmalarında Usul, İstanbul, 1981
129. LEEUW, J.V.D., Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, Yayıma Hazırlayan Oya Köymen, Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2003
130. MANGALTEPE. İ., "XIX. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Bitlis" , II. Vangölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007
131. _____, "Batılıların Gözüyle Ahlat ve Tatvan'ın 19. Yüzyıldaki Durumu ve Mimarisi", I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2008
132. MEMİŞ, E., "Eskiçağ Türkiye Tarihi", Selçuk Üniversitesi Yayınları, No: 67, Eğitim Fakültesi Yayınları, No:13, Konya, 1989
133. MERÇİL, E., Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1985
134. NASIR-I HÜSREV, Sefername, Çev. Abdulvehap Tarzi, 1967, İstanbul
135. NASUH ES-SİLAHİ, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn, (Tıpkı Basım, Nşr.:Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara, 1976
136. OFLAZ, M., "İdris-i Bitlisi ve Bitlis İdrisiye Medresesi Vakfı" III. Uluslararası Van Gölü Sempozyumu, Edt: Oktay Belli, 2008, Ankara
137. _____, '' 413 Numaralı Bitlis Tahrir Defteri Işığında Tatvan Nahiyesi ile Tatvan ve Tuğ Karyelerine Bir Bakış'', I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2008
138. _____, "Alemdar Paşa Camii Vakfı", II. Vangölü Havzası Sempozyumu,, Ankara, 2007
139. OKUMUŞ, E., "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Tatvan ve Çevresi", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2008

140. ORAL, M., Türkiye'de Romantik Tarihçilik, 2006, Ankara
141. ORHONLU, G., "Lisede bir Tarih Dersi" içinde bulunduğu kitap: S. Özbaran (Edt.). Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir, 1997, ss.363-370.
142. ORTAYLI, İ., Tarihin İzinde, 2008, İstanbul,
143. _____, "Tarih Öğretimi için Yazılabilecek Kitaba İlişkin Sorunlar" S. Özbaran (Edt.). Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. İzmir, 1997
144. ÖKTEM, N., "Müze Ortamında Yaşantılara Dayalı Öğrenmenin Öğrenci Davranışlarına Etkisi", II. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi, 2005, Van
145. ÖNCÜ, A., – WEYLAND, P., Mekân, Kültür ve İktidar, Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri, 2005, İstanbul
146. ÖZACUN, B., "Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar", Yayıma Hazırlayan, Oya Köymen, Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2003
147. ÖZALP, O., Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, Tarih Vakfı, Ankara , 2000
148. ÖZBARAN, S., Tarih, "Tarihçi ve Toplum", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Mart 2005
149. _____, Tarih Öğretimi. İstanbul, 1992
150. _____,"Tarih Nedir", Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, S.s. (1-7), Elazığ, 1990, Fırat Üniversitesi Yay.
151. ÖZCAN, A., "İdris-i Bitlisi", D.İ.A., XXI.C. İstanbul, 2000
152. ÖZÇELİK, İ., Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler, Ankara, 1996
153. ÖZFIRAT, A., 1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları, XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. II., Tarsus, 1998
154. ÖZLEM, D., Tarih Felsefesi, İstanbul, 1994
155. ÖZMEN, A., Güneydoğu Birinci Müfettişlik Bölgesi, İstanbul, 1939
156. ÖZTEKE, F., "XIX. Yüzylda Osmanlılarda Tarih Eğitimi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, Konya
157. ÖZTUNA, Y., Tarih Sohbetleri, 1988, İstanbul
158. _____, Devletler ve Hanedanlar- Türkiye (1074-1990), .C.II.
159. _____, "Yavuz Sultan Selim ve Anadolu Birliği" Tarih ve Medeniyet Dergisi, Sayı : 1 , Mart,1994

160. ÖZTÜRK, M., "Mekânı Algılama Becerisi", Tarih Nasıl Öğretilir? İçinde, Editör Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay, İstanbul, 2010, S.s., 83-94
161. ÖZTÜRK, Ş., Bitlis Su Mimarisi, Bitlis, 2004
162. ÖZYILMAZ, H., - DAĞTEKİN, E., - PAYASLI, O.G., "Tatvan ve Çevresinde Tarihi Hanlar", I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul
163. PAKALIN, M.Z., Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-I, İstanbul, 1983
164. PARLAR, G., "Şerefhanlara Ait Sikkeler Hakkında Bir Araştırma", II. Vangölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara, 2007
165. PARMAKSIZOĞLU, İ., "Tarih Dersleri ve Dersini Sevdirmek", Öğretmen Dünyası Dergisi, , S.49, Ankara, 1984
166. PAYKOÇ, F., Tarih Öğretimi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Fakültesi Yayınları, 1991
167. PEKTAŞ, K., - BAŞ GÜLSEN, "Bitlis, Güroymak ve Tatvan İlçelerinde Ortaçağ ve Sonrası 2002 Yılı İncelemeleri", Kültür Bakanlığı, 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. I., 27-31 Mayıs, 2002, Ankara
168. _____, 18. "Bitlis ve Çevresindeki Ortaçağ ve Sonrası İncelemeleri (1999) Araştırma Sonuçları Toplantısı," 1. C. 2000, İzmir, Kültür Bakanlığı Yay.
169. _____, " 2004-2005 Yılları Bitlis Kazısı", XXVIII. Ulusla arası Kazı Sonuçları Toplantısı I , (29 Mayıs - 2 Haziran 2006) Ankara, 2007
170. _____, "2004-2005 Yılları Bitlis Kalesi Kazısı", XXVIII. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı I, (29 Mayıs-2 Haziran 2006- Çanakkale), Ankara, 2007
171. PEKTAŞ, K., - BAŞ, G., "Tatvan'da ki Türk Dönemine Ait Mezartaşları", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul
172. PELİN, İ., - ALTUNAYSAM, E., "İlköğretim Okullarında Sosyal Bilgiler Öğretimi Açısından Olması Gereken Donanım ve İnsan Kaynakları" Milli Eğitim Dergisi, Ankara, 2006, Sayı.170
173. SAFRAN, M., Tarih Nasıl Öğretilir? Editör. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yay., İstanbul, 2010

174. SAĞLAM, H.İ., "Sosyal Bilgiler Dersinin Demokratik Tutum Geliştirmedeki Rolü" Milli Eğitim Dergisi, Sayı 146, Haziran 2000
175. SAMİ, Ş., Kamusu'l-Alam, II. C., İstanbul, 1889
176. SAN, M.S., Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, 1982, Ankara
177. SARAÇOĞLU, H., YILDIZ, M.Z., "XIX. Yüzyıldan Günümüze Bitlis İlinin İdari ve Demografik Gelişimi", II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara, 2007
178. SARAÇOĞLU, H., "Tatvan'da Cumhuriyet Sonrası Kırsal Nüfus Gelişimi", I. Uluslararası, Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2008
179. SAYAN, Y.,– ÖZTÜRK, ŞEHABETTİN, Bitlis Evleri , 2001, Ankara
180. SEÇGİN, N., "Batılı Seyyahların Bitlis İzlenimleri", II. Vangölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007
181. SEVGEN, N., Anadolu Kaleleri, Ankara, 1959
182. _____, Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri, 1982, Ankara
183. SEVİM, A., Yücel Yaşar, Türkiye Tarihi, -1- , Ankara, 1990
184. _____, Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, (Başlangıçtan 1086'ye Kadar), 1988, Ankara
185. SİLİER, O., "Avrupa'da ve Türkiye'de Son On yıllarda Tarih Eğitimi ve Ders Kitaplarının İyileştirilmesi Çabaları: Tartışma." Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, İçinde, İstanbul, 2000
186. SÜMER, F., "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", Belleten, C.I, Ankara, 1986
187. SÖNMEZ, V., Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu, İstanbul, 1999
188. SÖNMEZER, Ş., '' Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis'', II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Edt.: Oktay Belli, Ankara 2007
189. SÖZBİLİCİ, Ş., "Osmanlı Eserlerinde Tatvan'ın Görünümü ve Bugüne Yansımaları", Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2008
190. STRADLİNG, R., 20. yy. Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli?, Çev. Ayfer Ünal, İstanbul, 2003
191. STRECK, "Ahlât", İ.A., C.I., s, 160-161
192. SUNGU, İ., ATA, B., "Tarih Öğretimi Hakkında", Milli Eğitim Dergisi, s.s.52-59

193. ŞEREFHAN, Şerefname, Çev. M. Emin Bozarslan, 1990, İstanbul
194. SÜMER, F., Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, 1990, Ankara
195. ŞAHİN, İ., EMECAN, F., "Amasya Antlaşması", DİA. C.III
196. ŞİMŞEK, A., "Tarih Öğretiminde Görsel Materyallerin Kullanımı", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi ,(KEFAD) , Cilt 4, Sayı 1, 2003, S, 141-155

197. TAŞCAN, O., "T.C. Devlet Salnamesi 1926", Transkribe Metin, Yayımlanmamış Bitirme Tezi, 1996, Malatya
198. TAŞDEMİR, İ., "333 Numaralı Bitlis Şeriyye Sicili'nin Transkripsiyonu, (1-115 Sayfalar), (H.1295-1300 / M.1878-1882)" ,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, Van,
199. TATVAN BELEDİYESİ STRATEJİK PLANI, (2010-2014), Ekim, 2009, Tatvan
200. TAY, B., "Sosyal Bilgiler Dersinde Anlamlandırma Stratejilerinin Yeri ve Önemi", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi ,(KEFAD) , Cilt 5, Sayı 2, 2004, 1-12
201. TEKELİ, İ., Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek, Ankara, 1998
202. _____, Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, Tarih Vakfı, Ankara , 2000
203. _____, Tarih Bilinci ve Gençlik: Karşılaştırmalı Avrupa Tarihi ve Türkiye Araştırması, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998
204. _____, Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması, Ankara , 2000
205. TEKİN, R., Ahlat Tarihi, İstanbul 2000
206. TEZCAN, M., I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, "Roma-Part ve Sasani Savaşları Döneminde Tatvan ve Çevresi", 2008, İstanbul
207. THOMSON, D., Tarihin Amacı, Çev.: Salih Özbaran, İzmir, 1983
208. TİMUR, T., Osmanlı Kimliği, İstanbul 1994
209. TİYENŞAN, N.E. Bitlis Folkloru ve Özellikleri, Betav Yayınları 2005-Ankara
210. TOGAN, Z.V., Tarihte Usul, 3.Baskı, İstanbul, 1981
211. TOSH, J., Tarihin Peşinde, İstanbul, 1997
212. TOYNBEE, A., Tarih Bilinci, Çev: M. Belge, İstanbul: Bateş Yay., 1978, II

213. _____, Uygarlıklar Yargılanıyor, Çev. Kasım Yargıcı/ Mehmet Ali Yalman Örgün Yayınevi, 2004
214. _____, Hatıralar: Tecrübelerim, Çev.: Şaban Bıyıklı Yayın Yılı: 2005

215. _____, "Tarihin Faydası ve Değeri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, çev: A. Uysal, , 21/1–2, Ankara 1963
216. _____, Tarih Bilinci, Çev: M. Belge, İstanbul, Bateş Yay., 1978, I
217. TÖNÜK, V., Türkiye'de İdari Teşkilatın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Ankara, 1945
218. TUFANTOZ, A., Ortaçağ'da Diyarbekir (Mervanoğulları/990-1085), Ankara:, 2005
219. _____, Mervanoğulları (380-478/990-1085), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994
220. TUNCEL, M., "Bitlis", D.İ.A., - VI. C., 1992, İstanbul
221. _____, "Kuruluşundan Günümüze Kadar Bitlis Şehri", II. Vangölü Havzası Sempozyumu, Edt. Oktay Belli, Ankara, 2007
222. TUNÇAY, M., Eleştirel Tarih Yazıları, Ankara, 2006
223. TURAN, O., Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, I. C. İstanbul, 1980
224. _____, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, 1980, İstanbul
225. TURAN, Ş., Türk Kültür Tarihi, İstanbul, 1990
226. TURGAN, Z.M., "Ansiklopedilerde Bitlis," Betav, 1987
227. TÜRKMEN, N., "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn'de Bitlis", II. Vangölü Havzası Sempozyumu, Edt: Oktay Belli, Ankara, 2007
228. ULUÇAM, A., Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı-II-Bitlis, 2002, Ankara
229. _____, "Selçuklu Dönemi Ahlat Mezartaşları İle Erciş Mezarları Arasındaki İlişki" , Gap ve Dap Projeleri Kapsamında Vangölü Havzası, 1993, Ankara
230. ULUÇAY, Ç., Tarih Öğretimi, Çevre İncelemeleri, 1958, İstanbul
231. ULUSOY, K. – GÜLÜM, K., "Sosyal Bilgiler Dersinde Tarih ve Coğrafya Konuları İşlenirken Öğretmenlerin Materyal Kullanma Durumları", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fak.Dergisi C.10, Sayı 2, Ağustos 2009, Sayfa85-99

232. UMAR, B., Türkiye'de ki Tarihsel Adlar, 1993, İstanbul
233. UZUNÇARŞILI, İ.H., Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Beylikleri, Ankara, 1988
234. YALÇIN, O., Siirt, Bitlis, 1961, İstanbul
235. YAŞA, R., Bitlis'te Türk İskanı, (XII.XIII.YY), 1992, Ankara
236. YEDİYILDIZ, B., "Metodoloji Çağdaş Tarihçilik", Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, s.s. (25–35), Elazığ, 1990
237. YEŞİL, R., "Tarih Eğitiminde Soru Sorma Temelli Öğrenme", Ahi Evran Üniv. Eğitim Fak. Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, Ağustos 2010,Sayfa 119-137
238. YEŞİLBURSA, C.C., "Sosyal Bilgiler Dersinde Tarihi Yerleri Kullanarak Tarih Konularının Öğretimi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006
239. YILDIRIM, K., "Şerefhan Bedlisi ve Şerefname Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme" I. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, 2008, İstanbul, S.s. 327-350
240. YILDIZ, H.D., İslamiyet ve Türkler, 1980, İstanbul
241. YILDIZ, Ö., "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Sorunları ve Çağdaş Çözüm Önerileri," Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:15 Yıl: 2003/2, Sayfa,181-190
242. YINANÇ, M.H., "Ermeniyye", İ.A, 4. Cilt, Eskişehir, 1997
243. _____, Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, İstanbul, 1944,
244. _____, "Celaleddin Harzemşah" İ.A., C.III
245. YOSENNA, V., Yaratıcı Tarih Öğretimi, Çev. Bahri Ata, Milli Eğitim Dergisi, S.150
246. YURDKORU, S., Büyük İskender'in Anadolu Savaşları, 1961, İzmir
247. ZETTERSTEEN, K.V., "Mervaniler", İslam Ansiklopedisi, 7. Cilt, 1997, Eskişehir
248. ZILLIOĞLU, M., İletişim Nedir?, Cem Yayınevi, 1996, İstanbul,
249. ZÜLFİKAR, Ö., Bitlis Tarihi, 2005, İzmir

İNTERNET SİTELERİ

1. http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/155-156/sahin.htm. (05.11.2010)
2. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1244/14206.pdf (01.12.2010)
3. http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/161/sahin.htm- (14.12.2010)
4. http://www.ahlat.gov.tr/default.asp?id=61 (03.12.2010)
5. http://www.gazete13.net/yazar-Gokmeydan8217da-Bir-Gok-Abide-Ihlsiye-Medrese-40/ (02.12.2010)
6. http://www.adilcevaz.gov.tr/index.php?pid=35 (01.12.2010)
7. http://www.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/bitlisicd2008.pdf (01.12.2010)
8. http://www.anotherlookateast.org/content_images/12-bitlis.pdf (01.12.2010)
9. http://sanattarihikulubu.pau.edu.tr/ERKANKAYA_dosyalar/Page2751.htm (04.12.2010)
10. http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul/bitlis (20.11.2010)
11. http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/gsfd/article/viewFile/3249/3138 (03.12.2010)
12. http://tr.wikipedia.org/wiki/III._Aleksandros (05.12.2010)
13. http://samsun01.blogcu.com/yerel-tarih-arastirmalari-icin-kilavuz-i/726792 (06.12.2010)
14. http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/147/ata.htm (10.12.2010)
15. http://www.adilcevaz.gov.tr/index.php?pid=35 (03.12.2010)
16. http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/146/sahin.htm- (10.12.2010)
17. http://www.tatvan.org/tarihi_yerler.html (18.12.2010)
18. http://www.tatvan.net/tatvan_tarihi.html (01.12.2010)

EKLER

ANKET YAPILAN OKULLARIN LİSTESİ

1 – Bitlis; 100. Yıl Atatürk İlköğretim Okulu

2 – Bitlis; Yolalan Şeh. Jan. Üst Çvş. Kaan Şen YİBO

3 – Bitlis Anadolu İmam Hatip Lisesi

4 – Bitlis; Nurullah Eren Anadolu Öğretmen Lisesi

5 – Bitlis Sağlık Meslek Lisesi

6 – Bitlis Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi

7 – Bitlis Lisesi

8 – Bitlis Anadolu Lisesi

9 – Bitlis; Hikmet Kiler Fen Lisesi

10 – Bitlis; Narlıdere YİBO

11 – Bitlis; TOKİ Ahmet Eren İlköğretim Okulu

12 – Bitlis; Şemsi Bitlis İlköğretim Okulu

13 – Bitlis; Beş Minare Lisesi

14 – Bitlis; Kurtuluş Özgür Kaya Taşdelen İlköğretim Okulu

15 – Bitlis; Merkez YİBO

16 – Bitlis; İdrisi Bitlis İlköğretim Okulu

17 – Bitlis; Kazım Karabekir ilköğretim Okulu

18 – Bitlis; Şehit Öğretmen Ergin Komut İlköğretim Okulu

19 – Bitlis Merkez Ticaret Meslek Lisesi

20 – Bitlis; Saray İlköğretim Okulu

21 – Bitlis; Zübeyde Hanım Kız ve Teknik Meslek Lisesi

22 - Bitlis; Dideban İlköğretim Okulu

23 – Bitlis; Yükseliş İlköğretim Okulu

24 – Tatvan; 75. Yıl İMKB YİBO

25 – Tatvan; Vali Keramettin İlköğretim Okulu

26 - Tatvan YİBO

27 – Tatvan İmam Hatip Lisesi

28 – Tatvan Kız Teknik ve Meslek Lisesi

29 – Tatvan Atatürk Lisesi

30 – Tatvan Anadolu Öğretmen Lisesi

31 – Tatvan Denizcilik Anadolu Meslek Lisesi

32 – Tatvan; Vakıfbank ilköğretim Okulu

33 – Tatvan Halk Eğitim Merkezi

34 – Tatvan; Selahattin Eyyubi İlköğretim Okulu

35 – Tatvan; Mehmetçik İlköğretim Okulu

36 – Tatvan; Tuğ İlköğretim Okulu

37 – Tatvan Anadolu Lisesi

38 – Tatvan; Dumlupınar İlköğretim Okulu

39 – Tatvan; Bahçelievler İlköğretim Okulu

40 – Tatvan İlköğretim Okulu

41 – Tatvan; İstasyon İlköğretim Okulu

42 – Tatvan; Vali Osman Badraslı İlköğretim Okulu

43 – Tatvan; Çağlayan İlköğretim Okulu

44 – Tatvan; Karşıyaka İlköğretim Okulu

45 – Tatvan; Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu

46 – Tatvan; Fatih İlköğretim Okulu

47 – Tatvan; Uluer İlköğretim Okulu

48 - Tatvan; Şehit Öğretmen Bayram Yasemin Tekin ilköğretim Okulu

49 – Tatvan; Cumhuriyet İlköğretim Okulu

İZİN VE ONAY YAZILARI

T.C.
BİTLİS VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : B.08.4.MEM.4.13.00.21/ 8778
Konu : Anket Uygulaması

10../06/2010

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : 02/06/2010 tarihli ve 510 sayılı yazı.

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Alanlar Eğitimi Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Orhan TAŞÇAN'ın "Tarih Öğretiminde Mekan Kavramı-Yerel Tarih Bitlis Örneği" konulu tez çalışması için hazırlanan anket formunun Müdürlüğümüze bağlı Merkez ve Tatvan İlçesindeki ilköğretim ve Ortaöğretim kurumlarında görev yapan Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerine uygulanması izni ilgi yazı ile talep edilmektedir.

Söz konusu anket formunun Müdürlüğümüze bağlı Merkez ve Tatvan İlçesindeki ilköğretim ve Ortaöğretim kurumlarında görev yapan Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerine uygulanması Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdir de olurlarınıza arz ederim.

Mehmet Emin KORKMAZ
İl Milli Eğitim Müdürü

OLUR
10/06/2010

İsmail Ayhan TAVLI
Vali a.
Vali Yardımcısı

Taş Mahallesi Hükümet Konağı **MERKEZ / BİTLİS**
Telefon: (0 434) 226 77 00 **Faks:** (0 434) 226 77 02
bitlismem@meb.gov.tr
http://bitlis.meb.gov.tr

www.egitimedestek.meb.gov.tr
www.haydiklidar.org

T.C.
BİTLİS VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : B.08.4.MEM.4.13.00.21/ 8700
Konu : Araştırma ve Değerlendirme Komisyonu

09../06/2010

.....BAŞKANLIĞINA
.....
BİTLİS

İlgi : 07/01/2010 tarihli ve 221 sayılı onay.

Bakanlığımıza Bağlı Okul ve Kurumlarda yapılacak Araştırma ve Araştırma Desteğine Yönelik İzin ve Uygulama Yönergesi kapsamında yapılan başvuruları değerlendirmek üzere, adı geçen yönergenin 10.maddesi gereğince ilgi onay ile oluşturulan, "Araştırma ve Değerlendirme Komisyonu" üyelerinin 10/06/2010 Perşembe günü saat 10.00'da İl Milli Eğitim Müdür Yardımcısı Mahfuz BAYAR'ın başkanlığında yapılacak olan toplantıya katılmaları gerekmektedir.

Bilgilerinizi ve ilgililere gerekli tebliğin yapılmasını rica ederim.

Mehmet Emin KORKMAZ
İl Milli Eğitim Müdürü

DAĞITIM :
İlköğret.Müft.Baş.ile
İlgili Kişilere

09/06/2010 Şef :D.KARA
09./06/2010 Md.Yrd. :M.BAYAR

Taş Mahallesi Hükümet Konağı **MERKEZ / BİTLİS**
Telefon: (0 434) 226 77 00 **Faks:** (0 434) 226 77 02
bitlismem@meb.gov.tr
http://bitlis.meb.gov.tr

www.egitimedestek.meb.gov.tr
www.haydiklidar.org

T.C.
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
Eğitim Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı
ARAŞTIRMA DEĞERLENDİRME FORMU

ARAŞTIRMA SAHİBİNİN	
Adı Soyadı	Yüksek Lisans Öğrencisi Orhan TAŞÇAN
Kurumu / Üniversitesi	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Alanlar Eğitimi Tarih Eğitimi Bilim Dalı
Araştırma Yapılacak İller	Bitlis
Araştırma yapılacak eğitim kurumu ve kademesi	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğünün 02/06/2010 tarihli ve 510 sayılı yazı gereğince Müdürlüğümüze bağlı Merkez ve Tatvan İlçelerindeki İlköğretim ve Ortaöğretim Okulları
Araştırma Konusu	"Tarih Öğretiminde Mekan Kavramı-Yerel Tarih Bitlis Örneği"
Üniversite / Kurum Onayı	Var
Araştırma/proje/ödev/ tez önerisi	Tez Çalışması
Veri Toplam Araçları	Anket Formu
Görüş İstenecek Birim/Birimler	
KOMİSYON GÖRÜŞÜ	
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğünün 02/06/2010 tarihli ve 510 sayılı yazı gereğince Müdürlüğümüze bağlı Merkez ve Tatvan İlçelerindeki İlköğretim ve Ortaöğretim Okulu Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerine "Tarih Öğretiminde Mekan Kavramı-Yerel Tarih Bitlis Örneği" konulu anketin uygulanması komisyonumuz tarafından uygun görülmüştür.	
Komişyon Kararı	Oybirliği
Muhalif üyenin Adı ve Soyadı :	------

KOMİSYON

10/06/2010
Komisyon BAŞKANI
Mahfuz BAYAR
Müdür Yardımcısı

Üye
M.Sani EKİN
Şube Müdürü

Üye
Necmettin SÖKÜLMEZ
İlköğretim Müfettişi

Taş Mahallesi Hükümet Konağı **MERKEZ / BİTLİS**
Telefon: (0 434) 226 77 00 **Faks:** (0 434) 226 77 02
bitlismem@meb.gov.tr
http://bitlis.meb.gov.tr

www.egitimedestek.meb.gov.tr
www.haydikizlar.org

T.C.
BİTLİS VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : B.08.4.MEM.4.13.00.21/ …./06/2010
Konu : Anket Uygulaması

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
VAN

İlgi : a) 02/06/2010 tarihli ve 510 sayılı yazınız.
b) 10/06/2010 tarihli ve 8778 sayılı onay.

Üniversiteniz Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Alanlar Eğitimi Tarih Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Orhan TAŞÇAN'ın, "Tarih Öğretiminde Mekan-Yerel Tarih Bitlis Örneği" konulu tez çalışması için hazırlamış olduğu anket formlarının İlimiz Merkez ve Tatvan İlçesindeki ilköğretim ve ortaöğretim okullarında görev yapan Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerine uygulanması ile ilgili ilgi (a) yazınız incelenmiş olup, ilgi (a) yazınız ekinde gönderilen anket formlarının İlimiz Merkez ve Tatvan İlçesindeki ilköğretim ve ortaöğretim okullarında görev yapan Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenlerine uygulanmasının Valiliğimizce uygun görüldüğüne dair Valilik Makamının ilgi (b) onayı ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinize rica ederim.

İsmail Ayhan TAVLI
Vali a.
Vali Yardımcısı

EK :
1-Onay (1 adet)

Taş Mahallesi Hükümet Konağı **MERKEZ / BİTLİS**
Telefon: (0 434) 226 77 00 **Faks:** (0 434) 226 77 02
bitlismem@meb.gov.tr
http://bitlis.meb.gov.tr

www.egitimedestek.meb.gov.tr
www.haydikizlar.org

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında Bitlis'in Ilıcak köyünde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bitlis'in Tatvan ilçesinde, lise öğrenimini Bitlis'te tamamladı. Üniversite öğrenimini İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde tamamlayarak 1997 yılında mezun oldu. Üniversite öğrenimi döneminde bitirme tezi olarak "1926 Yılı Devlet Salnamesi - Transkribe Metin" çalışmasını yaptı. 1998 yılında Bitlis'in Tatvan ilçesinde öğretmenlik görevine başladı. Halen aynı ilçede bulunan Tuğ İlköğretim Okulunda Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

AÇIKLAMA

Değerli Meslektaşım ;

Bu araştırmanın amacı ilköğretim II. Kademe Sosyal Bilgiler ve orta öğretimde Tarih derslerine giren öğretmenlerin Bitlis'teki mekân ve medeniyet unsurlarının tarih öğretimine ilişkin görüşlerini almaktır.

Anket yoluyla elde edilecek sonuçlar sadece "Tarih Öğretiminde Mekân ve Medeniyet Kavramı – Yerel Tarih Bitlis Örneği" adlı yüksek lisans tezinde kullanılacaktır. Anketler toplu olarak değerlendirileceği için ankete isminizi yazmanıza gerek duyulmamaktadır.

Katkılarınız için teşekkür eder, saygılar sunarım.

Orhan TAŞCAN
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
orhantascan13@hotmail.com
Tel : 0 505 549 87 77

Elinizdeki kitapçık 7 sayfadan oluşmaktadır. 20 dakikada cevaplayabileceğiniz düşünülmektedir.

I. BÖLÜM

Bu bölümde size ilişkin kişisel bilgiler sorulmaktadır. Lütfen aşağıdaki seçeneklerde durumunuza uygun olanların yanındaki parantezin içine (X) işareti koyunuz.

1- Cinsiyetiniz ( ) Kadın ( ) Erkek

2- Halen görev yaptığınız okul

( ) İlköğretim ( ) Lise

3- Öğretmenlik mesleğindeki hizmetiniz

- ( ) 1-5 Yıl
- ( ) 6-10 Yıl
- ( ) 11-15 Yıl
- ( ) 16-20 Yıl
- ( ) 21-25 Yıl
- ( ) 26 ve daha üzeri

4- En son mezun olduğunuz okul

- ( ) Yüksek Öğretmen Okulu
- ( ) Eğitim Enstitüsü
- ( ) Eğitim Fakültesi
- ( ) Fen Edebiyat Fakültesi
- ( ) Yüksek Lisans
- ( ) Doktora
- ( ) Diğer (lütfen yazınız)……

5- Öğrencilik yıllarınızda hangi eğitim kademesinde gittiğiniz tarihi mekân gezilerini hatırlamaktasınız?

- ( ) İlköğretim 1 - 5. Sınıflar
- ( ) İlköğretim 6 - 8. Sınıflar
- ( ) Lise

6- Üniversitede okuduğunuz dönemde ders kapsamında tarihi alanlara gittiniz mi?

- ( ) Evet - ( ) Hayır

7- Cevabınız "Evet" ise bu yerin veya yerlerin isimlerini yazar mısınız?

- (……..…..)

8- Aşağıdaki tarihi kaynaklardan en önemlisi sizce hangisidir?

- ( ) Ansiklopediler
- ( ) Ders Kitapları
- ( ) Arşiv vesikaları
- ( ) Müzeler ve Tarihi Eserler
- ( ) Hatıra ve seyahatname kitapları
- ( ) Tarihi Mekânlar

9- Öğretmenliğiniz boyunca kaç defa öğrencileri tarihi mekânlara götürdünüz?

- ( ) 1 – 3 ( ) 4 - 6
- ( ) 7 – 10 ( ) 11 ve üstü
- ( ) Hiç götürmedim

10 – Tarihi mekân gezilerinde sizce ideal öğrenci sayısı kaç olmalıdır?

- ( ) 1 – 10
- ( ) 11 – 20
- ( ) 21 – 30
- ( ) 31 – 40
- ( ) 41 ve üstü

11 – Öğrencilerin hangi konular işlenirken özellikle tarihi mekânlara götürülmesi gerektiğini düşünüyorsunuz.

- ( ) Tarih öncesi çağlar
- ( ) Anadolu Medeniyetleri (Frig, Hitit, Urartu v.b.)
- ( ) Osmanlı İmparatorluğu
- ( ) Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti
- ( ) Türk sanatı ve Uygarlığı
- ( ) Giyim, İletişim ve Ulaşım gibi Üniteler
- ( ) Yerel tarih konuları

12- Tarihi mekânlar arasında aşağıdakilerden hangisinin tarih öğretimine daha fazla katkı yapacağı ve kalıcı olacağı görüşündesiniz?

- ( ) Müzeler
- ( ) Tarihi Yapılar (Kale, Cami, Saray, Çeşme, Han v.b.)
- ( ) Anıtlar, abideler
- ( ) Tarih konulu minyatürler, gravürler

13 – Sizce tarihi mekân gezisi süresince öğrencide gelişecek en önemli beceri nedir?

- ( ) Gözlem yapma ( ) Sınıflama yapma
- ( ) Sorgulama ( ) Sorun çözme
- ( ) Sorumluluk Üstlenme
- ( ) İşbirliği yapma, grupla çalışma

14 – Aşağıda ders öğretmenlerinin öğrencilerini tarihi mekânlara götürememelerinin olası gerekçeleri verilmiştir. Lütfen bu gerekçelere katılma düzeyiniz belirtiniz.

15 - Hangi tip müzeler tarih derslerinde daha yararlı olacaktır? (3 tane işaretleyebilirsiniz.)

- ( ) Etnografya Müzeleri
- ( ) Sanat Müzeleri
- ( ) Tarihi Şahsiyetlerin Müze Evleri
- ( ) Arkeoloji Müzeleri
- ( ) Saray Müzeleri
- ( ) Eğitim Müzeleri
- ( ) İnkılap Müzeleri (Kurtuluş ve Cumhuriyet Müzeleri)
- ( ) Meslek Müzeleri (Posta Müzesi, İtfaiye Müzesi v.b.)
- ( ) Antik Müze Kentler (Efes, Perge, Madavans gibi)

16- Sizce tarihi mekân gezisi hangi düzey için özellikle öncelikli ve gereklidir.

- ( ) Yalnızca ilköğretim düzeyinde gereklidir.
- ( ) Yalnızca ortaöğretim düzeyinde gereklidir.
- ( ) Yalnızca yükseköğretim düzeyinde gereklidir.
- ( ) Öğretim sürecinin her aşamasında gereklidir.
- ( ) Hayat boyu gereklidir.

17 – Tarihi mekânlarda öğrencilere rehberlik yapacak kadar kendinizi yeterli buluyor musunuz?

- ( ) Evet ( ) Hayır

18 – Tarih derslerini işlerken, tarih programını yerel tarih ile ilişkilendiriyor musunuz?

- ( ) Evet ( ) Hayır

19 – Bir tarih öğretmeni olarak Bitlis ve çevresinde öğrencilerin özellikle görülmesinin çok gerekli olduğunu düşündüğünüz beş tarihi yerin ismini yazabilir misiniz?

1- ……..
2- ……..
3- ……..
4- ……..
5- ……..

TARİHİ MEKÂN GEZİSİ EĞİTİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLER	Katılmıyorum	Kısmen Katılı yorum	Katılıyorum	Tamamen Katılı yorum
Tarih Öğretmenleri tarihi gezileri planlamalıdır				
Tarihi mekân gezileri tarih derslerini unutulmaz kılacaktır.				
Tarihi mekân gezileri uzman görevliler eşliğinde yapılmalıdır.				
Okul çevresindeki tarihi ve turistik yerleri tanıtmak tarih derslerinin hedeflerinden biri olmalıdır.				
Tarihi mekân gezilerinde öğretmenin anlatımı yerine öğrencilerin fikirleri dinlenmelidir.				
Öğrenciler tarihi mekân projelerini kendileri tasarlamalıdır.				
Tarih derslerinde öğrencilerin gözlem düşünme gibi becerilerini geliştirmek çok önemlidir.				
Tarihi mekân gezilerinde sorumluluk almak isterim.				
Öğrencilerin tarihi mekânları daha iyi tanıyabilmeleri için ilgili tarihi mekânla ilgili kavramlar önceden verilmelidir.				
Bir tarih öğretmeni olarak tarihi mekân gezilerinde kendimi yeterli bulmaktayım.				
Öğrencilerin, tarihi mekânlara aileleri ile birlikte gitmelerinin daha yararlı olacağı görüşündeyim.				
Öğrencilerde tarihi eserleri koruma isteği uyandırmak tarih derslerinin hedeflerinden biri olmalıdır.				
Tarihi mekânlarda tarih öğrenme fikri bana çok cazip gelmektedir.				
Tarihi mekân gezileri tarih öğrenmeyi kolaylaştıracaktır.				
Tarihi mekânlarda ki görseller öğrencilerin geçmişi kolaylıkla göz önüne getirmelerini sağlar.				
Tarih öğretmeni bilgi verici olmak yerine kaynak ve rehber durumunda olmalıdır.				
Eski eserlerin ve anıtların birer tarihi belge olduğuna öğrencilerin dikkatini çekiyorum.				
Öğrencilerin sınıfla birlikte tarihi mekânlara gitmelerinin daha yararlı olacağını düşünüyorum.				
Tarihi mekânlar tarihin laboratuarıdır.				
Bitlis ve çevresi tarihi mekân bakımından zengindir.				
Bitlis ile özdeşleşen “beş minare” ilgili bilgi ve görseller yeterlidir.				
Eleman kervansarayı ve restorasyonu hakkında yeterli bilgiye sahibim.				

TARİHİ MEKÂN GEZİSİ EĞİTİMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLER	Katılmıyorum	Kısmen Katılı yorum	Katılıyorum	Tamamen Katılı yorum
İhlasiye medresesi bir eğitim mekânı olarak yeniden değerlendirilmeli ve restore edilmelidir.				
Bitlis kalesinde yapılan kazı çalışmaları hakkında yeterli bilgiye sahibim.				
Yerel yöneticiler tarihi mekânların korunması konusunda yeterli çalışmalar yapmaktadır.				
Bitlis'teki tarihi eserleri yeteri kadar tanıyorum.				
Bitlis için yerel tarih çalışmaları yeterlidir.				
Öğrenciler Bitlis yerel tarihi hakkında yeterli bilgiye sahiptir.				
Ahlat Meydan Mezarlığı tarihi mekân olarak öğrenciler tarafından bilinmekte ve tanınmaktadır.				
Tatvan'da Çöplük mevkiinde bulunan antik şehir ve Ahlat'ta ki harabe şehir "Madavans" hakkında yeterli bilgiye sahibim.				
Tatvan'da; Pers dönemine ait olduğu düşünülen Çekmece köyünde bulunan, Urartu dönemine ait olan Feribot İskelesi mevkindeki ve Tatvan YİBO alt kısmında bulunan kaleler hakkında yeterli bilgim var				
Tatvan'da bulunan ismi geçen tarihi mekânlar hakkında yeterli tanıtım ve bilgilendirme yapılmaktadır.				
Eklemek istediğiniz bir husus varsa ekleyiniz……				
…… ……				
…… ……				

20– Tarihi mekânlarda tarih öğretimine ilişkin görüşleriniz varsa lütfen yazınız.

……
……
……
……
……
……
…

21- Tarihi mekân gezisi ile ilgili meslektaşlarınızla paylaşabileceğiniz bir hatıranız varsa yazabilir misiniz?

……
……
……
……
……

22- Bitlis'in tarihi mekânlarının tarih öğretiminde nasıl kullanılacağına dair bir öneriniz varsa yazabilir misiniz?

……

……

……

……

23- Yerel tarih çalışmaları çerçevesinde tarih dersleri programında Bitlis ile ilgili bölümlerin bulunması öğrencilerde tarih bilincinin oluşmasına dair görüşlerinizi yazabilir misiniz?

……

……

……

24- Sizce yerel yöneticiler tarihi mekânların korunması konusunda ne gibi çalışmalar yapmalıdır.

……

……

……

25- Bitlis'te bulunan kiliselerin bugün içerisinde olduğu durum İslam medeniyeti açısından değerlendirildiğinde nasıl değerlendirilebilir.

……

……

……

26- Bitlis'teki tarihi mekânların korunması ve yaşatılması ile ilgili nasıl bir katkınız olabilir.

……

……

……

ANKET BİTMİŞTİR. YARDIMLARINIZ VE ANKETE AYIRDIĞINIZ DEĞERLİ VAKTİNİZ İÇİN TEKRAR TEŞEKKÜR EDERİM.

DERS PLANI ÖRNEĞİ

DERS : SOSYAL BİLGİLER

SINIF : 7. SINIF

ÜNİTE : EKONOMİK VE SOSYAL HAYAT

KONU : OSMANLIDA SOSYAL HAYAT, EĞİTİM KURUMLARI

AMAÇ : 1- Osmanlı Eğitim kurumu olan medreseleri tanıma, eğitimin toplumda ki yerini ve önemini kavrama

KAZANIM : 1- Osmanlı sosyal yaşamının önemli bir unsuru olan medreseleri tanır.

2- Medreselerde ki eğitim öğretim olanaklarını tanır.

3-Osmanlı sosyal yaşamının ekonomik yapısını tanımaya çalışır.

4-Osmanlı dönemi mimari eserlerinin özelliklerini tanır ve dönemin sanatı hakkında fikir sahibi olur.

5-Bitlis'in Osmanlı döneminde ki özellikleri hakkında bilgi sahibi olur.

6-Tarihi mekanların tarih öğretimine katkısını kavrar.

7-Yerel tarih unsurlarının tarih öğretiminde ki yerini ve önemini kavrar.

SÜRE : 40 + 40

DERSİN İŞLENİŞİ :

Tarihi mekana gezi gözlem amaçlı gidilir. Dersin işlenişi için, 40 veya 50 kişilik öğrenci grubu İhlasiye Medresesine götürülür.

İlk ders saatinde, medrese bölümleri ve eklentileri öğrencilere gezdirilir. Temsili ders işlenebilmesi için öğrencilerden bir kısmı müderris (öğretmen) ve muit (asistan) olarak görevlendirilir. Temsili olarak müderrislere günlük 50 akçe, muitlere ise günlük 5 akçe günlük verilir. Bir öğrenci baş müderris olur. 12 öğrencide değişik branşlarda müderris olur. İslami ilimler, Matematik, Geometri, Mantık, Tıp, Felsefe, Fizik, Kimya, Tarih, Coğrafya ve Tabiat ilimleri alanında müderrisler belirlenir. 20 kişiyi geçmeyecek şekilde örnek bir sınıf oluşturulur. Belirtilen branşlarda temsili dersler işlenir. Bu arada öğrencilere medreselerin işlevleri, okutulan dersler, medreseye kabul şartları ve mezuniyetten sonra öğrencilerin görev aldıkları alanlar hakkında bilgiler verilir.

İkinci ders saatinde, gezinin amacına uygun olarak hazırlanan etkinlik öğrencilere verilir.

ETKİNLİK ÖRNEĞİ

OSMANLIDA EĞİTİM KURUMLARI - MEDRESELER

Aşağıdaki soruları İhlasiye medresesi gezisinde yaptığınız gözlemler doğrultusunda cevaplayınız.

1- Medreselerde eğitim faaliyetleri nasıl yürütülmektedir?

……..

……..

2- Medreseler ile günümüzdeki eğitim kurumlarını karşılaştırınız?

……..

……..

……..

……..

3- Osmanlı döneminde yapılan eserlerin mimari özellikleri hakkında neler düşünüyorsunuz.

……..

……..

4- 16. yy'da yaşıyor olsaydınız İhlasiye medresesinde öğrenci veya öğretmen olmak ister miydiniz? Neden?

……..

……..

……..

……..

5- Medreselerde eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili gözlemlediğiniz olumlu ve olumsuz durumlar nelerdir?

……..

……..

6- Tarihi mekanların tarih öğretiminde kullanımının faydaları sizce nelerdir?

……..

……..

……..

……..